

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ISSN: 2663-6840 (Print)

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія
ФІЛОЛОГІЯ

Випуск 2 (54)

Ужгород – 2025

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор

Мотокі Номачі, PhD, професор університету Хоккайдо, Саппоро, Японія.

Голова редакційної ради

Наталія Венжинович, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови УжНУ.

Відповідальний редактор

Юрій Бідзіля, доктор наук із соціальних комунікацій, декан філологічного факультету УжНУ.

Члени редакційної колегії

Зоя Адамія, доктор філологічних наук, професор, директор Грузинсько-українського інституту мови та культури університету імені Гурама Таварткіладзе, Тбілісі, Республіка Грузія.

Алла Архангельська, доктор філологічних наук, професор кафедри славистики Університету в Оломоуці, Оломоуць, Чеська Республіка.

Валентина Барчан, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Наталія Бедзір, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри слов'янської філології та світової літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Аніко Берегсасі, доктор філософії з галузі «Гуманітарні науки» (спеціальність: філологія), доцент, завідувач кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II, Берегово, Україна.

Міхал Вашичек, PhD, провідний науковий співробітник Слов'янського інституту Академії наук Чеської Республіки, Прага, Чеська Республіка.

Василь Івашиків, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси, ЛНУ імені І. Франка, Львів, Україна.

Вікторія Лебедич, PhD, Університет ім. Лоранда Етвеша, Будапешт, Угорська Республіка.

Олена Левченко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри прикладної лінгвістики Національного університету «Львівська політехніка», Львів, Україна.

Валерій Мокієнко, доктор філологічних наук, професор Інституту славистики Грайфсвальдського університету, Грайфсвальд, Німеччина.

Леся Мушкетик, член-кореспондент НАН України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, Київ, Україна.

Сергій Потапенко, доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології і філософії мови Національного лінгвістичного університету, Київ, Україна.

Мацей Рак, доктор філологічних наук габілітований, професор Інституту славистики Ягеллонського університету, Краків, Польська Республіка.

Дорота Крістіна Рембішевська, доктор філологічних наук, професор, Польська академія наук, Варшава, Республіка Польща
Іван Сабадош, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови ДВНЗ «Ужгородський національний університет», Ужгород, Україна.

Галина Шумицька, доктор філологічних наук, професор кафедри соціології та соціальної роботи УжНУ, Ужгород, Україна.

Кароліна Скварська, PhD, зав. відділу Слов'янського інституту Академії наук Чеської Республіки, Прага, Чеська Республіка.

Дмитро Цолін, доктор філологічних наук, професор кафедри англійської філології, Національний університет «Острозька академія», Україна; Університет Мартіна Лютера, доцент, Лейпциг, Німеччина.

Сергій Шаров, кандидат педагогічних наук, завідувач кафедри комп'ютерних наук Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного, Мелітополь, Україна.

Желька Фінк-Арсевські, доктор філологічних наук, професор Університету в Загребі, Загреб, Республіка Хорватія.

Мірослав Янков'як, PhD, науковий співробітник Слов'янського інституту Академії наук Чеської Республіки, Прага, Чеська Республіка.

Вероніка Баньої, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ, Ужгород, Україна.

Олеся Харківська, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, заступник декана філологічного факультету УжНУ, Ужгород, Україна.

Ольга Пискач, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови УжНУ, Ужгород, Україна.

Оксана Кузьма, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Оксана Тиховська, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури УжНУ, Ужгород, Україна.

Олеся Барчан, кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики УжНУ, Ужгород, Україна.

Наталія Петріца, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри словацької філології УжНУ, Ужгород, Україна.

Євген Соломін, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, завідувач кафедри журналістики УжНУ, Ужгород, Україна.

Редактор-перекладач

Оксана Миголінець, кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології УжНУ, Україна.

Внесено до Реєстру суб'єктів у сфері медіа рішенням №2178 Національної ради України з питань телебачення та радіомовлення від 27.06.2024, протокол № 19. Присвоєно ідентифікатор R30-04775.

«Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія» є фаховим виданням категорії «Б» із філологічних наук (спеціальність 035 – Філологія) на підставі Наказу МОН України № 886 від 2 липня 2020 року. Додаток 4.
Журнал включено до Міжнародної наукометричної бази IndexCopernicus International (Республіка Польща).

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання: <https://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua>

Адреса редакції:

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», філологічний факультет,
вул. Університетська, 14, м. Ужгород, 88017

Тел.: +380506645839, +380672841830; e-mail: visnykfilfak.uzhnu@gmail.com

ISSN: 2663-6840

Дата реєстрації: 14.11.2018

Рекомендовано до друку вченою радою ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
Протокол № 14 від 24.11.2025.

© Ужгородський національний університет, 2025

© Автори статей, 2025

**MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
UZHHOROD NATIONAL UNIVERSITY**

ISSN: 2663-6840 (Print)

**SCIENTIFIC BULLETIN
OF UZHHOROD UNIVERSITY**

Series
PHILOLOGY

Issue 2 (54)

Uzhhorod – 2025

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

Motoki Nomachi, PhD, Professor, University of Hokkaido, Sapporo, Japan.

Chairman of the Editorial Board

Natalia Venzhynovych, Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Deputy Chief Editor

Yuriy Bidzilya, Doctor of Social Communications, Dean of the Philological Faculty of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Board

Zoya Adamiya, Doctor of Philology, Professor, Head of the Georgian-Ukrainian Institute of Language and Culture, Guram Tavartkiladze University, Tbilisi, Republic of Georgia.

Alla Arkhanhelska, Doctor of Philology, Professor of Slavic Studies, University of Olomouc, Olomouc, Czech Republic.

Valentyna Barchan, Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Natalia Bedzir, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Slavic Philology and World Literature, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Aniko Beregsasi, Doctor of Philosophy in the Humanities (specialty: Philology), Associate Professor, Head of the Department of Philology of the Transcarpathian Hungarian Institute. Ferenc Rakoczi II, Beregovo, Ukraine.

Michal Vashyechek, PhD, Leading Researcher at the Institute of Slavonic Studies of the Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic.

Vasyl Ivashkiv, Doctor of Philology, Professor, Head of the Academician Filaret Kolossa Ukrainian Folklore Department, Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine.

Victoria Lebovich, PhD, Lorand Etvosh University, Budapest, Republic of Hungary.

Olena Levchenko, Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Applied Linguistics, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine.

Valeriy Mokienko, Doctor of Philology, Professor at the Institute of Slavic Studies, University of Greifswald, Greifswald, Germany.

Lesya Mushketyk, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Philology, Professor, Leading Researcher of the Institute of Art History, Folklore and Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

Serhiy Potapenko, Doctor of Philology, Professor of the Department of English Philology and Philosophy of Language, National Linguistic University, Kyiv, Ukraine.

Maciej Rak, Doctor of Philology, habilitated, professor at the Institute of Slavic Studies, Jagiellonian University, Krakow, Republic of Poland.

Dorota Kristina Rembiszewska, Doctor of Philology, Professor, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Republic of Poland.

Ivan Sabadosh, Doctor of Philology, Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Halyna Shumytska, Doctor of Philology, Professor of the Department of Sociology and Social Work, Uzhhorod National University, Ukraine.

Karolina Skvarska, PhD, Head of the Department at the Institute of Slavonic Studies of the Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic.

Dmytro Tsoolin, Doctor of Philology, Professor of the Department of English Philology, Ostroh Academy National University, Ukraine; Martin Luther University, Associate Professor, Leipzig, Germany.

Serhiy Sharov, Candidate of Pedagogy, Head of the Department of Computer Sciences, Dmytro Motornyi Tavriya State Agrotechnological University, Melitopol, Ukraine.

Zelka Fink-Arsovski, Doctor of Philology, Professor at the University of Zagreb, Zagreb, Republic of Croatia.

Miroslav Yankovyak, PhD, Researcher at the Institute of Slavonic Studies of the Czech Academy of Sciences, Prague, Czech Republic.

Veronika Banyoi, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Olesya Kharkivska, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Deputy Dean of the Philological Faculty of Uzhhorod National University, Ukraine.

Olha Pyskach, Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Oksana Kuzma, Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Ukraine.

Oksana Tykhovska, Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Literature, Uzhhorod National University, Ukraine.

Olesya Barchan, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Ukraine.

Natalia Petritsa, Candidate of Philology, Associate Professor, Head of the Department of Slovak Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Eugene Solomin, Candidate of Social Communications, Associate Professor, Head of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Ukraine.

Editor-translator

Oksana Myholynets, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of English Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine.

Included in the Register of Media Entities by Decision No. 2178 of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting of 27.06.2024, Minutes No. 19. Identifier R30-04775 was assigned.

«Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology» is a professional publication of category «B» in Philology (specialty 035 – Philology) on the basis of the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886, July 2, 2020. Annex 4. The journal is included in the International scientific and metric base IndexCopernicus International (Republic of Poland).

All electronic versions of the articles in the collection are available on the official website edition: <http://visnyk-philology.uzhnu.edu.ua>

Editorial Board Address:

SHEE «Uzhhorod National University», Philological Faculty, 14 Universytetska str., Uzhhorod, 88017
Tel.: +380506645839, +380672841830; e-mail: visnykfak.uzhnu@gmail.com

ISSN: 2663-6840

Date of Registration: 14.11.2018

Recommended by the Scientific Council of the
State Higher Educational Establishment «Uzhhorod National University»
Minutes № 14 від 24.11.2025

МЕТАМОВНА МЕТАФОРА У ТЕРМІННІЙ СИСТЕМІ ЛІНГВОЕКОЛОГІЇ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 811.111'367

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2\(54\).5-14](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2(54).5-14)

Архангельська А. Метамова метафора у термінній системі лінгвоекотології; кількість бібліографічних джерел – 25; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено одній із найактуальніших проблем сучасної української лінгвоекотології – виокремленню й впорядкуванню метамови її досліджень. У центрі уваги – специфіка термінного лексикону цієї відносно нової мультидисциплінарної та поліпарадигмальної галузі екологічних знань про мову. Визначальними рисами терміносистеми лінгвоекотології можна вважати першопочаткову метафоричність і численні міжпарадигмальні термінні трансфери, головню зі сфери екології. Центральним щодо термінного лексикону лінгвоекотології є вихідне метамовне поняття мови як живого організму, що, своєю чергою, зумовило появу цілої низки термінів, творених різними шляхами і способами з розлогим використанням біологічної метафори.

Зважаючи на повну відсутність в українській лінгвоекотології праць, присвячених становленню, вивченню й упорядкуванню її національної терміносистеми, статтю створено як аналітично-діагностувальну. У ній виявлено чинники, що визначають специфіку національної терміносистеми лінгвоекотології, шляхи й способи її становлення, простежено питому вагу метафоричності термінів і міжтермінних трансферів. Виокремлено групи термінів, що представляють явища ретермінологізації назв, запозичених з інших терміносистем (як природничого спрямування (екології, біології, географії), так соціального та людинознавчого (соціології, психології, медицини, права тощо) та протилежного йому явища термінологізації назв, що відбувається вже в системі дослідницьких координат екологічного погляду на мову. Закцентовано на недостатності можливостей вивчення співвідношення інтернаціонального і національного в українській терміносистемі лінгвоекотології.

Окрему увагу звернено на метафоричні терміни з емоційною домінантою. Простежено характер вживання в українськомовному еколінгвістичному дискурсі найконтроверсніших з погляду їх змістового обсягу термінів *лінгвоцинізм* та *лінгвотоксин* та їх похідних. Наголошено на необхідності зваженого підходу до метафоричності операційних термінів лінгвоекотології, на нагальній потребі створення національного словника лінгвоекотологічних термінів та понять, що дасть можливість простежити не лише репертуар та динаміку формування лінгвоекотологічного лексикону, міру його метафоричності, співвідношення інтернаціонального й національного у ньому, але й рівень розвитку української лінгвоекотології та її пріоритетні дослідницькі вектори.

Ключові слова: лінгвоекотологія, термін, терміносистема, становлення, динаміка, національне та інтернаціональне, термінографування.

Формулювання проблеми. Виокремлення і впорядкування термінного апарату будь-якої сфери наукових знань має край важливе значення. З одного боку, воно свідчить про певну сформованість вектора досліджень, встановлення його меж, виокремлення напрямів, наявних у даний час і потенційно можливих підходів до аналізу тощо, з іншого – стає метамовною системою координат дослідження, ще з іншого – дозволяє вивчити шляхи й вектори становлення конкретної терміносистеми, систему стимулів, які спричинилися до появи тих чи тих термінопозначень, що пізніше усталилися у цій сфері знань, співвідношення у ній інтернаціонального і національного тощо. Особливо цікавими щодо характеру та тенденцій становлення їх терміносистем є сучасні мультидисциплінарні й поліпарадигмальні напрями наукових знань, до яких безумовно нале-

жить і лінгвоекотологія¹. На жаль, для досліджень подібного роду у галузі цієї надзвичайно цікавої і перспективної науки в Україні стіс хибує систематизована система термінів, наявність якої є доконечно необхідною, позаяк лінгвоекотологія й до сьогодні ще не має чітко лімітованих меж об'єкта і предмета її досліджень, невизначеною залишається теоретико-методологічна база створення нових і (чи) адаптація старих (відомих) методів, застосованих до рішень поставлених завдань.

Не кожна дослідницька спільнота сьогодні може пишатися наявністю національного словни-

¹ На позначення цього напрямку наукових знань до сьогодні не існує єдиного «парасолькового» терміна, натомість практично паралельно функціонують терміни 'екологія мови', 'лінгвоекотологія', 'еколінгвістика'. Ми у своїх дослідженнях надаємо перевагу терміну лінгвоекотологія, що препозитивним компонентом *лінгво-* залучає до сфери досліджень як домінуючу і лінгвістичну, і лінгвальну екологію.

ка лінгвоекологічних термінів і понять. Натомість сукупність систематизованих і чітко дефінованих у словнику терміноназв дає належне уявлення і про рівень розвитку цієї науки у національному науковому співтоваристві, і про завдання, і про предметні області, у яких пріоритетно ведуться дослідження, про випрацюваність й усталеність понятійної системи, про проблемні місця охорони й порятунку мови, які з національного погляду видаються особливо «болючими». Тож створення термінного реєстру операційних понять української лінгвоекології, що відповідає меті й предметній області цієї науки на національному ґрунті, є сьогодні вкрай важливим, адже відсутність базових метамовних одиниць, що відображають систему її дослідницьких координат, значно ускладнює повноцінні студії у цій галузі.

Сьогодні лінгвоекологія представляє собою надзвичайно різноманітну й різновекторну палітру бачення проблем мови в системі дослідницьких пріоритетів екології. Починаючи від ідей Е. Хаугена, сформульованих у 70-х роках минулого століття, вивчення мови в екологічному вимірі постійно розширювало свої дослідницькі горизонти від *екології мови* – *ecology of language(s)* (мовоохоронного і мовотворчого її вектора) до *екологічної лінгвістики* – *ecological linguistics* (вектора мовокористування) і *лінгвістичної екології* – *language ecology, linguistic ecology* (вектора природоохоронного) (Е. Хауген, А. Гарманн, Б. Трампе, А. Філл, М. Халлідей, С. Стеффенсен та ін.). Лінгвоекологія, сформувавшись як усвідомлення людиною потреби захисту мови як організму від несприятливого середовища її буття, виникла на перетині екології з соціолінгвістикою, психолінгвістикою і лінгвістичною антропологією, тож екологічні ідеї було екстрапольовано на мову (мови), взаємодію мов, розвиток мовної системи, функціонування мов і впливу мови на природне довкілля, невіддільною частиною якого є людина як живий організм. У кожному з цих векторів знань про мову домінувальним постає лінгвістичний чи біологічний складник аналізу з увагою до принципів, понять і методів екологічно (біологічно) чи лінгвістично спрямованого дослідження, проте вихідним в обох випадках є інтеракції лінгвістичного і біологічного, уміщення *мови як живого організму* та її носія як природного організму, як її користувача й творця в *середовищі буття мови*, в *екосистемі* з її специфічними законами і принципами *всеединості* та *інтерактивності* (взаємодії, взаємозалежності, взаємовпливу, взаємопроникнення) в світлі синергетичного підходу до розуміння екосистеми.

Різні вектори лінгвоекології, відштовхуючись від поняття екології мови в метафоричному сенсі як позначення символічних сутностей, а не об'єктів чи явищ матеріальної дійсності, в центр своєї уваги ставили лінгвістичний чи біологічний складник екологічних знань про мову, тож в одних випадках метафорично переносили на мову й мовознавство екологічні поняття, принципи й методи отримання екологічного знання, у інших – навпаки, застосовували до вивчення домінувального біологічного

(природоохоронного) аспекту мови мовознавчі поняття та методи. Відтак об'єкт дослідження позначався на характері термінної системи лінгвоекології, що від початків свого становлення виявилася специфічною, міжпарадигмальною, і, так би мовити, метафорично-трансферною. Сама ідея *екології мови як організму в середовищі його буття* була вихідною світоглядною й біологічною операційною метафорою, що значною мірою визначило метафоричність і поліпарадигмальність усієї термінної системи лінгвоекології.

Аналіз досліджень. Сьогодні українська лінгвоекологія (еколінгвістика, екологія мови) представлена цілим рядом імен вчених, що працюють у цій сфері (О. Бондар, Б. Ажнюк, А. Раду, С. Ключко, В. Куца, О. Семенець, О. Шпак, С. Гордун, І. Калиновська, К. Тараненко, О. Морозова, Н. Киселюк та ін.). Прикро, але україністика зовсім не має праць, присвячених дослідженню термінної системи національної лінгвоекології. Принагідно торкається проблем її термінної бази лише незначний сегмент статті К. Тараненко «Екологічна комунікація у медіапросторі» [Тараненко 2021а, с. 215–216]. Одним із виправдань такої неприпустимої неувagi до цього дослідницьки цікавого й надзвичайно важливого питання є банальна відсутність системного репертуару національних термінів і понять лінгвоекології. Звісно, що ідеї і напрями екологічно спрямованого дослідження мови сформувалися спершу у зарубіжній лінгвістиці. Українські мовознавці починають пропагувати їх на національному ґрунті лише від початку ХХІ століття [Бондар 2003], а зацікавлення ними у дослідженнях, на жаль, головню аналітично-оглядового, ніж емпіричного характеру, починається лише з 10-х років нового тисячоліття (дет. про поступ еколінгвістики в Україні [Ключко 2017, с. 3–18; Тараненко 2020, с. 67–72; 2021а, с. 215–216]). Українські дослідники проблем лінгвоекології широко використовували, цитували й пропагували уже здобутий від 70-х років ХХ ст. іномовний термінний досвід цієї науки, лише в поодиноких випадках декларуючи потребу свого, українського термінного «кадастру» лінгвоекологічних термінів і понять, проте жодним чином не наближаючись до його практичної реалізації.

Мета цього дослідження – радше діагностувальна, ніж практична, що в окресленій ситуації бачиться цілком умотивованим і доцільним. Його **завдання** – виявити чинники, що визначають специфічність терміносистеми лінгвоекології; окреслити можливості міжпарадигмальних тремінних трансферів та ретермінізувальних «мовознавчих» адаптацій залучених термінів інших наук; загострити питання про співвідношення інтернаціонального і національного в українськомовній терміносистемі лінгвоекології; зважити доцільність оприявлення емоційної домінанти лінгвоекологічних термінопозначень, широко представлених в сучасному українському дослідницькому просторі.

Методи та методика дослідження. У статті використано описовий; аналітичний методи, що дозволить виявити характер терміносистеми

лінгвоекології та основні тенденції її наповнення й поповнення; зіставний – з метою оприявлення міри адаптування інопарадигмального терміна до лінгвоекологічної системи дослідницьких координат; дефініційний – у випадках спроб окреслення «межі» дефінованого поняття, вираженого термінопозначенням з емоційною доміантою. Статистичні методи дослідження унеможливлені відсутністю термінографічних джерел української лінгвоекології.

Виклад основного матеріалу. Уподібнення мови організмові й значною мірою ототожнення з ним викликало до «лінгвоекологічного життя» численні операційні й методологічні метафори, головною біоморфною гатунку – як експортовані з терміносистем і термінопозначень екології, так і створені вже в контексті залучення екологізації мови у лінгвоекологічні (й класичні лінгвістичні) дослідження. Метафоричні структури сприйняття мови були відомі мовознавству й раніше. Надання мові як об'єкту зовнішнього світу ознак і властивостей людини (чи живого організму) сьогодні стало настільки звичним, що носії й користувачі мови далеко не завжди сприймають подібні позначення як антропоморфізацію і натуралізацію мови (*жива мова, мертва мова, вітальність (життєздатність) мови, доля мови, душа мови, відродження мови; мова має обличчя, вона здатна страждати, протистояти, рости, бунтувати* тощо). Подібні метафори можна розглядати як один із аспектів антропоцентризму – людина як код, як інструмент пізнання світу, як міра усіх речей; як використання цього коду і цієї міри у сприйнятті довкілля, зокрема й мови.

Сьогодні, а головне у просторі лінгвоекології, антропоморфні образи мови виявилися настільки поширеними, що дають підстави говорити не лише про антропоморфізм мови («людиномірність» мовних одиниць і мовних структур), а й про антропоморфізм мовознавства, операційних понять та термінів його дослідницького апарату (*мова як дім духа, організм мови, людина в мові, генна пам'ять мови, генотип, генофонд мови, покривджені мови, загрожені мови* та ін.). Виразний біологізм термінопростору лінгвоекології засвідчують поняття *мовний імунітет, мовна алергія, мовна травма, боротьба за виживання мови, інфікування мови, мовна терапія, мовна гігієна* тощо. Окремі дослідники наполягають: діяльність мовознавців з об'єктивування та віталізації мови (наділення її рисами, властивими живим організмам, головне – людині) вносить у категорії мови те, що їй невластиве. На часі нагальна потреба очищення категорійного і дослідницького апарату лінгвістики від усякого роду антропоморфізмів: теоретичне осмислення мови не може здійснюватися під знаком повного пристосування положень теорії безпосередньому чуттєвому досвіду.

Інші наполягають: метафора була й надалі залишатиметься одним із найважливіших і найефективніших інструментів термінотворення, а заповнення термінних лакун за допомогою метафоричних конструкцій, на переконання Л. Андрієнко, неодноразово засвідчувало свою продуктивність і гнучкість.

Беручи до уваги переконаність Р. Ланкастера у тому, що «біологія дає більш адекватну метафору для лінгвістичних досліджень, ніж формальні дисципліни» [Андрієнко 2024, с. 58], вчені усе ж закликають до зваженого підходу щодо метафоризації та біологізації метамови лінгвоекології, до поступу від аксіоматичної доцільності екологічних метафор і метафоричної концепції самої мови в бік розумного балансу між її біологічною і соціальною природою. Синергетичний підхід до мови в просторі лінгвоекології вимагає від дослідника ясного і зваженого усвідомлення багатьох термінів і концептуальних понять, а орієнтація дослідження на лінгвістичну чи екологічну (біологічну) доміанту визначає співвідношення буквального і метафоричного у використанні понятійних сфер термінопозначень *мова, екологія, довкілля*, що, з погляду А. Філла, було б оптимальним рішенням [Fill 1998, с. 51].

При міжтермінному трансфері більшість термінів лінгвоекології зазнають ретермінологізації – переосмислення вихідних термінів різних наукових парадигм та наповнення їх новим змістом у складі метафоричних словосполучень [СЛС/Загн. 2020, с. 629; Андрієнко 2024, с. 58]. Переважна їх частка, починаючи від базового – *екологія*, запозичені з понятійного апарату біологічної екології², як-от: *екологічні чинники* 'будь-які елементи, умови зовнішнього середовища, що здійснюють той чи інший вплив на живі організми', *екологізація* 'поліпшення екологічного стану природних або соціальних систем (наприклад, зменшення рівня забруднення довкілля, підсилення потенціалу самовідтворення екосистем, оздоровлення середовища життєдіяльності людини)', *деградація* 'занепад певної системи, перехід її з вищої стадії розвитку на нижчу, втрата раніше набутих властивостей, погіршення якості', *антропогенний ландшафт*, 'ландшафт, змінений діяльністю людини в процесі виконання нею соціально-економічних функцій та використання певних видів природокористування', *імунітет* 'активно чи пасивно набута здатність до захисту організму та підтриманні його гомеостазу, специфічно спрямована проти імуногенних чинників, які мають ознаки генетичної чужорідності'.

Термінну систему екології у системі дослідницьких координат нового напрямку, позначеного лінгвістичною доміантою, вчені відразу почали «термінно» пристосовувати до мовної екології: *мовно-екологічні чинники, екологія мови, екологізація мови (мовлення, комунікації, інформаційного простору), деградація мови, антропогенний мовний ландшафт, мовний імунітет*, почасти із набуттям оновленого значення вже в межах лінгвоекології: *мовна алергія* 'індивідуальна або соціально-групова реакція відторгнення певного слова або словосполучення' (пор. *алергія* 'якісно змінена

² Тут і далі дефініції понять екології наводимо за джерелами «Словник-довідник сучасних екологічних та природоохоронних термінів» [СДСЕПТ 2010]; «Тлумачний словник екологічних термінів та понять, пов'язаних з охороною навколишнього середовища» [ТСЕТП 2006]; «Фармацевтична енциклопедія» [ФЕ 2010].

реакція організму на дію речовин антигенної природи, що призводить до різноманітних порушень в організмі), *детоксикація мови* 'звільнення української мови від суржику та росіянізмів'³ (пор. *детоксикація* 'процес знешкодження отрут і прискорення видалення їх з організму').

Частина термінів лінгвоекології утворена за аналогією до моделі творення терміна зі сфери екології зі значним розширенням поняттєвого обсягу вихідного термінопозначення: *суб'єкт* + (афіксо-ід) *цид* (лат. *caedo* – вбиваю): *лінгвоцид* 'політика обмеження, утисків, дискримінації мови будь-якої нації'⁴ (пор. *біоцид* 'пестицид або отрутохімікат, призначений для знищення організмів, шкідливих з медичного, технологічного й екологічного погляду (гербіциди, інсектициди тощо)', *екоцид*, *етноцид*, *геноцид*; модель *атрибут призначення* + *токсини* (грец. *toxikon* – отрута для використання на стрілах) 'хімічно неоднорідна група речовин мікробного, рослинного або тваринного походження, що викликають різноманітні специфічні патологічні зміни в структурі та функціях клітин, тканин, органів – типові захворювання людини і тварин': *лінгвотоксини* 'слова та мовленнєві звороти, що шкодять мові як комунікативній системі та мовленнєвій свідомості носіїв мови аж до трансфоормації їхньої картини світу' (пор. *біотоксини* 'отруйні продукти життєдіяльності всіх живих організмів', також *нейротоксини*, *ботулотоксини*, *екзотоксини* та ін.). З екологічним і хімічним терміном *токсичний*⁵ утворено термінопозначення *токсичний політичний дискурс*, *токсичний словотвір*, *токсичні неологізми*, *токсичні вислови* [що маскуються під компліменти] тощо.

У багатьох випадках спостерігаємо значний «відрив» понятійного обсягу і окремих семантичних домінант вже пристосованого безпосередньо під лінгвістичні дослідження термінопозначення з царини екології: *ерозія* (від лат. *erosio* – роз'їдання), процес руйнування ґрунту або гірських порід водним потоком (водна *ерозія*), вітром (вітрова *ерозія*, або дефляція), льодом' і *лексична ерозія* 'процес втрати слів, що мають семантичну та системоутворювальну цінність на певному етапі існування мови' (дефініція К. Тараненко [Тараненко 2021а, с. 216]).

Широко послуговується лінгвоекологія й термінами інших наук: соціології (*мовна політика*, *мовне планування*), юриспруденції (*мовне право*,

мовний злочин), психології (*мовна свідомість*), геології (*мовна ерозія*, *мовний ландшафт*), медицини (*мовна терапія*, *мовна гігієна*, *мовна травма*) та ін.

Окрему групу складають доволі численні терміноназви, які не мають нічого спільного з вокабуляром екології й утворені вже в межах різних векторів досліджень власне лінгвоекології: *лінгвоцинізм* 'слово, мовний зворот та висловлювання, у яких відбивається цинізм індивідуального й групового мислення (світогляду)', *вітальність мови*, *вербальна агресія*, *мова ворожнечі*, *лексичне «таврування»*, *комунікативний садизм*, *комунікативний дискомфорт*, *конфліктогенна комунікація*, *мовне маніпулювання*, *мовний плюралізм*, *мовна толерантність*, *мовна анархія*, *мовна аномалія*, *мовна інвазія*, *мовна конкуренція*, *мовна дискримінація*, *лінгвоксенофобія*, *англоварваризація* тощо.

Важливим з огляду на систематизацію лінгвоекологічного вокабуляра є питання співвідношення у ньому національного й запозиченого. Дотичною до нього є проблема співіснування варіантних «чужомовних» та «своїх» термінопозначень. Серед іншомовних маємо й прямі запозичення, й різною мірою адаптовані до системи української мови (*лінгвоекологія*, *ревіталізація*, *ренативізація*, (*мовна*) *інвазія*, (*мовна*) *глобалізація*, *інвайроментальний* тощо), з-поміж яких трапляються варіанти запозиченого і національного характеру: *вітальність мови* – *життєздатність мови*, *інтерація* – *взаємозалежність*, *взаємодія*, *взаємовплив*, *взаємопроникнення*. Таким прикладом є і термінопозначення *мовний зсув* та *зворотний мовний зсув* (з англ. (*reversing*) *language shift*) 'комплекс заходів з порятунку й відродження мов' з українським еквівалентом *відродження мови*, який, на думку частини дослідників, «є недостатньо дефінітивним, оскільки наділений надлишковою образністю чи навіть публіцистичністю» і «формує відмінну семантичну парадигму, у яку менш органічно вписуються установлені в лінгвістичній практиці терміни *жива мова*, *мертва мова*, *хвора мова* та ін.» [Андрієнко 2024, с. 61]. Дискусійним є питання залучення до терміноного вокабуляру лінгвоекології транспонованих з інших мов і дослідницьких парадигм понять *спляча мова*, *пробудження мови*, *реінкарнація мови*, *хвора мова* тощо. Л. Андрієнко зауважує: значна частина термінів, які постали на основі біологічної метафори, не повністю відповідає переліку вимог, що їх висувають до терміна. Ідеться, зокрема, про «надлишкову образність, обтяженість конотаціями чи залежність від контексту» [Ibid., с. 62]. Прикметно, що у переліку вимог, на які спирається авторка дослідження, не представлена *інформативність* форми термінопозначення. Вочевидь, і ця ознака мала би стати однією з визначальних у вирішенні питання про те, якому з термінопозначень – «своєму» чи «чужому» – віддати перевагу.

Не можемо оминати увагою й популярну в сучасних студіях емоційну домінанту лінгвоекологічних термінопозначень, активно вживаних у сьогочасному публічному дискурсі: *мова-жертва*, *мова-убивця*, *мова-агресор(ка)*, *мови як суб'єкти*

³ Яка вона, Україна майбутнього? Маніфест змін від українських школярів (URL: <https://nashkiev.ua/life/vlipi-zasebe>).

⁴ Термінопозначення вже залучене до реєстрів сучасних лінгвістичних і соціолінгвістичних словників: лінгвоцид 'планомірне створення адміністративно-правовими структурами таких умов, за яких функції мови звужуються, а сфери вживання мов реально обмежуються' [СЛС/Загн. 2020, с. 397; МПІМП 2024, с. 196–197].

⁵ Атрибутив *токсичний* став настільки популярним у світовій спільноті, що «Оксфордський словник» визнав його словом 2018 року (URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-slovo-roku/29602556.html>). В сьогочасному українському мовопросторі натрапляємо на колокації *токсичні люди*, *токсичні політики*, *токсичні батьки*, *токсині стосунки*, *токсичні викиди* російських медіа проти України тощо.

ведуть мовні війни тощо: Назва книги Н. Лисюк «*Мовні війни 2014 року*» (http://nbuv.gov.ua/UJRN/NTE_2015_1_5), *Антимовний законопроект №10288: Розширення прав нацменшин чи повернення мови-агресора?* (YouTube, 04.12.2023). Укрзалізниця розпочинає програму «Залізна українізація», яка передбачає абсолютну відмову від усього, що так чи інакше пов'язано з Росією: починаючи від використання *мови-агресорки*, закінчуючи позначками на стовпчиках та світлофорах (Comments. ua, 21.02.2023).

Подібні терміни-емотиви останнім часом активно проникають в зарубіжні й вітчизняні публікації лінгвоекологічного спрямування і попри те, що їх змістовий обсяг не оприявнює чітко окреслених меж названого ними поняття. Пальму першості щодо проблемності й доцільності у використанні як операційного поняття лінгвоекології сьогодні ділять між собою два термінопозначення: *лінгвоцинізм* (*лінгвоцинічний*) та *лінгвотоксин* (*лінгвотоксичний*). Принаймні у найновіших дослідженнях вітчизняних вчених спостерігаємо прикрий факт: повторюючи ці терміни як мантри, їх автори у сназі доєднатися до новітнього лінгвоекологічного напрямку вивчення мови необгрунтовано й безвідповідально залучають до семантичного обсягу цих метафоричних термінопозначень неналежні речі, розмиваючи, а не конкретизуючи його і не стверджуючи тим самим їх терміний статус.

Українська дослідниця К. Тараненко, сфера наукових інтересів якої кореспондує з лінгвоекологією, пише: «Велика кількість слів української мови з нейтральним значенням набуває принизливо-глузливої семантики, що в межах еколінгвістики отримало назву «лінгвоцинізм»» [Тараненко 2019б, с. 57].

За даними українськомовних джерел, під *цинізмом* традиційно розуміють зухвалу і нахабну поведінку, зверхньо-глузливе чи зухвале ставлення до когось чи чогось, пройняте зневагою до норм моралі і правил поведінки, до усього, що користується загальним визнанням, повагою. Психологи вважають, що *цинізм* – це особистісна позиція, яка виражається в зухвало-презирливому ставленні до людської культури, правил моралі, традицій і норм. В українському мовопросторі атрибутів *цинічний*, за даними лексикографічних джерел, синонімізується з *безсоромний*, *непристойний*, *брутальний*, *безпардонний*, *пошлий*, *масний* [ССУМ 2001, с. 863; ПССУМ/Карав. 2000⁶]. Уважний аналіз семантичних характеристик лексем *цинізм* і *цинічний*, на жаль, не переконує у чіткості окреслення їх сутності та делімітації меж понять, ними позначених⁷. Чи

⁶ Див. також «Словник кримінального права» (URL: <https://crimpravo.com/slovyk-kryminalne-pravo/vynyatkovyjtsynizm.html>), а також URL: https://cyclop.com.ua/content/view/1437/1/1/7/#google_vignette; <https://cau.in.ua/805-tsinizm.html>).

⁷ Це питання ще має бути загострене юрислінгвістикою. Принаймні у працях українських дослідників лінгвоцинізм часто кореспондує з образою. Поки що у словниках з юрислінгвістики ані *цинізм*, ані *лінгвоцинізм* не представлені, проте окреме словникове гасло належить образі. Образа (в юрислінгвістиці) – виражена в непристойній формі негативна оцінка особистості, що принижує її честь і гідність.

готові носії мови, фахівці від мовознавства і юрислінгвістики на підставі таких семантичних ознак і характеристик достеменно кваліфікувати чи заперечити якийсь факт як *цинічний*?

Саме така удавано-достатня ідентичність дефініції *цинізму* штовхає дослідників (і вітчизняних, і не лише) на не цілком зважені кроки. Приміром, Г. Доброльожа вважає, що поява терміна *лінгвоцинізм* стала «наслідком опрацювання обценної лексики в комунікативному процесі», а лінгвоцинізми – мовні одиниці, які «демонстративно (розрідження наше – А.А.) виражають зневажливе ставлення до загальноприйнятих норм суспільної моралі» [Доброльожа 2021, с. 98].

Ставлячи в одній зі своїх статей за мету «розширення поняття лінгвоцинізму», К. Тараненко разом із прикладами, у яких мовні одиниці більшою чи меншою мірою виражають (лише контекстно, з чим погоджується й автор статті⁸) *цинічне* ставлення до позначуваного (*У Дніпрі підстрелили замначальника райвідділу поліції* (Інформатор, 25.08.2019); *Додзвонився. З Леніна створюють дзвони* (Офіційний сайт газети «Сьогодні»), залучає до лінгвоцинізмів і «популярні найменування жінок у соціальній мережі Instagram *сильна та незалежна* або *щаслива дружина та мати*». Ці приклади і їх аналіз фігурують відразу у кількох статтях дослідниці, де вона, спираючись на матеріали асоціативного експерименту, в якому взяли участь 56 опитаних різного віку, статі й соціального статусу, твердить: ці вислови вже давно не вживаються як позитивно марковані, позаяк набули статусу лінгвоцинізмів. За цими висловами міцно закріпилися лексичні значення ‘самотня’ та ‘заздрісна’, що породжують асоціації: *сильна та незалежна – феміністка, одиначка, самотня, нещасна, розлучена, кар’єристка* тощо; *щаслива дружина та мати – заздрість, повчання, критика, обмеженість, утриманка, гнівна коментаторка, порадиниця* тощо. Підсумовуючи результати своїх снаг до розширення поняття лінгвоцинізмів на підставі аналізу реакцій лише 56 респондентів, К. Тараненко узагальнює: «українське суспільство почало втрачати такі ціннісні орієнтири, як материнство або незалежність жінки, адже подані означення сприймаються лише як образи», «тобто відбувся зсув мовних норм сучасної української мови» [Тараненко 2019а, с. 112; 2019б, с. 60; 2019в, с. 118].

В одному проблемному ряду з лінгвоцинізмами опиняються *лінгвотоксини*. Н. Киселюк,

Образа підлягає регулятивам кримінального права як словесне діяння, що суперечить культурним традиціям і правилам поведінки, прийнятим у суспільстві. Образа має на меті підкреслити негатив, часто неповноцінність, ущербність реципієнта та / або його невідповідність посадовим функціям, соціальному становищу та ін. Образа також може бути вираженою у формі жестів (рухів тіла), що аналізується лінгвістом-експертом як екстралінгвальний фактор комунікації [ЮЛСТП 2015; Шевченко, Сизонов 2021, с. 21].

⁸ Для вираження *цинізму* в мові на перше місце виходить значення контексту (фізичного, соціального, історичного тощо), що є набагато ширшим від власне мовного середовища [Тараненко 2019в, с. 119]. Щоправда, залишається тільки здогадуватися, що у баченні автора слід розуміти під «власне мовним середовищем».

А. Губіна та А. Мартинюк, досліджуючи неологіку в сучасних реаліях засобів масової інформації, широко оперують термінопозначеннями *лінгвотоксичні процеси, вияв токсичності у мові, лінгвотоксичність неологізмів, токсичні новоутворення*. На позначення недоцільного, невдалого словотвору з урахуванням «шкоди, завданої цим словотвором мовній свідомості», вони пропонують термін *токсичний словотвір*, під яким розуміють «слова, що впроваджують у свідомість людей деструктивні ідеї», залучаючи до ілюстративного матеріалу токсичні (на їх думку) новотвори *рашизм, путішизм, ватник⁹, путлер, фейкомет, ботоферма, свинособаки, диванні критики, колоради* тощо, а до *лінгвоцинізмів* (до них автори уналежують «одиниці мовної системи, що виражають принизливе, глузливе ставлення до того, що складає принаймні якусь загальноприйнятну цінність (загальнолюдську, національну, корпоративну, особистісну) і є своєрідними показниками нових ціннісних орієнтирів, що суперечать традиційним») неологізми *шойгувати* ‘робити вигляд на робочому місці, що все йде по плану’¹⁰, *чорнобайти* ‘постійно робити одне і те ж саме, не отримуючи іншого результату, та дуже страждати через це’, *макронити* ‘робити дуже стурбований вигляд щодо певної ситуації, усім це показувати, але нічого не робити по суті’, *на концерті до Кобзона* ‘швидко знищення значної сили українськими військовими’ [Киселюк, Губіна, Мартинюк 2022, с. 232–239]. Залишається тільки здогадуватися, що автори розуміли під *токсичністю новотвору* та *цинізмом*, що його виражають мовні засоби, і як сумріються наведені в дослідженні приклади з твердженням про те, що «такі одиниці є показниками нових ціннісних орієнтирів, які суперечать традиційним».

У ще одній праці з терміном *лінгвотоксичний* як ключовим – «Лінгвотоксичність неологізмів у мові засобів масової інформації» (автори В. Синиця та В. Ліпич) – поняття *лінгвотоксичний* отримує ще неозоріше і ще «чудесатіше» пояснення: «Лінгвотоксини належать до категорії слів, що засмічують мову і мовлення, але через жажливі події, що відбуваються тут і зараз в нашій країні, через жорстоку і несправедливу війну, що розв’язала в нас росія, такими словами переповнені всі засоби масової інформації» [Синиця, Ліпич 2023, с. 342]. Насправді ж предметом дослідження В. Синиці та В. Ліпич стали лексичні інновації, що ввійшли в активний ужиток в українській мові протягом 2022 р. на тлі війни в Україні (*чорнобайти, макронити,*

затридні, арестовлення, хітсивня, мамкувати, кмітити тощо). Залишилося геть незрозумілим, який стосунок мали аналізовані лексичні інновації до лінгвотоксинів, бо рефрен статті жодного натяку на лінгвотоксичність аналізованих назв не містить, ба навпаки: «Тож велич української нації відображається в її мові. Українці доводять усьому світу, що можуть *«наволонтерити»* – тобто знайти все, що потрібно, а за свою країну вони *«відукраїнять»* – дадуть жорстку відповідь на невинувдані дії; і *«відбандерять»*, тобто знищать усіх ворогів». Натомість у висновках однозначно заявлено, що у статті йшлося саме про процеси творення лінгвотоксичних одиниць у воєнному дискурсі [Ibid., с. 343–344].

На переконання К. Тараненко, рясніє лінгвоцинізмами і педагогічний дискурс. Спираючись на дані асоціативного експерименту (щоправда, без будь-якої вказівки кількості учасників і, відповідно, міри репрезентативності його результатів), де респондентам було запропоновано згадати й записати яскраві вислови їхніх шкільних вчителів, дослідниця виявила, що «86% з них були лінгвоцинізмами: як курка лапою, як баран на нові ворота, отара баранів, як корова на льоду і подібні зооморфізми (порівняння людини з твариною), що однозначно кваліфікуємо як образи» [Тараненко 2019в, с. 119–120]. Звісно, що використання подібних фразем у спілкуванні вчителя з учнем (учнями) має бути вваженим і зваженим, аби не зачепити почуття дитини та її людську гідність. Але чи входять оцінні конотації фразеологізмів в обсяг поняття, означеного терміном *лінгвоцинізм*?

Оцінні фразеологізми й паремії, що стосуються людини – її зовнішності, рис характеру, поведінки тощо, розміщені на оцінній шкалі кількісно нерівномірно. Відомо, що переважна більшість фразем та паремій (і не лише в українській фразеології) тягнє до негативного полюса оцінки¹¹ – оцінний «мінус» завжди ословлюється значно активніше за принципом дзеркала: подивись на себе – не будь таким). З іншого боку, і стійкий вислів позитивнооцінної семантики у певному контексті може бути образливим (змодельовано і маємо: *Теж мені світла голова!*). Це лінгвоцинізм чи ні?¹² Г. Доброльожа вважає, що висловлювання учителя щодо учня (учнів) *Це ж азбучна істина! Коли рак свисне* «містять ознаки лінгвоцинізму». А риторичні питання, які може ставити вчитель учневі, на зразок *Може, я тебе зранку будитиму? А для тебе окремо пояснювати?* є образливими. Тож чи все образливе є лінгвоцинізмом? Чи не все? Лінгвоцинізм, на переконання дослідниці, має

⁹ Інформацію про окремі нові назви та їх тлумачення автори, за даними наведеного ними ж самими списку (рубрика Посилання (URL: <http://academystudies.volyn.ua/index.php/humanities/article/view/281>), запозичили з російських джерел (ботоферма, диванний критик, ватник). Якщо таки прийняти термін і поняття ‘лінгвотоксини’ як «показники ціннісних орієнтирів, які суперечать традиційним», то чи не буде якась новоутворена під час російсько-української війни назва лінгвотоксином для росіянина, а для українця – ні і навпаки? А такі факти будуть, і непоодинокі. Наведені приклади – це чий лінгвотоксини: наші чи їхні?

¹⁰ Тлумачення лінгвоцинізмів наводимо у авторській версії зі збереженням тексту оригіналу.

¹¹ У фразеології, що реалізує зооморфний код культури й уподібнює людину тварині, позитивна і негативна оцінність представлена у співвідношенні 1:10.

¹² Із назви статті відомого й шанованого в Україні фразеолога Г. Доброльожи «Лінгвоцинізм традиційної української фразеології з позицій сучасних морально-етичних норм» випливає, що традиційна українська фразеологія є лінгвоцинічною. Чи автор мала на увазі щось інше? До традиційної української фразеології у статті з домінуючим у назві термінопозначенням лінгвоцинізм уналежено лихослів’я (обсценізми, лайливі, непристойні слова, прокльони), образливу лексику і фразеологію.

місце й у вживанні вчителем просторічних чи згрубілих імен дітей (*Ванька, Анька*). Нагадаємо, що автор аналізованого дослідження відштовхується від визначення лінгвоцинізму як ознаки мовних одиниць, які «демонстративно виражають зневажливе ставлення до загальноприйнятих норм суспільної моралі» [Добролюбова 2021, с. 99].

Як бачимо, у наведених вище працях Г. Добролюбожі і К. Тараненко лінгвотоксини й лінгвоцинізми кореспондують з образою. Семантичний аналіз термінопозначень *лінгвотоксин* (*лінгвотоксичний*)¹³ і *лінгвоцинізм* (*лінгвоцинічний*) очевидних точок дотику з семантикою образи не виявив. Та й витоки лінгвотоксинів з обценної лексики, декларативно проголошені Г. Добролюбою, або ж належність лінгвотоксинів до усього, об'єднаного поняттям лихослів'я, потребували б надійних аргументацій. Як і уналежнення В. Синицею і В. Ліпич до лінгвотоксинів новотворів сучасної воєнної доби (без будь-яких специфікувальних маркерів їх «токсичності»). Якби дослідниці усе це взялися і вдалися довести, то дослідницьке поле лінгвотоксинів і лінгвоцинізмів і подібних «лінгвокислотних» (чи токсичних¹⁴) метафоричних термінів і понять стало б уже зовсім неозорим і безкраїм. Такі характеристики терміна чи термінопозначення навряд чи зможе виправдати навіть наймодерніший і найнетривіальніший підхід з погляду загальноновизнаних вимог не лише до *terminus technicus*, але й до *terminus est*. Тож доцільність активного (та й взагалі) вживання у наукових розвідках подібних надміру емоційних термінів, поняттєву сферу й межі семантичного обсягу яких складно ідентифікувати, викликає небезпідставну тривогу. Чи варто «винайденими» кимось на іншому національному ґрунті новомодними хльостками назвами так «закучерявлювати» термінний лексикон лінгвоеккології, що за деревами не видно лісу?

Звісно, що нові наукові напрями й їх представники рухаються непротореними стежками і виходять на битий шлях почасти через непростий досвід спроб і помилок, отриманий на манівцях. Підхоплюючи якусь ідею, висловлену почати іншою мовою на іншому мовному й національному ґрунті, українські дослідники не мають на що спертися, позаяк до сьогодні у вітчизняному мовознавстві немає праць, що стосувалися б термінної сфери цієї галузі знань, не укладено жодного словника лінгвоеккологічних термінів і понять. Уважне прочитання українськомовних праць, виконаних у царині лінгвоеккології, свідчить про нагальну потребу національного термінографування базових понять цієї науки, адже дослідники часто змушені «позичати» словникові дефініції основоположних

понять зі словників-довідників лінгвоеккологічних термінів та понять інших мов і пристосовувати їх до українського термінного і мовного простору, що, як бачимо, вдається не всім і не завжди. Як наслідок – у працях наших співвітчизників натрапляємо на непоодинокі факти некоректного вживання термінів на позначення так само некоректно залучених до лінгвоеккології явищ¹⁵, встановлення лише декларативних кореспонденцій між лінгвоеккологією та окремими сферами мовознавства без належно сформульованих аргументацій¹⁶, безпідставного розширення меж окреслюваних термінами й термінопозначеннями понять.

Висновки. Цілісний аналіз репертуару термінів і термінопозначень лінгвоеккології, вже ustalених і апробованих вітчизняною дослідницькою спільнотою, є вкрай необхідним. Він зможе забез-

¹⁵ Незрозумілим чином у ряду лінгвоцинізмів опинилися новоутворення *кімтити* про оптимізм керівника Миколаївської області Віталія Кіма (Віталій Кім – голова Миколаївської ОДА, один із найавторитетніших українських високопосадовців у часи війни з Росією, автор численних мемів про перемогу українців – А.А.), *чорнобайти*, наступати на одні й ті ж самі граблі чи *байрактарити*, *енлоїти*, *джа-велініти*, *стінгерити*, *хаймарсити*, нищити ворога, як це роблять українці за допомогою американських і турецьких «Джавелінів», «Хаймарсів», «Стінгерів» і «Байрактарів» [Синиця, Ліпич 2023]. У праці К. Тараненко як лінгвоцинізм кваліфіковано фразеотрансформ *Не салом єдиним* (як слоган реклами мобільних телефонів із зображенням чоловіка з оселедцем) [Тараненко 2019а, с. 60]. Серед лінгвотоксинів у праці Н. Киселюк, А. Губіної та А. Мартинюк опиняється вираз *диванні критики* (*диванний критик* – 'людина, яка висловлює свою негативну думку з будь-якої проблеми, але при цьому не є фахівцем з цієї проблематики' [Киселюк, Губіна, Мартинюк 2022, с. 235].

¹⁶ У цьому зв'язку не можемо не згадати працю В. Пасинок «Еколінгвістичні аспекти у фокусі риторики, стилістики і культури мовлення» як спробу лише мантричним повторенням у тексті терміна *еколінгвістика* (а не осмисленим і вмотивованим уміщенням досліджуваного матеріалу до системи дослідницьких координат *мова ↔ середовище її буття*) лише декларативно «дослідити» до нового напрямку дослідження мови питання риторики, стилістики і культури українського мовлення. Автор лаконічно формулює вихідні концепції риторики, стилістики, культури мовлення, проте без оприявлення жодного їх стосунку до лінгвоеккології (науки, яка, як виявляється, за В. Пасинок, «акцентує увагу на порушенні літературних норм мовцями, що викликає у знавців відчуття дисгармонії, незграбності»; «досліджує варіативність мовної норми, яка полягає у її видозмінненні», а екологічний підхід, зокрема до культури мовлення, у розумінні авторки, передбачає «відповідальне відношення до національних мовних традицій, виховання любові до рідної мови, піклування про її минуле, теперішнє і майбутнє» [Пасинок 2015, с. 9, 11]. При цьому термінопозначення *еколінгвістика* та *еколінгвістичний підхід* винесено у ключові слова цієї праці. Намагаючись залучити окремі сегменти науки про мову й мовлення, проблеми культури мови до системи дослідницьких координат лінгвоеккології, автор дослідження мала б і культуру мовлення, і стилістику, і риторику «побачити» і представити під іншим кутом зору – з позицій мовно-екологічного балансу та його порушень (з урахуванням самобутнього загальнокультурного підтексту національного слова).

На подібні факти лише номінально-декларативного кореспондування мовних і мовленнєвих явищ, досліджуваних у статтях, з системою теоретичних, методологічних та ціннісних епістем лінгвоеккології, натрапляємо, на жаль, у непоодиноких працях вітчизняних дослідників [див. Лисиченко, Богданова, Промська 2020; Синиця, Ліпич 2023].

¹³ Лінгвотоксин виявляє точки дотику з терміносистемою екології (токсин), натомість лінгвоцинізм є вже автономним термінопозначенням лінгвоеккології без будь-якого зв'язку з термінною системою екології.

¹⁴ Таке термінопозначення – *токсична метафора* – використане сербськими вченими-філологами у часописі «Књижевни живот. Часопис за књижевност Срба у Румунији», 2021, 1 (URL: <https://www.calameo.com/books/005981205a57e67c22d8b>).

печити об'єктивний погляд на тенденції формування національної системи термінопозначень й міжпарадигмальні термінні трансфери, на міру інонаціонального й національного, на те, у якому співвідношенні перебувають екологічні й лінгвістичні терміни в дослідницькому просторі української лінгвоекології, простежити шляхи їх метафоризації, міру й дослідницьку доцільність метафорич-

ності й емоційності термінного лексикону. Встановлення належності виявлених в українському мовпросторі термінів до лінгвоекології дало б змогу оприаявити й уточнити міру дослідницької ваги у її парадигмі засадничих ідей, термінної системи й методів екології та мовознавства, виявити шляхи адаптації цих та інших термінів суміжних наук до термінопростору лінгвоекології.

Література

1. Fill A. Ecolinguistics – State of the Art 1998. *AAA Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik*. 1998. № 23, 1. P. 3–16.
2. Андрієнко Л. Біологічна метафора в соціолінгвістичному дискурсі: терміни та експлікації. *Мовознавство*. 2024. № 2. С. 56–65.
3. Бондар О. Лінгвістична екологія: становлення нової галузі науки. *Вісник Львівського університету. Серія «Філологія»*. 2006. Вип. 38 (II). С. 79–85.
4. Добролюбова Г. Лінгвоцинізм традиційної української фразеології з позиції сучасних морально-етичних норм. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2021. Вип. 2 (46). С. 98–104.
5. Киселюк Н.П., Губіна А.М., Мартинюк А.П. Лінгвотоксичність неологізмів у сучасних реаліях засобів масової інформації. *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2022. №1. С. 232–239.
6. Клочко С. Поступ еколінгвістики в Україні: аналітичний огляд. *Система і структура східнослов'янських мов*. 2017. Вип. 12. С. 13–18.
7. Лисиченко Л.А., Богданова І.Є., Промська А.С. Екологія мови – запорука сталого розвитку українського суспільства. *Науково-технічний журнал «Техногенно-екологічна безпека»*. 2020. Вип. 8 (2). С. 55–59.
8. Пасинок В.Г. Еколінгвістичні аспекти у фокусі риторики, стилістики та культури мовлення. *Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. Іноземна філологія*. 2015. Вип. 81. С. 6–13.
9. Синиця В.О., Ліпич В.М. *Лінгвотоксичність неологізмів у мові засобів масової інформації*. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку» (20–21 квітня 2023 р., м. Запоріжжя). URL: <https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/Synitsia-Viktoriia-Oleksandrivna-Lipych-Viktoriia-Mykolaivna.pdf>, 2023, 342–344.
10. Тараненко К.В. Вияви сексизму у мові з позицій еколінгвістики. *Мова і міжкультурна комунікація*. 2019а. №2. С. 106–114.
11. Тараненко К.В. Екологічна комунікація в Інтернет-дискурсі. *Philological science and education: transformation and development vectors*. Рига: Izdevniecība «Baltija Publishing». 2021а. С. 211–227.
12. Тараненко К.В. Лінгвоцинізми в інтернет-дискурсі: еколінгвістичний аспект. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 11. №1. 2019б. С. 56–60.
13. Тараненко К.В. Тараненко К.В. Екологічна комунікація в медіапросторі. *Philological science and education: transformation and development vectors*. Рига: Izdevniecība «Baltija Publishing». 2021в. С. 146–161.
14. Тараненко К.В. Тенденції розвитку світової та вітчизняної еколінгвістики. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського, Серія Філологія. Соціальні комунікації*. 2020. №31 (70). Т. 2. Ч. 1. С. 69–72.
15. Тараненко К.В. Явище лінгвоцинізму з позицій еколінгвістики. *Український смисл*, 1, 2019в, 113–121.
16. Тараненко К. В. Лінгвоцинізми в інтернет-дискурсі: еколінгвістичний аспект. *Закарпатські філологічні студії*. 2019б. № 1. Т. 1. С. 56–60.
17. Шевченко Л. І., Сизонов Д. Ю. Лінгвістична експертиза: підручник. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2021. 244 с.

Скорочення:

18. МПіМП: Мовна політика і мовне планування. Енциклопедичний словник. Відп. ред. Б.М. Ажнюк. Київ: Академперіодика, 2024. 464 с.
19. ПССУМ/Карав. 2000: Караванський С. Практичний словник синонімів української мови. Київ: «Українська книга», 2000. 480 с.
20. СДСЕПТ 2010: Словник-довідник сучасних екологічних та природоохоронних термінів. Укл. Гончаренко Г. Є., Совгіра С. В. Київ: Науковий світ, 2010. 68 с.
21. СЛС/Загн. 2020: Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця: «Твори», 2020. 912 с.
22. ССУМ 2001: Словник синонімів української мови. У 2 т. Т. 2. Київ: Наукова думка, 2001. 955 с.
23. ТСЕТП 2006: Глумачний словник екологічних термінів та понять, пов'язаних з охороною навколишнього середовища для студ. спец. 7.070801 “Екологія та охорона навколишнього середовища”. Уклад.: Л.В. Левандовський, Л.І. Танащук, Л.Ф. Степанець, В.Х. Суходол. Київ: НУХТ, 2006. 61 с.
24. ФЕ 2010: Фармацевтична енциклопедія. Голова ред. ради та автор передмови В. П. Черних. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ: МОРІОН, 2010. 624 с.

25. ЮЛСТП 2015: Юрислінгвістика: словник термінів і понять. Укл. Л.І. Шевченко, Д.В. Дергач, Д.Ю. Сизонов, І.В. Шматко. За ред. Л.І. Шевченко. Київ: ВПЦ «Київський університет, 2015. 348 с.

References

1. Fill A. (1998) Ecolinguistics – State of the Art 1998. *AAA Arbeiten aus Anglistik und Amerikanistik*. №23, 1. P. 3–16 [in English].
2. Andrievych L. (2024) Biologichna metafora v sociolinhvistychnomu dyskursi: terminy ta eksplikacii [Biological metaphor in sociolinguistic discourse: terms and explanations]. *Movoznavstvo*. № 2. S. 56–65 [in Ukrainian].
3. Bondar O. (2006) Linhvistychna ekolohiia: stanovlenna novoi haluzi nauky [Linguistic ecology: establishing a new branch of science]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria "Filolohiia"*. Vyp. 38 (II). S. 79–85 [in Ukrainian].
4. Dobrolozha H. (2021) Linhvocynizm tradyicynoi ukrainskoi frazeolohii z pozycii suchasnykh moralno-etychnykh norm [Linguistic cynicism of traditional Ukrainian phraseology from the perspective of contemporary moral and ethical norms]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seria: Filolohiia*. Vyp. 2 (46). S. 98–104 [in Ukrainian].
5. Kyseliuk N.P., Hubina A.M., Martyniuk A.P. (2022) Linhvotoksynist neolohizmiv u suchasnykh realiiakh zasobiv masovoi informacii [Linhvotoksynist neologisms in the contemporary realities of mass information]. *Akademichni studii. Seria Humanitarni nauky*. №1. S. 232–239 [in Ukrainian].
6. Klochko S. (2017) Postup ekolinhvistyky v Ukraini: analitychnyi ohlad [The process of ecolinguistics in Ukraine: an analytical review]. *Systema i struktura schidnoslovianskykh mov*. Вип. 12. S. 13–18 [in Ukrainian].
7. Lysyuchenko L.A., Bohdanova I.Ye., Promska A.S. (2020) Ekolohiia movy – zaporuka staloho rozvytku ukrainskoho suspilstva [Ecology of the river – a guarantee of sustainable development of Ukrainian society]. *Naukovo-tekhnicnyi zhurnal "Tekhnohenko-ekolohichna bezpeka"*. Vyp. 8 (2). S. 55–59 [in Ukrainian].
8. Pasyuk V.H. (2015) Ekolinhvistychni aspekty u fokusi rytoryky, stylistyky ta kultury movlenna [Ecolinguistic aspects in the focus of rhetoric, stylistics and speech culture]. *Visnyk KHNU im. V.N. Karazina. Inozemna filolohiia*. Vyp. 81. S. 6–13 [in Ukrainian].
9. Synytsa V.O., Lypych V.M. (2023) Linhvotoksynist neolohizmiv u movi zasobiv masovoi infomacii [Linhvotoksynist neologisms in the mass media]. *Materialy VI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferencii Nauka III tysacholitta: poshuky, problemy, perspektyvy rozvytku (20-21 kvitna 2023 r., Zaporizhzhia)*. URL: <https://bdpu.org.ua/wp-content/uploads/2023/05/Synytsia-Viktoriiia-Oleksandrivna-Lipych-Viktoriiia-Mykolaivna.pdf>. S. 342–344 [in Ukrainian].
10. Taranenko K.V. (2019a) Vyiavy seksyzmu u movi z pozycii ekolinhvistyky [Expressions of sexism in the film from the perspective of ecolinguistics]. *Mova i mizhkulturna komunikacia*. №2. S. 106–114 [in Ukrainian].
11. Taranenko K.V. (2021a) Ekolohichna komunikaciia v Internet-dyskursi [Ecological communication in Internet discourse]. *Philological science and education: transformation and development vectors*. Рига: Izdevnieciba «Baltija Publishing». S. 211–227 [in Ukrainian].
12. Taranenko K.V. (2019b) Linhvotsynizmy v internet-dyskursi [Linhvotsynisms in internet discourse]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 11. №1. С. 56–60 [in Ukrainian].
13. Taranenko K.V. (2021b) Ekolohichna komunikaciia v mediaprostori [Environmental communication in the media space]. *Philological science and education: transformation and development vectors*. Рига: Izdevnieciba «Baltija Publishing». S. 146–161 [in Ukrainian].
14. Taranenko K.V. (2020) Tendentsii rozvytku svitovoi ta vitchyznanoi ekolinhvistyky [Trends in the development of world and world-renowned eco-culture]. *Vcheni zapysky TNU im. V.Vernadskoho. Seria Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. №3 (70). Т. 2. Ч. 1. С. 69–72 [in Ukrainian].
15. Taranenko K.V. (2019b) Yavyshche linhvotsynizmu z pozycii ekolinhvistyky [The phenomenon of linhvotsynism from the perspective of ecolinhvisty]. *Ukrainskyi smysl*. №1. S. 113–121 [in Ukrainian].
16. Taranenko K.V. (2019c) Linhvotsynizmy v internet-dyskursi: ekolinhvistychnyi aspekt [Linguistics in Internet Discourse: Ecolinguistic Aspects]. *Zakarpatski filolohichni studii*. № 1. Т. 1. С. 56–60.
17. Shevchenko L.I., Syzonov D.Yu. (2021) Linhvistychna ekspertyza [Linguistic expertise]: pidruchnyk. Kyiv: VPTS „Kyivskyi universytet“. 244 s.

Contraction:

18. MPiMP 2024: Movna polityka i movne planuvanna [Motion policy and motion planning] (2024) *Encyklopedychnyi slovnyk*. Vidp. red. B.M. Azhnyk. Kyiv: Akadempriodyka. 464 s. [in Ukrainian].
19. PSSUM/Karav. 2000: Karavanskyi S. (2000) Praktychnyi slovnyk synonimiv ukrainskoi movy [Practical dictionary of synonyms of the Ukrainian language]. Kyiv: Ukrainska knyha. 480 s. [in Ukrainian].
20. SDSEPT 2010: Slovnyk-dovidnyk suchasnykh ekolohichnykh ta pryrodoochoronnykh terminiv [Dictionary of dry ecological and environmental terms] (2010). Ukl. Honcharenko H., Sovriha S. Kyiv: Naukovyi svit. 68 s. [in Ukrainian].
21. SLS/Zahn. 2020: Zahnitko A. (2020) Suchasnyi linhvistychnyi slovnyk [Modern linguistic dictionary]. Vinnytsa: "Tvory". 912 s. [in Ukrainian].

22. SSUM 2001: Slovník synonymiv ukraïnskoi movy [Dictionary of Ukrainian movie synonyms] (2001). U 2 t. T. 2. Kyiv: Naukova dumka. 955 s. [in Ukrainian].
23. TSETP 2006: Tlumachnyi slovník ekolohichnykh terminiv ta ponat, poviazanykh z okhoronoïu navkolyshnoho seredovyshcha [Interpretative dictionary of ecological terms and definitions related to environmental protection] (2006). Uklad.: L.V. Levandovskiy, L.I. Tanashchuk, L.F. Stepanets, V.Ch. Suchodol. Kyiv: NUCHT. 61 s. [in Ukrainian].
24. FE 2010: Farmaceutychna entsyklopedia [Pharmaceutical encyclopedia] (2010). Holova red. rady ta avtor peredmovy V.P. Chernykh. 2-he vyd., pererobl. i dopovn. Kyiv: MORION. 624 s. [in Ukrainian].
25. YULSTP 2015: Yuryslinhvistyka: slovník terminiv i ponat [Yuryslinhvistyka: dictionary of terms and definitions] (2015) Ukl. L.I. Shevchenko, D.V. Derhach, D.Yu. Syzonov, I.V. Shmatko. Za red. L.I. Shevchenko. Kyiv: VPTS: «Kyivskiy universytet». 348 s. [in Ukrainian].

METALINGUISTIC METAPHOR IN THE TERMINOLOGY SYSTEM OF LINGUOECOLOGY RESEARCH

Abstract. The article addresses one of the most pressing issues in contemporary Ukrainian linguistic ecology – the identification and systematization of the terminology used in this field of research. The focus is on the specific features of the terminology within this relatively new multidisciplinary and polyparadigmatic area of ecological knowledge about language. The defining characteristics of the terminology system in linguistic ecology are its fundamentally metaphorical nature and the numerous interparadigmatic transfers of terms, mainly from the field of ecology. Central to this terminology is the core metalinguistic concept of language as an organism, which, in turn, has led to the emergence of a wide range of terms created through various methods, with extensive use of biological metaphors.

Due to the complete absence of works in Ukrainian linguistic ecology devoted to the formation, study, and systematization of its national terminology system, this article adopts an analytical and diagnostic approach. It identifies the factors that shape the specificity of the national terminology system of linguistic ecology, the ways and means of its formation, and traces both the relative weight of metaphorical terms and the vectors of inter-term transfers. Particular attention is given to groups of terms reflecting the phenomena of reterminologization – names borrowed from other terminological systems (from the natural sciences such as ecology, biology, and geography, as well as from the social sciences and humanities such as sociology, psychology, medicine, and law) – and the opposite process of terminologization of names that already exist within the research coordinates of the ecological view of language. The article also highlights the limited opportunities for studying the relationship between international and national elements in the Ukrainian terminology system of linguistic ecology.

Special attention is given to metaphorical terms with an emotional dominant. The article examines the use of the most controversial terms in terms of content – linguocynicism and linguotoxin – and their derivatives in the discourse of Ukrainian linguistic ecology. It emphasizes the need for a balanced approach to the metaphorical character of operational terms in this field, as well as the urgent necessity of creating a national dictionary of linguistic ecology terms and concepts. Such a dictionary would make it possible to trace not only the repertoire and dynamics of the development of the linguistic ecology lexicon, its degree of metaphoricality, and the balance between international and national elements, but also the overall level of development of Ukrainian linguistic ecology and its priority research directions.

Keywords: linguoecology; terminology; terminology system; development and dynamics of terminology systems; national and international dimensions; lexicography.

© Архангельська А., 2025 р.

*Дата першого надходження рукопису до видання: 23.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.10.2025
Дата публікації: 30.12.2025*

Алла Архангельська – доктор філологічних наук, професор кафедри славістики (секція україністики) філологічного факультету Університету ім. Ф. Палацького в Оломоуці, Чеська Республіка; alla_arkhanhelska@yahoo.com; <https://orcid.org/0000-0003-0699-3026>

Alla Arkhanhelska – Doctor of Philology, Professor of Slavic Studies, Ukrainian Language Department Faculty of Arts Palacký University in Olomouc, Czech republic; alla_arkhanhelska@yahoo.com; <https://orcid.org/0000-0003-0699-3026>

СЕМАНТИЧНО-СТИЛІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МІТОЛОГЕМИ ПЕКЛО В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПРОЗІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 821.161.2-312.8/-312.9.09:7.046.1

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2\(54\).15-21](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2(54).15-21)

Бановська Д. Семантично-стилістичний потенціал мітологеми пекло в сучасній українській прозі; кількість бібліографічних джерел – 9; мова українська.

Анотація. У статті досліджено семантичний і стилістичний потенціал мітологеми *пекло* та її словотвірних похідних у сучасній українській прозі. Актуальність теми зумовлена інтересом до вивчення образної системи мови, що постає не лише як засіб художнього мислення, а й як маркер національної ідентичності. Теоретичну основу становлять напрацювання українських і зарубіжних мовознавців у галузі функційної стилістики, когнітивної лінгвістики, прагматичної лінгвістики й корпусних досліджень. Джерельною базою є тексти прозових творів О. Забужко, С. Жадана, І. Карпи, Д. Корній, К. Москальця, М. Матіос, Є. Положія, Г. Тарасюк, зафіксовані в Генеральному регіональному анотованому корпусі української мови. У процесі аналізу з'ясовано, що мітологема *пекло* має високу частотність вживання і постає як домінуюча одиниця бінарної опозиції *рай/пекло*. Вона функціонує в прямому й переносному значеннях, формує негативну оцінність, слугує основою метафор, епітетів, порівнянь, персоніфікацій, гіпербол, антитез, оксюморонів, що збагачують текстові смисли й поглиблюють художню образність. Стилiстичні функції досліджуваних одиниць полягають у підсиленні експресії, передачі емоційного напруження, драматизації ситуацій, створенні сатиричного або іронічного ефекту. Семантичний аналіз засвідчив, що *пекло* позначає нестерпні умови, небезпечні місця, тяжкий душевний стан, утілює вічну дихотомію «добро/зло». Використання корпусного підходу забезпечило репрезентативність матеріалу й об'єктивність висновків. Результати дослідження поглиблюють уявлення про сучасну українську мовну картину світу, демонструють універсальність і продуктивність мітологічних архетипів у художньому дискурсі та підтверджують доцільність подальших корпусних студій у галузі стилістики.

Ключові слова: корпусний аналіз, мітологема «пекло», мовна картина світу, стилістичний потенціал, стилістичні функції, українська художня проза.

Формулювання проблеми. Семантично-стилістичний потенціал слів різних категорій традиційно є предметом лінгвістичних досліджень. Тривалу актуальність проблеми зумовлює множинність підходів: функційно-стилістичний (С. Ермоленко, Б. Коваленко, Л. Марчук, Л. Мацько, Н. Сологуб, І. Чередниченко), комунікативний (М. Черник), прагматично-лінгвістичний (Т. Мелкумова, О. Мокляк, Т. Пешкова, А. Сухова, В. Чередниченко), когнітивний (Л. Белєхова), гендерний (М. Степанюк, Л. Семак), семіотичний (Я. Журавльова, К. Стрельченко), лінгвокультурний (І. Беркешук), психолінгвістичний (О. Бугайова, Н. Шарманова), соціолінгвістичний (Р. Трифонов), лінгвосинергетичний (О. Бабелюк) тощо.

Образна система будь-якої мови твориться в живому спілкуванні, фольклорі, літературі, засобах масової інформації, але коріннями сягає первісних вірувань. Мітологема була першими словами, які шляхом метафоризації перейшли в розряд символів (згодом – концептів), набули нових семантичних відтінків і утворили ґрунт для розгалуження стилістичної системи. Особливе зацікавлення для досліджень у галузі стилістики становить функціонування образів-символів, які мають значне емотивне і естетичне навантаження. Індивідуальне та національне сприймання метафоричного змісту одиниць – один із маркерів визначення мовної картини світу й ідентифікації її носіїв.

Аналіз досліджень. Оскільки «мовні одиниці з міфологічною семантикою в українській мові складають велику і різноманітну за темами і культу-

рогенезою групу, яка становить значний інтерес для стилістичних досліджень» [Мацько 2003, с. 74], мітологемні одиниці активно досліджують в українському мовознавстві (праці А. Гусар, В. Кононенко, М. Скаб, А. Темченко та ін.). Проте праці науковців переважно базуються на конкретних текстах або творчості одного письменника, що унеможлиблює комплексне уявлення про стилістичні й семантичні можливості мітологем у діяхронному та синхронному зрізах.

Ручні вибірки з художніх текстів сьогодні є не надто репрезентативними, натомість популярними стають дослідження із застосуванням корпусного підходу. У зарубіжній лінгвістиці цю методику використовують із 1960-х років. Україномовні корпуси з'явилися на початку 1990-х років, але реального поширення новітній підхід набув лише з появою лінгвістичного порталу «Mova.info» та Генерального регіонального анотованого корпусу української мови (далі – ГРАК) [ГРАК 2017–2021]. А. Загнітко тлумачить корпус як «сформовану за визначеними правилами вибірку даних із досліджуваної сфери реалізації мовної системи» [Загнітко 2020, с. 358], а під лінгвістикою корпусу розуміє «новітній напрям у мовознавстві, предметом вивчення якого є представлені в електронному вигляді великі масиви структурованих мовних даних з метою вияву ідіоматики мови – її неповторних і своєрідних властивостей, зумовлених стилістичною нормою й стандартами мовленнєвого вживання» [Загнітко 2020, с. 382]. Шведський лінгвіст Ян Свартвік з-поміж переваг корпусного підходу називає об'єктивність,

верифікованість (істинність), охоплення великого обсягу текстів, можливість аналізу діяхронного зрізу та частоти використання одиниць у певних стилях, повний облік мовних ознак, формування спільної основи для подібних досліджень, легкий доступ до інформації тощо (переклад наш. – Б.Д.) [Svartvik 1992, с. 8–10].

Під час студіювання мітологом корпусний підхід допоміг на основі прикладного матеріалу окреслити стилістичні функції та сформулювати загальне уявлення про семантику досліджуваних одиниць у діяхронному або синхронному зрізі.

Період кінця ХХ – початку ХХІ ст. для українського народу важкий і визначальний. Становлення незалежної держави відбувалося під постійним тиском із боку сусідніх держав, а вже понад десять років українці збройно боронять суверенітет. В умовах постійної ідеологічної пропаганди важливості набувають дослідження та опис сучасних ментальних особливостей українців. Найяскравіше ознаки мовної картини світу відображаються під час усного мовлення, у засобах масової інформації, поезії й прозі. Тому джерельною базою нашої статті є прозові тексти сучасних українських письменників О. Забужко, С. Жадана, І. Карпи, Д. Корній, К. Москальця, М. Матіос, Є. Положія, Г. Тарасюк, зафіксовані в корпусі ГРАК.

Ознакою метамодерної прози є мітологізм, тому тексти українських митців насичені архетипними одиницями. За семантичною ознакою серед мітологом у сучасних текстах найчастіше вирізняють теоніми (*Перун, Велес*), антропоніми (*мольфар, відьма*), зооніми (*вовк, ведмідь, лисиця*), фітоніми (*світлове дерево, калина, верба*) та топоніми. Особливе місце з-поміж останньої групи належить бінарній опозиції «*рай та пекло*», що походить із давніх часів та функціонує на рівні вічної дихотомії «добро та зло». На думку Н. Ярмоленко, «розгортання бінарних опозицій, тобто розвиток протиріччя, лежить в основі міфологічних та філософських систем, що пояснюють будову Всесвіту» [Ярмоленко 2015, с. 366], тому відповідно є визначальним елементом мовної картини світу.

Слово *пекло*, за І. Огієнком, походить або з грецького *pissa* – смола, або з давнішої слов'янської форми *пеколь* – місце, де горіло [Огієнко 1999, с. 32–33], *рай* – з давньоіранської [Огієнко 1999, с. 154]. Обидві мітології наразі активно використовують як у побутовому мовленні, так і в художніх текстах. За результатами моніторингу корпусу ГРАК у художніх текстах за 2023 рік зафіксовано 600 000 слововживань мітології *пекло*, а *рай* – всього 40000 [ГРАК 2017–2021]. Зважаючи на частотність слововживань, вважаємо, що мітологема *пекло* в цій опозиції є домінантною й більш значущою для українців, тому ми її обрали для дослідження.

Мета – аналіз функціонування мітології *пекло* та похідних від неї в сучасній українській прозі, визначення семантичного й стилістичного потенціалу цієї одиниці.

Методи та методика дослідження. Виконан-

ня мети стало можливим завдяки використанню загальнонаукових, власне лінгвістичних і спеціальних методів. За допомогою методів аналізу, синтезу та описового опрацьовано теоретичний матеріал статті; корпусний метод дав змогу підібрати прикладний матеріал; типи стилістичних фігур і тропів визначено за допомогою використання стилістичного аналізу; методом семантичного диференціалу визначено конотативні значення; функційним – з'ясовано емоційно-експресивне й стилістичне навантаження одиниць; групуванням – класифіковано семантичні ознаки; шляхом узагальнення зроблено висновки за матеріалами дослідження.

Виклад основного матеріалу.

Іменна мітологема *пекло* та її слововформи в текстах сучасних українських прозаїків (О. Забужко, С. Жадана, І. Карпи, Д. Корній, К. Москальця, М. Матіос, Є. Положія, Г. Тарасюк) фіксується 446 разів. Серед спільнокореневих найпродуктивнішими одиницями є ад'єктив *пекельний* (127 слововживань) та адвербіалізована мітологема *пекельно* (6 слововживань).

Великий тлумачний словник української мови фіксує всі три одиниці: *пекло* – «1. За релігійними уявленнями – місце під землею, куди потрапляють душі померлих грішників для вічних мук. 2. перен. Нестерпні, жакливі умови, обставини. 3. перен. Дуже небезпечне місце. 4. перен. Тяжкий душевний стан, моральні муки» [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 897]; *пекельний* – «1. Прикм. до *пекло* 1. // Який уявно спостерігається в пеклі. 2. перен. Важкий, жакливий, нестерпний; такий, як у пеклі. // Надзвичайний за ступенем прояву; дуже великий. 3. перен. Злий, підступний. // розм. Уживається як лайливе слово» [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 896–897]; *пекельно* – «Присл. до *пекельний*» [Великий тлумачний словник сучасної української мови 2005, с. 897].

Спільнокореневі мітології *пекло/пекельний/пекельно* в усіх значеннях стилістично марковані. Можуть належати до поетичної, розмовно-побутової, просторічної, вульгарної та лайливої лексики, натомість не притаманні офіційно-діловому й науковому стилям. Зазвичай мають негативне емоційне забарвлення чи оцінну характеристику.

Найпродуктивніше мітології *пекельний/пекельно* (іменникову форму не виявлено) використано як складники епітетів. Л. Мацько уналежнює *пекельний* до епітетів внутрішньопсихологічного сприймання – «передають відчуття ліричного героя, особисті чи суспільні, пережиті ним, що переплітаються з настроями природи або суголосно, або контрастно» [Мацько 2003, с. 347].

За семантичними ознаками епітети з мітологіями *пекельний/пекельно* поділяємо на такі види:

1. Традиційні:

- ті, що стосуються пекла: *Щоб їх тому Савці розтрипроклятому та киплячою смолою пекельною позаливало, та дратвою позашивало, та...* (Г. Тарасюк);

- важкий: *А так ... дивитися на себе в неза-*

иторене дзеркало замкнутими очима – і дивуватися не дивується, хіба лише безмовно і злостиво тішитися, що **пекельний** рік життя не дав збою – а зупинився саме тоді, коли навіть Іван подеколи сумнівався, чи самотужки не спинити його природний хід (М. Матіос); А далі – **пекельна** розкадрівка, в якій кілька секунд умістили в собі тонні подій (Є. Положій);

- жахливий/страшний: *Авжеж, – каже **пекельна** мармиза, – лиш той, що Чорнобиль пустив димом (Г. Тарасюк); О, той **пекельний** німий вогонь, та диявольська заграва над мурашиником метушливим отупілих з переляку, безпомічних, таких дрібнесеньких людей... таких злочинно самовпевнених щойно людей! (Г. Тарасюк); «Як під землю провалився», – з легкою посмішкою розводив руками Кіндратович на своїх традиційних вечірніх посиденьках, і в його вустах ця розхожа фраза набувала **пекельного** звучання (Є. Положій); Так само, як Даруся, моя стоодурена Україна в час **пекельного** прозоріння і найвищого злету свого відваги і духу, безстрашно сказала «так!» тому, хто нареши́ти допустив до глибини своєї мовчазної, та не-лукавої душі (М. Матіос); Дворушництво, дороженька, у наших краях **пекельних** не прощається (Г. Тарасюк);*

- нестерпний: *«Юрій Є-ко – людина з чорною душею і кабанячим норовом», – писала газета робочих та селян і обіцяла **пекельні** муки всім причетним до паплюження світлого образу Ілліча (К. Москалець); І це **пекельне** знання, цей Страх Божий отець Георгій носив у собі, як русич – стрілу половецьку, як останній гетьман України – тавро каторжанське... (Г. Тарасюк); І він далі терпеливо шпортив свою печерку, намагаючись заглушити **пекельну** спрагу помсти, часом з великою насолодою, а часом з люттю вгризаючись заступом у сиру землю горба, густо прошишту міцним мотуззям коріння (Г. Тарасюк); Навіщо ти покарав мене **пекельною** спрагою любові, навіщо? (Г. Тарасюк);*

- надзвичайний за ступенем прояву: *Водночас, здавалося, що **пекельне** полум'я Чорнобиля спалило всю табу, всі невидимі, до кісток прирослі, пута і кайдани (Г. Тарасюк); Неймовірно, жалісна любов до цього... майже незнайомого, німецького, причинного чоловіка, як блискавка, висвітлила в пам'яті Юрія темні травнево-чорнобильські ночі в малесенькій церкві на Кривовому Болоті, величезні очі Богородиці і тонкі вуста, до яких тато прикладав чоло його, шестилітнього хлопчика, щоб вони гасили **пекельний** атомний вогонь у його враженому радіаційному тільці (Г. Тарасюк); Випивши, він пробував заплатити сам і за себе, і за своїх друзів, проте поляки навідріз відмовилися, запевнивши, що для них честь споїти такого **пекельного** ірландця, що Ірландія взагалі країна-посестра Польщі (С. Жадан); За спиною виривається на волю **пекельний** крик (Д. Корній); Блискавка, муділь ти, блискавка вдаряє з **пекельно** чорної грозової хмари, ватра вмість займається, спалахують книжки, горить Мілана... (К. Москалець);*

- злий: *Треба було просто уявити, скільки безумних джсинів причаїлося в **пекельному** череві*

*кожного реактора (Г. Тарасюк); Навіть не розплющуючи очі, я здогадувався, у чому тут річ і що саме стояло зараз перед мною, дихаючи **пекельним** жаром (С. Жадан);*

- підступний: *Фіолетова, життєрадісна на фото і мрачна по суті вона покійно лягає на дно рожевого відра і **пекельно** нам із того дна посміхається (І. Карпа).*

2. Оказіональні:

- гарячий/спекотний: *... та я неспроможна насолоджуватися її труном, бо майже ти вибухаєш іще мільярдом сонця у себе – і **пекельні** сонячні потоки зливаються з моєю магмою, і, з'єднані, злітаються в одну, переливаються з тіла в тіло, і розтікаються у таємні щілини і закутки лона ... (М. Матіос); Авжеж, він більше знав "політичну кухню", його ніж дружина, тому й не бажав повернутися до її **пекельної** печі простим кухарем-технологом! (Г. Тарасюк);*

- сороміцький: *Браток обіцяв попові майбутні **пекельні** розваги з таким садистським задоволенням, що Юрію недобре стало: «Куди я потрапив?! (Г. Тарасюк); За цим своїм постійним намаганням запам'ятати все, я втратив найголовніше – втратив свою, персональну можливість пройти крізь невидиму браму, відчувати **пекельний** протяг, здохнути в тридцять дев'ять років, встигнувши за цей час прожити все, що можна було прожити, очевидно, свого часу мені просто не вистачило сміливості й відваги, аби піти за ними, ступати за ними крок у крок, знаходячи на мокрому піску відбитки їхніх кедів (С. Жадан);*

- той, що завдає болю: *Вона була б хапала їх за руки і сама відгортала всі породи своєї шкіри, аж до тієї – найбільшої вразливої, найбільшої **пекельної** (М. Матіос).*

Варто зазначити, що в контексті «Але безумне свавілля людини виходить з-під контролю... – чоловік перейшов на зловісний шепіт, – так само, як вийти з-під вашого контролю створений вами **пекельний** механізм» (Г. Тарасюк) **пекельний** ужито на позначення того, що має невдовзі вибухнути.

Домінантною стилістичною функцією означених вище епітетів із мітологемою **пекельний/пекельно** є створення негативної оцінної характеристики, лише стосовно **пекельного** ірландця простежуємо позитивізацію суб'єкта.

Наступним тропом за частотністю використання є метафора. Більшість мітологом шляхом метафоризації зі сфери сакрального потрапили до розмовно-побутового та художнього мовлення. Метафори відіграють важливі стилістичні функції та є основою творення образності тексту, адже, на думку Л. Мацько, «У метафорі відображається здатність людини вловлювати схожість і подібність між різними індивідами, класами об'єктів, а потім за цією схожістю переносити назви справжнього носія чи функції на характеризовану особу або предмет» [Мацько 2003, с. 329].

Семантично метафори з одиницею **пекло** позначають:

- нестерпні, жахливі умови, обставини: *Сха-*

рапуджені коні хропуть, ламають тачанку, рвуться геть з цього **пекла** (Г. Тарасюк); ...**пекло**, потрапивши в яке, намагаючись цінувати суворе виховання та прості провінційні звички (Є. Положій); Також не віриться, що кілька днів поспіль це село смажилось у сонячному **пеклі** (К. Москалець); Тоді скажи, на милість, якого ти дідька рвала пута віковічні, ламала життя собі і ближнім, перлася сюди, у це столичне **пекло**, коли в твоєму житті нічого не змінилось?! (Г. Тарасюк);

- надто небезпечне місце: Усю війну дядька Олекса спокутували свою безневинну вину перед Родиною і Сталіним на передовій разом із абсолютно завершальними, якими Сталін замість розстріляти, кинув у саме **пекло** війни (Г. Тарасюк); Не знаю, хто прокляв, але знаю, що рятував у цьому кривавому **пеклі** – один Господь Бог (Г. Тарасюк); Як людину, котрій, якщо люди не брешуть, теж довелось, як і її покійному мужу, побувати в самісінькому кратері чорнобильського **пекла** (Г. Тарасюк); Ніхто ж його не примушував кидатись у те **пекло** (Г. Тарасюк); Левін з'являвся в найгарячіших точках, і Грег дивувався, як хлопець не боїться лізти в саме **пекло** (Є. Положій); На зупинці з лісу сторожко візирають демони, жертви кримінальних розбоїв, молоді бійці приватних охоронних агенцій із кулями межі очей, у пробитих калашами спортивних костюмах, стоять на зупинках, чекаючи на автобусі до **пекла** (С. Жадан).

- тяжкий душевний стан, моральні муки: Але двері реанімаційної нагло зачинилися і міністр зостався сам на сам зі своїм лютим **пеклом** (Г. Тарасюк); А Іван Олексюк, син Миколи, тугим клубом умерлої два дні тому душі саме в ці хвилини завершив останню повну мандрівку колом власного земського **пекла** (М. Матіос); Ця непотрібність стала найбільшою відчутною отут, на межі його приватного **пекла**, на його останньому кордоні (М. Матіос); Вона стала його **пеклом** (Д. Корній).

Метафори перших двох семантичних груп виконують емоційно-експресивні й зображальні функції та доповнюють емоції й почуття суб'єктів, поглиблюють трагічність зображених подій. Остання група реалізує внутрішньоаксіологічну функцію відтворення негативного внутрішнього стану персонажа.

Мітоніми є складниками синекдохи, яку використовують задля збільшення оцінного забарвлення: ...сміливо виступила проти панування модних теорій і літературних настроїв, рішуче відкинула приписи всіляких деконструктивізмів, постмодернізмів та ще інших «-ізмів», а також правил політичної обережності й суспільних табу, і на свій страх і ризик здійснила мандрівку в наше криваве минуле, в наші **пекла** (М. Марія) (відбувається заміна одиниці на множину).

Досить активно сучасні письменники використовують досліджувану мітологію в порівняннях.

Найчастіше фіксуємо вживання одиниці в прямому значенні: Сльози, пекучі, мов **пекельна** смола, течуть з моїх очей, і глухе ридання потрясає моє

тіло (Г. Тарасюк); Дві речі тоді стримали – одне, що не так-то його було б його в окрузі чимось замінити, та ще й у траві, коли кругом клекотало, як у **пекельнім** казані, – під час бою ніхто передислокацій війська не починає! – і друге – друге, що «Стодоля» врятував йому життя (О. Забужко); Спрага помсти, негайної, аж клекотити в мені, як смола в **пекельнім** казані, але яка сила з повторенням люте порювання, як вузда осказанілу кобилу... якась сила... (Г. Тарасюк); Вся наша енергія, розмови, всі дії спрямовані на міжособистість боротьби, яка, наче **пекельне** полум'я, пожирає людей, їхні добрі наміри, таланти, бажання (Є. Положій); Але тутешній з вигляду дуже позитивний, а цей якийсь депресивний, наче з **пекла** виліз чи заворот кишок дістав (Д. Корній); Тільки її бабуся добра, а ця – справжній вивертень із **пекла** (Д. Корній); Коли б він був трухлявим, це він би дивився в ніч, як у **пекло**, і проклинав би з обиди твої навіжені кістки, а так – плати гіркою ночі за її колишній мед (М. Матіос).

Поодинокими є випадки переносної семантики: душевні муки – Ця премія – його прокляття ... його **пекло** (Г. Тарасюк); нестерпно – Мов у **пеклі** (Д. Корній); надто спекотне місце – Але ближче сильно виявилось таким убогим, напіврозваленим, занепащеним і безлюдним, що стало страшно від однієї думки, що таке можливо, і то не в якійсь **пекельній** Африці чи на перемерзлій Чукотці, а на цій вічнозеленій землі (Г. Тарасюк).

Для створення живого образу мітологема **пекло** персоніфікується: Дихає сіркою **пекло** і не за горами день, коли буде відкинутий навіть від гробу свого кожного, хто землю свою руйнував і свій народ убивав! (Г. Тарасюк); На них чекає **пекло**, в якому будуть тільки ті речі, їжа і питво, які вони нам нахваляють (І. Карпа).

З метою акцентуації на смислотвірному елементі письменники використовують повтор/емфазу: Через дві години змінилося чистотою і незаїманістю, тут ще ніколи не жили, тут ледь-ледь пахло французьким дезодорантом, а більше нічим не пахло; тут ніколи не було жодного **пекла**, **пекло** було деінде, тільки не тут; тут жили феї (К. Москалець); Це **пекло**, подумав він, дивлячись, як хлопці її відтягують; я в **пеклі** (О. Забужко); За дверима у всій зловісній красі вигулькнуло **Пекло** (К. Москалець). Посеред **Пекла** лежав Пекельний Матрац, а на ньому досмажувалося тіло напівдохлого Мінотавра, що віддалено нагадував Стука (К. Москалець); Тільки не в **пеклі**! – Саме в **пеклі**! – відповідає він. – Тільки не в **пеклі**! – розпачливо кричить їй. – У **пеклі**! – відповідає він із **пекла** (С. Жадан).

Тавтологія виконує функцію підкреслення та насичення характеристики: І вона серед тих кошмарів, у тому **пеклі** **пекельному** щось робила, щось несла важке, страшну якусь ношу, кудись йшла, шпортаючись та падаючи під тягарем, а потім... потім – ніби поїхала (Г. Тарасюк); Посеред **Пекла** лежав **Пекельний** Матрац, а на ньому досмажувалося тіло напівдохлого Мінотавра, що віддалено нагадував Стука (К. Москалець).

Для підсилення авторської оцінки й емоційно-

го впливу на читача письменники гіперболізують мітологему: *Щоб ти в **пеклі** своїм на вугіль зотлів, ліпше б я тебе була розчавила ще в курячому сноску, недоноску поганий ...* (Г. Тарасюк); *Та досить землетрусу, у якихось 5–7 балів з епіцентром десь у румунських Карпатах, щоб він, Зореслав Колодний, разом зі своїм кріслом і бізнесом провалився в самісіньке **пекло**!* (Г. Тарасюк); *Щоб тоді, коли Господь покличе нас на останній Суд, то Трифілія б навіть і не помітив, і він залишився десь у найдалішому кутку **пекла** назавжди, зменшений навіть малесенького, цюнайменшого шансу на будь-яке спасіння* (Є. Положій); *А ковбой дістав із кишені пухкий запашний згорток, щось коштовне, щось загорнуте в жовту газету, і всіх загалом порвало, його підхопили на руки й потягли за двері, кудись до самого **пекла*** (С. Жадан); *Боб щойно повернувся з подорожі Америкою, але послужив так, ніби повернувся цюнайменше з **пекла*** (С. Жадан); *Місце, в якому їх привіз завзятий таксист, називалося GoldenDragonPalace і було страшнішим за туалет у **пеклі*** (І. Карпа).

За допомогою градації досягається ефект напруження, підвищення драматизму й наростання почуттів: *Усі притихли і розступилися, очікуючи побиття каменюками, кари небесної, відправки в **пекло**, а потім, як приємний десерт, неминучого звільнення Юрія Юрійовича* (Є. Положій); *Що зі мною робив той шахрай, той пролаза, той виплодок **пекла**!* (Г. Тарасюк); *Один вродливий, добрий, схожий на її Ігоря, інший – страшний, зморщений, знавіснений, огидний, мов вивертень із самого **пекла*** (Д. Корній); *Бо все це ще тільки шлях, важкий, **пекельний** шлях перетворення земного на небесне* (К. Москалець); *Ще особливо пережити довгі роки приниження, зневадження, **пекельні** дослідження* (Г. Тарасюк).

Оксюморони підкреслюють стилістичну виразність тексту, створюють відчуття скепсису, зневаги та зрідка надають саркастичного ефекту: *Хто виколупав із рідного теплого і веселого **пекла** і пожбурих, мов непотріб яку, у брехливий, злий, німстливий людський світ?* (Г. Тарасюк); *Чи це світ перевернувся і **пекло** вже на небі?* (Г. Тарасюк); *Мирон вирушив по енному колу свого солодкого жєбрацького **пекла*** (Г. Тарасюк) та іронії: *Або ж Князя скучняк у **пеклі** дістав від вселенського гріхопадіння та планетарного сатанинства, і захотілося злегка розважитися і подискутувати з Богом на вічні теми людської роздвоєності та дворушництва?* (Г. Тарасюк); *«Як би так повільно, як ця клята техніка, працювали чорти в **пеклі**, то можна було взагалі не боятися туди потрапити!» – іронізував іноді Славко з вільного комп'ютера, якого не вистачало пам'яті, в черговий раз вмикаючи функцію перезавантаження і запалюючи сигарету* (Є. Положій); *Першою, звісно, виступала не пані Еліна; ця дама була не настільки недовідчена, щоб перед батьком посылати когось в **пекло**, вона воля нанести останнього, смертельного удару, коли жертва вже не брикається, безсила і за жодних обставин навіть не в змозі лягнути копитом у скроню* (Є. Положій);

*Ласкаво просимо в **пекло**!* (О. Забужко); *Вода з потворним запахом гнилих труб нагадує про існування **пекла** значно істотніше, ніж релігійні проповіді* (Є. Положій); *О, зашибись у мене резюме: єврейська відьма-буддистка з таким способом життя проведе для вас незабутню екскурсію туристичними стежками **Пекла** під відеоряд із фільмів Кім Кі-Дука* (І. Карпа); *Благими намірами вистелено дорогу до **пекла**, так кажуть мудрі люди* (Д. Корній).

Окрему увагу варто зацентувати на антитезах, які побудовані на «вічному» протиставленні *пекла/підземного світу та раю/неба*. На розумінні таких протиставлень будується національна картина світу. У художніх текстах антитеза *пекло/рай* поглиблює, символізує зміст, апелюючи одразу до двох архетипів, змушує читача звертатися до метатексту і підсвідомого сприймання. Як зазначає Л. Мацько, в основі антитези «філософське розуміння світу як єдності протилежностей, діалектичний розвиток якої йде за законом заперечення заперечень і зняття протилежностей шляхом синтезу, тобто переходу до нової якості, в якій потім також розвинеться протилежність, і так безкінечно» [Мацько 2003, с. 367]. Ми не вдаватимемося до докладного аналізу семантичних трансформацій антитези *пекло/рай*, оскільки це може стати предметом окремого дослідження й лише наведемо приклади найчастіше використуваних функцій:

- шляхом ототожнення антонімічної пари, передавання байдужості й «побутовізації» сакральної сфери: *нібито звередився не через горілку, а побачивши обгорілих на вугіль, чорних, як чорти, але живих своїх господарів, що впали перед ним із **неба** чи **пекла**, до цих пір, не вдруге* (Г. Тарасюк); *Людей, які втратили душу, а тому вже не можуть зацікавити ні **рай**, ні **пекло*** (Д. Корній); *Я кожний день умираю і оживаю у брані з володарем тьми за душу страждєнну силу мого **пекла і раю** – моєї Русі* (Г. Тарасюк); *Потім ще кілька дзвінків – мамі, Сашку, і, головне, дочекатись зараз Петра, який повинен віддати на якийсь час ключі чи то до **раю**, чи то до **пекла**, але – до нового життя на кілька місяців – достеменно* (Є. Положій); *Бачиши, поки я цієї ночі шукав дороги до **раю**, мене вже вигнали з **пекла**, думаючи, що виганяють з **раю*** (М. Матіос); *Однак – хоч **рай**, хоч **пекло**, хоч інші такі штучки – взагалі, хто в них вірить?* (Є. Положій); *«Коли її там немає, до **пекла** такий **рай**», – додає від себе хлопець* (Д. Корній);

- відтворення проміжного стану, чогось нейтрального/без яскравих позитивних чи негативних характеристик: *Потім знову провалювався в небуття, переконаний, що такий вмер, однак те, куди він потрапив після смерті, і не **рай**, і не **пекло**, а інший, який паралельно, матеріальний чи віртуальний, але дуже схожий на землю – світ* (Г. Тарасюк); *Отже, це не смерть, після зі мною нічого не відбувається: мене не прилаштовують ні в **рай**, ні в **пекло*** (М. Матіос); *Не в **раю**, але й не в такому **пеклі**, як я* (Г. Тарасюк); *І стає зрозуміло: там, по той бік порога, не **пекло**, але й не **рай*** (Д. Корній);

- підкреслення означення, шляхом проти-

ставлення: Після несамовитої, буйної, як п'яний чоловік, і безконечної, як похоронні голосіння, «гуцулки», здатної витрусити душу не гірше, ніж нечиста сила чи опівнічний блуд, розтяжно-сповільнена, мало не схлипуюча мелодія «гора-маре» – це все одно, що нагла зупинка серця, стрибок потойбіч цього світу, чи як примусове намацування наосліп дороги до **раю** і добровільний вихід із **пекла** водночас (М. Матіос); Тож, заходячи до кабінету, наче потрапляєш у **рай**, а повертаєшся – знову в **пекло** (Є. Положий); Кожному – свій **Рай** і своє **Пекло**? (Є. Положий); Я не хочу ні **раю**, ні, тим більше, **пекла** (Є. Положий); Життя має лише два шляхи: один веде до **раю**, інший – до **пекла** (С. Жадан); Чим смердить – **раєм** чи **пеклом**? (І. Карпа); Ех, була б тут запальничка, був би **рай**, а не **пекло** ... (І. Карпа).

• Антитеза **пекло/рай** у сучасній українській прозі виконує багатофункціональну роль: нейтралізує або «побутовізує» сакральну опозицію, передає проміжні, невизначені стани, а також підсилює контраст і смислову напругу тексту. Її використання поглиблює художню образність, символічно струк-

турує твір і спонукає читача до рефлексії над універсальними цінностями добра і зла.

Висновкуємо: Однією з продуктивних і важливих для українського народу архетипних одиниць є мітологема **пекло** і похідні від неї.

На основі сучасної художньої прози визначено домінантні семантичні відгалуження: **пекельний/пекельно** – те, що стосується пекла; важкий, жахливий, нестерпний, надзвичайний за ступенем прояву, злий, підступний, гарячий/спекотний, сороміцький, болючий; **пекло** – пряме значення, нестерпні/жахливі умови або обставини, дуже небезпечне місце, тяжкий душевний стан, моральні муки.

Художній потенціал мітологом простежуємо, коли вони складниками епітету, метафори, синекдохи, персоніфікації, повтору, тавтології, градації, гіперболи, оксюморуна, іронії та антитези. Основними функціями тропів і фігур стилістичного синтаксису з мітологемами **пекло/пекельний/пекельно** є поглиблення змісту, акцентуація, створення образності, негативне експресивне та оцінне зображення персонажів, подій, предметів, явищ чи місць.

Література

1. Svartvik J. Corpus Linguistics Comes of Age. *Directions in Corpus Linguistics: Proceedings of Nobel Symposium 82*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1992. P. 5–21.
2. Бабелюк О.А. Стилістичні засоби і прийоми крізь призму лінгвосинергетики. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія»*. Т. 14. 2011. № 1. С. 7–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknl_u_fil_2011_14_1_4 (Дата звернення 08.09.25)
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
4. Генеральний регіонально анотований корпус української мови (ГРАК) / М. Шведова, Р. фон Вальденфельс, С. Яригін, А. Рисін, В. Старко, М. Возняк, М. Крук та ін. Київ, Львів, Єна, 2017–2021. URL: <https://uacorporus.org/> (Дата звернення 08.09.25)
5. Желязкова В.В. Стилістичні фігури та тропи в романі «Кров кажана» В. Шкляра крізь призму семіотичного підходу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологія*. 2018. Вип. 3. С. 74–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2018_3_21 (Дата звернення 10.03.25)
6. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 920 с.
7. Мацько Л. Стилістика української мови: Підручник / Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько; ред. Л. Мацько. Київ: Вища школа, 2003. 462 с.
8. Огієнко І. (Митрополит Іларіон). Етимологічно-семантичний словник української мови: у 4 т. / ред. й доповн. др. М. Ласло-Куцюк. Вінніпег : Товариство «Волинь», 1994. Т. 4: П–Я. 557 с.
9. Ярмоленко Н. Бінарні опозиції в міфології та українському фольклорі. *Літературознавство. Фольклористика. Культурологія* : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Т. Поліщук. Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2015. Вип. 21–22. С. 365–376.

References

1. Svartvik J. (1992) Corpus Linguistics Comes of Age. *Directions in Corpus Linguistics: Proceedings of Nobel Symposium 82*. Berlin: Mouton de Gruyter, P. 5–21 [in English].
2. Babeliuk O.A. (2011) Stylistychni zasoby i priyomy kriz pryзму lingvosynerhetyky [Stylistic means and techniques through the prism of linguosynergetics]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho linhvistychnoho universytetu. Seriiia «Filolohiia»*. Т. 14, № 1. С. 7–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vknl_u_fil_2011_14_1_4 (data zvernennia: 8.09.2025) [in Ukrainian].
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) (2005) [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language (with ad. and ap.)]. Uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin: VTF «Perun». 1728 s. [in Ukrainian].
4. *Henervalnyi rehionalno anotovanyi korpus ukrainskoi movy (HRAK)* (2017–2021) [General Regionally Annotated Corpus of the Ukrainian Language (GRAC)]. Kyiv, Lviv, Jena. URL: <https://uacorporus.org/> (data zvernennia: 8. 09. 2025) [in Ukrainian].
5. Zheliazkova V.V. (2018) Stylistychni fihury ta tropy v romani «Krov kazhana» V. Shkliara kriz pryзму semiotychnoho pidkhodu [Stylistic figures and tropes in V. Shkliar's novel *The Bat's Blood* through the prism of the semiotic approach]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. Seriiia: Filolohiia. Vyp.

3. S. 74–76. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaf_2018_3_21 (data zvernennia: 10.03.2025) [in Ukrainian].
6. Zahnitko A. (2020) Suchasnyi linhvistychnyi slovnyk [Modern linguistic dictionary]. Vinnytsia: TVORY, 920 s. [in Ukrainian].
7. Matsko L. (2003) Stylistyka ukrainskoi movy: Pidruchnyk [Stylistics of the Ukrainian language: Textbook]. Kyiv: Vyshcha shkola, 462 s. [in Ukrainian].
8. Ohienko I. (Mytr. Ilarion). (1994) Etymolohichno-semantychnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 4 t. [Etymological-semantic dictionary of the Ukrainian language: in 4 vols.]. Red. i dopovn. M. Laslo-Kutsyuk. Vinnipch: Tovarystvo «Volyn». T. 4: P–Ya. 557 s. [in Ukrainian].
9. Yarmolenko N. (2015) Binarni opozytzii v mifolohii ta ukrainskomu folklori [Binary oppositions in mythology and Ukrainian folklore]. *Literaturoznavstvo. Folklorystyka. Kulturolohiia*: zb. nauk. pr. / Vidp. red. V.T. Polishchuk. Cherkasy: Vydavets Chabanenko Yu. Vyp. 21–22. S. 365–376 [in Ukrainian].

SEMANTIC AND STYLISTIC POTENTIAL OF THE MYTHOLOGEME *HELL* IN CONTEMPORARY UKRAINIAN PROSE

Abstract. The article explores the semantic and stylistic potential of the mythologeme *hell* and its derivative word-forms in contemporary Ukrainian prose. The relevance of the topic is determined by the growing scholarly interest in the study of the figurative system of language, which appears not only as a means of artistic thinking but also as a marker of national identity. The theoretical framework is based on the works of Ukrainian and foreign linguists in the fields of functional stylistics, cognitive linguistics, pragmalinguistics, and corpus studies. The source base comprises the prose texts of O. Zabuzhko, S. Zhadan, I. Karpa, D. Korniy, K. Moskalets, M. Matios, Ye. Polozhiy, and H. Tarasiuk, as represented in the General Regional Annotated Corpus of the Ukrainian Language.

The analysis reveals that the mythologeme *hell* demonstrates high frequency of use and acts as the dominant unit within the binary opposition *paradise/hell*. It functions in both literal and figurative meanings, conveys negative evaluation, and serves as the basis for metaphors, epithets, similes, personifications, hyperboles, antitheses, and oxymorons, which enrich textual meanings and deepen artistic imagery. The stylistic functions of these units consist in intensifying expression, conveying inner torment and emotional tension, dramatizing situations, and creating satirical or ironic effects.

The semantic analysis has shown that *hell* denotes unbearable conditions, dangerous places, and states of profound mental anguish, embodying the eternal dichotomy of «good/evil». The use of a corpus-based approach ensured the representativeness of the material and the objectivity of conclusions. The findings contribute to a deeper understanding of the contemporary Ukrainian linguistic worldview, demonstrate the universality and productivity of mythological archetypes in literary discourse, and confirm the relevance of further corpus-based stylistic studies.

Keywords: corpus analysis, mythologeme «hell», linguistic picture of the world, stylistic potential, stylistic functions, Ukrainian literary prose.

© Бановська Д., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.10.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Дар'я Бановська – аспірант кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Кам'янець-Подільський, Україна; filmdf22.banovska@kpnu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0008-0786-3307>

Daria Banovska – Postgraduate of the Department of Ukrainian Language, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Kamianets-Podilskyi, Ukraine; filmdf22.banovska@kpnu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0008-0786-3307>

Наталія ВЕНЖИНОВИЧ
Іван ПОЛЮЖИН

МІСЦЕ Й РОЛЬ АНГЛІЙСЬКИХ ЗАПОЗИЧЕНЬ В ЛЕКСИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 811.161.2'373.45:811.111

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2\(54\).22-27](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2(54).22-27)

Венжинович Н., Полужин І. Місце й роль англійських запозичень в лексиці української мови; бібліографічних джерел – 17; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена опису та аналізу ролі й місця англійських запозичень в лексиці української мови. Розвиток словникового складу мови на всіх етапах її існування характеризується поступальністю, яка виражається в постійному збагаченні й удосконаленні як мови в цілому, та і її лексики зокрема. Значні перетворення у політичному, економічному, культурному житті країни призводять до змін у мовній політиці, що веде до поповнення лексичної системи мови новими одиницями, які запозичуються разом із новими явищами та поняттями. Зміни суспільно-політичного, державного й економічного устрою України, зміна переважної форми власності, науково-технічний процес, – усі ці події й процеси продовжуються і незалежно від свого позитивного чи негативного значення для українського суспільства продовжують бути причиною запозичення нових слів.

Лексичні запозичення в українській літературній мові займають важливе місце, оскільки фактично становлять один із найважливіших чинників розвитку кожної мови, яка претендує на високий культурний рівень, на відображення стану інтелектуального, культурного, економічного й політичного розвитку суспільства.

На сучасному етапі найпотужнішим джерелом лексичних запозичень в українській мові є англійська мова, зокрема її американський варіант. Англіцизми позначають поняття та предмети ІТ-технологій, техніки, мореплавства, військової справи, економіки, фінансів, спорту, мистецтва та ін. У зв'язку з бурхливим розвитком інформаційно-комунікаційних технологій кількість англійських слів у нашій мові постійно збільшується.

Тема нашої наукової розвідки є актуальною, оскільки проблема дослідження запозиченої лексики, зокрема англіцизмів, залишається одним із важливих завдань у галузі українського мовознавства. Предмет дослідження – запозичення з англійської мови в українській. Мета статті – окреслити місце та роль англіцизмів у сучасній українській лексиці. Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: 1) проаналізувати основні шляхи і причини запозичень; 2) з'ясувати місце та роль англіцизмів у лексичній системі української мови.

У статті застосовано *аналітико-описовий* метод для вивчення англійських запозичень у структурному й семантичному аспектах, а також найповнішого узагальнення та класифікації мовних фактів.

У результаті проведеного дослідження автори доходять висновку про вагомість запозичень з англійської мови в українську, а також пропонують виражено залучати в мову ці мовні одиниці, а там, де це можливо, використовувати еквіваленти українською мовою.

Ключові слова: англіцизми, англійська мова, українська мова, роль англіцизмів, чинники розвитку мови.

Формулювання проблеми. Розвиток словникового складу мови на всіх етапах її існування характеризується поступальністю, яка виражається в постійному збагаченні й удосконаленні як мови в цілому, та і її лексики зокрема. Значні перетворення у політичному, економічному, культурному житті країни призводять до змін у мовній політиці, що веде до поповнення лексичної системи мови новими одиницями, які запозичуються разом із новими явищами та поняттями. Зміни суспільно-політичного, державного й економічного устрою України, зміна переважної форми власності, науково-технічний процес, – усі ці події й процеси продовжуються і незалежно від свого позитивного чи негативного значення для українського суспільства продовжують бути причиною запозичення нових слів.

Лексичні запозичення в розвитку української літературної мови займають важливе місце, оскільки фактично становлять один із найважливіших чинників розвитку кожної мови, яка претендує на високий культурний рівень, на відображення стану інтелектуального, культурного, економічного і політичного розвитку суспільства.

На сучасному етапі найпотужнішим джерелом лексичних запозичень в українській мові є англійська мова, зокрема її американський варіант. Англіцизми позначають поняття та предмети ІТ-технологій, техніки, мореплавства, військової справи, економіки, фінансів, спорту, мистецтва та ін. У зв'язку з бурхливим розвитком інформаційно-комунікаційних технологій кількість англійських слів у нашій мові постійно збільшується.

Тема нашої наукової розвідки є актуальною, оскільки проблема дослідження запозиченої лексики, зокрема англіцизмів, залишається одним із важливих завдань у галузі українського мовознавства. Предмет дослідження – запозичення з англійської мови в українській. **Мета статті** – окреслити місце та роль англіцизмів у сучасній українській лексиці. Поставлена мета передбачає вирішення таких **завдань**: 1) проаналізувати основні шляхи і причини запозичень; 2) з'ясувати місце та роль англіцизмів у лексичній системі української мови.

У статті застосовано *аналітико-описовий метод* для вивчення англійських запозичень у структурному й семантичному аспектах, а також найповнішого

узагальнення та класифікації мовних фактів.

Аналіз досліджень. Проблеми іншомовних запозичень і процесам засвоєння їх присвячено чимало наукових досліджень українських мовознавців О. Потебні, І. Огієнка, С. Смал-Стоцького, Ю. Жлуктенка, С. Семчинського, В. Жайворонка, М. Жовтобрюха, А. Бурячка, О. Муромцевої, Л. Лисиченко, О. Радзівської, Л. Симоненко, О. Стишова, В. Сімонок, І. Фаріон та ін.

Важливою умовою засвоєння запозичень є їхня контекстуальна фіксація, а також відзначення, з якої чи через яку мову вони прийшли. Давніші іншомовні запозичення належать до періоду Київської Русі, а пізніші – до часів формування і розвитку української мови. Ранні запозичення проникли переважно усним шляхом, а пізніші засвоювалися через літературні джерела, причому і через посередництво інших мов [Бурячок 1973, с. 140].

Є екстралінгвальні (зовнішні, позамовні) та інтралінгвальні (внутрішні, мовні) причини запозичень. До причин зовнішніх належать насамперед контакти між народами, зумовлені як близькістю географічного розташування (що не є обов'язковим), так і потребами спільного вирішення певних політичних, економічних питань, культурним та науковим обміном. При цьому розрізняють безпосередні контакти, що реалізуються за допомогою якоїсь іншої мови. Проте існування тісних і безпосередніх контактів з якимось народом не завжди зумовлює процес інтенсивних запозичень саме з мови цього народу. І навпаки, навіть віддалені, опосередковані контакти можуть викликати активний приплив запозичень із мов тих народів, з якими мова, що запозичує, безпосередньо не контактує.

Суто лінгвістичними причинами запозичень, на думку О. Муромцевої, є такі: а) потреба у поповненні, а то й створенні якоїсь лексико-семантичної групи, відсутньої або недостатньої в певний історичний момент у мові, що запозичає; б) потреба в семантичному обмеженні питомого слова, усуненні його багатозначності; в) термінологічна визначеність запозичуваного слова, яка склалася в мові – (чи мовах) – джерелі, порівняно з наявним відповідником у мові, котра позичає [Муромцева 1985, с. 60].

Головними тенденціями та важливими процесами в розвитку словникового складу української мови кінця XX – початку XXI століття О. Стишов вважає глобалізацію / автохтонізацію. «Глобалізація (від англ. *globalization*) – це процес всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації» [Стишов 2019, с. 14], що є причиною таких мовних явищ: 1) активного запозичення англіцизмів; 2) калькування; 3) інтенсифікації іншомовних словотвірних засобів; 4) активного вживання варваризмів та ін. Автохтонізація – це «виникнення і розвиток або відродження специфічних рис (питомих мовних явищ та одиниць) у національних мовах, які засвідчують їх відмінність від інших мов, неповторність» [Стишов 2019, с. 16].

Інтеграція України в міжнародний культурний та інформаційний простір зумовила швидкий процес оновлення лексики української мови, особливо

за рахунок запозичень та новотворів від запозичень. О. Стишов вважає, що на сучасному етапі серед позамовних чинників, які сприяють появі запозичень, істотну роль відіграють мода й лінгвальні та естетичні смаки, зокрема намагання мовців використати слова, яким властиве конотативне значення. Дослідник визначає такі причини активізації іншомовних лексичних джерел: а) потребою заповнення мовних лакун – поповненням певних тематичних груп, а то й створенням їх; б) браком слів, позбавлених будь яких конотацій, переважно в царині науково-технічної термінології та номенклатури; в) «номінативною безвихіддю» і прагненням до мовленнєвої економії, компактності; г) тенденцією до чіткішої диференціації слів за семантикою та сферами вживання тощо [Стишов 1999, с. 16].

На сучасному етапі найпотужнішим джерелом лексичних запозичень в українській мові є англійська мова, зокрема її американський варіант. Англіцизми позначають поняття та предмети техніки, мореплавства, військової справи, економіки, фінансів, спорту, мистецтва та ін. У зв'язку з бурхливим розвитком інформаційно-комунікаційних технологій кількість англійських слів у нашій мові постійно збільшується.

Методи дослідження. У статті застосовано *аналітико-описовий* метод для вивчення іншомовної одиниці в структурному й семантичному аспектах, а також найповнішого узагальнення та класифікації мовних фактів.

Виклад основного матеріалу. Мовні контакти, запозичення, безпосередній вплив однієї мови на іншу – важливий і цікавий матеріал для наукового дослідження, позаяк «у світі немає жодної мови, у лексиці якої не було б запозичень з інших мов, тому що ні один народ, носій і творець своєї мови, не живе ізольовано, відокремлено від інших народів» [Бурячок 1973, с. 121].

З точки зору наявності чи відсутності додаткових експресивно-емоційних значень запозичених слів усі вони можуть бути поділені на дві групи: 1) запозичення, засвоєні мовою (стилістичні можливості цих слів не пов'язуються вже з походженням їх), і 2) власне іншомовні слова, вони характеризуються чужорідністю звучання і форми, що зумовлює і деякі їх стилістичні особливості. Окремо стоять різні типи індивідуально-авторських запозичень (вони перебувають поза межами лексичного складу мови і відзначаються яскраво виявленим колоритом незвичності, екзотики, локальності).

Іншомовні слова – слова з інших мов, які, на відміну від запозичених слів, не засвоєні повністю мовою, що їх запозичила, усвідомлюються мовцями як чужорідні й зберігають ознаки свого походження [Українська мова. Енциклопедія 2004, с. 230].

Значущість процесу запозичення іншомовної лексики до української мови привернула велику увагу до нього з боку багатьох дослідників в кінці XX – на початку XXI ст. Зокрема, освоєння іншомовних запозичень у наукових терміносистемах досліджують О. Лисенко, Г. Сергєєва; питання словотвірної адаптації запозичень є об'єктом уваги С. Рижикової,

Л. Чурсіної; Д. Мазурик, О. Стишов і О. Тодор розглядають запозичення як ефективний сучасний спосіб збагачення лексичного складу мови; В. Сімонок проаналізувала лексико-семантичну рецепцію іншомовної лексики в українській мовній картині світу [Сімонок 2002]; Л. Архипенко з'ясувала етапи і ступені адаптації іншомовні лексичних одиниць в українській мові [Архипенко 2005]; Ю. Молоткіна описала функціонально-стильову диференціацію новітніх запозичень [Молоткіна 2021] тощо.

В українській лінгвістиці на початку ХХІ ст. помітно зріс науковий інтерес до проблеми дослідження особливостей функціонування англіцизмів. Зокрема, Н. Попова проаналізувала структурно-семантичні особливості новітніх лексичних запозичень з англійської в українську мову (90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.) [Попова 2002]; Г. Сергєєва обстежила англійські запозичення в українській правничій термінології [Сергєєва 2002]; Я. Битківська окреслила тенденції засвоєння і розвитку семантики англіцизмів у сучасній українській мові на матеріалі ЗМІ [Битківська 2008] тощо.

Англіцизм, англізм – різновид запозичення: слово, його окреме значення, вислів тощо, які запозичені з англійської мови або перекладені з неї чи утворені за її зразком. Англіцизм переважно усвідомлюється мовцями як чужорідний елемент і зберігає ознаки свого походження: фонетичні (*джем, імідж, менеджер*), словотвірні (*смокінг, маркетинг*), семантичні (*яструби* 'політики, прихильники жорсткого агресивного курсу у різних країнах') [Українська мова. Енциклопедія 2004, с. 26].

Основними фонетико-словотвірними ознаками англіцизмів є:

1) звукосполучення [дж]: *джаз, джемпер, джеск-пот*;

2) звукосполучення [ай], [ей]: *хокей, тролейбус, інсайд, гайморит*;

3) суфікс -инг (-іng): *пудинг, кемпінг, мітинг* [Філон 2010, с.219].

Лексичні запозичення з англійської мови в українську почали проникати пізніше, ніж із французької чи німецької, головним чином у ХІХ ст.; засвоювалися вони переважно через польську, німецьку й російську мови. Кінець ХХ ст. – переломний момент історії української мови, який характеризується двома процесами: розширення сфер вживання української мови у зв'язку з набуттям нею реального статусу державної; збільшення питомої ваги іншомовних елементів в активній лексиці, причиною якого є посилення взаємодії з країнами Заходу [Чернікова, Смілик 2009, с. 129].

Н. Попова виокремила такі лексико-семантичні групи англіцизмів: суспільно-політична, економічна, інвестиційна, фінансова, банківська, зовнішньоекономічна лексика, лексика бізнесу та ринку, маркетингу, торгівлі, технічна, наукова, музична, культурна, спортивна, побутова [Попова 2002, с. 70].

На думку О. Стишова, англійська мова та її американський варіант є найголовнішим джерелом поповнення і збагачення лексичної системи української мови кінця ХХ – початку ХХІ століття. «Тому

серед нових іншомовних слів в українській мові названого періоду істотно домінують англіцизми та американізми, тобто слова і фразеологізми, а також кальки та одиниці, утворені за їх взірцями (десь 80–82%)» [Стишов 2019, с. 104–105].

Л. Чернікова та Т. Смілик зауважили, що внаслідок українсько-англійських мовних контактів наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття наша мова урізноманітнілась запозиченнями для різних сфер діяльності: у засобах зв'язку та ЕОМ – це *роумінг, банер, онлайн*, в науці, культурі та освіті – *перформанс, коледж, тендер*, до молодіжних субкультур потрапили такі слова, як *ді-джей, чил-аут*, ЗМІ почали використовувати *інтерв'юер*, програма в стилі *«лайф»*, *копірайтер* тощо [Чернікова, Смілик 2009, с. 129]. «Новітні англізми входять до української мови, поступово стають зрозумілими та зручними для її носіїв і все частіше вживаються в мовленні українців, особливо молоді, наприклад: *девайс, ейчар, кеи, лунер, піканер, фейк...*» [Боярова 2015, с.142].

І. Лобачова виділяє дві групи англіцизмів за їх функціями в українській мові: 1) слова, що називають нові поняття або явища, які з'явилися водночас із новими реаліями сучасного життя (*бейбі-бокс, криптовалюта, блогер, гуглити, постити, фітнес, хостел, промоутер, флешмоб, фрілансер*); 2) англіцизми, без яких українська мова цілком може обійтися (*дивайс, булінг, фідбек, фейк, лайфхак, чайлдфрі, дігер, барбер, хайп* тощо) [Лобачова 2021, с.152].

Зміна життєвих пріоритетів, на які впливають політичні та економічні чинники, а також основні напрямки розвитку держави на сучасному етапі знаходять своє відображення у мові. Англійські слова настільки прижилися і засвоїлися у нас, що невдовзі можна буде говорити про такий собі новий варіант «української мови». Саме про нього і пише В. Радчук, пронизуючи майбутню долю нашої мови. Він також називає причини цього явища: «...комп'ютеризація, потяг до міжнародних стандартів, ділового партнерства, до науки й освіти Заходу, передове товаровиробництво в англійських країнах, лідерство англійської мови як міжнародної» [Радчук 2002, с. 39].

Хоча англійські запозичення якоюсь мірою збагачують нашу мову, проте дослідники побоюються надмірного їх впливу, який «затінює» державну мову, адже з приходом нового матеріалу для вивчення прийшли нові проблеми: тепер реєстру тлумачного чи орфографічного словника української мови недостатньо, адже з кожним роком його необхідно збільшувати, враховуючи всі можливі запозичення. У цьому зв'язку А. Таран, досліджуючи нові англізми в українській мові як відображення розвитку ІТ-освіти, зауважує, що «їх кодифікація в нормативних словниках передбачає «випробовування» мовною практикою: з'ясування трансферу лексичного значення (звуження, розширення, комбінації семантичних модифікацій значення), усталення граматичної форми і семантичних зв'язків з іншими словами» [Таран 2024, с.50].

Однак коли слова з чужої мови вживаються бездумно, безсистемно, коли перекручується їх

зміст і спотворюється звукове оформлення, це засмічує мову, перетворює її на мішанину власних слів і варваризмів, які мали б бути вжиті лише в деяких специфічних соціальних різновидах. Ю. Молоткіна вважає, що молоді люди часто вживають англіцизми з метою «осучаснення» тексту, тому що серед молоді побутує думка ніби вони звучать краще. Дослідниця також звертає увагу на так званих «пересічних громадян», які, звикнувши до одного стилю життя, несвідомо чи свідомо передають його іншим [Молоткіна, 2016, с. 119]. Ці дві думки пояснюють нам ще одну причину прагнення підлітків успадковувати англійські запозичення: українська молодь спілкується з американською або навіть просто бачить її ідеалізований для соціальних мереж спосіб життя, у них з'являється бажання спробувати щось нове, змінити своє життя на таке ж «ідеальне», як у американських підлітків, їм починає подобатись культура та самі люди, їх стиль.

Стилістична роль англійських слів у різних текстах неоднакова. У науковому, діловому і публіцистичному стилях вони часто виступають як терміни або входять до словосполучень термінологічного типу. Ці слова і словосполучення не мають стилістичного навантаження; єдине, що можна відзначити, – колорит офіційності, сухості, книжності, який створюється почасти цими компонентами мови.

Органічною сферою застосування термінологічної лексики англійського походження, до складу якої входить різногалузева наукова термінологія, професіоналізми тощо, є, в першу чергу, стилі: науковий, частково публіцистичний, а також офіційно-діловий стиль. Термінологічна лексика застосовується, як правило, у текстах названих функціональних стилів у своїй номінативній та дефінітивній функціях. Основна функція термінологічної лексики – номінативна, адже терміни називають спеціальні поняття з різних галузей людських знань.

Різноманітні функції виконують англіцизми і в системі художнього стилю. Терміни-англіцизми, крім свого прямого номінативного значення, набувають тут і додаткових стилістичних відтінків, а також експресивного забарвлення. Письменники користуються іншомовною лексикою як стилістично експресивним засобом мовної характеристики персонажа, чи прийомом, за допомогою якого досягається, залежно від характеру й способу його застосування, урочисто-піднесений або сатирично-знижений ефект.

У публіцистичному й художньому стилі іншомовні слова називають реалії (предмети і явища громадського життя, політичного ладу, господарського устрою) інших країн. Серед цих слів є не

лише загальнономовні запозичення, а й різні екзотизми – слова або вислови, «запозичені з маловідомих, найчастіше неєвропейської мови і вживані для надання мові особливого колориту (напр.: *чурек, сакля, аул, махараджа, рикша, кулі, тамарджоба, селям алейкум*). З утратою етнічної ізоляваності екзотизм стає звичайним іншомовним запозиченням (пор.: японські слова *дзюдо, ікебана, карате* та ін.)» [Українська мова. Енциклопедія 2004, с.170].

У художніх і публіцистичних текстах часто вживаються вкраплення – варваризми. Це іншомовні слова, не властиві мові, якою написано текст; вони не запозичені з однієї мови в іншу, а «позичені» для одноразового використання з метою наближення читача до зображуваного. Часто служать засобом створення комічного ефекту, висміювання зловживань іншомовними словами. Іноді варваризмами називають лише ті слова, що трапляються у писемному мовленні в чужомовній графічній передачі (*veto, noto sapiens*). Уживаються також як заголовки літературних творів («*Boa constrictor*» І. Франка, «*Contra spem spero*» Лесі Українки, «*Persona grata*» М. Коцюбинського) і як вкраплення в їхні тексти [Українська мова. Енциклопедія 2004, с.61].

В офіційно-ділових текстах рекомендується вживати іншомовні слова й терміни, які або одержали міжнародне визнання, або не мають еквівалентів у нашій мові (до міжнародних належать технічні, економічні, спортивні та інші терміни). Вживання іншомовних слів у цих текстах регламентується такими правилами: запозичення повинне бути необхідним (у нього в українській мові не має бути відповідників з тим самим обсягом значення). Так, наприклад, слід писати *підліток*, а не *тинейджер*, *купівля*, а не *шопінг*, бо ці пари слів тотожні за своїм значенням у загальнонародній мові (таким чином, іншомовне слово тут дублює українське).

Висновки. Отже, англійські запозичення, увійшовши разом із поняттями й адаптувавшись в українській мові, збагатили її словесний арсенал. Але надмірне захоплення ними, не вмотивоване ні номінативними, ні стилістичними міркуваннями, є свідченням низького рівня філологічної освіченості, недостатньої обізнаності з можливостями рідної мови.

Проведений у роботі аналіз студіювання англіцизмів підтверджує думку про необхідність кваліфікованого й критичного осмислення їх місця й ролі в українській мові. Успішне засвоєння запозиченої лексики сприяє розвитку пізнавальної, комунікативної, інтелектуальної, духовно-моральної, емоційної сфери носіїв мови.

Література

1. Архипенко Л.М. Іншомовні лексичні запозичення в українській мові: етапи і ступені адаптації (на матеріалі англіцизмів у пресі кін. XX – поч. XXI ст.): автореф. дис. ... канд. філол. наук; 10.02.01. Харків, 2005. 20 с.
2. Боярова Л.Г. Лінгвістичний аспект глобалізації. *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. 2015. Вип. 40. С. 138–144.
3. Бурячок А.А. Лексика сучасної української літературної мови з погляду її походження. *Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія* / за заг. ред. акад. І.К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1973. С. 101–150.

4. Лобачова І.М. Комунікативна спрямованість слів іншомовного походження в мовленні сучасної молоді. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2021. Вип. 12(80). С. 150–153.
5. Молоткіна Ю.О. Мовні та позамовні причини проникнення англіцизмів у сучасну українську мову. *Соціум. Документ. Комунікація*. 2016. Вип. 2. С. 112–124.
6. Муромцева О.Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX – на початку XX ст. Харків, 1985. 152 с.
7. Попова Н.О. Структурно-семантичні особливості новітніх лексичних запозичень з англійської в українську мову (90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2002. 196 с.
8. Радзівська О.В., Рижкова С.В. Методичні аспекти опрацювання англіцизмів майбутніми вчителями-філологами в середній школі. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2018. Вип. 3 (84). С. 189–199.
9. Радчук В. Мова в Україні: стан, функції, перспективи. *Мовознавство*. 2002. № 2–3. С. 39–45.
10. Сергєєва Г.А. Англійські запозичення в українській правничій термінології: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2002. 250 с.
11. Сімонок В.П. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу: автореф. дис. ... д-ра філол. наук; спец. 10.02.01. Харків, 2002. 36 с.
12. Стишов О.А. Динаміка лексичного складу сучасної української мови. *Лексикологія. Лексикографія: навч. посіб.* Біла Церква: Авторитет, 2019. 198 с.
13. Стишов О.А. Особливості розвитку лексичного складу української мови кінця XX століття. *Мовознавство*. 1999. №1. С. 7–21.
14. Таран А.А. Нові англізми в українській мові як відображення розвитку ІТ-освіти. *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Вип. 34. Т. 2. С. 46–51.
15. Українська мова: Енциклопедія. 2-е вид., випр. і доп. Київ, 2004. 824 с.
16. Філон М.І., Хомік О.Є. Сучасна українська мова. *Лексикологія. Частина 1: навчальний посібник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів*. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. 271 с.
17. Чернікова Л.Ф., Смілик Т.І. Англіцизми в сучасній українській мові. URL: <https://surl.li/mlnrxu>.

References

1. Arkhytenko L.M. (2005) Inshomovni leksychni zapozychennia v ukrainskii movi: etapy i stupeni adaptatsii (na materialii anhlitsyzmiv u presi kin. XX – poch. XXI st.) [Foreign Lexical Borrowings in Ukrainian Language: Stages and Degrees of Adaptation (based on materials of anthologies in the cinema press of the 20th – early 21st centuries).]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk; 10.02.01. Kharkiv. 20 s. [in Ukrainian].
2. Boiarova L.H. (2015) Linhvistychnyi aspekt hlobalizatsii [Linguistic Aspect of Globalization]. *Linhvistychni doslidzhennia*: zb. nauk. prats KhNPU im. H.S. Skovorody. Vyp. 40. S. 138–144 [in Ukrainian].
3. Buriachok A.A. (1973) Leksyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy z pohliadu yii pokhodzhennia [Lexicon of Contemporary Ukrainian Literary Cinema from the Perspective of its Origins]. *Suchasna ukrainska literaturna mova. Leksyka i frazeolohiia / za zah. red. akad. I.K. Bilodida*. Kyiv: Naukova dumka. S. 101–150 [in Ukrainian].
4. Lobachova I.M. (2021) Komunikatyvna spriamovanist sliv inshomovnoho pokhodzhennia v movlenni suchasnoi molodi [Communicative Orientation of the Influence of other People's Origin in the Speech of Contemporary Youth]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: seriia «Filolohiia»*. Ostroh: Vyd-vo NaUOA. Vyp. 12(80). S. 150–153 [in Ukrainian].
5. Molotkina Yu.O. (2016) Movni ta pozamovni prychyny pronyknennia anhlitsyzmiv u suchasnu ukrainsku movu [Linguistic and Extralinguistic Reasons for the Penetration of Anthologies into the Modern Ukrainian Language]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia*. Vyp. 2. S. 112–124 [in Ukrainian].
6. Muromtseva O.H. (1985) Rozvytok leksyky ukrainskoi literaturnoi movy v druii polovyni XIX – na pochatku XX st. [The Development of the Lexicon of the Ukrainian Literary Language in the Second half of the 19th–Early 20th Centuries]. Kharkiv. 152 s. [in Ukrainian].
7. Popova N.O. (2002) Strukturno-semantychni osoblyvosti novitnikh leksychnykh zapozychen z anhliskoi v ukrainsku movu (90-ti rr. XX st. – pochatok XXI st.) [Structural and Semantic Features of New Lexical Borrowings from English into the Ukrainian Language (1990s – early 21st Century)]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kharkiv. 196 s. [in Ukrainian].
8. Radzievska O.V., Ryzhkova S.V. (2018) Metodychni aspekty opratsiuvannia anhlitsyzmiv maibutnimy vchyteliamy-filolohamy v serednii shkoli [Methodological Aspects of the Study of Anglicisms by Future Philology Teachers in Secondary School]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. Vyp. 3 (84). S. 189–199 [in Ukrainian].
9. Radchuk V. (2002) Mova v Ukraini: stan, funktsii, perspektyvy [Language in Ukraine: State, Functions, Prospects]. *Movoznavstvo*. № 2–3. S. 39–45 [in Ukrainian].
10. Serhieieva H.A. (2002) Anhlomovni zapozychennia v ukrainskii pravnychii terminolohii [English-Language Borrowings in Ukrainian Legal Terminology]: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.01. Kharkiv. 250 s. [in Ukrainian].

11. Simonok V.P. (2002) *Leksyko-semantychna retseptsiia inshomovnoi lekspyky v ukrainskii movnii kartyni svitu* [Lexical and Semantic Reception of Foreign Vocabulary on the Ukrainian World Model]: avtoref. dys. ... d-ra filol. nauk; spets. 10.02.01. Kharkiv. 36 s. [in Ukrainian].
12. Styshov O.A. (2019) *Dynamika lekyschnoho skladu suchasnoi ukrainskoi movy. Leksykologhiia. Leksykohrafiia* [Dynamics of the Lexical Stock of Contemporary Ukrainian Language. Lexicology. Lexicography]: navch. posib. Bila Tserkva: Avtorytet. 198 s. [in Ukrainian].
13. Styshov O.A. (1999) *Osoblyvosti rozvytku lekyschnoho skladu ukrainskoi movy kintsia XX stolittia* [Peculiarities of the Development of the Lexical Warehouse of the Ukrainian Language in the Early 20th Century]. *Movoznavstvo*. №1. S.7–21 [in Ukrainian].
14. Taran A.A. (2024) *Novi anhlyzmy v ukrainskii movi yak vidobrazhennia rozvytku IT-osvity* [New Analyses in Ukrainian Movies as a Reflection of the Development of IT Education]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 34. T. 2. S.46–51 [in Ukrainian].
15. *Ukrainska mova: Entsyklopediia* [Ukrainian Language: Encyclopedia] (2004). 2-e vyd., vypr. i dop. Kyiv. 824 s. [in Ukrainian].
16. Filon M.I., Khomik O.Ye. (2020) *Suchasna ukrainska mova. Leksykologhiia* [Modern Ukrainian Language. Lexicology]. *Chastyna 1: navchalnyi posibnyk dlia studentiv filolohichnykh spetsialnostei vyshchykh navchalnykh zakladiv*. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina. 271 s. [in Ukrainian].
17. Chernikova L.F., Smilyk T.I. *Anhlitsyzmy v suchasni ukrainskii movi* [Anglicisms in the Modern Ukrainian Language]. URL: <https://surl.li/mlnrxu> [in Ukrainian].

THE PLACE AND ROLE OF ENGLISH BORROWINGS IN THE VOCABULARY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE

Abstract. The article is devoted to the description and analysis of the role and place of English borrowings in the vocabulary of the Ukrainian language. The development of the vocabulary of the language at all stages of its existence is characterized by progression, which is expressed in the constant enrichment and improvement of the language as a whole, and its vocabulary in particular. Significant transformations in the political, economic, and cultural life of the country lead to changes in language policy, which leads to the replenishment of the lexical system of the language with new units that are borrowed along with new phenomena and concepts. Changes in the socio-political, state and economic system of Ukraine, changes in the predominant form of ownership, scientific and technical processes - all these events and processes continue and, regardless of their positive or negative significance for Ukrainian society, continue to be the reason for the borrowing of new words.

Lexical borrowings in the development of the Ukrainian literary language occupy an important place, since they actually constitute one of the most important factors in the development of every language that claims a high cultural level, a reflection of the state of intellectual, cultural, economic and political development of society.

At the present stage, the most powerful source of lexical borrowings in the Ukrainian language is English, in particular its American variant. Anglicisms denote concepts and objects of technology, navigation, military affairs, economics, finance, sports, art, etc. In connection with the rapid development of information and communication technologies the number of English words in our language is constantly increasing.

The topic of our scientific research is relevant, since the problem of studying borrowed vocabulary, in particular Anglicisms, remains one of the important tasks in the field of Ukrainian linguistics. The subject of the research is borrowings from English in Ukrainian. The purpose of the article is to outline the place and role of the analysis of Anglicisms in modern Ukrainian vocabulary. The goal is to solve the following tasks: 1) analyze the main ways and reasons for borrowing; 2) clarify the place and role of Anglicisms in the lexical system of the Ukrainian language.

The article uses an analytical-descriptive method to study English borrowings in structural and semantic aspects, as well as the most complete generalization and classification of linguistic facts.

As a result of the research, the authors conclude that borrowings from English into Ukrainian are significant, and also suggest carefully incorporating these linguistic units into the language, and where possible, using equivalents in Ukrainian.

Keywords: anglicisms, English language, Ukrainian language, the role of Anglicisms, factors of language development anglicisms.

© Венжинович Н., 2025 р.; © Полюжин І., 2025 р.

*Дата першого надходження рукопису до видання: 30.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 27.10.2025
Дата публікації: 30.12.2025*

Наталія Венжинович – доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; natalie.venzhynovych@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

Natalia Venzhynovych – Doctor of Philology, Professor, Head of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; natalie.venzhynovych@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-0230-4118>

Іван Полюжин – доктор філософії (PhD) в галузі філології, доцент кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету; ivan.poliuzhyn@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2167-8526>

Ivan Poluzhyn – PhD in Philology, Associate Professor of the Applied Linguistics Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; ivan.poliuzhyn@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2167-8526>

ВСТАВНІ КОМПОНЕНТИ В ЗАКАРПАТСЬКОМУ ГОВІРКОВОМУ МОВЛЕННІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 811. 161.2'282.2(477.87):811'373.7

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2\(54\).28-35](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2(54).28-35)

Галас А. Вставні компоненти в закарпатському говірковому мовленні; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. У статті представлено структурно-семантичну характеристику вставних компонентів у діалектному мовленні. Аналіз вставних одиниць здійснено на основі власних записів фрагментів говіркового мовлення в окремих населених пунктах Закарпаття. Для обстеження типології вставних компонентів також залучено матеріали діалектних словників закарпатського говору, опублікованих текстів українських закарпатських говірок. Значну частину представленого матеріалу становлять фіксації вставних виразів у записах говірки с. Довге Закарпатської області в рукописних матеріалах Василя Німчука. Описано лексеми в ролі вставних компонентів із різними семантичними відтінками і функціональними особливостями. Виокремлено такі групи вставних компонентів: із значенням достовірності, впевненості, невпевненості, категоричності, запевнення в правдивості висловленого; із значенням непевності, сумніву, припущення, здогаду; із значенням емоційної (позитивної чи негативної) оцінки; які вказують на постійність або непостійність повідомлюваного; які вказують на спосіб об'єктивації думки; які виражають безпосереднє апелювання до особи (осіб) із метою привернення уваги, налаштування на діалог і т. ін.; які є засобами впорядкування думки, компонування та акцентування певних її елементів, послідовності викладу; вставні компоненти – фразеологізовані вирази, які вживаються як традиційні народні магічно-забобонні мовні формули. Підтверджено і доповнено висновки дослідників про роль конститутивних елементів, зокрема вставних компонентів, у територіально-діалектній забарвленості діалектного тексту. Виявлено спільні з літературною мовою, з іншими українськими говорами форми вставних слів і конструкцій, а також специфічні діалектні риси лексичного складу і морфологічного вираження (*так бых дыхаў; най вам ни брэшу; ачий; видаў; бўз ўўно; у дббры час речі; нікай; чуй; чуйс'а; іппен; іппин 'ц'і; ни буду приказовати; про виш'тко; най с'а ни приказуй; ни п'ойм'айучис'а; ниўпонош'аучи; пр'ішч'ун бы; с'атиў бы с'а; ко д'ужде* та ін.). Проілюстровано модальну і суб'єктивно-оцінну функції вставних компонентів у говірковому мовленні.

Ключові слова: закарпатський говір, діалектний синтаксис, вставні компоненти, модальність.

Формулювання проблеми. Відомо, що досягнення в дослідженні особливостей синтаксичної системи в діалектах української мови поступають успіхам у вивченні інших мовних рівнів. Попри певну увагу мовознавців вивчення явищ діалектного синтаксису залишається найменш дослідженою галуззю. На необхідності виявлення і вивчення найважливіших різновидів діалектних синтаксичних явищ наголошували І.Г. Чердиченко, С.П. Бевзенко, К.Ф. Герман, П.Ю. Гриценко. Останнім часом помітно активізувалися мовознавчі студії особливостей діалектних текстів. У говірковому (монологічному й діалогічному) мовленні активно вживаються вставні слова і вирази, які, перебуваючи у смислових зв'язках з усім висловлюванням або його частиною, виражають різноманітні відтінки об'єктивної і суб'єктивної модальності і надають мовленню територіально-діалектної забарвленості. Актуальність нашого дослідження визначає необхідність системного дослідження структури, семантики і особливостей функціонування вставних слів і виразів у синтаксичній системі говіркового мовлення. Оскільки вставні одиниці в говірковому мовленні відрізняються різноманітними діалектними особливостями від аналогічних одиниць у літературній мові та інших українських говорах, а також у закарпатських говірках на фонетичному, лексичному і граматичному рівнях, зберігаючи здебільшого реліктові мовні явища і вузьколокальні риси, результати роботи з укладання корпусу вставних компонентів у говірковому мовленні і їх досліджен-

ня сприятимуть системному описові як цих мовних одиниць, так і особливостей лексичної, фраземної і граматичної систем закарпатського говору.

Аналіз досліджень. Синтаксичні особливості закарпатських українських діалектів у різний час викликали глибокий інтерес дослідників (І.Г. Верхратський, І.А. Панькевич, І.Г. Чердиченко, С.П. Бевзенко), однак результати науково-дослідних пошуків відомих учених – це окремі спостереження над синтаксичними явищами у південно-західних говорах, попередні розвідки, мета яких полягала у фіксації цінних матеріалів для дослідження історії української мови. За висновками дослідників, з усіх опублікованих праць у другій половині ХХ ст. про синтаксичні особливості основних діалектних груп української мови найбільшу частку складали спостереження над південно-карпатськими (закарпатськими) говорами (праці С.П. Бевзенка, Й.О. Дзендзелівського, В.І. Добоша, П.М. Лизанця, В.В. Німчука, В.І. Ороса, І.Д. Пагірі). Окремі синтаксичні особливості говорів Закарпаття є предметом низки наукових статей О.В. Юсікової. З-поміж синтаксичних діалектних явищ вставні компоненти у структурі закарпатського зв'язного говіркового мовлення поки перебувають за межами належного наукового опису. Вставні компоненти в боржавській говірці закарпатського говору фрагментарно описані в публікації А.М. Галас [Галас 2022, с. 74–75].

Дослідженню вставних слів на матеріалі західнополіських говірок присвячені праці Г.Л. Аркушина [Аркушин 2017, с. 8–13], Ю.В. Громика,

Д.М. Костусяк [Громик, Костусяк 2025, с. 48–53]. У статті Г.Л. Аркушина зроблено аналіз вставних слів для привернення уваги співрозмовників на основі записів мовлення з трьох найбільших говіркових груп західнополіського діалекту української мови – волинсько-поліської, берестейської та підляської. Аналізом вставних слів для привернення уваги співрозмовника автор ще раз підтвердив висновок, що народні говірки як окрема мовна система має свої оригінальні риси на всіх рівнях. Модальні синтаксичні одиниці із значенням імовірності, засвідчені в мовленні діалектоносіїв Західного Полісся, є предметом статті Ю.В. Громика і Д.М. Костусяк. Для позначення слів, які реалізують авторську інтенцію, автори оперують поняттям *модальні синтаксичні одиниці* і синонімічним до нього корелятом *вставні слова*.

Мета статті полягає в структурно-семантичному описі типології вставних компонентів (слів і виразів) у закарпатському діалектному дискурсі.

Матеріалом дослідження слугували власні записи зв'язного говіркового мовлення в окремих населених пунктах Закарпаття, а також матеріали діалектних словників закарпатського говору, опублікованих текстів українських закарпатських говірок і рукописні матеріали Василя Німчука. Значну частину представленого матеріалу становлять фіксації вставних виразів у записках говірки с. Довге Закарпатської області в рукописних матеріалах В.В. Німчука (далі у тексті: с. Довге).

Методи та методика дослідження. У роботі застосовані описовий (із прийомами спостереження, інтерпретації, контекстуального аналізу), структурний і зіставний методи наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. У синтаксичній системі говіркового мовлення широко вживаними є вставні компоненти (слова, словосполучення, речення), «граматичні одиниці в структурі окремого речення, семантико-інтонаційні характеристики яких здатні виражати суб'єктивну модальність, певну інформативність і емоційність щодо характеру висловлювання» [Мойсієнко 2006, с. 145]. Для найменування різновидів цих мовних одиниць у сучасній мовознавчій термінологійній парадигмі, крім традиційної назви *вставні слова і конструкції*, засвідчені ще поняття *парентези*, *вставні компоненти*, *модальні синтаксеми*, *суб'єктивно-модальні синтаксеми*, *синтаксеми суб'єктивно-модального типу*, *модальні синтаксичні одиниці* та ін. [Громик, Костусяк 2025, с. 48].

За модально-смісловими ознаками вставні компоненти в говірковому мовленні розрізняються багатою палітрою семантичних відтінків.

Вставні компоненти із значенням *достовірності*, *впевненості*, *невпевненості*, *категоричності*, *запевнення* в правдивості висловленого репрезентовані в закарпатських говорах різноманітними структурними типами – словами, словосполученнями і реченнями: *праўда*, *на мѡйу праўду*; *на Бѡжу праўду кажу*; *напраўду (кажу)*; *най вам ни брѣшу*; *кид' ти кажу*; *на мѡйу (мѡу) віру*; *на мѡйу дѡшу*; *на мѡйу (ти) дѡшу*; *на мѡйу грѣшину дѡшу*; *на*

мѡйу грѣшину рѡс'ку дѡшу; *так ми Бѡже*; *на мѡго Бѡга (на мѡо Бѡа)*; *най ми Бѡг (Бог) не поможе*; *так бых дѡхаѡ*; *так' бы бѡдѡ*, наприклад: *а шчим пак че"ре"з ве"ліку хѡшчу нѣсла пѡўн'і канты з водѡѡ / бойѡламс'а / праўда / ѡбѡ н'а не" їз'їли вѡўци* (с. Брід) [Мигoliniнecь, Пискач 2004, с. 84]. Із значенням 'присягаю!', 'клянусь!', 'запевняю' вживаються вирази *хло / на мѡо (мѡго) Бѡа (Бѡга)*; *хло! на мѡо Бѡа! мѡго Бѡга*; *ниѣ і / ниѣѣ її на мѡо Бѡа*; *на Бѡжу праўду вам кажу*; *напраўду (ти кажу)* «правду кажу, не сумнівайся»; *так ми Бѡже поможи!* (с. Довге); *Бѡло в н'а, най вам ни брѣшу, трѣц'ат' рубл'ї* (с. Верхній Бистрий) [Грицак 2017, с. 308]; *нич ти ни бѡде / кид' ти кажу* «переконливо тобі кажу, віруй мені»; *ни пѡвим нич / кит' (д') ти кажу* (еліпс: *віруй / кид' («якщо») кажу* (с. Довге).

Винятково важливу роль в оцінці мовцем ступеня впевненості, переконаності у достовірності повідомлення відіграють інтонація та ритм мовлення. Клятви, присяги, запевнення зазвичай супроводжуються биттям у груди своїм кулаком і підкресленою вимовою звуків, наприклад: *їа тти «тобі» кажу* // *їа ти ка:жу* (с. Довге); *но їа ти кажу / їтѡ с'а і ни від'їло / ош свѡл'ба* (с. Вільхівка).

Вставні слова і вирази із значенням *непевності*, *сумніву*, *припущення*, *здогаду* в закарпатських говірках репрезентовані модальними словами *мѡже*, *ачій*, *видѡѡ*, *мѡйже* (*мѡйжін'*), *вітко* та ін. 3-поміж вставних слів цієї групи тільки вставне слово *мѡже* відоме в літературній мові, наприклад: *їйд'їт вон / мѡже вас прогѡлит / ни бѡдѣ ваз(с) головѡ бол'їти*; *мѡже їгрѣѣ сѡн'їчко*; *шчѡс' из горѡѡва слызїт / мѡже с'а рѡссѡх*; *и їшѡѡ бим у хѡшчу / айѡо ї волї ми никѡванї / айѡо мѡже бы с'а дайѡк перепѡкло* 'змінитися на краще (про холодну погоду)'; *запраўл'ац'ї'а = хмѡриц'ї'а нѣѡо / мѡже Богѡчѡ дас'ї'ац'ї'а дѡждѡжу*; *мѡже с'а шчи пробѡре / проїяснїц'ї'а = бѡдѣ годїна*; *мѡже лиш пѡвѡнку бѡдѡ біліти хѡжи / ѡо уннѡ шчи фѡїно*; *тѡбі с'а / мѡже / утѡ ївід'їло*; *ни рубит(д) холоділник / там шчѡс' (з') бѡдѡ ї мѡторї / мѡже с'а перегрѡват(д) вад'їшѡ* (с. Довге); *но / рѡсказѡлам вам ис'ї / мѡже / нибіліц'ї'а про Сѡсѡво* // *айѡо ми вірїме / ош їсе бѡло так* [Мигoliniнecь, Пискач 2004, с. 110]; *їамка, їмѡже, ї не" дѡждѡжут до Руздѡва* [Сабадош 2021, с. 105]. У позиції вставного слова із значенням 'мабуть' діалектні словники фіксують модальні прислівники *мѡйже*, *мѡйжін'*: *їачѡло прїтїкати*, – *їмайже*, *бу'де дош* [Сабадош 2021, с. 227]; *їмайжін'*, *їа бѡдѡ бит'їж'ний*, *ѡо шѡус' н'а тр'а'се* [Сабадош 2021, с. 227].

Частка *ачій*, крім функції, близької до питальної частки, у закарпатських верхньонадборжавських говірках здебільшого надає висловлюванню відтінку здогаду, такого, як у літературній мові вносять вставні слова «напевно, може, мабуть» [Німчук 1963, с. 148]. В інших говорах Закарпаття ця частка виступає в таких варіантах: *чїй*, *ачѣй*, *чѣйбы*, *чѣнбы*, *ачѣйбы*, *ачѣнбы* (покликання на І.Верхратського) [Німчук 1963, с. 148]. У «Матеріалах до словника українських говірок Закарпатської області» наведено такі фонетичні варіанти частки

ачей із значенням 'мабуть', пор.: ачѣй, ачій, ачый, ачій, аш'ч'ій, ачѣн', ачін', ачін', ачі, ачі, аці [Грицак 2017, с. 75], наприклад: Пуйді до Тіболтан'і і попросі од нійі зварку, ачій, бис' нам дас'т' (Великий Березний); Ачін', т'а біда дал'а тако́го погано́го. Ачін', ис' здурів (с. Верхній Бистрий); Ачін', го біда вз'ала (Вонігово); Таких здоровых і румн'аных д'івок, ги в нашім сил'і, ачін', нінде нийе (Гукливій) [Грицак 2017, с. 75]. Вставне слово ачий має ще значення 'можливо, здається', наприклад: Біли менє сночи черес чорн'і очі, ачі будуть' рано, бо ми того мало (Свалява) [Грицак 2017, с. 75]. Пор.: ачий і ачин' – частки із значенням 'може, можливо, мабуть', наприклад: ачий завтра не" буде дошч, хут' т'реба бы дужеджу. Ачин' го дуже болит, куй так реве [Сабадош 2021, с. 22].

Значна кількість записів діалектного мовлення із вставним словом ачий представлена в рукописних матеріалах В.В. Німчука, наприклад: ачий с'а ни будеш носіти по Ужгороду з мойми тапками / тубурами; ачий у т'а ичи прабабин ложичник; ачий им убыйшла п'ят' раз тымбу; ачий на ули'у уйшоду; ачий йа туды збоджу; заговорі з ним / ни ган'біс'а / ачий за рот' ни трєба пор'ц'ийу платити; ни жури с'а, ачий с'а на н'їм с'віт ни зыйшоду, доста йе хлопц'ї; ачий коруна з'н'а ни ўпаде; ни гон'на йа ўс'о / ачий йа ни же" жил'їза; уз'ми йаблыка / ачий т'а ни ўт'ажат; ачий го с'уды чортї пригналі // ачий го чортї принесли / припєкали; ачий т'а біда с'уды принєсла (= ти тут небажаний; прийшов недоречно); ачий т'а Бог убис'ц'амиц' // убис'ц'амило н'а; иду / ни бод'ї у с'а // ачий н'а там ни їз'їд'ат // иду / ачий н'а ни їз'їс'ц' (= не боюся); ачий исте сл'їні / ош ото плыне; ба шчо ўто солдаты нис' с'т'ївайут у нид'їл'у / ачий машіруйт; ой падє дожджик падє / ачий н'а ни зал'л'е / у милого петечіна / а ўвн менє завє; ачий там опят' была бітка; ачийис' бл'аху рїзау ножом та такис' го потупї; ачий напїр'ом будєтє ўгін' класи; ачий го д'їтко прин'їс'; ачий ис' у Пийаву ходї; така вітрєгон'а / ачий с'а ус'ї чортї жїн'ат (с. Довге); ачий отїц' прийшоду (с. Довге); ачий на ули'у уйшоду (с. Довге); ачий т'а біда принєсла (с. Керецьки); ачий исте сл'їні, ош ото плыне; ачий там была упїят' Полан'а (с. Довге) [Німчук 1963, с. 148].

Близьким до ачий (ачей) у значенні 'мабуть, здається' є вставне слово вид'ау, морфологічна природа якого в різних джерелах визначається по-різному. На думку В.В. Німчука, за походженням слово вид'ау становить скам'янілу форму 1-ої особи однини теперішнього часу дієслова вѣдати «знати» – вѣдаю. Етимологія слова вид'ау у верхньонадборжавських говорах зовсім утрачена, бо дієслова вѣдати в говірці нема [Німчук 1963, с. 149]. Наведемо приклади записів говіркового зв'язного мовлення із вставним словом вид'ау в рукописних матеріалах В.В. Німчука: най пїє / вид'ау / рот му с'а ни ўрве; зачішчат' ц'а корова вид'ау с'а скоро утєлит; исє кача вид'ау здохне / ўже другый дин' кїкат (з'їкат); шчос' му с'а йазык шпотат, вид'ау дис' утиц'; вид'ау овн уз'ау жонну / а ни

пустоту; нікайте / йак пол'аг'ла пишенїц'а / вид'ау была бур'а; там у кнїз'ї Йўра Чорный мало наших слў / вид'ау и там проц'їдили; барбўка была ў Биризниц'їх писалас'а / вид'ау / Маздох; Мїт'о ваш шчос' на н'а сумный / вид'ау за ўто / шчо ў сис'у цїр'к'ї хбжу; ни кáже нич / лиш' стїскат плечїма / вид'ау с'а ган'біт; ни ўказуйє нис' на годїну / вид'ау / будє дошч; зат'їгац'ц'а нєбо / вид'ау / будє дошч; запраўл'ац'ц'а нєбо / хмары с'а збират / вид'ау / на дошч; йог'о / н'а грызут топанкы / вид'ау будут' мазол'ї; вітер другый дин' / вид'ау дис' с'а ткос' завїсц'; вид'ау куриц'а біт'їжн'а / бо воле йўс' с'а ни нїє; нич // ни бай! вид'ау мы с'а на ўто паровали / ладїли; пїучїт(д) ми ў ўс'ї / вид'ау на йак'с' новину; йа с'с'ого / вид'ау / ни ўїду 'кумру' (с. Довге); вид'ау она нич ни знала (с. Керецьки).

Іван Дѣйак кáже / д'їк'ї / робім собі мы палатку / бо вид'ау с'а збїрат на дошч (с. Сасово) [Мигилинець, Пискач 2004, с. 111]; вид'ау / йа сто рок'ї не" лажу жїти (с. Вільхівка); вид'ау / ўже в Ан'ц'ї свал'бы ни будє / бо молодого шчос' даўно ни вітко (с. Імстичово). Пор. у «Словнику закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району» модальний прислівник вид'ау кваліфікується як те саме, що ачей: Анц'а, вїдав, шче с'а не" вернула [Сабадош 2021, с. 47].

У значенні 'певно, напевно, мабуть' вживається прислівник бїз'їно, бїз'їно (бїз'їно), пор. угор. bizony, наприклад: н.ис', бїз'їно, будє дошч (с. Великий Раковець); скоро ўже будє бран на хлопц'у, та бїз'їно, же там потрафл'ат'л'їни (с. Лікіцари) [Грицак 2017, с. 304]; бїз'їно дїйят'біло, кой им л'їх спати (с. Довге, с. Великий Раковець) [Грицак 2017, с. 220]; ай так, бїзон', так, гї ты кáжеиш (с. Вонігово) [Грицак 2017, с. 219]; Мап'їка, бїзуно, вже не" п'рийде [Сабадош 2021, с. 31]. Із значенням 'здається' вживаються слова лех(г)ко ни, т'ашко ни, наприклад: лех(г)ко ни Йван пїшоду; т'ашко ни два мїс'ац'ї тиїр' (с. Довге).

Активно вживану в говірковому мовленні групу вставних компонентів становлять реченнєві структури із значенням 'невідомо', 'не знаю': не знати; Бог / Бїг / Буг (го) знаїє; С'атый (го) знаїє; Бог (го) с'атый знаїє; Бóжа Мати знаїє; талїба / чорт / н'евбїа / д'їтко / дїйавїл (го) знаїє; біда / нишчас'т'а (го) знаїє; гронєсник го знаїє, наприклад: ни знати / шчо сис'(з') с'н'їх(г) заладїї падє та падє другый дин' ўжє! (с. Довге); даўным даўно / туї / де тїпєр нашоїє се"ло / бїли ве"лїк'ї хаїч'ї гїранкы // і пїїшли с'уды л'їди / кїл'ко їїх бїло / не" знати (с. Березники) [Мигилинець, Пискач 2004, с. 69]; иї дай ми л'їба мамко / сорочину білу / Пан Бїг знаїє / де йа буду на другу нид'їл'у; бїх го знаїє / де с'а д'її (с. Довге); натїкали го / набїли му гóлбву грїм знаїє чим // фурт на н'ого тїкали / ото ни так / ото ни с'ак / ото гїнтак; чорт знаїє / шчо ўто за їєдєн быї; чорт знаїє / ўткы с'а ўхопїла та бїїкнула (= крикнула); чорт її знаїє / ўткї с'а ўїаїла (= з'яїлася, вїїшла); чорт знаїє / цї на нї біт'їх пїїшоду; дїйавїл (го) знаїє / йакїм чїном зайшло туды; біда знаїє / йак ни йадухлївїй ут тїл'кого рєван'а (с. Довге); Тай тогды пробудївсї

на сесе поганий царь, выйшовъ вонъ глипнути, ожъ що тото? айбо якъ увидѣвъ толкый народъ, та й учувъ страшний крикъ, скоро выскочивъ на бѣлого коня, ай бо и тотъ конь неправый бѣвъ, скаменгѣвъ бы; (но слухайте солодкій!) лишъ три лабы мавъ, – **чортъ** 'го знає, може упіръ бѣвъ (текст, записаний у с. Кушница Є. Сабовим 1893 р.) [Миголинець, Пискач 2004, с. 252].

Вставні компоненти із значенням емоційної оцінки. Позитивна чи негативна емоційна оцінка мовця репрезентована вставними фразеологізованими виразами *ни дай Бóже*; *ни дай то Бóже*; *Бóже хороні*; *Бóгу д'áковати*; *сла́ва Бóгу*; *хва́ла Бóгу*; *шчáс'ц'а уд Бóга*; *богда́й ниду́ждау* (*нидуджау*); *на мо́йе діво*; *на сýйе"ту* та ін, які виявлять стійкість у спонтанному говірковому мовленні, наприклад: *ни приказу́йте тóлько / бо ичи ни дай то Бóже* / *наупа́чите* (напророкує, накаркає); *киц'о' ц'а снит хы́жу біліти ава́д' крósна – ото на сми́р'т'у роді́н'і / ткос' / ни дай то Бóже* / *умрэ*; *бойáв им с'а / ож / ни дай то Бóже* / *да́шчо с'а ста́ло*; *у́дете из рóду – бóже хороні́* / *кой ус'і у́мирайут*; *Бóгу д'áковати* / *с'óго гóду фáйный урожа́й*; *такый́ ото́ Ї́ван чун'ный́ / ка́же / д'і́дик*, *Бóгу д'áковати* / *у́мер двац'ц'ит' гóду титі́р*; *шчáс'ц'а уд Бóга* / *шчо ни ўпа́ли ў рі́ку* (с. Довге); *та́й што с то́йи кышы́рдаво́й пін'з'і́йи // до́бре / ош хот' д'і́ти ми пома́гайут / бо Бóгу д'áковати* / *фа́йно сто́я́т на но́гах* (с. Сасово) [Миголинець, Пискач 2004, с. 109]; *бо́ло се ду́же да́но / та́й / сла́ва Бóгу* / *не" ў нас // у де́котрому коро́л'і́ств'і чи / мо́же / гра́фстві́ / мі́жи прості́х л'уді́й жи́у лі́гін* (с. Драчино) [Миголинець, Пискач 2004, с. 64]; *на мо́йе діво* (= на моє здивування) *йа там уві́д'і́у пұ́рваний ре́клик* (с. Довге); *иді́ / на сýйе"ту / ўц'і́т' / бо лиш ке́пá* [безпорядок] *туй наро́биш* (с. Великий Раковець).

До цієї групи зараховуємо вставні слова – іменники *кал'і́ча*, *нибóга*, *сара́ка*, *сара́ку*, *сі́гін*, *сі́рота* та дериватні утворення (*кал'і́ча*, *кал'і́чатко*, *нибожа́тко*, *сара́ча*, *сі́гін'а*, *сі́гін'átko*, *сі́гін'átko*, *сі́рòт'а*, *сі́роті́шче*), що вживаються для вираження співчуття в різних ситуаціях, наприклад: *убіра́ц'а / сара́ка / штòс' робі́ти / айбо нич ни валòу́шина* (с. Імстичово). Як відзначає В.В. Німчук, вставні слова *сара́ка*, *сара́ку* (пор. румун. *sărác* 'бідний, незаможний, бідолага, нещасний') поступово архаїзуються. У коломийках, як правило, бувають у приспівках або на початку строфи, наприклад: *сара́ка / сара́ка / ўспавим с'а коло те́бе / йак ми бы́ла д'áка! а сара́ку го́йа / давай личко цул'ова́ти / а так' будеш мо́йа* (с. Довге). Частіше вживаними є вставні слова *сі́гін* / *сі́рота*, наприклад: *зарева́ла / сі́гін' (сі́рота)* *ни свої́м го́лосом* (с. Довге); *сі́рòт'а* *ни го́нна бы́ла ўста́ти* (с. Довге); *Петро́ / сі́рòт'а / ўмер уйарі́* (с. Довге); *но / сі́рòт'а* / *у́мє́лла Анна Миха́йлі́вна* (с. Довге); *мы сі́рòт'а ни гонни* (с. Довге); *спáла бы сі́гін'átko / айбо ни го́на* (с. Довге); *а то́та с'а / сі́гін' / ма́йе / што ў́ў трéба трі́ц'ат' йе"де́н назби́рати / бо ў́то на ка́жду́м папі́рчику ма́йе імн'а хлòпц'а на́писа́ти* (с. Імстичово) [Миголинець, Пискач 2004, с. 97]; *а ў́на*

/ кал'і́ча / ўс'о за н'óго робі́ла (с. Вільхівка).

На позначення характеру висловлювання, способу передавання думки зафіксовані вставні вирази *грі́х ка́зати*, *грі́х с'а ска́рговáти*, *н'і́што ка́зати*, наприклад: *грі́х с'а ска́рговáти* / *мо́лоді́ жи́вут' фа́йно / не хибі́т ім нич* (с. Довге); – *газда́ вам ко́ра́вий?! – грі́х ка́зати* / *благы́й* (с. Довге).

Семантичні відтінки байдужості, розчарування, зневіри реалізуються у вставних виразах *бу́г* / *чорт(і́)* / *бі́да* з енклітичними займенниковими формами *ми* / *ти* / *нам* / *вам* до кого-, чого-небудь, наприклад: *пропа́ла ку́риц'а / чорт ми до нійи́* (с. Вільхівка); *бі́да ми до н'óго / ў́жє́ йак йе / так йе / і́нак ни бу́де* (с. Імстичово).

Вставні компоненти, які вказують на постійність або непостійність повідомлюваного про минуле, виражені дієслівними формами *бывáло*, *бува́ло*, наприклад: *бывáло* / *йак лі́гін'і йи́ли на та́н'ц'і / та так кра́сно с'пұ́ва́ли / а ичи ў́ў зубáх ко́сичку де'ржа́ли* (с. Імстичово); *бывáло* / *пра́ли на рі́ц'і / ко́й зима́ / óстри́ морóзы / вода́ ду́же студéна // носі́ли ў́ то́ўкан'і óкrhóну / а жо́ны мочі́ли ру́ки у óкrhóп та так с'а грі́ли* (с. Довге); *дру́тар' дру́това́у товканы́ / го́ришки / бл'у́да покажі́ні / ни ду́же побі́ті // бывáло* / *йи́ли пұ́т'ом та го́йка́ли: го́ришки / ві́дра пла́тати!* (с. Довге); *бывáло* / *ки́д' упáли пол'áдвиг'і / бі́ли до́шчку / та знимáли пол'áдвиг'і / кла́ли до́шчку на поды́шві та бі́ли ў́н'у* (с. Довге); *бывáло* / *зыйде́ с'а ли́гінство* (с. Довге); *бувало́*, *пі́сля закінче́ння частува́ння, "казало́ с'а": Д'áку́йме Бóгу Небе́сному та́й вам за гості́ну!* (с. Довге); *у тво́йи ро́кы / бывáло* / *поло́лам у те"нге"рі́ци бур'áн / до́кіт' не" за́йде со́нце* (с. Брід) [Миголинець, Пискач 2004, с. 84]; *бывáло* / *напи́чут нам бу́л' / і́ така́ нам бы́ла і́да на ц'і́лы дин'* (с. Довге) [Миголинець, Пискач 2004, с. 92]; *ми бувáло сиди́мо на печі́ босакі́* (с. Лікіцари) [Грицак 2017, с. 297].

Вставні компоненти, які вказують на спосіб об'єктивації думки, у закарпатському говорі репрезентовані дієсловами з узагальненим значенням у формі 3-ої особи множини теперішнього часу і в формі множини минулого часу *ка́жут'* (*ка́жут*), *каза́ли*, *прика́зу́ють'*, наприклад: *ин'áпы / ка́жут* / *из зими́ і́ ссут во́здух; ка́жут* / *ош спéред Во́дбо́шчұ́у упу́ночи вода́ ви́ном ста́йє / йакы́йис' де́ржа́у йа́зык у во́д'і, чека́у // та примéрз му йа́зык; ка́жут* / *ож кид' бы на́кòлі́цы ду́йшо́у туды́ / де тугá во́ду пйе́ // найшо́у бы зо́лото; ка́жут* / *ош ни мош нести́ увичі́р'і помі́тин'а / бо ус'л'і́пне; ка́жут* / *ош чил'áн'н'а / ко́й умрэ́ / до́кұ́ му ни задзвóнит на це́ркви / чу́(й)є; ка́жут* / *ож до́ сòрòкòво́йи саўты́р'і ду́ша́ хóдит коло́ уб"ша́р'а та грі́хы́ зби́рат; ка́жут* / *ож тал'áне / ко́й пи́рил'і́та́йут у те́плый край ласту́ўкы / і́ма́йут йих у с'і́ти та і́д'ат (і́д'áт); від'і́ли мі́тлу на ні́бі / каза́ли* / *бі́да бу́де / во́йна* (с. Довге); *каза́ли* / *ош" прòсто́му чо́лòві́ку ни мож" читáти Би́блі́ю / бо óчи му ўпа́дут; каза́ли* / *ош" кид' при́йдут" грéко-като́лики т" церкви / бу́де балто́ван'а / будут балтовáти 'бити, рубати сокирами'* (с. Довге). Вставне слово *ка́же* вживане у коломийках, наприклад: *ий ма́ти / ка́же / ма́ти / у́же*

бы ро́ковать / ни будёш ми упу́ночи [попу́ночи] двір'і ўдомы́кати (с. Довге). В узагальненому значенні 'кажуть, як кажуть' активно вживаними є вставні вирази [зи] йакыйіс' каза́ў / [зи] йака́с' каза́ла / зи (йак) тот каза́ў, часто у приказках і прислів'ях, наприклад: **та ги тот циганін каза́ў** // ро́дивим с'а ў зиліні ко́лопн'і (с. Довге).

Частка **дис'**, що вказує на переказування чужих повідомлень, також часто виступає в позиції вставного слова **кажуть**, наприклад: у понид'ілок шио́ў **дис'** до Біло́к та стрі́тилис'а ў а́ўтобус'і; **дис'** с'а Васи́л' биў из ли́гн'ми; **дис'** / най с'а ни прика́зуйе / д'іті́на ўпа́ла чо́тириру́чна ў кы́пл'аток / та так с'а попе́клá на мн'áсо; каза́ў **дис'** / ож прій́де т то́бі; ўе́де́н чо́ло́вік **дис'** из Ирша́вы на мо́торц'і (мо́торбі́ц'ігл'ох) вози́ў по́цолы / каза́ли / прійшо́ў по́цолáш // а далé й за мо́торбі́ц'ігл'і йáли ка́зати по́цолáш; фáйно ўкоро́ваў / **дис'** (= **кажуть**) учини́ў горо́дну (с. Довге).

Як засіб передавання чужих висловлювань у матеріалах В.В. Німчука зафіксована частка **д'і** у значенні 'мов': **ка́же / ош о́вўн д'і** ни ўпо́знайе́ никóго (с. Довге). За спостереженням ученого, частка **д'і** у функції вставного слова особливо поширена в селах Приборжавському, Довгів, Броньці: каза́ў / ош о́вўн **д'і** т'а ни від'і́; йа **д'і** йо́мў / **ка́же / нідá** чис'ц' ни ўрва́ў (с. Довге); о́вўн каза́ў / ош ты **д'і** ни прій́деши (с. Кушниця). За походженням, стверджує В.В. Німчук, частка **д'і** – застигла скорочена форма 3-ої особи однини теперішнього часу дієслова **дгъати** «говорити» [Німчук 1963, с. 151].

На позначення характеру висловлювання, типу передавання і оформлення думки вживаються вставні компоненти **мош ка́зати**; **нич ни мош ка́зати**, наприклад: **мош ка́зати** / **нич ни ім** (с. Довге); фáйні топа́нки / **нич ни мош ка́зати** (= нічого не скажеш) (с. Довге); дав́но у́с'е до́мáшн'е б́ыло, за х́л'і́бом, **мош ка́зати**, не" хо́дили [Сабадош 2021, с. 243].

Вставні компоненти, які виражають **безпосереднє апелювання до адресата з метою привернення уваги, налаштування на діалог**, виражені дієслівними формами, що втратили своє лексичне значення (зна́йте, чу́йте, віди́ш, віди́те), наприклад: а мо́му Пе"трові́ говори́ / йак тў́ ст'ін'і // до н'óго то не" дохóдит' // áд:е / **зна́йе"те** / йакійс'дин' прійшо́ў фест п́іанэ́зньй (с. Голубине) [Миголинець, Пискач 2004, с. 66]; **віди́ш** / його уз'му́т (= взяли) **на́рас** / а з то́боў будóт кру́тіти; по тенге́рці́ гайі́ / и туй / **віди́ш** / гай (с. Довге); оні́ со́бі ус'ó / **чу́йеш** / **каза́ли** мо́лоді (с. Вільхівка); **пони́шчат'** / **чу́йеш** / ус'ó // (с. Вільхівка). Для встановлення комунікативного контакту (питання, прохання) з будь-ким, чийого імені мовець не знає, засвідчена дієслівна форма **чу́йте**, наприклад: **чу́йте** / **де сте** купили; **чу́йте** / **де сте** купо́вали рýбу (с. Довге).

Найчастіше вставні слова для привернення уваги виражені дієсловами в наказовій формі (**ні́кай**, **ні́кайте**, **позира́й**, **позира́йте**, **чу́й**, **чу́йте**, **слуха́й**, **слуха́йте**), наприклад: **позира́йте**, кў́л'ко м'гри́бу найи́ла [Сабадош 2021, с. 343]; **Тай то́гда пробу́дися на сесе** поганий царь, **вийшо́въ** вонь гли́пнути,

ожь що то́то? айбо якь **увидѣ́въ** то́лкый наро́дъ, **та й учу́въ** страи́ный кри́къ, **скоро** **выскочи́въ** на бѣ́лого коня, **ай бо и то́тъ ко́нь непра́вый бы́въ**, **скаменѣ́въ** бы; (**но слуха́йте** соло́дкі!) **лишъ** **три лабы** **мавъ**, – **чортъ** 'го зна́е, **може** **упі́ръ бы́въ** (текст, записаний у с. Кушниця Є. Сабовим 1893 р.) [Миголинець, Пискач 2004, с. 252]; **такі́ / слуха́й** / у нас ді́ла; **слуха́й** **менé** / **и́чо йа** **ти ўпóвім** (с. Довге). У словникових матеріалах В.В. Німчука велика кількість фрагментів говіркового мовлення в с. Довгів зі вставними компонентами засвідчує значну активність уживання дієслова **ні́кати** у формі 2-ої особи однини і множини наказового способу для привернення уваги співрозмовника, наприклад: **ні́кай** / **обис'ис** **тым** **ни по́ходи́ў**; **ні́кай** / **бо и́чи т'а** **шарне́** **по пы́ску**; **ні́кай** / **напа́вим** **а́дде** **на гри́бы**; **ні́кай** / **ци** **ни зломи́ў** **ру́ку** = **зломи́ў** (тут – подив); **ні́кай** / **обы́** **ти найи́оў** **баламу́ту** (застереження у формі ствердження (спонування) бути пильним, уважним, щоб не бути втягнутим у якусь неприємність; **ні́кай** / **йакі́ со́бі ўва́нджир'ова́ў** **топа́нки** (ўходи́ти, ўшпеку́ловати); **ні́кай** / **туй** **с'а ў** **тир'н'у** **ді́ка свин'а** **ўпоро́сила** / **кору́то со́бі ўры́ла**; **ні́кай** / **ус'ó** **де́рево** **поўми́рало** (= **повсихало**); **ні́кай** / **обы́** **да́шчо** **ни ўт'т'а́х(е)** **ут хы́жі**; **ні́кай** **ма́йже** **ўс'і** **Дрозды** **с'а ўмели** **ўц'ц'і** «**повми́рали** **чи** **розійшли́ся**»; **ні́кай** / **обы́** **т'а** **гы́д** **ни уку́сиў**; **ні́кай** / **обы́** **т'а** **паску́да** **ни ўку́сила**; **ні́кай** / **де** **с'а** **ўкоти́ў** «**розсі́в**» (емоц.); **ні́кай** / **рот** **му** **хо́дит'** [зи **млин** **на́пóро́жн'і**]; **ні́кай** / **кў́л'ко** **будé** **га́йда** **ти** «**говори́ти**» (знев.); **ні́кай** / **де** **ним** **чорт** **вер**, **укла́ў**, **ўсади́ў**; **ні́кай** / **йак** **с'а** **д'ітва́к** **розві́териў**; **перера́блас'с'а** / **ні́кай** / **обис'ни** **побано́ваў**; **ні́кай** / **йакóйе**с' (хтось) **над"ку́сило** **йа́блыко** **та** **вёл"о**; **ні́кайте** / **йак** **пол'а́гла** **пи́єніц'а** / **вида́ў** **бы́ла** **бу́р'а**; **ні́кайте** / **йак** **убт́ыў**; **ні́кайте** **кў́л'кі** **пў́пц'і** **на** **дерба́н'ц'і**; **ні́кайте** **йак** **процві́тат** **с'ц'і́на**; **ні́кайте** / **исé** **ус'ó** **идé** **ў** **Ирша́ву** (с. Довге). Інтенсивності привернення уваги співрозмовника додають частки **ни**, **на́те**, **с'а**, **но** до вставних слів **ні́кай**, **ні́кайте**, **позира́й**, **позира́йте**, **чу́й**, **чу́йте**, **слуха́й**, **слуха́йте**, пор. літ. 'дивися ось! дивись-но!', наприклад: **ні́кай** **ни**, **йак** **с'а** **рве** **д** **мін'і**; **ні́кай** **на**, **йакый** **фáйный** **о́браи́чик** (с. Довге) [Німчук 1963, с. 147]; **ні́кай** **на!** **прійшо́ў** **сам** **с'уды́**; **ні́кайте** **на́те!** **и́чо** **туй** **напи́сано!** (с. Довге) і прислівники **с'уды́** (с'удá): **слуха́й** **с'уды́!** (с. Довге).

Під впливом форми **ні́кайс'а** утворено форми **чу́й! чу́йте!** / **чу́йте** (с'а) / **но чу́йс'а** у значенні 'слухай!' як початок апеляції до незнайомої людини, вираз подиву, обурення тощо, наприклад: **но чу́йс'а**, **йак** **отó** **зо** **мнóў** **будé** **говори́ти** (с. Хмільник); **чу́й** / **йак** **пу́гкат** / **кашлат** (емоц.) (с. Довге); **чу́й**, **йак** **му** **ўдрі́кат**; **чу́й** / **йак** **му** **утка́зуйе** 'відповідає' (с. Довге); **чу́й** / **йак** **ми** **удверну́ла** (= **відповіла**, **емоц.**, **трохи згру́б.**) (с. Довге); **чу́й** **ц'і́ка** / **йат** **бы** **і́ла** (с. Довге).

Модальне значення спонування 'хочу сказати', 'дозволь тобі сказати', 'послухай', 'дозволь перервати твоє говоріння', 'погодьтесь' набуває відповідної мовної репрезентації за участю системи вставних речень для привернення уваги: **най** **ти** **ка́жу**; **хóчу** **вам** **ка́зати**; **ни** **дасте́** **ми** **на** **пра́ўду**, наприклад: **Васи́л'у** / **най** **ти** **ка́жу**; **чека́й** / **най** **ти** **ка́жу**; **зна́йте** / **хóчу**

вам казати / уповісти; ни дасте ми на пряду (= погодитись; вважати так само, особливо: підтвердити щось сказане) (с. Довге).

Вставні компоненти, які є засобами впорядкування думки, компонування та акцентування певних її елементів, послідовності викладу, характеризуються різнотипними формами реалізації: *первое* (*першое* / *першое*), *другое*, *раз што* [поперше], *кажу*, *мбўл'у*, *кажете*, *иппен*, *иппин'ц'і*, *ни буду приказовати*, *про вишїтко*, *так шчо*, *айно*, наприклад: *ни буду приказовати мно́го* / *иду́ лиш из Пуры* (почну, як приклад) (с. Довге); *про вишїтко* / *раз идү спечі* (с. Ільниця); *отá Туркán'а усé с'а тихо зат'агне до хыжі* / *зи гыд* / *та ўсе трафит на полуденок* // *кажу* ачий чорта майе; *мбўл'у* / *мин'і* н'іколи / *ид'ім здорови*; *кажете вы* / *побол'ілас'а*; *ни пущат'н'а робота* / *так шчо* *ни чекайте н'а*; *ити́ бы!* *мўсай ити́ тай готóво* «ось і все! і все!» *и готóво!* (с. Довге).

Вставним словом може виступати стверджувальна частка *айно*, яка вказує на те, що мовець щось згадав: *айно*, *ни кладі́ бўли дрыў на ўгин'*; *казала*, *айно*, *мáмка*, *обісте* нам, *айно*, *позычили со́ле* (с. Довге) [Німчук 1963, с. 146]. «Матеріали до словника українських говірок Закарпатської області» також фіксують *айно*, *айно́* із значенням вставного слова «кажу» [Грицак 2017, с. 50].

Вузьколокальне забарвлення має прислівник *иппен* (зменш. *иппин'ц'і*) з угор. *éppen* у значенні вставного слова «щоправда», наприклад: *йа* / *иппен* / *то́же* *ни ходіла* (с. Довге); *у них у шкóл'і* *и туал'эта нийé* / *туал'эт на біриз'і* // *бі́жсин'ц'і* *ош туды не пўдут'* / *йа шчи* *ни ві́жу* *ни йе"н:ого* *бі́жсин'ц'а* // *ми иппен* *не ходиме по силу́* (с. Вільхівка); *йа* / *иппин'ц'і* / *прійду* *вам заўтра* *помочі* (с. Великий Раковець).

У функції модальних синтаксичних одиниць для зв'язку думок у діалектному дискурсі вживаються частки *е*, *егé*, які при цьому вносять у висловлювання оцінки, реакції мовців з приводу почутого чи зробленого (задоволення / незадоволення, схвалення / несхвалення, обурення, докору, погрози), наприклад: *е*, *пўшбў́ дис'* (с. Довге); *егé* / *млин кóй мéле* *та дўже горконіт* (с. Довге); *егé*, *сокотілам*, *годовáлам*, *а типі́р' туй го майеш*, *ни слўхат!* (с. Довге); *прибї́ў* / *егé* (с. Довге); *егé* / *ўвў́н* *прўйшбў́ с'віта* / *быў у Вилі́кўў Луковéшчин'і* (жарт. топонім-хоронім), від назви недалекого села Луково (с. Довге); *егé ни* / *свóйу не" ві́дит'* / *ож йакá ў нійі* *ростé гу́лава* / *а за д́ругу приказу́е* (с. Імстичово). В.В. Німчук розглядав частку *егé* (*еé*) як синонімічну до вказівної частки *ни*, пор. *туй егé сто́йаў*, *пил'а дрыў*; *егé*, *уже* *вичиріе* (с. Довге); *е(г)é*, *йакый* *ро́зўмный* (с. Лисичово); *егé туй йе* (с. Кушниця). В основі частки – займенниковий корінь *е, інтервокальний г часто випадає, у результаті чого в говірці постає частка *еé*, стягнена в *е*: *но*, *еé*, *исе* *ми д'і́ўка* (с. Кушниця) [Німчук 1963, с. 147].

Прикметними в закарпатському діалектному мовленні є вставні вирази фразеологізованої структури, своєрідні регіональні магічно-забобонні мовні кліше. Так, поширений вставний вираз *най*

с'а ни приказу́е уживають, коли згадують, розповідають про щось неприємне, трагічне і т. ін., щоб забобонно не накликати (знову) біду, щоб не повторилася небажана подія, наприклад: *дис'* / *най с'а ни приказу́е* / *д'і́тіна ўпáла чоти́рирў́чна ў кы́пл'аток* / *та так с'а попекла́ на мн'áсо* (с. Довге); *бóўн* / *най с'а ни приказу́е* / *упáў быў из йаблў́нки* (с. Довге); *най с'а ни приказу́е* / *бол'іла го то́уды рука* (с. Довге); *Анц'а Ворчечкова была́* / *най с'а ни приказу́е* / *ни поўного ро́зўма* / *хóт'іла з'вў́ц'ц'ом сóбі йти ў (в) Америку* / *айбо йак йі* *завідала́м кў́л'ко ў ку'ріц'і лап(б)* / *а ўна ўпóвіла* / *ож(ш) чоты́ры та ни пўсти́ли йі* (с. Довге); *най с'а ни приказу́е* / *ўбы ў нас тако́го ни б́ыло* (с. Завидово); *най с'а не приказу́е* / *йакá бідá оту́ жонў́ пості́гла* (с. Хмільник). Повідомляючи про які-небудь наміри і при цьому застерігаючись, щоб не наврочити справу, мовці вживають також вставний вираз *ни пóймáтис'а*, наприклад: *ни пóймáйучис'а* / *у субóту идү дóмў*; *пўду ни пóймáйучи с'а до Білóк* (с. Довге).

У мовленні діалектоносіїв поширені особливі етикетні вставні слова, виражені дієсловами у формі 1-ої особи однини або дієприслівниковими формами *ни ўпоношáйу* / *ниўпоношáйу* / *ни поношáйу* / *ни пóўношáйу* / *ни упоношáйу*; *ниўпоношáйучи* / *ниўпоношáвучи*; *ни поносу́йучи* / *ни поносу́учи*, вживаючи які мовець зауважує, що не вихваляється своїми добрими вчинками, доброчинням, особливо пожертвами на церковні справи тощо, наприклад: *далáм кóудошови хл'і́ба* / *ни ўпóношáйу*; *далá м на бóжсойé* / *ни упоношáйу* / *ниўпоношáйу* / *стў́ўку*; *ни поношáйу* / *ни пóўношáйу* / *купі́ла с'вічкы́ до цéркве* (с. Довге); *бóбы Богóчко ми помагáў та* / *ни ниўпоношáвучи* / *далáм и на цéркву* (с. Імстичово); *у нас у сил'і йе дў́же хвóрый чóлóвік* // *увў́н живé сам* / *дозирáти го н'і́комо* // *йа* / *ни упоношáвучи* / *чáсто идү уд н'óму* / *не"су́ му йсти* / *ўс'áкых добри"н'ók* (с. Великий Раковець).

До вузьколокальних належать вставні вирази із спонукально-бажальною модальністю, узвичаєні в закарпатському говірковому мовленні при згадці про людей, яких вже немає серед живих: *прошчў́н бы*; *прошчéнна бы*; *най б́уде* *прошчў́н*; *най б́уде* *прошчéнна* / *най ме* *прошчун* / *прошчéна* і т. п., наприклад: *прошчéна бы* / *жонá му б́ыла зблуді́ла* (= збожеволіла) (с. Довге); *нис' сороковá саўты́р'а за Анцў́ Мит'овóу* / *най б́уде* *прошчéнна* (с. Довге); *на́ша сус'і́да ў́рж'і́йа* / *прошчéна бы б́ыла* / *дў́же л'убі́ла д'і́ті* / *онá фурт йі́х чистовáла* // (с. Великий Раковець); *прошчéна бы б́ыла* / *мóйа бáбка ў́се казáла* / *че"ка́й мі́ла л'і́та* // (с. Хмільник); *ме"не н'áн'ко та́й мáмка* / *прошчї́н':і* *на́й б́уду́т'* / *учі́ли уважáти стáрос'ц' та́й б'ідн'акў́ў* (с. Боржавське) [Мигилинець, Пискач 2004, с. 101]; *н'áн'ко*, *прушчун бы б́ыв*, *не" хóт'ів*, *абы м с'а же"нив на Ма'р'ц'і* [Сабадош 2021, с. 415].

Щоб не наврочити, не накликати біду, хале-пу, у мовленні використовують вираз у *дóбрый час речі́* (*упóвісти*), наприклад: *у дóбрый час речі́* / *а ў пў́ллы й змóўчати* (с. Довге); *бóгу д'áковати*

/ у *дóбры́й час упóвiсти* / *здóбрóў'а ў н'а тупiр'* *дóбройе* (с. Вільхівка).

До вставних виразів із виразною діалектно-регіональною маркованістю зараховуємо вислови *тко (ко) дўжде* (*дўжде, дўждже*) / *кид' (кiд')* *дўждеме* (*дўжджеме, дўжджеме*), наприклад: *уйарі кид' дўжджеме / йанеме нову хыжу чиніти!* (с. Довге); *тко дўждже / пўдеме до них = кид' дўжджеме / пўдеме до них* (с. Довге); *кид' дўжджеме / нарас(з) по Великоднєви с'їйеме тенґеріц'у // кид' брєшу / богдай им ни дужджаў “помер”* (с. Довге); *кiд' дўждеме / та на рўк горóд садiти не бўдеме* (с. Хмільник).

Як вставне речення кваліфікуємо усталений вислів *с'атиў бы с'а*, яким, як правило, супроводжують згадку про Бога, однак палітра семантичних відтінків цього виразу широка, наприклад: *Бог / с'атиў бы с'а / знайе «я не знаю»* (с. Довге); *Христос / с'атиў бы с'а / казав правду* (с. Довге); *даў н'а Бўх / с'атиў бы с'а / такóго ги трéба, а поклáli н'а кóўдошом, упс'или н'а ўс'акi бол'ачкi* (с. Довге); *кобi даў Бўх / с'атиў бы с'а / бес прiшчi (= нещасного випадку, недоброї пригоди)* (с. Довге).

Висновки. Вставні компоненти в закарпатському говірковому мовленні становлять кількісно значний і структурно різнотипний пласт мовних одиниць, які визначають емоційну природу висловлювання, підкреслюють його експресивні відтінки. Аналіз лише частини зібраного матеріалу засвідчує активність функціонування вставних слів і виразів у спонтанному мовленні діалектоносців. Найчастіше вживаються вставні слова і вирази із значенням непевності, сумніву, припущення, здогаду, із значенням емоційної оцінки, а також ті, які вказують на спосіб об'єктивації думки. Інтерес для мовознавчого дослідження становлять вузько-регіональні реалізації вставних компонентів (*так бых дыхаў; най вам ни брєшу; ачий; видаў; бўз'ўўно; у дóбры́й час речі; нiкай; чуй; чўйс'а; ўппен; ўппин'ц'і; ни буду приказовати; про виітко; най с'а ни приказуйе; ни пiймáйучис'а; ниўпоношáучи; прiшчiўн бы; с'атиў бы с'а; ко дўжде, ни здўмаў бис', падéс'а, гронéсник го знайе, айно та ін.*), які зберегли архаїчні лексичні і граматичні форми і надають діалектному дискурсу територіально-діалектної забарвленості.

Література

1. Аркушин Г. Західнополіські вставні слова для привернення уваги співрозмовників. *Лінгвостилістичні студії*: наук. журн. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т імені Лесі Українки, 2017. Вип. 7. С. 8–13.
2. Галас А. Вставні компоненти в усному діалектному дискурсі. *Актуальні проблеми синтаксису: сучасний стан і перспективи дослідження: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 110-річчю від дня народження професора Іларіона Слинька* (Чернівці, 16–17 червня 2022 р.). Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. С. 74–75.
3. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / За ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
4. Громик Ю.В., Костусяк Д.М. Модальні синтаксичні одиниці зі значенням імовірності в західнополіських говірках. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 41. Т. 1. Видавничий дім «Гельветика», 2025. С. 48–53.
5. Німчук В.В. Словотвір часток у закарпатських верхньонадборжавських говірках. *Славистичний збірник*. Київ, 1963. С. 142–157.
6. Мойсієнко А.К. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення. Київ: ПП Я.Січовик, 2006. 240 с.
7. Сабадош І.В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. 2-е видання, змінене і доповнене. Ужгород, 2021. 598 с.
8. Українські закарпатські говірки: Тексти / Упор. та передм. О.Ф. Мигилинець, О.Д. Пискач. Ужгород: Ліра, 2004. 400 с.

References

1. Arkushyn H. (2017) Zakhidnopoliski vstavni slova dlia pryvernennia uvahy spivrozmovnykiv [Zakhidnopolis inserted words to attract the attention of the interlocutors]. *Linhvostylistychni studii: nauk. zhurn.* Lutsk: Skhidnoievrop. nats. un-t imeni Lesi Ukrainky. Vyp. 7. S. 8–13. [in Ukrainian].
2. Halas A. (2022) Vstavni komponenty v usnomu dialektnomu dyskursi [Parenthetical components in oral dialect discourse]. *Aktualni problemy syntaksysu: suchasnyi stan i perspektivy doslidzhennia: materialy Mizhnarodnoi naukovoї konferentsii, prysviachenoї 110-richchiu vid dnia narodzhennia profesora Ilariona Slynka* (Chernivtsi, 16–17 chervnia 2022 r.). Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t im. Yu. Fedkovycha. S. 74–75. [in Ukrainian].
3. Hrycak M. A. (2017) Materialy do Slovnyka ukrainskykh ghovirok Zakarpatskoi oblasti [Materials for the Dictionary of Ukrainian idioms of the Transcarpathian region]. Vyp. 1: A–B / Za red. P. Ju. Ghrycenka. Kyjiv: KMM. 380 s. [in Ukrainian].
4. Hromyk Yu.V., Kostusiak D.M. (2025) Modalni syntaksychni odyntyzi zi znachenniam imovirnosti v zakhidnopoliskyykh hovirkakh [Modal syntactic units with probability meaning in Western Polesie dialects]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 41. T. 1. Vydavnychiy dim «Helvetyka», S. 48–53. [in Ukrainian].
5. Nimchuk V.V. (1963) Slovotvir chastok u zakarpatskyykh verkhnonadborzhavskyykh hovirkakh [Word formation of particles in the Transcarpathian Upper Borzhava dialects]. *Slavistychnyi zbirnyk*. Kyiv. S. 142–157. [in Ukrainian].

6. Moisiienko A.K. (2006) Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys prostoho uskladnenoho rechennia [Modern Ukrainian literary language. Syntax of a simple complex sentence]. Kyiv: PP Ya.Sichovyk. 240 s. [in Ukrainian].
7. Sabadosh I. V. (2021) Slovnyk zakarpatskoho hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho rajonu [Dictionary of the Transcarpathian dialect of the village of Sokyrnytsia, Khust district]. 2-e vydannja, zminene i dopovnene. Uzhhorod. 598 s. [in Ukrainian].
8. Ukrainski zakarpatski hovirky: Teksty (2004) [Ukrainian Transcarpathian Dialects: Texts] / Upor. ta peredm. O.F. Myholynets, O.D. Pyskach. Uzhhorod: Lira. 400 s. [in Ukrainian].

PARENTHETICAL ELEMENTS IN TRANSCARPATHIAN DIALECTAL SPEECH

Abstract. The article presents a structural and semantic analysis of parenthetical elements in dialectal speech. The examination of in several settlements of Transcarpathia. To investigate the typology of parenthetical components, materials from dialectal dictionaries of Transcarpathia speech, as well as published texts of Ukrainian Transcarpathian dialects, were also employed. A significant share of the analyzed material consists of recorded parenthetical expressions from the speech of the village of Dovhe (Transcarpathian region), preserved in the manuscript archives of Vasyl Nimchuk.

The study describes lexical items functioning as parenthetical components with various semantic nuances and functional characteristics. The following groups of parenthetical components are identified: those expressing certainty, confidence, uncertainty, categorical assertion, and assurances of the truthfulness of a statement; those denoting doubt, supposition, conjecture; those conveying emotional (positive or negative) evaluation; those indicating the constancy or variability of the reported information; those marking the mode of thought objectification; those expressing direct appeal to an interlocutor in order to attract attention or initiate dialogue; those serving to structure thought, organize discourse, and highlight particular elements or the sequence of narration; and parenthetical components represented by phraseologized expressions functioning as traditional folk magical or superstitious formulas. The findings confirm and further develop existing research on the role of constitutive elements – specifically parenthetical components – in shaping the territorial and dialectal coloration of dialectal texts.

The study identifies forms of parenthetical words and constructions that are shared with the standard language and with other Ukrainian dialects, as well as dialect-specific lexical and morphological features (*так бых дыхаю; най вам ни брешу; ачий; видajú; б'єз у'їно; у добрый час речі; нікай; чуй; ч'їс 'а; іппен; іппин 'ц 'і; ни буду приказовати; про виітко; най с 'а ни приказує; ни п'їмáйучис 'а; ни'їпоношáучи; прошч'їн бы; с 'аті'ї бы с 'а; ко д'їжде* etc.). The modal and subjectively evaluative functions of parenthetical components in vernacular speech are illustrated.

Keywords: Transcarpathian dialect, dialect syntax, parenthetical components, modality.

© Галас А., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.10.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Алла Галас – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; [https:// orcid.org/0000-0002-9867-4614](https://orcid.org/0000-0002-9867-4614).

Alla Halas – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department of Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; [https:// orcid.org/0000-0002-9867-4614](https://orcid.org/0000-0002-9867-4614)

ГУЦУЛЬСЬКІ ДІАЛЕКТНІ СПОЛУЧНИКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ХУДОЖНІЙ МОВІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(54)2025

УДК 81.161.2'282.2(=1:23)(477.85/.87):81'374

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2\(54\).36-44](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2(54).36-44)

Грещук В. Гуцульські діалектні сполучники в українській художній мові; кількість бібліографічних джерел – 12; мова українська.

Анотація. Важливим завданням сучасного мовознавства є лексикографічне вивчення діалектного слова в художній мові. У словнику «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» (2019-2020) лексикографічно опрацьовано сегмент лексику гуцульського діалекту, освоєного художньою літературою. Гуцульський говір достатньою мірою заманіфестований у белетристичних текстах, а його діалектні лексичні та фразеологічні одиниці затребувані письменниками для художніх цілей. Гуцульський говір є одним із найкolorитніших, має давню традицію використання і найбільше засвідчений із-поміж інших діалектів у художній мові. Інформація, яку містять словникові статті про семантичну характеристику діалектних слів на основі їх використання в художніх текстах разом із ілюстраціями-прикладом до них, суттєво розширює можливості дослідження питань взаємодії літературної мови, художньої мови й територіальних діалектів, підносить на якісно вищий рівень розв'язання загальнолінгвістичної проблеми ролі місцевих різновидів загальнонаціональної мови у становленні й розвитку літературної мови. У словнику «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові», поряд із повнозначними, лексикографічно опрацьовані службові слова, що є підґрунтям різнобічного дослідження сутності, типів гуцульських діалектних неповнозначних слів, які використані у художній мові, особливостей їх функціонування, взаємозв'язків з іншими частинами мови тощо. Серед службових слів важливим компонентом виступають діалектні сполучники, які репрезентують широкую палітру функційних різновидів як сурядних, так і підрядних сполучників. Діалектна здиференційованість лексикографічно інтерпретованих сполучників виявляється в їх фонетичному оформленні, а також у деяких семантико-граматичних особливостях. Дослідження гуцульських діалектних сполучників в українській художній мові окреслює нові перспективи в осмисленні природи, складу, функціонування цих одиниць, оскільки розширює відомості про сполучникову систему гуцульського говору і репрезентує їх функційний вимір.

Ключові слова: гуцульські діалектні сполучники, лексикографічне опрацювання, сполучникова система гуцульського говору, семантико-граматичні відношення, сурядні та підрядні сполучники.

Формулювання проблеми. У не так давно опублікованому словнику «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» лексикографічно опрацьовано не лише повнозначні слова, а й службові, які останнім часом потрактовують як слова-морфеми. Серед них і діалектні сполучники, які функціонують в українських художніх текстах на гуцульську тематику. Оскільки виявлені гуцульські діалектні сполучники виражають такі ж семантико-граматичні відношення, що й літературнонормативні і відрізняються від останніх лише звуковим складом, то тлумачення їх здійснено за допомогою сполучникових відповідників, аналогів українських нормативних сполучників. Поряд із цим для більшості діалектних сполучників зазначено його семантико-граматичні особливості.

Опрацьовані в словнику гуцульські діалектні сполучники репрезентують розмаїття функційних різновидів як сурядних, так і підрядних сполучників.

Аналіз досліджень. Результативність і перспективність дослідження лексикографічного опрацювання службових слів, а саме гуцульських діалектних прийменників в українській художній мові та гуцульських діалектних сполучників у словнику «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» засвідчують лінгвістичні студії Василя Грещука та Валентини Грещук [Грещук Василь, Грещук Валентина 2024; Грещук Василь, Грещук Валентина 2025].

У цій статті ставимо за мету проаналізувати гуцульські діалектні сполучники в українській художній мові, а також висвітлити лексикографічне опрацювання гуцульських діалектних сполучників у словнику «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові».

Методи та методика дослідження. Для дослідження гуцульських діалектних сполучників в українській художній мові використані аналітико-описовий метод, порівняльно-історичний, метод аналізу і синтезу та прийоми лінгвального моделювання.

Завдання випливають із поставленої мети – проаналізувати використання в українській художній мові гуцульських діалектних сполучників, подати їх лексикографічне опрацювання у словнику «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові», окреслити семантико-граматичні відношення сурядних та підрядних гуцульських діалектних сполучників.

Виклад основного матеріалу. Із сурядних гуцульських діалектних сполучників, використаних у художній літературі, засвідчено єднальні **а** та **ба**:

А спол. Єднальний сполучник; і, та. *Тисячі а тисячі усіх отих кутків, закутків, кривок, схованок, невідшуканок дивилися на нього смішливо-чорними очима, розкривали чорні роти й показували язик щілини, діри, густі зарослі підкаміння...* (Г. Хоткевич. Камінна душа, 345-346); *Калина наша більше вже не родить, / Барвінки наші в гаю уси-*

хають, / А ясна зоря все **а** все не сходить, / Бо наші зорі все тебе чекають (Ю. Федькович. Оскресни, Боян!, 48);

БА 4. спол. Уживається як єднальний повторюваний сполучник зі значенням перелічення. *От постягали з них ба коралі, ба монества, ба пояси, ба баюри, доста того – посмішили дівчат* (Ю. Федькович. Серце не навчити, 268); *Сонце не світить, не гріє. Небо ба хмарне, ба мрачне* (Д. Харов'юк. Ліцитація, 539); *Ба дале вибрали й за побережника, сокотити ліс, відти знов прийшов ба грейцар якийсь, ба поміч від людей за вигоду, що позволяв брати з ліса ба дров, ба крадьки від злісного всякої деревні* (М. Павлик. Вихора, 263).

Із гуцульських сурядних протиставних сполучників в українських художніх текстах поширені **ба та но**:

БА 6. спол. Уживається у значенні протиставного сполучника але. – *Кахи-кахи... Ади бухикаєси, бо жмурит мене, ек тебе вижу. Але й ти, сарако, далеко не втекла – також ніхто не глипне. – Хіба, ек на екійс непотріб, га?! – Хіба, Настунько. Ба, ти мені й така вдаєси* (В. Шкурган. Не перший раз, 210);

НО 1. спол. Але, та. *Но як доля глогова поранить тя – горе, / То вернися, мій брате, хоч би через море, / – А не пуцу тя більше світом ся блукати* (Ю. Федькович. На дорогу, 53).

Низку гуцульських діалектних сурядних сполучників, ужитих у художніх текстах, репрезентують розділові, зокрема **альбо, ба, ци, ци..., ци**:

АЛЬБО спол. Уживається для вираження розділових відношень; або. – *Ану ставай!.. – метнула очима по галяві. – Ставай коло отієї гаджучки, – показала рукою на молоду смереку, що поперед інших виступила з узлісся. Спробуємо, чи не впряду просто в серце. Альбо в око!* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 251); *Я вже якщо пити, то альбо могорич, альбо запити яке добре діло... гм... гм...* (Ірина Вільде. Сестри Річинські, кн.2, 673).

БА 5. спол. Уживається як розділовий сполучник то. *Правда, що у нас у горах навесні нема вже тільки кутання, як у поляниць чи, як то в нас кажуть, гречкосіїв, але робота все-таки є: ба плоти закладати, ба пересипати, ба одно, ба друге* (Ю. Федькович. Люба – згуба, 259); – *І кіко вас було? – Шіск... Головач семий. – Та й вже? – Ні... Витак зачели сходитися до него легіні то по два, то по три, ба з інної кечіри, ба з другої та й найпреталоси нас сорок і три* (Г. Хоткевич. Довбуш, 406); *І більше за це не писнули вже й слова ані тато, ані мама, а, видимо, раді хоть тому, що Продан нарешті хоче остаткуватися, господарити, зачали йому райти ба цю, ба ту москалівську дівку* (М. Павлик. Вихора, 223).

ЦИ 1. спол. Уживається при поєднанні однорідних членів речення і частин складносурядного речення для позначення того, що з ряду перелічуваних предметів, явищ і т. ін. можливий тільки один. – *Пан купець крам у Венгер прибиштилуює, а ци ту?* (Б. Бойко. По голови... По голови..., 69); *Поломит ти кості ци застудишся, найліпший доктор*

не pomoже (М. Яновський. Штрихар, 81); – *То чия будеш: татова ци мамина?* (Л.-П. Стринадюк. А кемуєш, ек то було!, 65); *Є така байка ци небилиця: Бог дав людині, коневі і псові по сорок років життя <...>* (В. Шкурган. Син, 52); *Шо вам найгірше з того, шо є, / було ци може бути? / Єк є шо... забути!* (В. Шкурган. Що ви за люди: любите фист, 1).

ЦИ ... ЦИ спол. Повторюваний сполучник, що вживається при кожному однорідному члені речення або при кожній складовій частині речення, посилюючи роздільність у чергуванні перелічуваних предметів, явищ, дій тощо або їх взаємовиключення, несумісність. *Ци він кого убив, ци ні – не знає* (М. Павлик. Юрко Куликів, 22); *Єк тип за церкву ни дбає – хто ме дбати? Ци я, ци сусіда?* (Г. Хоткевич. Камінна душа, 8); *Ци ти, Йванку, з коня впав, ци ти, Йванку, вбився?* (Б. Загорулько. Чорногора, кн.1, 206); *Ци тут, ци в світі / уліті (!) сани собі зріхтує* (В. Шкурган. Скігайте з поду старі цимбали..., 9); *Одно лицате, друге губате, одному очі повігонило на верьхи, другому загнало у середину, або вікривило наперек так, шо ни знаєш, ци з-передь него тікати, ци молитися, ци плакати над єго вічним каліцтвом, ци смітиси* (О. Манчук. Святий Юрій, 12).

Ще один гуцульський діалектний сурядний сполучник **ба і** у словнику лексикографічно інтерпретовано як приєднувальний:

БА 7. спол. У поєднанні з сполучником і утворює приєднувальний складений сполучник **ба і**, що приєднує члени речення, які доповнюють, уточнюють раніше висловлену думку. *В шинку було набито людей: парубки, дівки, молодіці, ба і з наших хлопців було кілька* (Ю. Федькович. Штефан Славич, 287); *І ще одно він зрозумів: на той бутин звернули свої очі його батько і Гершко, ба і Танасій* (А. Крушельницький. Рубають ліс, 186).

У словнику лексикографічно досліджено низку різновидів гуцульських діалектних підрядних сполучників, використаних в українській художній мові, зокрема:

– мети: **аби-сми, аби-смо, аби-сьте, жеби, най**:

АБИСМИ, АБИ-СМИ, АБИ-СМО спол. Починає підрядні речення мети; щоб. Уживається при суб'єкті в першій особі множини (ми). – *Парасочко моя, донечко єдина, вже ти сонечко не зігріє, ані вітерець не повіє, Парасочко дорога, вже не прийдеш до нас, абисми си поговорили, аби-сми си розвеселили* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 279); – *Та дай божє нам, кумцю, аби-смо у мирі та згоді, та аби молоді газди мали потіху, – говорив Пилип і дрижачою рукою розливав з чарки каплі трунку на білу скатерть* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 181).

АБИ-СЬТЕ спол. Починає підрядні речення мети; щоб. – *Ви правду слухайте велику, / Аби-сьте в нам'ять узали – / Горбатів я в панів піввіку / За бараболою й постолі* (М. Карпенко. Дорога пнесться вгору, вгору..., 127).

ЖЕБИ 1. спол. Приєднує підрядні речення мети; щоб. – *Ти, Баяраче, – шептав Олекса, – ві-*

зьми мою бартку, **жеби** вона не ржавіла без бою, **жеби** слава опришківська не вмирала разом зі мною (Р. Федорів. Жбан вина, 309); – *А ще я передав кам'яних справ майстрові, **жеби** тебе звістив, що робота по скінченні оплатиться належно*, – сказав Довбуш (Р. Федорів. Жбан вина, 259).

НАЙ 2. спол. Уживається для поєднання підрядного речення мети. Повіз я її, люди добрі, до Києва-столиці. **Най**, думаю, хоч на старості літ побачить людина таке місто (М. Стельмах. Над Черемошем, 15); Бігай ти, Іванку, **най** запишемо де це диво, що Михайло прийшли помочи ксьондзові! – каже хтось (М. Павлик. Пропаший чоловік, 81).

– часові: **заки, заким, заків, кільки, наколи, наколи...то, нім, післядь**

того як, чім лиш...тим:

ЗАКИ, ЗАКИМ, ЗАКІВ 2. спол. Поки. Та ек ухоп'ю мого Петрія за обшивку, ек бевхну під пліт, то ше си належав, **заки** встав, ає (Г. Хоткевич. Камінна душа, 185); Та **заки** перейшли половину дороги, думало, а на горах, куди ми втіли зайти, дощ перемінявся в сніг. Зацумів густий ліс, заскрипіли дерева, закрутило снігом (Р. Яримович. Лови на готура, 61); Та **заки** мене вб'ють, то кількох з них покладу (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 118); Та ось миттю, відкинувши топірець, збігав уже гуцулик в долину, і **заки** пани очунали з тривоги, стояв при них з капелюхом у руці, неначе й нічого не було (К. Малицька. Малий гуцулик, 16); **Заки** йому се брат розказував, вийшли сестри з церкви, узяти свою Калину (так вона звалася) по під руки і повели на базар, а брат моргнув на парубків, та ну ж усіма й собі на базар за дівками (Ю. Федькович. Люба – згуба, 245); В Рокиті треба їм буде розтаборитися в недоступному місці й підождати день-два, **заки** Худан не загостить до села Березівської Бані і там від своєї молодої любови не розвідає про те, скільки жандармів “волочитьсья” в Березовах, а скільки і в котрих сторонах шибається їх в погоні за опришками і рекрутами... (І. Березовський. Худан, 28); **Заки** розглянувся у широких сінях і підійшов під двері, що отвірлися двома половинками, вчув таку бесіду: “Як добре піде, то ти Лейбо найбільше на тім заробиш!” Як лише підступив під двері і отворив, розмова раптом урвалася (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 24); – Ти знаєш, як я гірко коло того дерева, коло тих дараб напиньгався дотепер, **заки** я їх вздрів з-під Чівчика, не доходячи Балтагула, аж там на Жаб'ю під Слупейкою (Д. Харов'юк. Смерть Сороканюкового Юри, 545); – Чому дедик про цей знак ніколи не говорив? А може? Таж перед смертю з усієї сили намагався щось сказати, **заки** вона розчавила його гливною стопою (Р. Єндик. Регіт Арідника, 23); **Заки** вони спали, припасовуючи кості до м'якоті, і кості до костей, і м'якоть до м'якоті, їхні черепи безперервно доторкалися якимись нерівностями (Т. Прохасько. Непрості, 35); Пужливим прозвало його село тому, бо відмалку мав великі вуха, а лице стягнене в клубочок, гей у заяця. **Заким** став говорити, то обзирався на всі боки, схиливався, клав на губи палець і казав “Цитьте” (Марко Черемшина. Помен-

ник, т. 1, 133); **Заким** головні коледники коледували в попа, то на дідинці нарід мижси собов голосно гурторив про усекі справи (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 76); Дід на печі домарит: / *ші ту / люльку смокче – вуса дошмалює, / мене пантрує, / **заків** росту* (В. Шкурган. На дідовій печі олені б'ються <...>, 36).

КІЛЬКО 6. у знач. спол. Як тільки. **Кілько** місяць молоденький / Край моря зомліє, / **Кілько** серце нагадає / Літа молодії, / Спом'яне тя душа моя, / Брате мій, Іване (Ю. Федькович. Дезертир, 169).

НАКОЛИ спол. Коли, як тільки. **Наколи** зачев Джюнда коледувати коледу дідові тай усім домашнім, натожди дідо кудас утік из хати й ни вертавси у хату, аж доків коледники ни скінчили усі коледи коледувати (П. Шекерик-Доників. Дідо Иванчік, 86); Але я спав мало і **наколи** лиш зачело зорети, я напоїв коня, осідляв тай далі з паном у дорогу (О. Манчук. Француз, 37).

НАКОЛИ ... ТО спол. Коли... то, як тільки... то. Юстина аж тепер почула всю свою неміч супротив усього, що сталося й діється, і, **наколи** монастирські парубки перестали підпирати її своїми співанками, тільки гузукали щось під носом, **то** Юстину зразу дорешити покинула сила й воля... (М. Павлик. Вихора, 195).

НІМ 2. спол. Поки. – Хато моя, темна та чорна, пекло моє, пекло, бодай ти була запалася, затрясла, **нім** я прийшла до тебе. Щоб тебе була смага спалила, **нім** я лягла з ним на цю погану ніч... Бодай, бодай!.. Усе пропало, аді кінець іде та й годі (М. Козоріс. Чорногора говорить, 250); Утямно було ждати нам, дітям, **нім** Юрко Куликів ізійде з горба (М. Павлик. Юрко Куликів, 17); Відтак би трошки рад де відпочити [щезник], / Аби за раєм хвилюку затужити, / Би нагадати, як колись там було, / **Нім** божє слово з світлості го пхнуло (Ю. Федькович. Вечір на Підгір'ю, 44); – Приповідають різне. Та тепер люди гріхуют си так робити. Ну, хоч би й таке: на храм треба взяти пшениці і йичменю и піти йик зазоріє до схід сонці у млин и, **нім** сонце зійде, змолотити, але на зістрінь, відтак взяти муку и змішати з кір-зілем и піти на то місце, де приказуют, шо є скарби закопані <...> (М. Римар. Білий слон, 38); Тим часом почерез мій сад переходила сусідська дівчина й зачула крик робітників, будьто вони “знайшли” гроші. **Нім** ми з робітниками пообідали в хаті, от і входить до мене жандарм і, не поздоровивши навіть мене, крикнув до мене від порога (І. Березовський. Худан, 89); **Нім** Семен підвівся з землі, а Янця вже вхопили жиди за ноги і волочуть голову по камінню (М. Павлик. Ребенщукова Тетяна, 42).

ПІСЛЯДЬ ТОГО ЯК спол. Після того як. Навіть **післядь того** ек смерека впала єму, біді, на ногу й чуть не видирвала, та книгиня ни пошкодувала єго (Л.-П. Стринадіук. У нас, гуцулів, 161).

ЧІМ ЛИШ... ТИМ спол. Як тільки... то. Та **чим лиш** вибіг дедя, **тим** ек не вдарит грім по раз-другий над самов у деді над головов, шо дедя так і впали (Г. Хоткевич. Почерез верхи, 439);

– умови: **йик, коб, коби, наколи, сли:**

ЙИК спол. Якщо. *А ну-ко, Миколайку, а дай-но сюди честунок та клади на стіл, бо йик ти дьидя такому легінікові, що виставив он з пеленок таку ногу, гей чічка, то твій має бути честунок, – говорив кум Пилип...* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 180).

КОБ, КОБИ спол. 1. Уживається для приєднання підрядних умовних речень; якби, коли, коли б. *За таку, як ти, коб я був молодший, душу закласти не пошкодував би* (В. Сичевський. Вернись, Ружено, 202); *Люде мали ще єдину надію на восько. “Коби го, Господи, вхопило, – казали вони, – там його чей навчать розуму!”* (М. Павлик. Вихора, 219); *Коби ти мене любив, то може...* – додала задумливо (Р. Федорів. Весільні ворота, 258); *Коби знав – не смів би отак з матір'ю розмовляти* (В. Сичевський. Вернись, Ружено, 171); – *Іду, – кажу, – коби лиш бадіка хотіли пустити* (Ю. Федькович. Люба – згуба, 253); – *Коби ще оцей грунь, що за потоком, та й ще один – та й будемо на місці* (А. Крушельницький. Рубають ліс, 374); – *І заїхав би, коби вищі були двері, а то немає охоти нагинати голову* (М. Стельмах. Над Черемошем, 52); – <...> *Коби сила, ластовицею полетіла б* (С. Скляренко. Карпати, кн.1, 222); *Та же ті правду вповів, що коби гроші мав, то вже нікого й просити, лиш би сам купив, йка си вдала* (Г. Хоткевич. Злочин природи, 333); *Коби хоч де побачитися, наборзі до себе всміхнутися, легше стало б серцю, що б вже там і не було – а так... тобі журилося?* (О. Кобилянська. “В неділю рано зілля копала...”, 136); – <...> *Коби ви побачили, які топирці і пістолі вирізує старий Мардас, є на що подивитися!* (К. Малицька. Малий гуцулик, 18); – <...> *Коби не я, обшукали б і... в них закони суворі* (Я. Стецюк. Крутий плай, 77); *А вдова стала коло печі, та так собі руки на грудях заклала і відповідає: – Я би, Михайлику, вже за тебе доньку дала, коби-с мав хоті чвертку ґрунту...* (В. Шкурган. Логіка, 187); *Подивиси, які царинки ген-ген під верхом, єк золото, є де кохати маржинку, коби лиш кому* (Д. Харов'юк. Палагна, 537); // у колом. *Коби річка не ширічка, я би не бродила, / Коби Ігнат не був файний, я би не любила* (М. Остромира. Над би-стрим Черемошем, 47); // у колом. – *Сиджу з вами, Іване, і співати хочу: “Коби-м знала, мій миленький, що я твоя буду, / випрала би-м сорочину від чорного бруду”* (М. Яновський. Гірське серце, 174); // у колом. *Ех, коби ся бучок розвивався і та Чорногора, / Не одна би спорожніла багацька комора* (В. Гжицький. Опришки, 199).

НАКОЛИ спол. Коли, як тільки. *Випрягати таки прийшлось. Сусак привів кобилу, що май спокійніша, і поки натужувались разом, безпомічний мотор виказав їй усі жалі. Моцувалися недовго, та й зголоднілі колеса вгамувалися, наколи “вкусил” сухого* (В. Шкурган. Логіка, 184);

СЛИ спол. Якщо. *А сли питати будуть, о що ходять, / То відповісти їм, що річ іде / О волю гуцулів* (Ю. Федькович. Довбуш, або Громовий топір і знахарський хрест, 358);

– допустові: **най, хоть**:

НАЙ 2. спол. Уживається для поєднання під-

рядного речення допустовості. *Най що хоче роб'є, а ти будеш моєю* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 187).

ХОТЬ 1. спол. Хоч, хоча. *Не гордуйте, прошу; хоть у нас великі приправи не знайдете, то знайдете чисте серце та щирі думку...* (Ю. Федькович. Люба – згуба, 249); *Хоть Купало, хоть Лопушник, але це є справедливий Іван* (Марко Черемшина. На Купала, на Івана, т.1, 224).

– з'ясувальні: **ци**:

ЦИ 2. спол. Уживається на початку з'ясувального підрядного речення. – *Не знаю, ци зможу* (М. Яновський. Служниця, 28); – *Не бануй на нас, шлехтичю чесний. Ми, ади, лиш хотіли вімацати, ци в тебе є гроші, – відповів Худан* (І. Березовський. Худан, 12); – *Піду поражуся з жінкою, ци дозволить* (М. Матіос. Солодка Даруся, 103).

– порівняльні: **гей, гейби, ги, гі, отек, отік, такік**:

ГЕЙ, ГЕЙБИ, ГИЙ 1. спол. Уживається для приєднання порівняльних зворотів і порівняльних підрядних речень; наче, неначе, мов, немов, як, ніби; або для приєднання підрядних речень способу дії, додаткових, означальних. *На хатнім порозі сперла її Федорчучка, котра давно вже стояла в сінях, відхиливши двері, і дивилася на все, гей дурна* (М. Павлик. Вихора, 166); *Гора від того гуділа, здригалася, гей бубон* (М. Яновський. Зарва, 329); *Нас кликали писатися у спілку, ми збіглися, гей ті вівці, як ватаг кликне* (А. Крушельницький. Рубають ліс, 326); *Довбуш дивиться на гори, гей орел з висоти хмар, вдивляється в них і хоче збагнути їх нутро* (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 15); *Ти ди-хав, гей вітер над верхами, вільно і легко* (М. Яновський. Вгадую твою текучу душу, 4); *Мох набирає води, гей ліжник у дубилі, мочить ноги, переймає дроздами* (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 80); *Така, гей хрущик, маленька, як грудочка глини під тичкою, як маціцька каблучка межі стовпом та землею* (Марко Черемшина. Бабин хід, т.1, 80); *А як скернився даві почав вадитися, що йому такої жінки не гія, що не дбає за чоловіка, що спить гей камінь і не чує, як чоловік в двері гримає* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 41); *Із тим золотом, гей у криницю шубовсьнули* (Б. Бойко. По голови... по голови..., 61); *Вже ранок сонце викотив з колиби / І точить дзвінко небом синьооким, / Гей вітер з гір біжить, бринять потоки / І піною зливають скельні скиби* (Віра Вовк. Мандрівник, 49); *Мисько скося поглядав на Василя, гей на дорослого, а Василько тримав марку: хмурих брови та спльовував крізь зуби* (В. Шкурган. Різники, 216); – *Еге, бартку... Щоб гостра, гей у Довбуша! – весело подивився на батька і раптово принишк* (І. Пільгук. Пісню снує Черемош, 17); – *Коби невісточку мала, завітчала б, гейби святкову ялицю, посадила обік тебе, Юрасику, та й ніжки їй у зіллячку скупала* (І. Пільгук. Пісню снує Черемош, 173); *Він давна все мене утискав, чинишами обтяжував, паничиною душив, а тогди, як врпівся, гейби у гріб загнати запрясягся* (Б. Загорулько. Чорногора, кн. 1, 11); *Спокійні, гейби цілу вічність отак просиділи* (І. Андрусак. Лесь

(фрагмент самознищеного поезофільму), 124); *А серби тихо, гейби заніміли* (Ю. Федькович. Празник у Такові, 87); *А я йду сночі, – оповідав Іван, – повз її хату та й дивлюся, – кочється шос кругле, гейби капишук* (М. Коцюбинський. Тіні забутих предків, 205); *Півкало пруднувся увесь наперед і задував – заграв з усеї сили, гейби відгонив думку про дружину...* (М. Павлик. Вихора, 190); *От вичитував, так вичитував, гейби перед собою не дрібненький папірець тримав, а всі наші поля розгорнув* (М. Стельмах. Над Черемошем, 16); *Все на них перемокло так, гейби весь час водою брили* (Г. Смольський. Олекса Довбуш, 61); *Він тепер уже не той, що був колись. Так, гейби розум втратив* (І. Боднарчук. Над Черемошем, 25); *Такі хлопці – і не подобаються. Бачите, гей би коні регочуть* (У. Самчук. Гори говорять!, 138); *А нині натягнеш в неділю таке вбрання, гейби тобі косівський староста...* (Я. Стецюк. Шумить Черемош, 116); *Печеніжсин уже оговтався, люди осмілилися, бо лихо на цей раз їх обминуло, пройшло стороною градовою хмарою, і хати виплеснули, гейби печериці* (Р. Федорів. Жбан вина, 21); *Розпався, гейби мжичкою дрібною, / Наш молодячий, наш барвистий світ* (Віра Вовк. Горів Дрезден, 47); *П'ють легіні-явори хмільний трунок на здоров'я молодим, а он молодий клен уже хитається, гейби перепив* (Ю. Боршош-Кум'ятський. Ви чули, як співає Говерла?, 226); *Січуть так дрібно, так мелодійно, гейби золотими кульками кидав хто по кам'яних плитах* (М. Козоріс. Чорногора говорить, 20); *Лице металосся, гейби розсипалосся, а сухі руки моцювали курмем* (Марко Черемшина. Дід, т.1, 42); *Хай пощезнуть між нами високі / Гори, гейби казкові* (М. Влад. Пошукай хоч краплину світла..., 47); *Метався, метався Кола, гейби звір той лютий і спантеличений* (О. Кундзіч. Верховинець, 246); *Але Юрцьо Грицишин ще жив і звабно марив молодим сном, ніби він від кутського моста, що розправив різьбленого хребта поперек ріки, пливе у файному будинку, гейби у кораблі* (В. Шкурган. Не перший раз, 210); *А вно людем таки банно стало ви'тоо: ше ніде не був, ше нічо не видів, а вже брешет, гий пес* (Г. Хоткевич. Камінна душа, 303).

ОТЕК, ОТИК, ТАКИК 1. *спол.* Ніби, неначе, мовби. // у порівн. *А Василь уперся, отек той цап* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 27); // у порівн. *Дівчина, отек чічка лиш стій та дивися, а він не дає Василеві її брати* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 27); // у порівн. *Як де увидів її, то зідхав, отек міх ковальський, її треба було брати, а не мене* (М. Остромира. Над бистрим Черемошем, 28); // у порівн. *Замкнені очі долину потали, гейби перед гранею поховалися. Отик дві глибокі кирниці, спекою спалені. По жовтій тварі смерть супокій розсівала* (Марко Черемшина. "Грушка", т. 1, 65); // у порівн. – *Яблука рви почерез одно, та-кік проривай* (В. Шкурган. Солодкі яблука, 79).

Отже, словник «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» засвідчив широке використання в мові української літератури гуцульських діалектних сполучників. Усі вони належать до так званих протиставних діалектизмів,

оскільки виражають ті семантико-граматичні відношення, що й мовнонормативні сполучники літературної мови, і відрізняються від співвідносних літературностандартних лише звуковим складом. Лексикографічно опрацьовані гуцульські діалектні сполучники репрезентують як сурядні, так і підрядні сполучники, а в межах них – семантичні різновиди. За походженням виявлені діалектні сполучники є первинними (непохідними) або вторинними (похідними), а за будовою – прості, складні і складені. Свого часу В.В. Німчук, досліджуючи діалектні закарпатські сполучники, справедливо зауважив: «Сполучники, як і інші службові частини мови, не мають своїх формальних словотворчих засобів. Вони є або колишніми повнозначними словами, або поєднанням різних сполучників, тому-то, вивчаючи їхній склад, доводиться займатись переважно походженням їх із погляду історії та етимології» [Німчук 1962, с. 70].

Первинний сполучник *а* в його єднальній функції, засвідчений в гуцульських говірках, поширений і в деяких інших говірках південно-західного наріччя [Словник 2005, с. 17; Шило 2008, с. 35; Німчук 1962, с. 71]. Щобільше, «широке вживання сполучника *а* як єднального в староукраїнських пам'ятках пояснюється відбиттям у них південно-західних діалектів, у яких і тепер цей сполучник може виступати ще й з єднальним значенням» [Історія 1978, с. 451]. Генетично цей сполучник сягав праслов'янської мови, в якій зазначене службове слово могло вживатись і як сполучник, і як частка, і як вигук [Етимологічний 1982, с. 37].

Значно ширший діапазон гуцульського діалектного функціонування засвідчено словником для сполучника *ба*. Він теж первинний, непохідний, успадкований із праслов'янської мови, в якій використовувався і як сполучник, і як частка, і як вигук [Етимологічний 1982, с. 102]. Мова української художньої літератури на гуцульську тематику засвідчує уживання службового слова *ба* то як сполучника, то як частки, то як вигука. У функції кон'юктива *ба* в українській художній мові уживається як єднальний повторюваний сполучник зі значенням перелічення. У поєднанні зі сполучником *і* утворює приєднувальний складений сполучник *ба і*, що приєднує члени речення, які заповнюють, уточнюють раніше висловлену думку, уживається як протиставний сполучник *але* і як розділовий сполучник *то*.

Що стосується ще одного сурядного гуцульського діалектного сполучника *но*, то, як і попередні, теж первинний, походить із праслов'янської мови, виражає протиставлення, трапляється спорадично, адже «починаючи з XIV ст., у староукраїнських пам'ятках, особливо в ділових, засвідчується у функції протиставного сполучник *але*, який у певних групах пам'яток уже в XIV-XV ст. нерідко переважає над іншими, зокрема *но*, поступово витісняє їх [Історія 1978, с. 454].

Поряд із уже згадуваним розділовим сполучником *ба* словник в українській художній мові як розділові фіксує ще гуцульські діалектні *альбо*, *ци* і повторюваний *ци...ци*. Похідним, складним за

будовою, генетично праслов'янським, утвореним із сполучників *a*, *li*, та частки *bo* [Етимологічний 1982, с. 64] є гуцульський сполучник *альбо*, який уживається для вираження розділових відношень. «Зважаючи на те, що в південно-західних українських говірках, як і в ряді білоруських та російських, паралельно існують форми *або*, *альбо*, деякі учені вважають їх варіантами одного сполучника, який виник із зрощення *алибо* (<а+ли+бо>), тобто *альбо*>*албо*>*або*, причому цей процес знайшов паралельний розвиток у різних слов'янських мовах» [Історія 1978, с. 456].

Предметом лексикографічного опрацювання у словнику став гуцульський простий діалектний сполучник *ци*, співвідносний із літературнонормативним *чи*, на позначення того, що з ряду перелічуваних предметів, явищ і т. ін. можливий тільки один. Він уживається при поєднанні однорідних членів речення і частин складносурядного речення. Етимологічно службове слово *ци* – займенникового походження (праслов'янське *сѣ<каі<koi, що є відмінковою формою займенникового індоєвропейського кореня *k^uo-, який зазнав відповідно першої та другої палаталізації [Етимологічний 2012, с. 242; Шевельов 2002, с. 99]. В.В. Німчук деталізує зазначені фонетичні процеси: «Спільнослов'янське *k* утратило лабіалізацію і перед наступним *i* перейшло в *č* (так звана перша палаталізація). Невідомо чому в частині давньоруських діалектів з'явилося *ци*, яке успадкувала частина західних діалектів української мови, а також білоруська мова» [Німчук 1962, с. 75].

Повторюваний сполучник *ци...ци*, сформований на базі зазначеного *ци*, посилює роздільність у чергуванні перелічуваних предметів, явищ, дій тощо або їх взаємовиключення, несумісність.

Гуцульські діалектні підрядні сполучники мети *абисми*, *аби-смо*, *аби-сьте*, опрацьовані в словнику, сформувались унаслідок поєднання похідного сполучника *аби* та залишків особових закінчень дієслова *бути* в теперішньому часі в 1-й і 2-й особах множини. Вони приєднують підрядні речення мети до головної частини у складному реченні. Т.Й. Висоцька справедливо заперечила вплив польської мови на вживання особових закінчень, що приєднуються до сполучника *аби* в староукраїнській мові на тій підставі, що таке використання сполучника *аби* відоме ще з пам'яток української мови XI–XIII ст. [Висоцька 2011, с. 137–138].

Функційно рівнозначним із попередніми в гуцульських говірках є підрядний «цільовий» сполучник *жеби*, який сформувався внаслідок злиття сполучника *же* і частки *би* [Етимологічний 1985, с. 190]. «Починаючи з XVI ст. досить широко виступає сполучник мети *жеби*, *жеб*, що міг витворитися й на власне українському ґрунті (принаймні він і тепер досить широко вживається в ряді південно-західних говірів, зокрема в карпатських і галицько-буковинських), однак значного поширення в українському письменстві XVI – поч. XVIII ст. він набирає, очевидно, під польським впливом» [Історія 1978, с. 460].

Аналізований словник засвідчує, що українська художня мова освоїла використання гуцульського діалектного сполучника *най* для зв'язку підрядної частини з головною у складнопідрядних реченнях мети. Припускаємо, що він утворився внаслідок кон'юктивації частки *най*, яка як діалектна сформувалась шляхом внутрішнього стягнення, скорочення частки *нехай*. Це стосується й підрядного допустового сполучника *най*. Детальніше про його походження вкажемо в процесі інтерпретації однойменного допустового сполучника.

У словнику лексикографічно опрацьовано низку підрядних діалектних часових сполучників, які використані в мові української літератури, зокрема *заки*, *заким*, *заків*. Як зазначають дослідники історії української мови, в староукраїнський період виходить із ужитку низка давніх сполучників і сполучних слів, зокрема *оли*, *доколѣ*, *кѣгда*, та старослов'янські *югда*, *донелѣ*, *донелѣже*, *полонізм* *кѣди*. Водночас «усталюються часові сполучники і сполучні слова, що оформилися на ґрунті староукраїнської мови, зокрема *поки*, *доки* <...>, діалектні південно-західні *заки*, *заким* та ін.» [Історія 1978, с. 462]. Генетично *заки*, *заким* є результатом злиття прийменника *за* і давнього займенника *кый* «який» у відмінкових формах. Що стосується гуцульського діалектного часового сполучника *заків*, то він є результатом контамінації форм *заки* та *покіль* (старослов'янське *поколя*) із закономірною для гуцульських говірок зміною *л* в *й* [Етимологічний 1985, с. 226].

Зрідка вживаний навіть у гуцульських говірках сполучник *кілько*, приєднуючи підрядні речення часу і виражаючи значення «як тільки», постав, як припускаємо, внаслідок кон'юктивації співзвучного прислівника.

Уживані в аналогічній функції гуцульські складний та складений сполучники *наколи*, *наколи...то*, зафіксовані в українській художній мові, мають прозору етимологію. Перший із них є утворенням з прийменника *на* та прислівника *коли* [Етимологічний 2004, с. 32], а другий – складена комбінація із складного діалектного сполучника *наколи* та частки *то* зазвичай «із наслідковим відтінком значення на початку головного речення після підрядного» [Там само].

Із давніх часових сполучників, які збереглися в діалектах, в тому числі й гуцульському, словник фіксує також сполучник *нім* «доки», запозичений із польської мови [Булаховський 1977, с. 520; Етимологічний 2004, с. 99].

Гуцульський діалектний складений часовий сполучник *післядь того як*, опрацьований у словнику як такий, що засвідчений у мові художньої літератури, так само як його сучасний літературнонормативний аналог, «указує на часову наступність дії або стану, вираженої в головній частині, щодо дії або стану в підрядній частині» [Городенська 2007, с. 198–199]. Компонентами такої сполучникової конструкції слугували генетично праслов'янський прислівник *posledь*, займенник *то* і сполучник *як*.

Складеним за будовою є також опрацьований часовий діалектний сполучник *чим лиш...тим*, який

виражає швидке настання дії в головній частині після завершення дії в підрядній частині. Нормативним аналогом у сучасній українській літературній мові є складений сполучник *як тільки...то* [Городенська 2007, с. 316]. Гуцульський діалектний сполучник утворився поєднанням діалектного сполучника *чим*, генетично праслов'янської форми займенника *čьto*, частки *лиш* та займенникової форми *тим*.

Діалектний умовний сполучник *йик*, зафіксований українською художньою мовою, функційно повністю співвідносний із нормативним сполучником умови *як*; за значенням відповідає сполучникам *якщо, коли*; приєднує підрядні умовні речення до головної частини. Діалектна форма гуцульського умовного сполучника *йик* – наслідок закономірного переходу задньоязикового наголошеного звука *a* після йотованого в голосні переднього ряду *u, i, e*.

Підрядні сполучники *коб, коби*, що вживаються для приєднання умовних речень у художніх текстах на гуцульську тематику, семантично співвідносні з нормативними умовними сполучниками *якби, коли, коли б*. За будовою і походженням – складний сполучник, утворений з питального займенника середнього роду *ko-(je)* «що, як» (<праслов'янське *kъ, ka, ko*) і частки *би* [Етимологічний 1985, с. 476].

Ще один гуцульський діалектний підрядний сполучник умови, освоєний мовою української художньої літератури, – *наколи*, за семантикою співвідносний із літературнонормативними умовними сполучниками *коли, як тільки*. Він утворився злиттям прийменника *на* та прислівника *коли* [Етимологічний 2004, с. 32].

В історичних коментарях до української літературної мови щодо сполучників умови Л.А. Булаховський писав: «Діалектно як скорочене *если* (з пол. *jeśli*) з'являється *сли*. Частий цей сполучник, напр., у Ю. Федьковича <...> Рідко вживає його <...> ранній І. Франко. У повній формі цей сполучник відомий діалектно, напр., у гуцульській говірці» [Булаховський 1977, с. 523]. Сполучники *если* і *сли*, які поєднували підрядну частину умови з головною складного речення, засвідчують староукраїнські словники й граматики, починаючи з XVII ст. і до початку XX ст., а В. Сімович згадує умовний сполучник *сли* як західноукраїнський говірковий [Висоцька 2011, с. 166]. Закономірно, що *сли* як діалектний умовний сполучник потрапив у реєстр словника. Етимологічно він є фонетичним говірковим варіантом *если*, що своєю чергою є результатом злиття дієслова *єсть* (<праслов'янська *jestь*) та умовної частки *ли* (<праслов'янське *li*). В українській мові з'явився під впливом польської [Етимологічний 1985, с. 181].

Із підрядних допустових сполучників у словнику опрацьовано *най* та *хоть*. Як уже зазначалось під час аналізу сполучників мети, *най* постав із *нехай*. Це підтверджує й Л.А. Булаховський, який зазначив: «Діал. *най*, що його вживають переважно західноукраїнські письменники, походить як *allegro*-форма з *нехай*» [Булаховський 1977, с. 528]. Етимологи допускають вже праслов'янське *naje* 'нехай, облич, дай змогу' як результат стягнення

виразу *ne xaji* 'не чіпай', що по суті є формою 2-ї особи однини наказового способу дієслова із заперечною часткою [Етимологічний 2004, с. 30]. Залишається нерозв'язаним питання, чи праслов'янське *naje* вже використовувалось у функції сполучника, чи сполучник *най* сформувався як стягнена форма уже чинного сполучника *нехай* пізніше.

Про сполучник *хоть* Л.А. Булаховський зауважив: «Рідке *хоть* не є обов'язково русизмом: ця форма може сходити й на давню форму 2-ї ос. одн. наказ. сп. (пор. д.-рус. *хоти*), і на певні скам'янілі відмінки іменника *хить*» [Булаховський 1977, с. 526]. Етимологи додають, що процес утворення сполучника і частки *хоч, хоть* супроводжувався деетимологізацією, вивітрюванням первинної семантики [Етимологічний 2012, с. 206–207].

Гуцульські діалектні підрядні порівняльні сполучники *гей, гейби, гий та отек, отік, такік*, добре засвідчені в мові української художньої літератури і лексикографічно опрацьовані в словнику, уживаються для приєднання порівняльних зворотів і порівняльних підрядних речень. За значенням співвідносний із літературнонормативними порівняльними сполучниками *наче, мов, як, ніби*. Л.А. Булаховський вважав цей сполучник рідкісним діалектним, припускаючи його вигукове походження [Булаховський 1977, с. 538]. В.В. Німчук допускав зіставлення *гей* зі словацькою стверджувальною часткою *hej* 'так' [Німчук 1962, с. 79]. Автори етимологічного словника української мови зазначили: «форма *гей* могла утворитися в результаті злиття часток *ге* та *і*» [Етимологічний 1982, с. 490]. Етимологія сполучника *гейби* прозора: він постав унаслідок злиття сполучника *гей* і частки *би*. Цікаво, що діалектний порівняльний сполучник *гейби*, починає втрачати статус діалектного, адже його починають використовувати в текстах, далеких від гуцульської і навіть західноукраїнської тематики, пор.: «Деякі наші співвітчизники увійшли у XXI століття при свічках. Зате столиця сяяла й мерехтіла, *гейби* коштовний діамант на грудях нації» (Ліна Костенко. Записки українського самашедшого).

Діалектні сполучники *отек, отік* утворились злиттям частки *от* та сполучника *як*, що супроводжувалось закономірним для гуцульських говірок переходом задньоязикового *a* після *j* у голосні переднього ряду *e, i* або вже фонетично видозмієних сполучників *ьк, ік*. Подібно *такік* сформувався злиттям прислівника способу дії *так* і фонетично видозмієного сполучника *ік* <як. Опрацьовані зазначені діалектні сполучники вживаються у такій функції, як і нормативні *ніби, неначе, мовби*.

Висновки. Таким чином, у словнику «Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові» зафіксовано й лексикографічно опрацьовано помітний сегмент корпусу гуцульських говіркових сполучників. Усі вони виражають такі ж семантико-граматичні відношення, що й співвідносні літературнонормативні. Діалектне розмаїття словниково інтерпретованих сполучників виявляється в їх фонетичному вираженні та деяких

семантико-граматичних особливостях. За характером семантико-граматичних відношень досліджувані мовні одиниці репрезентують багатоманітні різновиди сурядних та підрядних сполучників.

Дослідження гуцульських діалектних сполучників на базі матеріалів зазначеного словника відкриває нові можливості й перспективи в осмис-

ленні природи, складу, функціонування гуцульських сполучників, оскільки воно доповнює, розширює та поглиблює відомості про сполучникову систему гуцульського говору важливими знаннями про її освоєння українською художньою мовою, унаочнює і документує функційний вимір гуцульських сполучників.

Література

1. Булаховський Л.А. Вибрані праці: в 5 т. Т. 2. Київ: Наукова думка, 1977. 632 с.
2. Висоцька Т.Й. Сполучники в українських писемних пам'ятках XVI-XVII ст.: генеза, склад, функції: дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2011. 262 с.
3. Городенська К. Граматичний словник української мови: сполучники. Київ – Херсон: Видавництво ХДУ, 2007. 340 с.
4. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / Відповідальний редактор К.Г. Городенська. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
5. Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові. Словник: У 2 т. / Відповідальний редактор Василь Грещук. Івано-Франківськ: Місто НВ, т. 1, 2019. 584 с.; т. 2, 2020, 468 с.
6. Грещук Василь, Грещук Валентина. Гуцульські діалектні прийменники в українській художній мові. In: Hanna Sytar, Aksana Schillová, Karolína Skwarska, Vojtěch Veselý (eds.). *Synsémantické slovní druhy ve slovanských jazycích*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., 2025. S. 139–145.
7. Грещук Василь, Грещук Валентина. Сполучники у словнику “Гуцульська діалектна лексика та фраземіка в українській художній мові”. *Граматичний портрет української мови у XXI сторіччі*: збірник наукових доповідей учасників Міжнародної наукової конференції на пошану доктора філологічних наук, професора Городенської Катерини Григорівни. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2024. С.61–63.
8. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / за ред. О.С. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1982–2012. Т. I–VI.
9. Історія української мови. Морфологія. Київ: Наукова думка, 1978. 540 с.
10. Німчук В.В. Словотвір сполучників у верхньонадборжавських говірках. *Діалектологічний бюлетень*. Випуск IX. Київ: Видавництво Академії наук УРСР, 1962. С. 70–84.
11. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
12. Шилю Г. Наддністрянський регіональний словник. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 288 с.

References

1. Bulakhovskyi L.A. (1977) *Vybrani pratsi* [Selected works]: v 5 t. T. 2. Kyiv: Naukova dumka. 632 s. [in Ukrainian].
2. Vysotska T.I. (2011) *Spoluchnyky v ukrainskykh pysemnykh pamiatkakh XVI-XVII st.: heneza, sklad, funksii* [Conjunctions in Ukrainian Written Monuments of the 16th–17th Centuries: Genesis, Composition, Functions]: dys. ... kand. filol. nauk. Lviv. 262 s. [in Ukrainian].
3. Horodenska K. (2007) *Hramatychnyi slovnyk ukrainskoi movy: spoluchnyky* [Grammatical Dictionary of the Ukrainian Language: Conjunctions]. Kyiv – Kherson: Vydavnytstvo KhDU. 340 s. [in Ukrainian].
4. *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia* [Grammar of the Modern Ukrainian Literary Language. Morphology] / Vidpovidalnyi redaktor K.H. Horodenska. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2017. 752 s. [in Ukrainian].
5. *Hutsulska dialektna leksyka ta frazemika v ukrainskii khudozhnii movi. Slovyk: U 2 t.* [Hutsul Dialectal Vocabulary and Phraseology in the Ukrainian Fictional Language. Dictionary: in 2 volumes] / Vidpovidalnyi redaktor Vasyl Greshchuk. Ivano-Frankivsk: Misto NV, t. 1, 2019. 584 s.; t. 2, 2020, 468 s. [in Ukrainian].
6. Greshchuk Vasyl, Greshchuk Valentyna. (2025) *Hutsulski dialektni pryimennyky v ukrainskii khudozhnii movi* [Hutsul Dialectal Prepositions in the Ukrainian Fictional Language]. In: Hanna Sytar, Aksana Schillová, Karolína Skwarska, Vojtěch Veselý (eds.). *Synsémantické slovní druhy ve slovanských jazycích*. Praha: Slovanský ústav AV ČR, v. v. i. S. 139–145 [in Ukrainian].
7. Greshchuk Vasyl, Greshchuk Valentyna. (2024) *Spoluchnyky u slovnyku “Hutsulska dialektna leksyka ta frazemika v ukrainskii khudozhnii movi”* [Conjunctions in the Dictionary “Hutsul Dialectal Vocabulary and Phraseology in the Ukrainian Fictional Language”]. *Hramatychnyi portret ukrainskoi movy u XXI storichchi: zbirnyk naukovykh dopovidei uchasnykiv Mizhnarodnoi naukovoï konferentsii na poshanu doktora filolohichnykh nauk, profesora Horodenskoï Kateryny Hryhorivny*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. S.61–63 [in Ukrainian].
8. *Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: v 7 t. / za red. O.S. Melnychuka. Kyiv: Naukova dumka, 1982–2012. T. I–VI. [in Ukrainian].
9. *Istoriia ukrainskoi movy. Morfolohiia* [History of the Ukrainian Language. Morphology]. Kyiv: Naukova dumka, 1978. 540 s. [in Ukrainian].

10. Nimchuk V.V. (1962) Slovtvir spoluchnykiv u verkhnonadborzhavskykh hovirkakh [Word Formation of Conjunctions in the Upper Nadborzhava Dialects]. Dialektolohichniy biuletyn. Vypusk IX. Kyiv: Vydavnytstvo Akademii nauk URSR. S. 70–84 [in Ukrainian].

11. Slovnyk bukovynskykh hovirok [Dictionary of Bukovynian Dialects] / Za zah. red. N.V. Huivaniuk. Chernivtsi: Ruta, 2005. 688 s. [in Ukrainian].

12. Shylo H. (2008) Naddnistrianskyi regionalnyi slovnyk [Naddnistrian Regional Dictionary]. Lviv: Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypiakivycha NAN Ukrainy. 288 s. [in Ukrainian].

HUTSUL DIALECT CONJUNCTIONS IN THE UKRAINIAN FICTIONAL LANGUAGE

Abstract. An important task of modern linguistics is the lexicographic study of dialectal words in literary language. The *Dictionary of Hutsul Dialectal Vocabulary and Phraseology in the Ukrainian Fictional Language* (2019–2020) provides a lexicographic analysis of a segment of the Hutsul dialect lexicon as adopted by literary works. The Hutsul dialect is sufficiently manifested in belles-lettres texts, and its dialectal lexical and phraseological units are actively employed by writers for artistic purposes. The Hutsul dialect is one of the most colorful, with a long tradition of use, and is the most extensively represented among other dialects in the Ukrainian fictional language. The information contained in the dictionary entries—semantic characteristics of dialectal words based on their use in literary texts, along with illustrative examples—significantly expands the possibilities for exploring the interaction between the literary language, fictional language, and territorial dialects. It elevates the resolution of the general linguistic issue concerning the role of local varieties of the national language in the formation and development of the literary language to a qualitatively higher level. In the *Dictionary of Hutsul Dialectal Vocabulary and Phraseology in the Ukrainian Fictional Language*, along with content words, function words are also lexicographically analyzed. This serves as the foundation for multifaceted research into the nature and types of Hutsul dialectal function words used in fiction, their peculiarities of functioning, and their interrelations with other parts of speech. Among function words, an important component is represented by dialectal conjunctions, which exhibit a wide range of functional types—both coordinating and subordinating. The dialectal differentiation of lexicographically interpreted conjunctions manifests itself in their phonetic form as well as in certain semantic and grammatical features. The study of Hutsul dialectal conjunctions in the Ukrainian fictional language outlines new perspectives for understanding the nature, composition, and functioning of these units, expands knowledge of the conjunction system of the Hutsul dialect, and presents their functional dimension.

Keywords: Hutsul dialectal conjunctions, lexicographic analysis, conjunction system of the Hutsul dialect, semantic and grammatical relations, coordinating and subordinating conjunctions.

© Грещук В., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 10.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 29.10.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Валентина Грещук – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна; valentyna.greshchuk@pnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-5702-6824>

Valentyna Greshchuk – Candidate of Philology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Language at Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine; valentyna.greshchuk@pnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-5702-6824>

БАГАТОЗНАЧНІСТЬ СИНТАКСИЧНИХ СТРУКТУР: ЛІНГВОКОГНІТИВНІ ЗАСАДИ (на матеріалі англомовного словосполучення N_2N_1)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 811.111'367

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2\(54\).45-52](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2(54).45-52)

Жаботинська С. Багатозначність синтаксичних структур: лінгвокогнітивні засади (на матеріалі англомовного словосполучення N_2N_1); кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. Це дослідження, виконане в руслі когнітивної лінгвістики, висвітлює проблему багатозначності формальних синтаксичних структур словосполучень. Відповідь на питання щодо природи багатозначності надається з позицій семантики лінгвальних мереж, зокрема її положення про базисні пропозиційні схеми (БПС), що належать до буттєвого, акціонального, посесивного, ідентифікаційного та компаративного типів. БПС формують зміст конструкцій як узагальнених мовних форм, наділених власним узагальненим значенням, незалежним від значень одиниць, що заповнюють ці форми. В узагальненій семантиці конструкції елементи БПС, її логічний суб'єкт і логічний предикат, стають номінативним фокусом (основним поняттям категорійного плану) і номінативною ознакою (підпорядкованим поняттям, що характеризує фокус). Зміна фокусу і ознаки в межах однієї БПС уможлиблює утворення на її основі декількох номінативних моделей. Закріплені за канонічними мовними формами, такі моделі забезпечують категоризацію вербалізованої інформації. Поява у мовної форми інших узагальнених значень, окрім її власних, пов'язана із «вкладанням» у неї змісту, притаманного іншим БПС. Ці теоретичні положення ілюструються результатами дослідження синтаксичної форми англомовних словосполучень виду N_2N_1 , де N_1 є іменником – головним словом, а N_2 є іншим іменником, ужитим як означення до першого. У роботі розгалужене розмаїття узагальнених значень цієї синтаксичної форми пояснюється як полісемія моносемного типу, за якої конкретніші значення підводяться під одне загальне. Ним є поняття предметної «якості», трансльоване синтаксичною позицією ад'єктива N_2 . Специфікація цього значення відбувається завдяки метафоричному уподібненню одного з компонентів БПС (посесивних, акціональних, буттєвих, ідентифікаційних та компаративних) до «якісної» ознаки іншого компоненту. Множинні значення синтаксичної структури N_2N_1 формують її номінативне поле, яке розглядається як прототипна категорія, представлена (за частотністю реалізацій значень) номінативним прототипом і різними прошарками номінативної периферії.

Ключові слова: граматики конструкцій, семантика лінгвальних мереж, синтаксична форма, багатозначність, категоризація, перекатегоризація, полісемія, моносемія.

Формулювання проблеми. У царині досліджень мовних і мовленнєвих значень семантика синтаксису завжди перебувала на другому плані, поступаючись лексичній семантиці. При цьому основною метою семантики синтаксису довгий час залишалося з'ясування впливу структури речення на смисл слів, які його конституюють. Автономізація семантики синтаксису, її відокремлення від лексичного наповнення синтаксичних структур намітилася з появою теорії семантичних відмінків (Fillmore 1968; 1977) і набула остаточного оформлення в граматиці конструкцій (*construction grammar*), що є одним із провідних напрямів сучасної когнітивної лінгвістики.

Граматики конструкцій є гетерогенною цариною, представленою цілою низкою відгалужень теоретичного і технологічного спрямувань (докладніше в [Жуковська 2014]). Проте спільним для більшості з них є розуміння конструкції як узагальненої, або схемної (*schematic*), канонічної мовної форми (морфологічної, словотвірної, синтаксичної, текстової), яка наділена своїм власним узагальненим, або схемним, значенням, незалежним від того, якими конкретними оцінками нижчого плану заповнюється така форма. До прикладу, узагальнена семантика конструкції відповідає словотвірному значенню або значенню форми словосполучення і речення. Як наголошує граматики конструкцій, сут-

тєвим є те, що вони не створюються за визначеними правилами з морфем або слів. У мисленні мовця конструкції існують як готові цілісності, гешталти. Значення одиниць, що заповнюють конструкції, інтегруються в її узагальнене значення, погоджуючись із ним [Goldberg 1995; 2006; Ostman and Fried 2004; Hilpert 2014].

Визнання наявності самостійного, узагальненого значення у синтаксичної форми піднімає, за аналогією з лексичною семантикою, питання про семантичну варіативність такої форми. Семантична варіативність мовної форми представлена *омонімією* (наявністю у форми значень, між якими не існує зв'язку) і *полісемією* (наявністю у форми декількох пов'язаних між собою значень). Поняття полісемії суміжне з поняттям *моносемії*, яке в лінгвістиці має різні тлумачення. Моносемія може визначатися як наявність у мовної форми (як правило, слова-терміну) лише одного значення [Cruse 1992], що не заперечує полісемію як можливість існування у інших мовних форм і декількох значень. Відповідно до іншого визначення, моносемія підпорядковує полісемію, тобто передбачає можливість підведення багатьох взаємопов'язаних значень тієї самої форми під єдине узагальнене поняття. За твердженням Р. Ленекера [Langacker 2000, р. 28], це навряд чи є вірогідним для лексичного плану мови, де варіанти значення слова можуть мати значні розбіж-

ності. Водночас, поєднання моносемії і полісемії не виключається для значень синтаксичних структур [Janssen 2003, с. 94], що свідчить про нетривіальність співвідношення цих понять [Falkum and Vicente 2015, р. 11 2015]. *Проблемою*, яка впливає з наведених вище міркувань, є, з одного боку, віднесення різних узагальнених значень синтаксичної форми до омонімічних (не пов'язаних одне з одним) або до полісемічних (таких, що демонструють зв'язок між собою). З іншого боку, за наявності полісемії синтаксичної форми, постає питання про можливість її моносемної інтерпретації.

Аналіз досліджень. У роботах останніх років багатозначність граматичних (зокрема, синтаксичних) конструкцій переважно визнається полісемією радіального типу, представлену мережею з центральним, найпоширенішим значенням та іншими значеннями, що є його варіаціями (див., наприклад, [Perek 2014; Nikiforidou 2022]). Такі варіації встановлюються, як правило, на підставі аналізу «коллексем» (*collexemes*), тобто лексем, які зустрічаються у різних слотах граматичної конструкції [Stefanowitsch and Gries 2005]. Темати, що обговорюються під є вплив семантики дієслова та контексту на значення конструкції [Perek 2014; Atiel 2015], її залежність від відповідної фреймової структури, її прототипна природа і її зв'язок з образ-схемами (*image-schemas*) [Stefanowitsch and Gries 2005].

Водночас, існують роботи, які підходять до радіально-мережевої інтерпретації значення конструкцій із певною обережністю. Підставою є те, що у поглибленому аналізі фактичних даних численні значення тієї самої мовної форми не мають достатньої чіткості для їхнього належного розмежування та відображення діапазону подібностей і відмінностей. Замість радіально-мережевого трактування багатозначності такої форми пропонується серія її узагальнень нижчого рівня, репрезентованих різними семантичними конфігураціями, залежними від лексичної семантики дієслова. Узагальнення нижчого рівня включають низку різних проявів, що, за наявності однакової синтаксичної структури, мають значення, пов'язані лише серією перехресних уподібнень, і для цих значень жодна ознака не є спільною [Torre 2017].

Загалом, навіть побіжний огляд робіт, присвячених багатозначності різнопланових граматичних конструкцій (докладніший огляд потребує окремої праці), виявляє певні дослідницькі закономірності. По-перше, у кожній окремій роботі зазвичай пропонується своя методика аналізу, спрямована на конкретні мовні дані; відсутня універсальна методологічна система дослідження різнопланового фактичного матеріалу – граматичних (синтаксичних і морфологічних) форм, наділених узагальненим значенням, специфікованим у його варіантах. По-друге, такі варіанти, встановлювані переважно для дієслівних конструкцій, виводяться з лексичної семантики власне дієслова та / або з контексту; однак для конструкцій важливим є, радше, частининомвні категорійні значення її елементів і порядок цих елементів, який також несе семантичне навантажен-

ня. По-третє, можна припустити, що для значень конструкції ідея радіальної мережі з центральним членом та ідея узагальнень нижчого рівня, які тяжіють до омонімії, не маючи спільних ознак, не є взаємовиключними. Суміщення цих ідей можливе за умови перегляду інтерпретації центрального члена мережі як найуживанішого; центральний член радіальної мережі має бути не найуживанішим, а найзагальнішим, тобто підпорядковувати собі різні варіанти значень конструкції, представлених окремими семантичними конфігураціями, асоційованими з еквонімами спільного гіпероніма, що уможливорює існування полісемії моносемного типу. Ця стаття верифікує зазначені припущення.

Мета статті, завдання. Метою здійснюваного дослідження є з'ясування алгоритму виникнення системної багатозначності синтаксичних конструкцій, узагальнене значення яких об'єктивується різними елементами їхньої форми. У дослідження такою формою є синтаксична структура англійських словосполучень N_2N_1 , яка має розгалужену семантичну варіативність. *Завданнями*, що сприяють досягненню мети, є (1) установлення інгерентного схемного значення синтаксичної форми, (2) визначення специфікованих варіантів цього значення, виведених шляхом узагальнення семантики коллексем, що заповнюють слоти синтаксичної форми, (3) з'ясування особливостей номінативного поля, охопленого структурою N_2N_1 , (4) відповідь на питання про конфігурацію мережі, що поєднує конститuentи поля.

Корпус фактичного матеріалу дослідження представлено 450 англійськими реченнями, в яких вживаються підрядні субстантивні словосполучення зі структурою N_2N_1 (*garden path*) та її різновидом $N_2'sN_1$ (*father's hat*). У словосполученнях N_1 є головним словом-іменником, а $N_2 / N_2's$ є підрядним елементом-означенням, представленим іменником у загальному або родовому відмінку. Речення отримані шляхом суцільної вибірки з двох автентичних англійських художніх творів – Brown, D. (2003). *The Da Vinci Code*. New York: Bantam Doubleday Dell Publishing Group та Langston L. (2005). *Leslie's Dream*. Toronto: Harper Trophy (добір речень здійснено студенткою Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького А. Коломієць).

Методи та методика дослідження. Методологічними засадами для аналізу фактичного матеріалу є положення семантики лінгвальних мереж (СЛМ) – розробленої авторкою статті лінгвокогнітивної концепції, що пропонує методику моделювання інформації, репрезентованої різнорівневими одиницями мови і мовлення. СЛМ узгоджується зі здобутками різних шкіл когнітивної лінгвістики – фреймової семантики, когнітивної граматики, граматики конструкцій, теорії прототипів, теорії перспектив та теорії іконізму. При цьому СЛМ залишається автентичною теорією, базованою на власних дослідженнях авторки, присвячених лінгвокогнітивному аналізу різнопланових мовних і мовленнєвих даних. Серед основних положень СЛМ (див. [Жаботинська 2019; 2021; Zhabotyńska and

Plakhotniuk 2020] для аналізу багатозначності синтаксичних структур важливими є три – щодо (а) базисних пропозиційних схем (БПС), (б) концептуальних і когнітивних моделей та (в) застосування БПС для категоризації і перекатегоризації вербалізованої інформації. Суть цих положень, суголосних із граматиною конструкцій, надається нижче за роботами [Жаботинська 2012; 2019, с. 19-20; Zhabotynska and Plakhotniuk 2020, р. 96-98].

Базисні пропозиційні схеми. БПС, що структурують значення мовних і мовленнєвих знаків за принципом «логічний суб'єкт – логічний предикат», визначаються як базисні, тому що вони мають найвищий рівень узагальнення і репрезентують первісні поняттєві категорії та реляції між ними. БПС належать до п'яти тематичних кластерів – предметного, акціонального, посесивного, ідентифікаційного та компаративного. Предметний кластер містить буттєві схеми – квантитативну ($X \in$ СТИЛЬКІ-кількість), квалітативну ($X \in$ ТАКИЙ-якість), локативну ($X \in$ / існує ТАМ-локатив), темпоральну ($X \in$ / існує ТОДІ-темпоратив) та схему способу буття (X існує ТАК-спосіб). Акціональний кластер представлено акціональними схемами стану-процесу (Агенс діє), контактної дії (Агенс діє на Пацієнс / Афектив) та каузації (Каузатор робить Фактитив (Результат)). Посесивний кластер включає посесивні схеми – партитивну (Ціле має Частину), інклюзивну (Контейнер має Вміст / Вміст має Контейнер) та схему власності (Власник має Власність / Власність має Власника). До складу ідентифікаційного кластеру входять ідентифікаційні схеми персоніфікації (Ідентифікатив (індивід) є Персоніфікатор (власне ім'я)), класифікації (Ідентифікатив (індивід / вид) є Класифікатор (рід)) і характеризації (Ідентифікатив (індивід) є Характеризатор). Компаративний кластер містить компаративні схеми тотожності / метаморфози (Компаратив є /наче/ Корелят-метаморфоза), схожості / аналогії (Компаратив є наче Корелят-аналогія) та подібності / метафори (Компаратив є начебто Корелят-метафора). Зазначені БПС можуть бути поширені за рахунок аргументних ролей *Сирконстант* (різновиди: супроводжувач, помічник, контрагент, інструмент, медіатив та ін.), *Реципієнт* (адресат, бенефактив / малефактив), *Стимул* (мета, причина), *Передумова* (умова, поступка), а також за рахунок локативної та темпоральної схем. Число БПС обмежене, але завдяки їхній комбінаториці, особливості якої залежать від специфіки вербалізованого поняттєвого простору, що структурується, можна отримати необмежену кількість конфігурацій концептуальних мереж, які упорядковують значення різнорівневих мовних і мовленнєвих одиниць.

Концептуальні й когнітивні моделі. БПС є концептуальними моделями, які завдяки застосуванню до них когнітивної операції промінантності (виокремлення увагою) можуть перетворюватися на когнітивні моделі. *Концептуальна модель* демонструє лише тип зв'язку між поняттєвими сутностями. Надання промінантності різним сутностям у складі концептуальної моделі дозволяє створити на

її підставі декілька *когнітивних моделей*, які структурують вербалізовану інформацію і відбивають логіку синтагматичних відношень, явлених в мові та мовленні, де місце одиниці в синтагмі залежить від її поняттєвого акцентування; як от партитивна схема: *книжка має сторінки – сторінки книжки*; схема каузації: *письменники пишуть книги – книги пишуться письменниками*. У таких одиницях головний, промінантний елемент є номінативним фокусом, а підрядний елемент – його ознакою (що за суттю відповідає традиційному розумінню ономазіологічної моделі (М. Докуліл, О.С. Кубрякова)). Поєднання номінативного фокусу і його ознаки створює власне номінативне (мотиваційне) значення узагальненої мовної форми-конструкції.

Категоризація і перекатегоризація вербалізованої інформації. Когнітивні моделі, утворені на підставі БПС та їхніх комбінацій, є значеннями *конструкцій* як узагальнених вербальних форм, наділених власним узагальненням, або схемним, значенням. Конструкції, схемні значення яких формуються на основі БПС, вживаються як для *категоризації*, так і для *перекатегоризації* вербалізованої інформації. За умов перекатегоризації інформації зміст БПС «вкладається» не у свою конвенційну вербальну форму (формальну структуру), а у форму, закріплену за іншою БПС. У такий спосіб мовна форма конструкції може розвивати багатозначність (передавати декілька варіантів схемного значення) й мати синоніми (конструкції з тим самим або схожим значенням, але утілені в іншу мовну форму). Під час взаємодії конструкцій, коли форма однієї конструкції набуває змісту іншої, відбувається *переформатування* й *перекатегоризація* цього змісту, здійснювані не мисленням, а власне мовою. Так, наприклад, узагальнена англомовна форма NP_2 of NP_1 (аналог іменної фрази з генітивом у слов'янських мовах), категоризуючим значенням якої є посесивні БПС, може вживатися для об'єктивації інших пропозиційних схем: квалітативної (*beauty of the girl, a girl of beauty*), акціональної (*invitation of the student*), класифікаційної (*a game of chess*) та схеми подібності (*a devil of a boy*). Непосесивні схеми переформатовуються за зразком посесивних, і відповідна інформація включається до синтаксичної категорії посесивності.

Зазначені положення СЛМ були застосовані авторкою статті для лінгвокогнітивного аналізу багатозначності на різних мовних рівнях – лексичному, частиномовному, синтаксичному. У цій роботі аналогічним чином студіюються субстантивні англомовні словосполучення виду N_2N_1 / N_2 's.

Виклад основного матеріалу. У досліджуваніх словосполученнях N_2 , ужитий у загальному або в родовому відмінку, є означенням до N_1 , що маніфестовано синтаксичною позицією препозитивного елемента фрази. Тобто, N_2 відноситься до синтаксичного класу ад'єктивів і за своєю категоріальною семантикою наближається до відносних прикметників, похідних від іменників (*wooden, volcanic, ashy, wolfish, mother-like, etc.*). У словосполученнях виду N_2N_1 та N_2 's N_1 іменник N_2 , семантично збли-

жуючись із відносним прикметником, формально залишається субстантивом – або власне іменником, або іменником, утвореним в результаті номіналізації (перетворення дієслова або прикметника в іменник).

Доцільно припустити, що синтаксичні структури N_2N_1 та $N_2's N_1$ є формами конструкцій, значенням яких є квалітативна концептуальна схема «Х є ТАКИЙ-якість > ТАКИЙ Х» (Х = хтось або щось). У цьому випадку «якість» набуває узагальненого змісту «інгерентної предметної ознаки». Конструкція $N_2N_1 / N_2's N_1$ є результатом перекатегоризації, за якої інші базисні пропозиційні схеми (БПС) – посесивні, акціональні, буттєві, ідентифікаційні та компаративні, – набуваючи форми іменної фрази з препозитивним означенням (ад'єктивом), переосмислюються в термінах квалітативної схеми. При цьому один із компонентів БПС стає номінативним фокусом (позначенням N_1), а інший компонент стає номінативною ознакою (позначеною N_2 або $N_2's$).

За даними аналізу, трансформованими в квалітативну схему можуть бути БПС, що належать до усіх п'яти кластерів:

- **Посесивні БПС** – номінативні моделі трансформ: партитивна схема – (1) «Ціле (ознака) + Частина (фокус)»: *baby fingers, bird's neck*; (2) «Частина (ознака) + Ціле (фокус)»: *egg bread*; інклюзивна схема – (3) «Вміст (ознака) + Контейнер (фокус)»: *Opera House*; (4) «Контейнер (ознака) + Вміст (фокус)»: *Venus's meaning*; схема власності – (5) «Власник (ознака) + Власність (фокус)»: *family Bible, Geedo's cross*.

- **Акціональні БПС** – номінативні моделі трансформ: схема стану-процесу – (1) «Агенс (ознака) + ДІЯ (фокус)»: *police work, Saunière's communication*; (2) «Місце (ознака) + ДІЯ (фокус)»: *village gossip*; (3) «ДІЯ (ознака) + Місце (фокус)»: *residence halls*; схема контактної дії – (4) «Агенс (ознака) + ДІЯ (фокус)»: *Eve's bite*; (5) «ДІЯ (ознака) + Агенс (фокус)»: *maintenance staffs*; (6) «Пацієнс (ознака) + ДІЯ (фокус)»: *nature worship, Pentacle's interpretation*; (7) «ДІЯ (ознака) + Пацієнс (фокус)»: *choice excerpts*; (8) «Пацієнс (ознака) + Агенс (фокус)»: *cargo ship, Fache's critics*; (9) «Агенс (ознака) + Пацієнс (фокус)»: *Fache's tactics*; (10) «ДІЯ (озна-

ка) + Сирконстант-субститут (фокус)»: *substitution ciphers*; (11) «Пацієнс (ознака) + Сирконстант-субститут (фокус)»: *train fare*; (12) «ДІЯ (ознака) + Сирконстант-медіатив (фокус)»: *access code*; (13) «Пацієнс (ознака) + Сирконстант-медіатив (фокус)»: *message system*; схема каузації – (14) «Каузатор (ознака) + Фактитив (фокус)»: *Da Vinci drawing, captain's orders*; (15) «Фактитив (ознака) + Каузатор (фокус)»: *security staff*; (16) «Фактитив (ознака) + Сирконстант-інструмент (фокус)»: *oil press*; (17) «Сирконстант-інструмент (ознака) + Фактитив (фокус)»: *bullet hole*.

- **Буттєві БПС** – номінативні моделі трансформ: локативна схема – (1) «Місце (ознака) + Х (фокус)»: *Paris flat*; (2) «Х (ознака) + Місце (фокус)»: *vegetable garden*; темпоральна схема – (3) «Час (ознака) + Х (фокус)»: *childhood memories, tonight's phone call*.

- **Ідентифікаційні і компаративні БПС** – номінативні моделі трансформ: схема класифікації – (1) «Класифікатор (ознака) + Ідентифікатор (фокус)»: *baritone voice, tamarack tree*; схема метафори – (2) «Корелят-метафора (ознака) + Компаратив (фокус)»: *Mother Earth*.

Сукупні результати аналізу демонструють різний ступень залучення БПС до номінативних процесів, здійснюваних за суміжними формальними моделями N_2N_1 та $N_2's N_1$ (Таблиця 1). У творенні узагальнених номінативних значень синтаксичної форми $N_2N_1 / N_2's N_1$ найбільше застосування мають посесивні схеми (290 прикладів, або 64,4% від їхньої загальної кількості – 450). Більш ніж утричі меншою є вживаність акціональних схем (84 приклади, або 18,7%). Буттєві схеми у п'ятеро менш частотні за посесивні (57 прикладів, або 12,7%). Ідентифікаційні схеми мають низький (15 прикладів, або 3,3%), а компаративні схеми – найнижчий (4 приклади, або 0,9%) ступень уживання.

27 номінативних значень, утворених на засадах посесивних, акціональних, буттєвих, ідентифікаційних і компаративних БПС, можна уявити як прототипну номінативну категорію із ядром (найчастотнішим номінативним значенням) і різними прошарками периферії, які демонструють зменшення частотності застосування структури у відповідному значенні.

Таблиця 1

Номінативні значення синтаксичної форми $N_2N_1 / N_2's N_1$

Концептуальні схеми, задіяні в номінативних процесах	Загальна к-ть вживань		Структура N_2N_1		Структура $N_2's N_1$	
	Число	%	Число	%	Число	%
Посесивні схеми	290	64,4	106	23,6	184	40,8
Ціле (ознака) + Частина (фокус)	153		34		120	
Частина (ознака) + Ціле (фокус)	39		39		–	
Вміст (ознака) + Контейнер (фокус)	22		21		1	
Контейнер (ознака) + Вміст (фокус)	1		–		1	
Власник (ознака) + Власність (фокус)	75		12		63	

Акціональні схеми	84	18,7	35	7,8	49	10,9
Агенс (ознака) + ДІЯ:стан-процес	6		1		5	
(фокус) ДІЯ (ознака) + Місце (фокус)	2		2		-	
Місце (ознака) + ДІЯ (фокус)	1		1		-	
Агенс (ознака) + ДІЯ: контактна (фокус)	13		—		13	
Пацієнс (ознака) + ДІЯ (фокус)	7		4		3	
ДІЯ (ознака) + Агенс (фокус)	1		1		-	
Пацієнс (ознака) + Агенс (фокус)	10		8		2	
ДІЯ (ознака) + Пацієнс (фокус)	1		1		—	
Агенс (ознака) + Пацієнс (фокус)	1		—		1	
ДІЯ (ознака) +						
Сирконстант-субститут (фокус)	1		1		—	
Пацієнс (ознака) +						
Сирконстант- субститут (фокус)	2		2		—	
ДІЯ (ознака) +						
Сирконстант-медіатив (фокус)	3		3		—	
Пацієнс (ознака) +						
Сирконстант-медіатив (фокус)	2		2		—	
Каузатор (ознака)+ Фактитив (фокус)	28		2		26	
Фактитив (ознака)+ Каузатор (фокус)	1		1		—	
Фактитив (ознака) +						
Сирконстант-інструмент (фокус)	4		4		—	
Сирконстант-інструмент (ознака) +						
Фактитив (фокус)	1		1		—	
Буттєві схеми	57	12,7	52	11,5	5	1,2
Місце (ознака) + X (фокус)	35		35		—	
X (ознака) + Місце (фокус)	5		5		—	
Час (ознака) + X (фокус)	17		12		5	
Ідентифікаційні схеми	15	3,3	15	3,3	—	—
Класифікатор (ознака) +	15		15		—	
Ідентифікатив (фокус)						
Компаративні схеми	4	0,9	4	0,9	—	—
Корелят-метафора (ознака) +	4		4		—	
Компаратив (базис)						
Разом:	450	100	212	47,1	238	52,9

Семантичною основою номінативної категорії, під яку підводяться численні номінативні значення синтаксичної форми $N_2N_1 / N_2 \text{ і } N_1$, є квалітативна БПС «ТАКИЙ (ознака) X (фокус)». Зважаючи на дані, наведені в Таблиці 1,

- **прототипним** значенням синтаксичної форми $N_2N_1 / N_2 \text{ і } N_1$ є «Ціле (ознака) + Частина (фокус)» – 153 приклади: *baby finger, mother's voice*;

- на **периферії-1** перебуває значення «Власник (ознака) + Власність (фокус)» – 75 прикладів: *family Bible, father's daughter*;

- **периферію-2** формують значення «Частина (ознака) + Ціле (фокус)» – 39 прикладів: *parquet floor, four-poster bed*; «Місце (ознака) + X (фокус)» – 35 прикладів: *Paris flat, bottom lip*; «Каузатор (ознака) + Фактитив (фокус)» – 28 прикладів: *Da Vinci drawing, captain's order*; «Вміст (ознака) + Контейнер (фокус)» – 22 приклади: *money box, root cellar*;

- **периферія-3** представлена значеннями «Час (ознака) + X (фокус)» – 17 прикладів: *late-afternoon sky, tonight's phone call*; «Класифікатор (ознака) + Ідентифікатив (фокус)» – 15 прикладів: *baritone voice, apple tree*; «Агенс (ознака) + ДІЯ (фокус)» – 13 прикладів: *Saunière's choice*; «Пацієнс (ознака) + Агенс (фокус)» – 10 прикладів: *cargo ship, football player*;

- **периферія-4** містить інші 17 номінативних

значень, представлених нечисленними прикладами у кількості від семи до одного.

Наявність у синтаксичної форми N_2N_1 варіанту $N_2 \text{ і } N_1$ ставить питання щодо закономірностей застосування останнього. Якщо структура N_2N_1 реалізує майже всі виявлені значення, то структура $N_2 \text{ і } N_1$ маніфестує приблизно третину з них. Набуття родового відмінку покажчиком номінативної ознаки ($N_2 \text{ і } N_1$) зазвичай відбувається, якщо нею є жива істота (як правило, людина), що стає цілим, за яким характеризується частина (120 прикладів); власником, за яким характеризується власність (63 приклади); каузатором, за яким характеризується фактитив (26 прикладів); агенсом або пацієнсом, за яким характеризується дія (18 і 3 приклади відповідно) тощо. У порівнянні із застосуванням структури N_2N_1 , структура $N_2 \text{ і } N_1$ має деяке кількісне домінування, що пояснюється, однак, не її роллю як основного варіанта форми (ним є N_2N_1 із широким колом значень), а частотністю реалізації саме тих семантичних варіантів конструкції, в яких домінує антропоморфна ознака.

Перекатегоризація широкого спектру понять у поняття предметної «якості» дозволяє визначити останню як те узагальнене (моносемне) значення, під яке підводяться всі його конкретні прояви (Рис. 1).

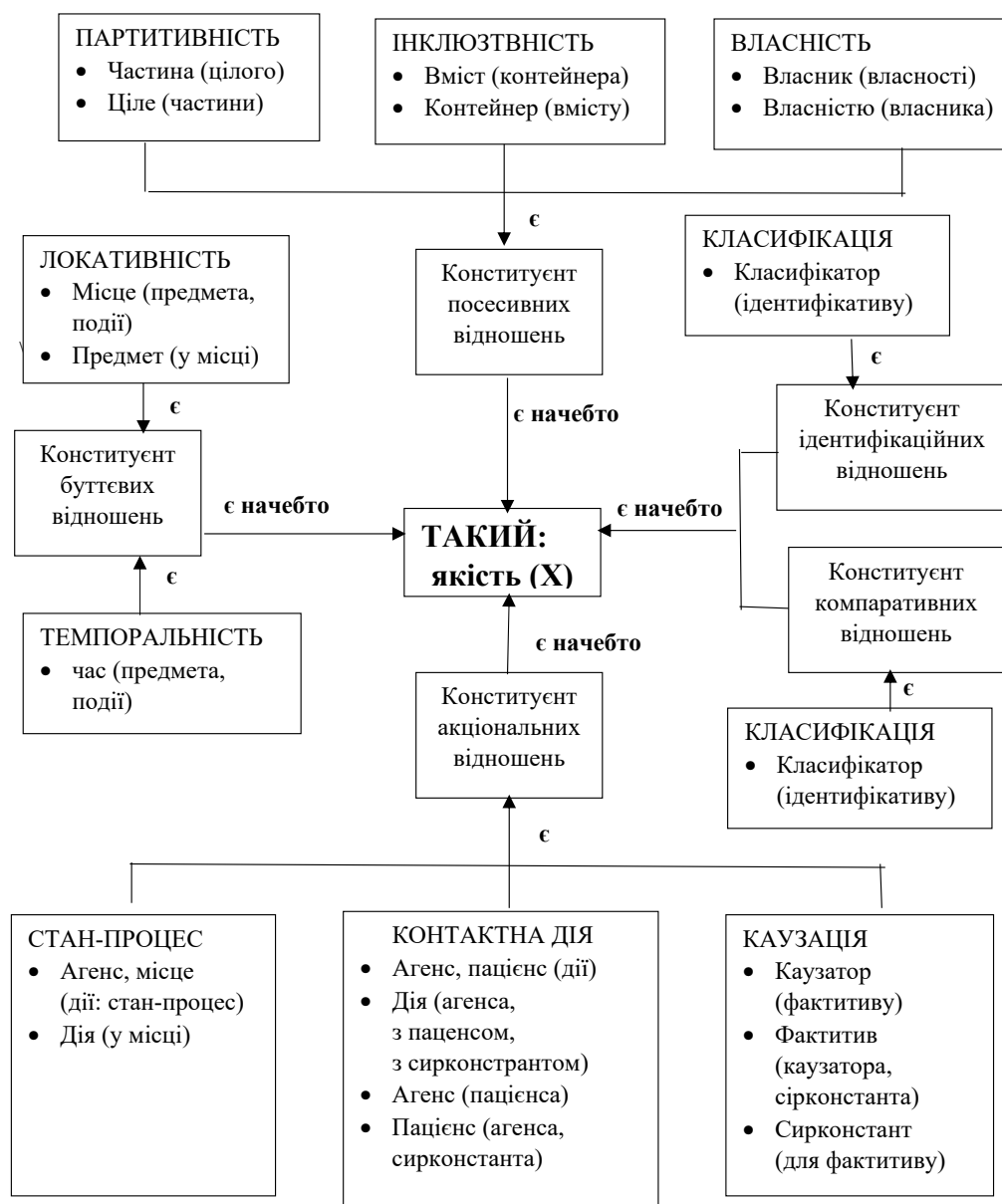

Рис. 1. Епідигматика значень синтаксичної форми N2N1 / N2's N1

Висновки. Таким чином, граматики конструкцій і суміжна з нею семантика лінгвальних мереж уможливають пояснення семантичного розмаїття, трансльованого синтаксичними формами. В основі цього розмаїття лежить достатньо обмежена кількість поняттєвих структур, об'єктивованих канонічними синтаксичними формами. Множинність їхніх значень має алгоритмічну природу: у синтаксичну форму, окрім закріплених за нею інгерентних значень, вкладаються значення інших структур, що призводить до виникнення представлених у синтаксисі поняттєвих «блендів». У цьому дослідженні ними є узагальнені значення іменників, ужитих у ролі означення до іншого іменника. Можна припустити, що, в силу зближення таких іменників із відносними прикметниками (пор. давню суперечку

стосовно категоріального статусу першого елемента у виразі *stone wall*), дані, отримані в результаті проведеного аналізу, є релевантними і для категоріальної семантики відносних прикметників. При цьому залишається відкритим питання про те, чи мають прикметникові аналоги іменників-означень свою особливу номінативну нішу. Іншою мовною формою, суміжною зі словосполученням N_2N_1 , є складні слова, утворювані двома іменними основами (в англійській мові між ними і відповідними словосполученнями немає чіткої межі). Звідси – питання про номінативну роль таких слів, аналогічну словосполученням чи відмінну від них. Відповіді на ці питання можуть дати подальші дослідження, здійснювані на методологічних засадах семантики лінгвальних мереж.

Література

1. Жаботинська С. А. Синтаксична метафора у світлі граматики конструкцій (багатозначність структури NP2 of NP1). *Studia Philologica (Філологічні студії)*: зб. наук. праць. Київ: Київський ун-т ім. Б. Грінченка. 2012. Вип. 1. С. 43–50.

2. Жаботинська С. А. Семантика лінгвальних мереж у навчальному комбінаторному тезаурусі. *Studia Philologica (Філологічні студії)*: зб. наук. праць. Київ: Київський ун-т імені Б. Грінченка. 2019. Вип. 13. С. 17–27.
3. Жаботинська С. А. Типи онтологій для наративних концептів (на прикладі медійного наративного концепту COVID-19). *Виклики та парадокси соціальної взаємодії в постмодерному світі: лінгвістичні та психологічні аспекти*. Матеріали II Міжнар. науково-практ. конф., 15–16 квітня 2021 р. Луцьк : Волинський нац. ун-т імені Лесі Українки, 2021. С. 17–21.
4. Жуковська В. В. Граматика конструкцій: історичні витоки та теоретичне підґрунтя. *Матеріали міжвузівського наукового семінару “Лінгвістика сьогодення: синхронні та діахронні студії”*. Житомир : Житомирський держ. ун-т імені Івана Франка, 2014. С. 10–17.
5. Ariel M. ‘Or constructions: Monosemy vs. polysemy’, in B. MacWhinney, A. Malchukov, and E. Moravcsik (eds). *Competing motivations in grammar and usage*. Oxford : Oxford Academic, 2015. Online. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198709848.003.0020>, accessed 25 Oct. 2025.
6. Cruse D. A. Monosemy vs. polysemy. *Linguistics*. 1998. № 30. P. 577–599.
7. Falkum I. L. and Vicente A. Polysemy: Current perspectives and approaches. *Lingua*. 2015. № 157. P. 1–16.
8. Fillmore Ch. The case for case. In Bach, E. and R.T. Harms (eds.). *Universals in linguistic theory*. New York: Holt, Rinehart & Wilson, 1968. P. 1–88.
9. Fillmore Ch. Case for case reopened. In Cole, P. (ed.). *Syntax and semantics 8: Grammatical relations*. New York: Academic Press, 1977. P. 76–138.
10. Hilpert M. Construction grammar and its application to English. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2014. 220 p.
11. Janssen T. Monosemy versus polysemy. In Cuyckens, H., R. Dirven, and J. R. Taylor (eds). *Cognitive approaches to lexical semantics*. Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 2003. P. 93–122.
12. Goldberg A.E. Constructions. A construction grammar approach to argument structure. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1995. 265 p.
13. Goldberg A. Constructions at work: The nature of generalization in language. Oxford: Oxford University Press, 2006. 280 p.
14. Langacker R. Cognitive grammar: A basic introduction. Oxford: Oxford University Press, 2000. 562 p.
15. Nikiforidou K. Polysemy in the era of constructions. *Selected Papers of IStAL*. 2022. № 24. P. 4–6, DOI: <https://doi.org/10.26262/istal.v24i0.9081>
16. Ostman J.-O. and M. Fried, eds. Construction grammars. Cognitive grounding and theoretical extensions. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, 2004. 324 p.
17. Perek F. Rethinking constructional polysemy: The case of the English conative construction. In D. Glynn and J. Robinson (eds). *Polysemy and synonymy: Corpus methods and applications in cognitive linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2014. P. 61–85.
18. Stefanowitsch A. and Gries S. Th. Covarying collexemes. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*. 2005. № 1(1). P. 1–43. DOI:10.1515/clt.2005.1.1.1
19. Torre E. Concerning the notion of constructional polysemy. *23rd AMLaP Conference, Architectures and Mechanisms of Language Processing*. Lancaster, UK, 2017. DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.22567.44961>
20. Zhabotynska S. and Plakhotniuk Ye. The active learner’s construction-combinatory thesaurus: User-driven principles of compiling (a cognitive linguistic approach). *Cognition, Communication, Discourse*. 2020. No 21. P. 93–107. DOI: <https://doi.org/10.26565/2218-2926-2020-21-07>

References

1. Zhabotynska S.A. (2012) Syntaksyschna metafora u svitli hramatyky konstrukttsii (bahatoznachnist struktury NP2 of NP1) [Syntactic metaphor in the light of construction grammar (polysemy of the structure NP2 of NP1)]. *Studia Philologica (Filolohichni studii)*: zb. nauk. prats. Kyiv: Kyivskyi un-t imeni. B. Hrinchenka. Vyp. 1. S. 43–50 [in Ukrainian].
2. Zhabotynska S.A. (2019) Semantyka linhvalnykh merezh u navchalnomu kombinatornomu tezaurusi [Semantics of Lingual Networks in a learner’s combinatory thesaurus dictionary]. *Studia Philologica (Filolohichni studii)*: zb. nauk. prats. Kyiv: Kyivskyi un-t imeni B. Hrinchenka. Vyp. 13. S. 17–27 [in Ukrainian].
3. Zhabotynska S.A. (2021) Typy ontolohii dlia naratyvnykh kontseptiv (na prykladi medijnoho naratyvnoho kontseptu COVID-19) [Types of ontologies for narrative concepts (exemplified by the media narrative concept COVID-19)]. *Vyklyky ta paradoksy sotsialnoi vzaïemodii v postmodernomu sviti: linhvistychni ta psykhologichni aspekty*. Materialy II Mizhnar. naukovoprakt. konf., 15–16 kvitnia 2021 r. Luts'k : Volynskyi nats. un-t imeni Lesi Ukrainky. S. 17–21 [in Ukrainian].
4. Zhukovska V. V. (2014) Hramatyka konstrukttsii: istorychni vytoky ta teoretychni pidgruntia [Construction grammar: historical sources and theoretical paradigms]. *Materialy mizhvuzivskoho naukovo seminaru “Linhvistyka sohodennia: synkhronni ta diakhronni studii”*. Zhytomyr : Zhytomyrskyi derzh. un-t imeni Ivana Franka. S. 10–17 [in Ukrainian].
5. Ariel M. (2015) ‘Or constructions: Monosemy vs. polysemy’, in B. MacWhinney, A. Malchukov, and E. Moravcsik (eds). *Competing motivations in grammar and usage*. Oxford : Oxford Academic, online [in English]. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198709848.003.0020>
6. Cruse D.A. (1992) Monosemy vs. polysemy. *Linguistics*. № 30. P. 577–599 [in English].

7. Falkum I. L. and Vicente A. (2015). Polysemy: Current perspectives and approaches. *Lingua*. № 157. P. 1–16 [in English].
8. Fillmore Ch. (1968) The case for case. In Bach, E. and R.T. Harms (eds.). *Universals in linguistic theory*. New York: Holt, Rinehart & Wilson. P. 1–88 [in English].
9. Fillmore Ch. (1977) Case for case reopened. In Cole, P. (ed.). *Syntax and semantics 8: Grammatical relations*. New York: Academic Press. P. 76–138 [in English].
10. Hilpert M. (2014) Construction grammar and its application to English. Edinburgh : Edinburg University Press. 220 p. [in English].
11. Janssen T. (2003) Monosemy versus polysemy. In Cuyckens, H., R. Dirven, and J. R. Taylor (eds). *Cognitive approaches to lexical semantics*. Berlin, New York : Mouton de Gruyter. P. 93–122 [in English].
12. Goldberg A.E. (1995) Constructions. A construction grammar approach to argument structure. Chicago and London: The University of Chicago Press. 265 p. [in English].
13. Goldberg A.E. (2006) Constructions at work: The Nature of generalization in language. Oxford: Oxford University Press. 280 p. [in English].
14. Langacker R. (2000) Cognitive grammar: A basic introduction. Oxford : Oxford University Press. 562 s. [in English].
15. Nikiforidou K. (2022) Polysemy in the era of constructions. *Selected Papers of ISTAL*. 2024. № 24. P. 4–6. DOI : <https://doi.org/10.26262/istal.v24i0.9081> [in English].
16. Ostman J.-O. and M. Fried, eds (2004) Construction grammars. Cognitive grounding and theoretical extensions. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins. 324 p. [in English].
17. Perek F. (2014) Rethinking constructional polysemy: The case of the English conative construction. In D. Glynn and J. Robinson (eds). *Polysemy and synonymy: Corpus methods and applications in cognitive linguistics*. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins. P. 61–85 [in English].
18. Stefanowitsch A. and Gries S. Th. (2005) Covarying collexemes. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*. № 1(1). P. 1–43. DOI:10.1515/cllt.2005.1.1.1 [in English].
19. Torre E. (2017) Concerning the notion of constructional polysemy. *23rd AMLaP Conference, Architectures and Mechanisms of Language Processing*. Lancaster, UK. DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.22567.44961> [in English].
20. Zhabotynska S. and Plakhotniuk Ye. (2020) The active learner's construction-combinatory thesaurus: User-driven principles of compiling (a cognitive linguistic approach). *Cognition, Communication, Discourse*. № 21. P. 93–107. DOI: <https://doi.org/10.26565/2218-2926-2020-21-07> [in English].

POLYSEMY OF THE SYNTACTIC STRUCTURE: COGNITIVE LINGUISTIC FOUNDATIONS (ANALYSIS OF THE ENGLISH PHRASE N_2N_1)

Abstract. This study, done from the standpoint of cognitive linguistics, discusses the problem of polysemy exhibited by formal syntactic structures of phrases. The nature of such polysemy is accounted for within the framework of Semantics of Lingual Networks, in particular – its provisions as to basic propositional schemas (BPS) that belong to ‘being’, ‘action’, ‘possession’, ‘identification’, and ‘comparison’ types. It is argued that BPS shape the content of constructions – generalized linguistic forms which have their own generalized meaning, independent of the items that instantiate such forms. In the generalized meaning of a syntactic construction, the elements of a BPS become the naming, or nominative, focus (the main categorial concept), and the nominative property (the subordinate concept that characterizes the basis). The interchange of the basis and property within one and the same BPS gives rise to several nominative meanings created on its grounds. These meanings, exteriorized with canonical linguistic forms, provide categorization of linguistically delivered information. The emergence of other generalized meanings attributed to the linguistic form, is explained by its capacities to “borrow” the meanings created on the grounds of other basic propositional schemas. The above theoretical considerations are illustrated with the study of the phrasal syntactic form N_2N_1 , where N_1 is the head noun, and N_2 is another noun employed as an attribute to the first one. It is argued that the diverse range of generalized meanings of this syntactic form represents polysemy of the monosemic type, in which more specific meanings are subsumed by one general meaning. The latter is thing’s “quality” signified by the adjectival syntactic position of N_2 . Specification of this meaning results from the metaphorical association of a BPS’s constituent (belonging to possession, action, being, identification, and comparison schemas) with the “quality” of another constituent. The multiple generalized meanings of the syntactic structure N_2N_1 form its naming potential, or its nominative field, which in this study is considered as a prototypical category. Its members – the structure’s meanings – are arranged according to the frequency of their occurrence in speech, and are identified as prototypical or peripheral, located closer to or further from the prototype.

Keywords: construction grammar, semantics of lingual networks, phrasal syntactic form, polysemy, categorization, recategorization, polysemy, monosemy.

© Жаботинська С., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Світлана Жаботинська – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри англійської філології і методики навчання англійської мови Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Черкаси, Україна; saz9@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-9841-6335>

Svitlana Zhabotynska – Doctor of Philology (Linguistics), Professor at the Department of English Philology and Methods of Teaching English, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, Ukraine; saz9@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0001-9841-6335>

PHRASEOLOGICAL COMPOUNDS IN THE UKRAINIAN ETHNOCULTURE: FRAME MODEL

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 811.161.2'

DOI: [https://doi.org/10.24.144/2663-6840/2025.2\(54\).53-57](https://doi.org/10.24.144/2663-6840/2025.2(54).53-57)

Кочерга Г. Phraseological Compounds in the Ukrainian Ethnoculture: Frame Model; кількість бібліографічних джерел – 11; мова англійська.

Abstract. The article characterizes the motivational processes of phraseological units of the Ukrainian language, which are based on the stereotyping of the Ukrainian ethnic group's ideas about the world and their determination by cultural and psychomental factors. The patterns of symbolic reinterpretation of phraseological units of the Ukrainian language in the network of cultural meanings of ethnic consciousness are revealed, which reflect the peculiarities of the national conceptual system, ethnic interiorization of reality in connection with the culture, traditions, customs, and myths of the people. The purpose of the study is to clarify the motivational mechanism of phraseological units that form a nomination model based on the conceptual relations of the speaker's synergistic system of ethnic consciousness. The purpose of the study is implemented in the task - to describe the nominative mechanisms of phraseological compounds with the structure of ethnoconsciousness, meaning-generating processes in the projection onto the cultural grounds of the ethnic community, its internal reflexive experience, denoted by a phraseological segment. It is determined that the meaning of the motivator of such nominatives is already metaphorically motivated, but in the minds of speakers these words are fixed in the composition of phraseological turns, which makes possible the compression, universion of the latter, that is, their contraction, which explicitly and implicitly carry the corresponding interpretation of the world, intentionally directing its very thought and cognitive orientation. The motivational connection of universal words and stable expressions is explained by imagery, as the collapse of a descriptive syntagma preceding the creation of a word, by reducing the plan of expression of the original value and involving the semantics of the reduced members in the derived word. It is the process of compression in the Ukrainian language that provides the phraseological variety of associative-terminal motivation.

The generation of a model of nominative phraseological units, which have a deep explanatory capacity, is characterized, since on its basis motivation processes are investigated, the structure of knowledge about the signified is reconstructed, the logical-informative content of phraseological units, embodied in denotative-significative components of semantics, is in close connection with emotional-evaluative, figurative-expressive stylistic and cultural-national factors, the interaction of various cognitive mechanisms of ethnoconsciousness and collective unconscious is made evident. It has been established that nominative units are metaphorical by mechanism, since experiential knowledge is used to denote processes, verbalized in stable phraseological combinations that have the ability to express something more than the simple sum of the meanings of their components. For the most part, the motivator of the phraseological segment is a grammatically dependent component of the phraseological structure - verbosity, which transfers the semantics of the phrase as a whole to the motivated one in view of the phraseological valence, which determines greater recognition properties. We see the prospect of further research in the description of the paremiological component of Ukrainian culture in the projection onto certain cognitive-semiotic models.

Keywords: a phraseological compound, a conceptualization, a cultural code, an associative-terminal motivation, a mental-psychonetic complex.

Problem formulation. We consider the phraseological array of language primarily as a culturally conditioned symbolic representation of the world internalized by ethnoconsciousness with its inherent categorization, subcategorization, differentiation, and integration, because the world in consciousness passes through a network of conceptual models and is accordingly transformed, categorized, and interpreted by the mental lexicon. The study of phraseological units through the prism of the mental-psychological complex is due to the need to explain and test the multidimensional concept of conceptual analysis of the phraseological fund of the Ukrainian language within the framework of traditional semantic and etymological research, which served the relevance of our investigation.

Analysis of recent research and publications. Phraseologisms as nominative units of language are a product of the cultural-epistemological ability of an ethnic group to record as a stereotypical its own anthropometric attitude to the objective world, which over time turns into a prototypical one in ethnic consciousness. Phraseologisms are a kind of ethnocultural reflection of the speaker in a communicative situation, because he

consciously or subconsciously correlates his own emotional-evaluative attitude and value orientation with the content of the sign. Phraseological signs bring to the communicative process a whole world of meanings, special imagery, expressiveness, expressiveness, axiologicality, which is based on a complex of sensations, feelings, ideas of the people, intersemiotic scenarios of the culture of a certain ethnic group. The theoretical basis of our research was the scientific work of N. Venzhynovich, Zh. Krasnobaeva-Chorna, L. Skrypyuk, L. Kolomiets, N. Babych, V. Uzhchenko, D. Uzhchenko, I. Vykhovants, O. Taranenko, O. Potebnia, D. Ovsyaniko-Kulikovskiy, W. von Humboldt, Sh. Balli, and others. **The purpose** of the study is to clarify the motivational mechanism of phraseological units that form a nomination model based on the conceptual relations of the speaker's synergistic system of ethnic consciousness. The purpose of the study is implemented in the task of characterizing the nominative mechanisms of phraseological compounds with the structure of ethnic consciousness, meaning-generating processes in the projection onto the cultural spheres of the ethnic community, its internal reflexive experience, denoted by a phraseological segment.

Presentation of the main research material. The model of the generation of nominative units is based on the concept of the connection of thought and word by O. Potebnia, as well as on the postulates of modern cognitive semantics regarding meaning as a conventional result of categorization and conceptualization of the world by representatives of a certain ethnic group and culture, which reflects the experience, knowledge, and feelings of a person, which may not correspond to the actual state of affairs. The model of the mental-psychonetic complex, which we use in our study of the phraseological segment, takes into account the position on the integration of conscious and unconscious archetypes in cognitive activity. Unlike the propositional-dictum, the associative-terminal motivation is aimed at using in the process of naming a fragment of untrue (non-objective, non-trivial) knowledge about the signified, which correlates accordingly with certain dictum positions, which in this case are signically zero. This false knowledge in the structure of the concept (mental-psychonetic complex) is represented in the associative-terminal part, which is also associated with certain mental functions, in particular sensations, mainly visual, and images (gestalts) that arise in the consciousness of the nominators and contribute to synesthesia or simulation (analogization) with other images and mental structures. Scientists characterize the associative-terminal type of motivation as the selection of the motivator of the derived name on the basis of association with the dictum part of the cognitive model of other concepts, which forms the terminal components in such a model [Кочера 2003].

Terminals in modern cognitive linguistics are components of frames, the core of which is a sentence, and reproduce the lower levels of the frame, which can be filled by deepening information about the situation. Terminals are the result of association with other concepts or conceptual spheres by similarity, similarity, analogy. The cognitive basis of such an association is the cognitive ability of a person to perceive and understand one conceptual sphere in terms of another [Lakoff et al 1980, p. 5], which is the basis of any metaphor. It is believed that any metaphor in language has a cognitive basis and uses this specific cognitive ability of speakers. Metaphorical analogization is considered as an anthropometric activity mechanism in modern semantic and cognitive research. Metaphor, immersed in discourse, which is a certain filter of metaphorical meanings, implements various cultural codes, creating a new "gestalt" from reduced prototypes, forming on its basis a new epistemological image and synthesizing in it the features of heterogeneous entities - this is an explanation of the metaphorical mechanism.

The activity of a metaphorical operation based on the cognitive-epistemological connection of concepts and conceptual spheres is the main principle of the widely known concept of metaphor by J. Lakoff and M. Johnson. Metaphor, according to these researchers, is an everyday operation of human thinking and is used to structure the surrounding world, governs human intellectual activity and behavior [Lakoff et al 1980, pp. 5–14].

Cognitively, metaphorization is the operation of acquiring a new terminal in a non-propositional domain by a frame through the creation of an interframe con-

nection (attraction) of slots or concepts themselves, depending on which contextual space the original concept receives, thanks to a set of ontological correspondences [Кочера 2003]. Metaphor is a connection of two conceptual domains: donor and recipient, source and target domains [Lipka 1990]. Only some metaphors, which are called structural, form certain related concepts based on the connection of the donor and recipient spheres. The presence of such related concepts was noted in the three-term mechanistic theory of metaphor. In cognitive linguistics, the related concept has acquired the status of a certain zone of combination of the target and source spheres, which is terminologically designated as a conceptual correlate, or the basis of the metaphor (cross-mapping) [Lipka 1990, p. 96]. Such a zone can contain only one concept, which is characteristic of structural metaphors, a certain complex of associations or a scenario according to which the combination of concepts occurs, which characterizes ontological metaphors [Lakoff et al, p. 13]. At the semantic level itself, the mechanism of metaphor is based on some dynamics: the elimination of the integral seme (archiseme) and the actualization in the derivative of the peripheral (potential) seme, its transition to the nuclear one.

Unlike existing classifications of transferable motivation, cognitive-onomasiological is aimed at the main criterion – the place of the motivator in the structure of the concept of the denoted phenomenon. The choice of a fragment of the associative-terminal component, its relations with other components of the mental-psychonetic complex as a whole determines the associative-terminal type of motivation, which in turn can have a different nature of the analogization of the donor and recipient zones.

Нести свій хрест – нести (носити) / донести [свій (важкий, тяжкий)]хрест. – 'to patiently overcome difficulties, disagreements, all that has become inevitable in one's life'. *Йому навіть приємно було уявляти себе убогим, забутим, стертим великим процесом. Він мученик і добровільно несе свій хрест* (М. Коцюбинський) [PhDUL, B.2, p. 548]. «...і не питаю, чи тяжкий мій хрест» (V. Stus). The poet directly speaks of the «cross» as a symbol of personal suffering, the burden of fate, but at the same time he does not ask whether this cross is heavy - that is, he accepts it. This is a classic artistic use of phraseology «нести свій хрест». «– Я гаряче вірю й хрест терпляче Вік нести аж до гробу свій буду.» (I. Manzhura). «– Я відчуваю: вповні твої муки, але знай, не лише ти одна носиш хрест, його носить кожний у житті.» (O. Kobylanska). Phraseologisms are used in an artistic context with a very strong emotional and symbolic load. Phraseologism «Нести свій хрест» ... means submission to fate; the torment that a person endures in the name of an idea. This is not just a physical burden, but fate, suffering, self-sacrifice, responsibility. *Нести свій хрест* – this phraseologism originates from the Holy Scriptures, it is said that the cross on which Christ was to be crucified was prepared in advance, and to the place of crucifixion – Mount Golgotha – it was first carried by a peasant, and then by Jesus Christ, because the Jews decided that everyone should carry their own cross. For Jesus, this was truly a redemptive feat for the salvation of all man-

kind. His cross of suffering became the cross of victory over sin and death. With his cross, Christ taught us: everyone, without anger and complaints, must carry his cross to the place where it should be installed: to his own Golgotha [Венжинович 2017, p. 356].

Все на світі, intensifier – ‘absolutely everything’. *Про все на світі забув Федір* (Panas Myrnyi). – *Тепер, хто жонатий, забудь про жінку і дітей, хто не жонатий, залиш бать і матір, забудь все на світі... Треба Перемогти, товариші, треба перемогти!* (Dovzhenko). *О, якби вона [Земля] відповіла! Якби ожив його пошматований кабель, його рідний, живий нерв! Все на світі повернулося до Маковея...* (Oles Honchar) [PhDUL, B.1., p. 152]. «*І все на світі треба пережити, бо кожен фініш – це, по суті, старт*» (L. Kostenko). Phraseologism «*все на світі треба пережити*» – used in the sense of «to withstand all the trials of life.»

«*Вона горіла, як свіча, віддаючи все тепло своїм дітям*» (D. Bezverkhny). «*Дідусь догорів, як свіча, – тихо, спокійно, без нарікань*» (M. Kotsiubynskyi). «*Він горів двома свічками – і як поет, і як борець*» (D. Pavlychko). «*Та справа не варта свічок – ‘марна трата сил*» Comes from the phrase *гра не варта свічок* (from a French proverb about playing by candlelight). «*Леся Українка світила, як свічка в темряві, своєю мужністю й словом*» (From newspaper)

«*І свічки мирної не варта та країна, що в боротьбі її не засвітила!*» (I. Kocherha), the candle is used metaphorically – as a symbol of peace and spiritual light. «*Палахкотить ясніше... / ...До свічки наше серце є подібне*» (I. Kocherha). «*Свічка пам'яті темряву крає... / ...Лише в полум'ї свічка жевріє Час який у минуле пішов*» (I. Kocherha). «*...Самітня свічка блимає зо скуки... / І тухне, й знов палахкотить ясніше... / До свічки наше серце є подібне*» (Bogdan-Ihor Antonych). «*Запали, мамо, свічку, постав на столі, Нехай я подивлюся, чи пара мені. Запалити мати свічку, неясно горить, Не з тим сіла, що хотіла, серденько болить*».

«*стояти, як свіча*» – ‘means quiet, dignified stability’. «*І стоїть Україна, як свіча у руці Бога...*» – symbol of the invincibility of the nation. Image «*свічечка букви ‘ї’*» (I. Malkovych) as a symbol of language, nation, educational mission. “A phrase, in essence, is a means of transmitting information, as well as an instrument of thought and an accumulator of culture. From this point of view, a phraseological combination turns into a reliable repository of the history, thought and culture of the people. And although the idea of the accumulative property of a phrase has arisen a long time ago, the question of what is included in the concept of “cultural memory” of a word, which is the mechanism of ethnocultural accumulation, has not yet been resolved. The very existence of phraseology is informative, since they are the result of the comprehension of the world by the mind through the naming of phenomena of material, spiritual and artistic culture” [Венжинович 2018, p. 302–303].

The phraseological variety uses a symbolic representation of the associative-terminal part, since by their cognitive nature, phraseological units, which are the forming bases of derivatives or composites, represent

false non-objective knowledge with one or two components. For the first time, I.I. Sreznevsky expressed his own observations about the regularities of word formation from stable expressions in an article in 1873. Traditionally, it is believed that the semantics of phraseological derivatives is a consequence of the interaction of the meanings of the forming base and the corresponding derivational affix. But the forming basis of phraseological units usually does not lie in the content of one component, but in the semantics and meaning of the entire phrase and the associations associated with it. «Stable expressions, due to their meaning and expressive and emotional properties, provide not only an aesthetic assessment of reality, but also perform the function of creating humor and satire, conveying the internal qualities of a person, portrait characteristics, and depicting appearance. Their multifunctionality, originality, and expressiveness cause increased interest in the study of these unique linguistic pearls in language» [Венжинович 2016, p. 61].

For a small number of noun derivatives in the Ukrainian language, motivators are components of phraseological turns that create a certain phraseological semantics of derived words. Phraseological semantics of words is considered as the ability of a word to express something more than what is contained in the set of meanings of its components. Such phraseologicality follows from the distributional features of the word that is a motivator in phraseology. For the most part, a motivator is a grammatically dependent component of the verb of the phrase structure, which transfers the semantics of the turn as a whole to the motivated one, since it has greater recognition capabilities [Кочерга 2003]: *байдикувати* – “to do nothing” [DUL, 1, 89] from *бити байдики* – “1) to be idle, to have fun; 2) to do nothing, to waste time; to be lazy” [PhDUL, 1, 24]: “...Анатолій наскільки був заклопотаний допомогою матері в наведенні порядку в хаті і на подвір'ї, що йому просто ніколи було байдикувати на вулиці” (B. Pedchenko, Zagrava, 21);

тавити – “to miss an opportunity, to overlook” [DUL, 1, 691] від *ловити тави, тав* – “1) to waste time, to do nothing; to idle away; 2) to look around with excessive curiosity; 3) to be inattentive; 4) not to use an opportunity, to miss a good opportunity” [PhDUL, 1, 444–445];

зляциту – “to slap someone in the face” [DPD, 39] from *дати/давати ляца* – “1) to slap someone in the face” [PhDUL, 1, 221] (It is interesting that in the “Dictionary of Poltava Dialects” *зляциту* has another meaning – “2) to knock out a pillow”, which is metaphorically motivated by the first). Such phraseologically motivated verbs mostly choose one of the meanings of creative phraseologisms. Nominative phraseologically motivated can also be considered nominatives, the motivators of which are substantive components of phrases that are not used separately and do not have free distribution: *спантеличити* from *збити з пантелику* – “1) To get confused, to make a mistake; 2) To lose one's mind, to behave foolishly, recklessly” [PhDUL, 1, 324]; *теревенити* from *городити (правити) теревені* – “1) To talk stupid things, nonsense; 2) To talk about something secondary, insignificant, trivial, wasting time” [PhDUL, 2, 687]; *беляндришити* from

правити баяндряси – “To talk stupid things, nonsense” [PhDUL, 2, 687].

Sometimes the semantics of the nominative is adjusted by the phraseological polyvalence of the motivator. Thus, the verb *костити* – “to scold a lot” [DUL, 4, 307], in our opinion, formed by a certain contamination of the valences of the motivator in phraseological units: *перемивати кістки* – “to gossip, to slander someone” [PhDUL, 2, 619] and *поламати кістки* – “to beat someone badly” [PhDUL, 2, 668], which generates intensity, negative connotation of the meaning of the verbal derivative and the general semantics of speech activity. In addition, the phrase *перемивати кістки* comes from the Slavic rite of the second burial, which was performed several years later, after the first burial, to cleanse the body of sins and remove the curse from the deceased.

A small number of phraseologically motivated noun verbs are grammatically motivated by the stem component of the entire phrase: *замилювати* – “to deliberately hide shortcomings, to create the impression that the situation is much better than it actually is; to fool, to deceive, to deceive, to deceive, to deceive, to obscure” [DUL, 2, 78] from *замилювати очі* – “to deceive someone, to trick; to hide faults, shortcomings” [PhDUL, 1, 312]; similar – *заморочити (голову)*; *затуманити*, *замакітрити (голову)* etc. The meaning of the motivator of such nominal terms is already metaphorically motivated, but in the minds of speakers these words are fixed in the composition of phraseological turns, which makes possible the compression, univerbation of the latter, that is, their reduction to one word. “Linguocultural nominal terms, which explicitly and implicitly carry the corresponding interpretation of the world, give the ethnophore, even at the early stage of enculturation, an orientation in the meaningful

world, intentionally directing his very thought and cognitive orientation” [Кісь 2002]. O. Potebnya explained the motivational connection of univern words and stable expressions by imagery, as the folding of the descriptive syntagma that precedes the creation of a word, by reducing the plan of expression of the original value and involving the semantics of the reduced members in the derived word. It is the process of compression in the Ukrainian language that provides the phraseological variety of associative-terminal motivation.

Conclusions. Thus, the generation of the model of nominative phraseological units has a deep explanatory capacity, since on its basis the processes of motivation are investigated, the structure of knowledge about the signified is reconstructed, «the logical-informative content of phraseological units, embodied in the denotative-significative components of semantics, is in close connection with emotional-evaluative, figurative-expressive stylistic and cultural-national factors» [Венжинович 2018], the interaction of various cognitive mechanisms of ethnic consciousness and the collective unconscious becomes evident. Nominative units are metaphorical by mechanism, since experiential knowledge, verbalized in stable phraseological combinations, which have the ability to express something more than a simple sum of the meanings of their components, is used to denote processes. For the most part, the motivator of the phraseological segment is a grammatically dependent component of the phraseological structure - verbosity, which transfers the semantics of the phrase as a whole to the motivated one, taking into account the phraseological valence, which determines greater recognition properties. We see the prospect of further research in the description of the paremiological component of Ukrainian culture in the projection onto syncretic cognitive-semiotic models.

Література

1. Білоноженко В.М., Винник В.О., Гнатюк І.С. Фразеологічний словник української мови. Київ: Наукова думка, 1999.
2. Ващенко В. Словник полтавських говірок: Харків: Держуніверситет. Вип. І., 1960. 107 с.
3. Венжинович Н.Ф. Фразеологія української літературної мови: когнітивний та лінгвокультурологічний аспекти : дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01 – українська мова. Інститут української мови НАН України, Київ, 2018. 503 с.
4. Венжинович Н.Ф. Фразеологізми у Святому Письмі: етнолінгвістичний аспект. Українська мова на осі часу. В.В. Німчукові. Ін-т укр. мови НАН України: упоряд.: Г.В. Воронич, Н.В. Пуряєва. Київ: КММ, 2017. 520 с.
5. Венжинович Н.Ф. Фраземіка у повісті І. Нечуя-Левицького «Кайдашева сім'я» як джерело відтворення ментальних рис українців / О. І. Нечуй-Левицький у повісті «Кайдашева сім'я». Мовознавчий вісник: зб. наук. праць. Черкаси: Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2016. С. 61–66.
6. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від О. Потебні до гіпотези мовного релятивізму). Львів: Літопис, 2002. 304 с.
7. Кочерга Г.В. Мотивація відіменникових дієслів у сучасній українській мові (конітивно-ономасіологічний аспект): дис. ... канд. філол. наук. 10.02.01, Одеса, 2003.
8. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: CUP, 1980. 242p.
9. Lipka L. An Outline of English Lexicology. Tübingen: Univ. Press., 1990. 122 p.
10. Словник української мови (1970–1980) : В 11 т. Київ: Наукова думка, Т. 1–11.
11. Яременко В., Сліпущко О. Новий тлумачний словник української мови: У 4-х т. Київ: Вид-во “Аконіт”, Т. 1–4, 1999.

References

1. Bilonozhenko V.M., Vynnyk V.O., Hnatiuk I.S. (1999) Frazеolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Phraseological dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
2. Vashchenko V. (1960) Slovnyk poltavskykh hovirok [Dictionary of Poltava dialects] Kharkiv: Derzhuniversitytet, Vyr. I. 107 c. [in Ukrainian].

3. Venzhynovych N.F. (2018) Frazemika ukrainskoi literaturnoi movy: kohnityvnyi ta linhvokulturolohichnyi aspekty [Phraseology of the Ukrainian literary language: cognitive and linguocultural aspects]: dys. ... dokt. filol. nauk: 10.02.01 – ukrainska mova. Instytut ukrainskoi movy NAN Ukrainy, Kyiv, 503 s. [in Ukrainian].
4. Venzhynovych N.F. (2017) Frazеологізми у Св'ятому Писмі: етнолінгвістичний аспект [Phraseologisms in the Holy Scriptures: an ethnolinguistic aspect]. Ukrainska mova na osi chasu. V.V. Nimchukovi / In-t ukr. movy NAN Ukrainy: uporiad.: H.V. Voronych, N.V. Puriaieva. Kyiv: KMM, 520 s. [in Ukrainian].
5. Venzhynovych N.F. (2016) Frazemika u povisti I. Nechuia-Levytskoho «Kaidasheva simya» yak dzhere-lo vidtvorennia mentalnykh rys ukrainsiv [Phraseology in I. Nechuy-Levytsky's story «Kaydash's Family» as a source of reproducing the mental traits of Ukrainians]. Movoznavchyi visnyk: zb. nauk. prats. Cherkasy: Cherkaskyi natsionalnyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho. С. 61–66 [in Ukrainian].
6. Kis R. (2002) Mova, dumka i kulturna realnist (vid O. Potebni do hipotezy movnoho relatyvizmu) [Language, thought and cultural reality (from O. Potebnia to the hypothesis of linguistic relativism)]. Lviv: Litopys/ 304 s. [in Ukrainian].
7. Kocherha H.V. (2003) Motyvatsiia vidimennykovykh diiesliv u suchasni ukrainskii movi (kohnityvno-onomasiolohichnyi aspekt). [Motivation of the denominative verbs in the modern Ukrainian language (cognitive-onomasiological aspect)]. Dys. na zdob. nauk. stup. kand-ta filol. nauk. 10.02.01, Odesa [in Ukrainian].
8. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: CUP, 1980. 242p. [in English].
9. Lipka L. An Outline of English Lexicology. Tübingen: Univ. Press., 1990. 122 p. [in English].
10. Slovyk ukrainskoi movy (1970–1980) [Ukrainian language dictionary]: V 11 t. Kyiv: Naukova dumka. T. 1–11 [in Ukrainian].
11. Yaremenko V., Slipushko O. (1999) Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]: V 4-kh t. Kyiv.: Vyd-vo "Akonit", T. 1–4 [in Ukrainian].

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ СПОЛУКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОКУЛЬТУРІ: ФРЕЙМОВА МОДЕЛЬ

Анотація. У статті схарактеризовано мотиваційні процеси фразеологічних одиниць української мови, в основі яких закладена стереотипізація уявлень українського етносу про світ і їхня детермінація культурними та психоментальними чинниками. Оприятлено закономірності знакової переінтерпретації фразеологічних сполук української мови у мережі культурних смислів етносвідомості, що відображають особливості національної концептуальної системи, етнічної інтеріоризації дійсності у зв'язку з культурою, традиціями, звичаями, міфами народу. Мета дослідження – з'ясувати мотиваційний механізм фразеологічних одиниць, що формує модель номінації, оперту на концептуальні релативності синергетичної системи етносвідомості мовця. Мета дослідження імплементується у завдання – описати номінаційні механізми фразеологічних сполук із структурою етносвідомості, смислороджувальними процесами в проєкції на культурні куди етнічної спільноти, її внутрішній рефлексивний досвід, позначений фразеологічним сегментом. Визначено, що значення мотиватора таких номінатів уже є метафорично мотивованим, але в свідомості мовців ці слова зафіксовані в складі фразеологічних зворотів, що уможливило компресію, універбацію останніх, тобто їхнє стягнення, які експліцитно й імпліцитно несуть у собі відповідну інтерпретацію світу, інтенціонально спрямовуючи саму його думку та пізнавальну спрямованість. Мотиваційний зв'язок слів-універбів та стійких висловлювань пояснюється об'єктивністю, як згортання описової синтагми, що передуює створенню слова, шляхом редукції плану вираження вихідної величини та залучення до похідного слова семантики редуктованих членів. Саме процес компресії в українській мові забезпечує фразеологічний різновид асоціативно-термінальної мотивації

Схарактеризовано породження моделі номінативних фразеологічних одиниць, що мають глибоку пояснювальну спроможність, оскільки на її підставі досліджуються процеси мотивації, здійснюється реконструкція структури знань про позначуване, логіко-інформативний зміст фразеологічних одиниць, утілений у денотативно-сигніфікативних компонентах семантики, знаходиться в тісному зв'язку з емотивно-оцінними, образно-експресивними стилістичними й культурно-національними чинниками, вочевидно взаємодію різних пізнавальних механізмів етносвідомості та колективного позасвідомого. Установлено, що номінативні одиниці за механізмом є метафоричними, оскільки на позначення процесів використовуються досвідні знання, вербалізовані у стійких фразеологічних сполученнях, що мають здатність виражати дещо більше, ніж проста сума значень їхніх складників. Здебільшого мотиватором фразеологічного сегменту є граматично залежний компонент фразеоструктури – дієслівність, що переносить на мотивоване семантику звороту в цілому з огляду на фразеологічну валентність, яка зумовлює більші розпізнавальні властивості. Перспективу подальших досліджень убачаємо в описі пареміологічної складової української культури у проєкції на певні когнітивно-семіотичні моделі.

Ключові слова: фразеологічна сполука, концептуалізація, культурний код, асоціативно-термінальна мотивація, ментально-психонетичний комплекс.

© Кочерга Г., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.10.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Галина Кочерга – кандидат філологічних наук, доцент кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Черкаси, Україна); e-mail: kocherha_galina@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-1000-3427>

Halyna Kocherha – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian Linguistics and Applied Linguistics, Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University (Cherkasy, Ukraine); e-mail: kocherha_galina@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-1000-3427>

Інеса МЕЛЬНИК,
Антоніна ДЕВІЦЬКА, Юлія ДАЦЬКО

DIGITAL PEDAGOGICAL RESILIENCE: FRAMEWORK FOR EFL PRE-SERVICE TEACHERS IN CRISES' CONTEXT

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 378.147:811.111:004.77

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2\(54\).58-63](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2(54).58-63)

Мельник І., Девіцька А., Дацько Ю. Digital Pedagogical Resilience: Framework for EFL Pre-service Teachers in Crises' Context; кількість бібліографічних джерел – 18; мова англійська.

Abstract. This article presents a theoretical framework for developing pedagogical resilience among pre-service EFL teachers in context characterized by ongoing uncertainty and disruption. Drawing on constructivist learning theory, technological content knowledge and crisis pedagogy literature, the study proposes a conceptual model that integrates digital competency development with psychological preparedness for teaching under conditions. The framework is grounded in empirical evidence from two district teacher preparation programs at Vasyl Spefanyk Carpathian National University and Uzhhorod National University, where 62 students participated in specialized courses addressing digital teaching competencies. Comparative analysis reveals that while both pedagogical and linguistic approaches to teacher preparation yield significant improvements in digital readiness, they cultivate different dimensions of professional resilience. Education-focused programs enhance emotional regulation and crisis adaptability, whereas linguistics-oriented programs strengthen technological creativity and learner-centered innovation. The proposed Digital Pedagogical Resilience framework encompasses four interconnected dimensions: technical agility, methodological flexibility, emotional intelligence, and contextual awareness. Empirical validation through pre-post survey analysis demonstrates statistically significant growth across all dimensions with large effect sizes. Qualitative analysis of student reflections illuminated the transformation from technology-as-tool to technology-as-pedagogy perspectives, indicating fundamental shifts in professional identity formation. The framework offers practical implications for curriculum design in teacher education programs, particularly those operating in conflict zoned or areas experiencing systemic educational loss. The study contributes to emerging scholarship on crisis pedagogy by demonstrating that resilience in digital teaching contexts requires simultaneous development of technical, pedagogical, emotional. And adaptive capacities rather than isolated skill acquisition.

Keywords: digital pedagogical resilience, EFL teacher education, crisis pedagogy, TRACK framework, teacher preparation, emergency remote teaching.

Problem statement. The current educational landscape, especially in regions experiencing conflicts, climate disruption or public health crises, requires a re-thinking of teacher training that goes beyond the traditional framework of competence. The COVID-19 pandemic has identified systemic vulnerabilities in teacher education programs around the world, showing that technical mastery of digital tools is insufficient when educators must simultaneously navigate pedagogical, emotional, and contextual challenges [Carrillo, Flores 2020, p. 466–487; La Velle et al. 2020, p. 596–608]. This insufficiency becomes particularly acute in foreign language teaching, where the communicative foundations of teaching require dynamic interpersonal interaction that digital environments fundamentally transform, rather than simply mediate [Lo 2023; Teh 2021, p. 65–71].

The Ukrainian experience, especially since the beginning of the full-scale war in 2022, demonstrates how educational systems can function under conditions of long-term uncertainty. Institutions of higher education are forced to constantly switch from face-to-face education to a hybrid and fully remote format, often without warning, in conditions of power outages and disruption of the Internet connection. Such a reality requires a rethinking of traditional approaches to the training of future teachers, since classical models are designed for a stable educational environment with a reliable technical infrastructure, which Ukrainian universities cannot guarantee today.

This paper proposes a theoretical framework called *Digital Pedagogical Sustainability* (DPS), which synthesizes conclusions from constructivist learning theory, models of technological pedagogical content knowledge and new scientific literature on crisis pedagogy. Unlike the existing frameworks, which consider digital competence and professional sustainability as separate domains, the proposed model conceptualizes them as fundamentally interconnected dimensions of modern teacher identity.

Analysis of the previous research. Traditional models of teacher training operate within assumptions of environmental stability, linear trajectories of professional development, and perceived access to educational resources [Darling-Hammond 2006]. These assumptions are eroded under conditions of constant uncertainty, where educators must continuously adapt to changing circumstances while maintaining the pedagogical effectiveness and well-being of students [König et al. 2020, p. 608–622]. The very notion of preparedness requires a rethinking from a state of preparedness for known scenarios to the capacity for adaptation in unpredictable contexts.

Recent research distinguishes between emergency distance learning and planned online education, emphasizing that the former represents a crisis response rather than deliberate pedagogical choices [Hodges et al. 2020]. However, this distinction loses its meaning in contexts where the emergency becomes permanent.

For example, Ukrainian teachers have been working in conditions of continuous educational violations for more than ten years, so what was initially a temporary crisis reaction turned into a permanent working reality. In such a situation, the division into «emergency» and «planned» training is artificial.

Research in foreign language teaching documents the various challenges English teachers face when moving to online platforms. The studies show that teachers struggle with supporting student engagement, adapting interactive classes, and providing effective feedback in virtual environments [Cheung 2021, p. 55–70; Wong et al. 2022, p. 1–10]. Studies from other contexts indicate that technical difficulties, pedagogical uncertainties and increased workload are common problems among language teachers adapting to online teaching [Rahman 2020, p. 179–194].

The theoretical foundation for understanding the challenges of online language learning lies in social constructivist approaches to education that emphasize the importance of social interaction in knowledge construction. Vygotsky's concept of a near-term development zone becomes particularly relevant in online contexts where support typically provided through peer interaction and teacher guidance should be redefined for digital platforms [Hamat, Embi 2010, p. 237–246]. The main challenge is to preserve the social nature of language learning, where students and teachers work through digital tools that have both their limitations and new opportunities for communication.

Recent developments in distance learning for the training of foreign language teachers highlight the importance of systematic competence development and quality assurance measures. Research indicates that effective online language learning requires not only technical skills but also a deep understanding of pedagogical principles to adapt methodologies to digital environments [Petrov, Atanasova 2020, p. 139–148]. The integration of synchronous and asynchronous learning elements, often called mixed or hybrid approaches, appears to be particularly promising for supporting engagement while meeting the diverse needs of learners and technological constraints.

Distance learning technologies in foreign language teaching have evolved significantly, with a focus on quality assurance in education through comprehensive pedagogical design rather than merely technological implementation [Ismailov, Chiu 2017, p. 374–389]. Research has identified specific strategies that prove effective in online English teaching contexts, including the strategic use of videoconferencing to develop speaking skills, instant messaging applications for written interaction, and gamification strategies to increase motivation [Gozcu, Caganaga 2016, p. 126–135; Ma 2018, p. 46–48].

The psychological impact of online teaching on educators has also emerged as a significant issue. Studies indicate that teachers experience increased stress, workload and isolation when switching to online learning, especially when this transition occurs quickly without adequate training or support [Mheidly et al. 2020]. These findings suggest that teacher training programs

should address not only the technical and pedagogical aspects of online teaching, but also psychological preparedness and stress management strategies.

Despite the growing body of literature on digital pedagogy and crisis learning, limited research offers comprehensive theoretical frameworks that integrate the technical, pedagogical, emotional and contextual dimensions of teaching sustainability. Most existing research focuses on the adaptation of teachers during service during acute emergencies, with less emphasis on proactively preparing future teachers for an uncertain future.

Research aim and objectives. The main goal of this article – is to present and empirically substantiate the theoretical framework of Digital Pedagogical Sustainability for training teachers of English as a foreign language in crisis contexts. Specific tasks include: to develop a conceptual model that integrates the four dimensions of sustainability; to empirically validate the framework through a comparative analysis of two teacher training programmes; to identify the mechanisms through which digital pedagogical sustainability develops; to investigate how disciplinary orientation affects the trajectories of sustainability development; to provide practical guidance for curriculum development.

The existing model of technological pedagogical content knowledge, although valuable, provides limited understanding of how teachers support work performance when technological infrastructures fail, the student experiences stress, or educational contexts change rapidly. Available frameworks often view digital competence as a technical skill rather than a multi-dimensional ability encompassing emotional and adaptive elements.

Methods and techniques of the study. The study was conducted at Uzhhorod National University during the 2023–2024 academic year in wartime conditions, where educational institutions are exposed to frequent power outages, air alarm signals and population movements. The comparative design of the study studied two teacher training programs: Case 1 included 28 fourth-year students majoring in «Secondary education (English and foreign literature)» registered in the course «Distance learning of foreign languages». Case 2 involved 34 third-year students majoring in «Applied Linguistics» participating in the course «Digital Tools for Teaching English as a Foreign Language».

A 25-point Digital Pedagogical Sustainability Scale was developed to measure the four dimensions of the framework. The instrument used 5-point Likert scales with five points per dimension plus five global stability points. Psychometric validation through exploratory factor analysis confirmed a four-factor structure with strong internal consistency for each subscale. The scale was administered at three time points: pre-intervention (week 1), mid-intervention (week 8) and post-intervention (week 16).

Semi-structured reflective essays collected in weeks 2, 9, and 15 encouraged students to articulate their evolving understanding of digital teaching, de-

scribe the challenges faced, and reflect on personal transformation. The two focus group discussions per case provided a deeper look into the collective processes of meaning-making and the interpersonal dynamics shaping resilience development.

Quantitative data analysis included repeated measures of analysis of variance to study changes within groups through time points. Qualitative data underwent a systematic thematic analysis following the approach of Brown and Clark, which included familiarization with the data, systematic open coding, focused coding to organize previous topics, reviewing topics to ensure coherence, and producing a report with examples of citations.

Presentations of the basic material. *Conceptual model of Digital Pedagogical Sustainability.* The Digital Pedagogical Sustainability framework integrates four interrelated dimensions that collectively ensure effective teaching in unstable environments.

Technical agility encompasses not just the mastery of specific digital tools, but the ability to quickly learn new technologies, eliminate unexpected problems, and seamlessly navigate across platforms as circumstances change. This dimension goes beyond instrumental competence, including technological self-efficacy and adaptive problem solving.

Methodological flexibility represents the ability to redefine pedagogical approaches for digital environments, rather than simply porting face-to-face methods to online platforms. This dimension requires

a deep understanding of how learning processes differ between modalities and a creative adaptation of learning strategies to harness digital opportunities while mitigating constraints [Hazaymeh 2021, p. 501–518].

Emotional intelligence includes recognizing and managing both students' own emotional responses to uncertainty and affective needs during disruptions. This dimension encompasses stress management, empathy cultivation, and the ability to maintain pedagogical relationships despite physical distance and technological mediation.

Contextual awareness refers to understanding how broader social, political, and infrastructural factors shape educational opportunities and constraints. This dimension includes recognition of digital equality issues, sensitivity to students' diverse access to technology and enabling learning environments, and adaptation of expectations to contextual realities.

These four dimensions interact dynamically rather than functioning independently. Technical agility without methodological flexibility produces technologically sophisticated but pedagogically inefficient learning. Emotional intelligence without contextual awareness can lead to empathic responses that do not address structural barriers to learning.

Quantitative results of sustainability development. The analysis revealed a substantial and statistically significant increase in digital pedagogical sustainability in both programs. The results are presented in Table 1.

Table 1

Dynamics of development of digital pedagogical sustainability by programs (n=62)

Dimension	Education programme (n=28)			Linguistics programme (n=34)		
	Pre-course M±SD	Post-course M±SD	Cohen's d	Pre-course M±SD	Post-course M±SD	Cohen's d
Technical ability	2,3±0,8	4,1±0,6	2,51***	2,6±0,7	4,4±0,5	2,76***
Methodological flexibility	2,1±0,7	4,3±0,5	3,14***	2,2±0,8	4,2±0,6	2,89***
Emotional intelligence	2,4±0,9	4,5±0,6	2,67***	2,5±0,8	4,3±0,7	2,43***
Contextual awareness	2,2±0,8	4,0±0,7	2,37***	2,3±0,9	4,1±0,6	2,29***
Overall DPR	2,3±0,7	4,2±0,5	2,89***	2,4±0,7	4,3±0,5	2,71***

Примітка: M – mean; SD – standard deviation; ЦПР – Digital Pedagogical Resilience; *** p<0,001

Both programs demonstrated large effect sizes in all dimensions, indicating significant practical significance along with statistical significance. Repeated ANOVA measurements confirmed meaningful time effects without meaningful program-time interactions, suggesting that both approaches effectively cultivated resilience despite disciplinary differences.

Qualitative mechanisms for the development of sustainability. Thematic analysis of reflective essays revealed three overarching processes through which students developed digital pedagogical resilience.

Cognitive restructuring. Students have progressed from considering technology as a complement to recognizing it as a transformation of pedagogical relationships. Initial reflections characterized digital tools as ways to deliver content online or substitutes for physical classes. Later reflections revealed a more refined understanding. One education student in week 15 wrote: «I used to think that teaching online meant taking my lesson plans and putting them on Zoom. Now I understand that digital environments create completely different learning spaces where students interact with

content, with me and with each other in fundamentally new ways».

A linguistics student in week 15 reflected: «As a linguist, I came to understand digital tools not as technology, but as language capabilities. They create new contexts for authentic communication, new genres of written interaction, new ways of linguistic expression». These reflections show a movement from instrumental to constitutive understanding of technology, recognizing digital environments as fundamentally changing, rather than merely mediating, pedagogical processes.

Experimental learning through productive failure. Students have repeatedly emphasized the importance of dealing with technological challenges and recovering from failures. Rather than viewing failures as setbacks, successful sustainability development included redefining them as learning opportunities. Education student in week 9 shared: «When my Zoom froze during a hands-on lesson, I panicked. But then I realized that my students could continue to work at Google Doc, which we shared, and I could join from my phone. That moment taught me more about digital sustainability than any lecture could.

Community support and mutual learning. Students consistently identified peer interaction as crucial to developing resilience, describing how collaborative problem solving reduced anxiety and expanded decision repertoires. An education student in week 15 wrote: «Working with classmates has shown me that there are always several ways to solve technological problems. When I got stuck, someone always had a different approach. It helped me understand that digital teaching is not about owning all the answers – is about ingenuity and asking for help».

Disciplinary variations in the expression of sustainability. While both programs cultivated overall digital pedagogical resilience, qualitative analysis found that students of education and linguistics expressed resilience through slightly different professional identities.

Education students often formulated digital teaching through the lenses of student well-being, inclusive practice, and emotional connection. One student in week 15 wrote: «The biggest challenge for me was not learning Zoom – it was figuring out how to make students feel noticed and cared for through the screen. I had to develop new ways of checking, new signals for when someone was fighting, new approaches to building a cool community».

Linguistics students were more likely to discuss digital teaching through a framework of linguistic interaction, communicative authenticity, and creative use of language. One student in week 15 wrote: «What fascinated me the most was the discovery of how digital tools create new contexts for real communication. Students can interact with authentic texts online, interact with native speakers from other countries, document their language learning travels through digital portfolios».

Practical recommendations for pedagogical education. Based on empirical findings, several recommendations for teacher training programs emerge. Programs should integrate digital teaching preparation throughout methodological, evaluative and practical

experiences, rather than offering separate technology courses. Such integration emphasizes that digital teaching represents an excellent pedagogical approach, which requires a rethinking of basic teaching practices.

Curricula must consciously create opportunities for students to face and overcome authentic technological challenges in supported environments. Instead of presenting polished demonstrations, training should model troubleshooting, recognize technological failures, and promote collaborative problem solving. Such experiences build emotional regulation and adaptive capacity that are essential for resilience.

Programs should explicitly address the affective aspects of teaching in uncertainty, including stress management, empathy cultivation, and maintaining professional relationships despite physical distance. Equally important is the development of contextual awareness of digital equality, infrastructure constraints and sociopolitical factors shaping educational opportunities.

Interdisciplinary collaboration in teacher training enriches students' professional development by exposing them to a variety of digital teaching perspectives. Universities can create joint courses, collaborative projects or mutual mentoring schemes that connect students from different majors to promote integrated understanding.

Conclusions. This research advances the theoretical understanding of teacher training for uncertain contexts, proposing and validating the Digital Pedagogical Sustainability framework. The findings demonstrate that effective digital teaching in unstable environments requires the simultaneous development of technical agility, methodological flexibility, emotional intelligence and contextual awareness of – dimensions that interact dynamically rather than function independently.

Both education – and linguistics-focused approaches to teacher training prove effective in cultivating resilience, albeit through slightly different developmental trajectories reflecting disciplinary emphases. Education students showed stronger growth in emotional intelligence and emphasized pedagogical relationships, while linguistics students showed greater gains in technical agility and focused on communicative innovation.

The research contributes to the science of crisis pedagogy, demonstrating that adaptive capacity can be consciously cultivated through systematic training, rather than arising only reactively through crisis experiences. This conclusion is of particular importance for regions experiencing constant violations, where the proactive training of future teachers is essential to support the functioning of the educational system.

The consequences extend beyond conflict zones to any context where traditional assumptions about educational stability no longer apply –, whether due to climate change, pandemics, economic instability, or rapid technological transformation. As uncertainty becomes normalized rather than exceptional, teacher training must evolve from learning for known scenarios to cultivating the ability to continuously adapt in unpredictable futures.

The Digital Pedagogical Sustainability Framework offers both theoretical advancement and practical guidance for this evolution, providing conceptual tools for understanding sustainability as multidimensional and practical recommendations for curriculum

development. Future research, expanding and refining the framework in a variety of contexts, will further strengthen its contribution to the training of educators capable of maintaining the quality of education despite persistent disabilities.

References

1. Carrillo C., Flores M. (2020) COVID-19 and teacher education: A literature review of online teaching and learning practices. *European Journal of Teacher Education*, 43(4), 466–487 [in English].
2. Cheung A. (2021) Language teaching during a pandemic: A case study of zoom use by a secondary ESL teacher in Hong Kong. *RELC Journal*, 54(1), 55–70 [in English].
3. Cheng X., Lam S.F. (2021) Tertiary student experiences of emergency remote teaching: Students' technology readiness and satisfaction with online learning effectiveness. *Educational Technology Research and Development*, 69(5), 2787–2807 [in English].
4. Darling-Hammond L. (2006) Constructing 21st-century teacher education. *Journal of Teacher Education*, 57(3), 300–314 [in English].
5. Gozcu E., Caganaga C.K. (2016) The Importance of Using Games in EFL Classroom. *Cypriot Journal of Educational Sciences*, 11(3), 126–135 [in English].
6. Hamat A., Embi H. (2010) Constructivism in the design of online learning tools. *European Journal of Educational Studies*, 2(3), 237–246 [in English].
7. Hazaymeh W. (2021) EFL students' perceptions of online distance learning for enhancing English language learning during Covid19 pandemic. *International Journal of Instruction*, 14(3), 501–518 [in English].
8. Hodges C., Moore S., Lockee B., Trust T., Bond A. (2020) The difference between emergency remote teaching and online learning. *EDUCAUSE Review*. Retrieved from <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning> [in English].
9. Ismailov M., Chiu T.K. (2017) Distance Learning Technologies in Foreign Language Teaching: Assuring Education Quality. *Contemporary Educational Technology*, 8(4), 374–389 [in English].
10. König J., Jager-Biela D., Glutsch N. (2020) Adapting to online teaching during COVID-19 school closure: Teacher education and teacher competence effects among early career teachers in Germany. *European Journal of Teacher Education*, 43(4), 608–622 [in English].
11. La Velle L., Newman S., Montgomery C., Hyatt D. (2020) Initial teacher education in England and the Covid-19 pandemic: Challenges and opportunities. *Journal of Education for Teaching*, 46(4), 596–608 [in English].
12. Lo N.Pk. (2023) Digital learning and the ESL online classroom in higher education: teachers' perspectives. *Asian-Pacific Journal of Second and Foreign Language Education*, 8, Article 24 [in English].
13. Ma K. (2018) The Application of Educational Games in English Teaching for Non-English Major Students. *8th International Conference on Education and Management*, 75, 46–48 [in English].
14. Mheidly N., Fares M.Y., Fares J. (2020) Coping with stress and burnout associated with telecommunication and online learning. *Frontiers in Public Health*, 8, Article 574969 [in English].
15. Petrov P.D., Atanasova T.V. (2020) Possibilities of Using Distance Learning in the Professional Training of a Future Foreign Language Teacher. *International Journal of Higher Education*, 9(4), 139–148 [in English].
16. Rahman K. (2020) Learning amid crisis: EFL students' perception on online learning during Covid-19 outbreak. *English Teaching, Learning, and Research Journal*, 6(2), 179–194 [in English].
17. Teh W. (2021) Communicative language teaching (CLT) in the context of online learning: A literature review. *International Journal of TESOL and Education*, 1(2), 65–71 [in English].
18. Wong C., Pomepeo-Fagnoli A., Harriott W. (2022) Focusing on ESOL teachers' well-being during COVID-19 and beyond. *ELT Journal*, 76(1), 1–10 [in English].

РАМКА ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ВИКЛАДАЧІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ В УМОВАХ КРИЗИ

Анотація. Стаття представляє теоретичну рамку для розвитку цифрової педагогічної стійкості серед майбутніх викладачів англійської мови як іноземної в контекстах, що характеризуються постійною невизначеністю та порушеннями освітнього процесу. Спираючись на конструктивістську теорію навчання, модель технологічного педагогічного змістового знання та літературу з кризової педагогіки, дослідження пропонує концептуальну модель, яка інтегрує розвиток цифрової компетентності з психологічною готовністю до викладання в нестабільних умовах. Рамка ґрунтується на емпіричних даних двох різних програм підготовки вчителів Ужгородського національного університету та Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, де 62 студенти брали участь у спеціалізованих курсах, спрямованих на розвиток цифрових педагогічних компетентностей. Порівняльний аналіз показує, що педагогічний та лінгвістичний підходи до підготовки вчителів дають значні покращення цифрової готовності, але культивують різні виміри професійної стійкості. Програми, орієнтовані на освіту, посилюють емоційну регуляцію та адаптивність у кризових ситуаціях, тоді як програми, орієнтовані на лінгвістику, зміцнюють технологічну креативність та інновації, орієнтовані на учня. Запропонована рамка цифрової педагогічної стійкості охоплює чотири взаємопов'язані виміри: технічну спритність, методологічну гнучкість, емоційний інтелект та контекстуальну обізнаність. Емпірична валідація через аналіз опитувань до та після курсів демонструє статистично значуще зростання у всіх вимірах з великими роз-

мірами ефекту. Якісний аналіз рефлексій студентів висвітлює трансформацію від розуміння технології-як-інструменту до технології-як-педагогіки, що вказує на фундаментальні зміни у формуванні професійної ідентичності. Запропонована концептуальна основа має важливе практичне значення для розробки навчальних програм у системі педагогічної освіти, зокрема для підготовки вчителів, які працюватимуть у зонах збройного конфлікту чи регіонах із системними порушеннями функціонування системи освіти. Дослідження вносить внесок у нову науку про кризову педагогіку, демонструючи, що стійкість у контекстах цифрового викладання вимагає одночасного розвитку технічних, педагогічних, емоційних та адаптивних здібностей, а не ізольованого набуття навичок.

Ключові слова: цифрова педагогічна стійкість, підготовка викладачів англійської мови, кризова педагогіка, модель ТРАСК, екстрене дистанційне навчання.

© Мельник І., 2025 р.; © Девіцька А., 2025 р.; © Дацко Ю., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 30.09.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.10.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Інеса Мельник – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри англійської філології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника; melnykinesa41@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5594-4269>

Inesa Melnyk – Candidate of Pedagogy, Associate Professor of English Philology Department of Vasyl Stefanyk Carpathian National University; melnykinesa41@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5594-4269>

Антоніна Девіцька – доктор філософії, доцент кафедри прикладної лінгвістики Ужгородського національного університету; antonina.devitska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7575-5390> **Antonina Devitska** – PhD, Associate Professor of the Department of Applied Linguistics of Uzhhorod National University; antonina.devitska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7575-5390>

Юлія Дацко – доцент кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка; jdatsko@yahoo.co.uk; <https://orcid.org/0009-0002-7502-2645>

Yuliya Datsko – Associate Professor of English Philology Department of Ivan Franko Lviv National University; jdatsko@yahoo.co.uk; <https://orcid.org/0009-0002-7502-2645>

ПРОКЛЬОНИ ЯК ВЕРБАЛЬНІ МАРКЕРИ ГНІВУ ДІАЛЕКТНОСІЯ (на матеріалі закарпатського говору)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 811.161.25'282.2(477.87):81'373.72

DOI: [https://doi.org/10.24.144/2663-6840/2025.2\(54\).64-70](https://doi.org/10.24.144/2663-6840/2025.2(54).64-70)

Пискач О. Прокльони як вербальні маркери гніву діалектоносія (на матеріалі закарпатського говору); кількість бібліографічних джерел – 20; мова українська.

Анотація. У статті досліджено склад, семантику й особливості функціонування прокльонів як вербальних маркерів негативних емоцій діалектоносія. Зокрема, проаналізовано структурні особливості прокльонів у закарпатських говірках; з'ясовано специфіку функціонування різних тематичних груп номінацій у складі прокльонів; розкрито семантику й походження специфічних діалектних компонентів вигуківих фразем-прокльонів; простежено взаємозв'язок прокльонів із ментальністю та психоемоційним станом діалектоносіїв.

Доведено, що потужним комунікативним маркером негативних емоцій у носіїв закарпатського говору є прокльони, абсолютна більшість яких належить до вигуківих фразеологізмів. Емоції гніву вербалізують прокльони з біблійними, міфічними, метеорологічними, абстрактними та іншими концептами: *Бог, чорт, фрас, гута, шл'ак, бідá, кáра, грім* тощо.

За ступенем вияву гніву прокльони можна умовно поділити на легкі, що виражають незадоволення, докір і не пророкують каліцтва чи смерті опонента (це переважно вислови з фаунонімами), і важкі, що демонструють злість і ненависть до адресата мовлення.

У компонентному складі прокльонів переважає питома українська лексика (*Бог, нéбо, марá, сóнце, пес; пока́рати, побíти, пропáсти* та ін.), а незначна частина німецьких та угорських запозичень (*галі́ба, гúта, файг, фрас, шл'ак, ф́ранца, тра́фити*) засвідчує специфіку закарпатського говору.

За метою висловленої думки проаналізовані прокльони є спонукальними конструкціями й промовляються з відповідною окличною інтонацією, у якій доволі помітне емпатичне акцентування. Додатковими граматичними засобами вираження спонукальності є частки *богдáй, най / н'ай, дб́й / ў́бы / бы* та дієслівні форми наказового способу чи дійсного в значенні наказового. Із погляду синтаксичної будови переважають прокльони зі структурою простого двоскладного чи односкладного речення.

Оскільки прокльони належать до табуйованих висловів, їх використання доволі обмежене й зумовлене культурними, релігійними та індивідуально-психічними особливостями діалектоносіїв.

Ключові слова: гнів, проклін, закарпатський говір, структура, семантика, фразеологізм.

Формулювання проблеми. Увага науковців до вивчення активної ролі емоцій у діяльності особистості, дослідження різних способів і засобів вербалізації емоційно-психологічного стану людини, її ставлення до різноманітних життєвих ситуацій, вираження позитивної та негативної емоційності є одним із пріоритетних напрямів лінгвістики, що зумовлено антропологічною спрямованістю сучасних мовознавчих студій. Дослідження взаємозв'язку мовної системи та емоційної сфери людини зумовило появу та становлення окремої галузі мовознавства – емотіології, або лінгвістики емоцій.

Попри значну кількість праць у галузі емотіології, прокльони як маркери негативної емоційності в закарпатських говірках ще не були предметом спеціального вивчення, чим зумовлена актуальність цієї розвідки.

Аналіз досліджень. Властивість мови виражати системою своїх засобів емоційність мовця перебуває в тісному зв'язку з такими семантичними категоріями, як оцінка та експресивність. Сьогодні проблему мови та емоцій активно досліджують українські й зарубіжні лінгвісти А. Вежибська, І. Голубовська, Л. Гнатюк, С. Жаботинська, А. Залізник, О. Падучева, Є. Петренко, Н. Романова, В. Сліпецька, В. Телія, Н. Цинтар, В. Шаховський,

О. Селіванова, Н. Бойко, О. Трофімова, І. Літвінчук, М. Степанюк, В. Папіш та багато ін.

Емоції охоплюють *суб'єктивний досвід* (безпосереднє, чуттєве переживання); *фізіологічні реакції* (внутрішню реакцію певних систем організму, автономної нервової системи, серцево-судинної, дихальної, серцебиття, почервоніння); *когнітивні процеси* (думки про емоції та ситуації, які їх викликають); *експресивну поведінку* (експресивні зовнішні виразні рухи, які можна помітити у виразі обличчя (міміка), рухах тіла (пантоміміка), вокалізації); *інструментальну поведінку* (схильність до певних дій) і відіграють важливу роль у життєдіяльності людини. Основними функціями емоцій є оцінка, спонукання до діяльності, стереотипне розв'язання ситуацій, організація діяльності, вплив на пізнавальні й органічні процеси [Дуткевич 2017, с. 211].

У науковій літературі з емотіології існує два основні підходи до розуміння емоцій: 1) культурно-релятивістський, відповідно до якого емоції є етноспецифічними, а здатність їх переживати залежить від культури людини та її лінгвоетнічної належності; 2) універсальний, згідно з яким будь-яка емоція відкрита для переживання людиною, попри її національність та культурні чинники, національно-специфічним може бути лише ставлення до емоцій [Петренко 2018, с. 82].

Загальноприйнятою є класифікація емоцій на позитивні, негативні та амбівалентні. Позитивні емоції pojawiaються тоді, коли всі плани узгоджені між собою та усунено непередбачувані обставини. Причиною негативних емоцій є проблема, для вирішення якої немає чи бракує ресурсів. Амбівалентні емоції висловлюють двоїсте переживання, коли об'єкт одночасно викликає в людини два протилежні почуття [Коновал 2019, с. 194]. Серед базових негативних емоцій виділяють переважно п'ять: гнів, сум, страх, зневага (відраза), провина. Зосередимо свою увагу на гніві.

Гнів належить до вроджених імпульсивних універсальних емоцій, часто проявляється як афект, причиною якого є відчуття фізичної чи психологічної перешкоди на шляху до чогось. Почуття впевненості в собі під час гніву значно вищі, ніж під час будь-якої іншої негативної емоції. Амплітуда перебігу гніву (*неспрямована емоція*) представлена такими емоційними станами: невдоволення, роздратування, сердитість, обурення, злість, лють. Відчуття гніву з різним ступенем інтенсивності може виявлятися в таких емоційних станах, як невдячність, ворожість, відчуженість, ненависть, помста, відраза (*спрямована емоція*), формою мовного вияву цих емоцій будуть сарказм, крик, погроза, докір, звинувачення [Гірняк 2019, с. 32].

Мова наділена потужним арсеналом засобів репрезентації емоцій. Головне навантаження вербального вираження почуттєвих інтенцій мовця, яке пов'язане із суб'єктивним баченням та оцінюванням фрагментів картини світу, мають лексичні одиниці та їхні лексико-семантичні варіанти. Проте широкі можливості для вираження й передачі людських емоцій виявляють фразеологізми, які репрезентують особливості асоціативно-образного світосприйняття й типові риси національної самосвідомості. Як слушно зауважила Н.Коваленко, «фразеологізми як мовні одиниці «утримують» у своїх значеннях світогляд носіїв мови / говірок, який має загальнолюдську символіку та власне національні категорії культури, здатні набувати нових семантичних відтінків» [Коваленко 2021, с. 340].

Хоча різноаспектних досліджень діалектних фразеологізмів на сьогодні є чимало (праці В. Лавера, В. Чабаненка, В. Ужченка, Д. Ужченка, Г. Ступінської, Я. Битківської, Н. Кірілкової, З.Мацюк, Г. Добролюжі, Н. Коваленко, В. Грещука, Л. Шуст, А. Галас, О. Мигилинець, Г. Шкурко, О. Харківської та ін.), особливої уваги потребує аналіз фразеологічної варіативності, синонімії, полісемії для вираження емоцій у мовленні діалектоносія, що пояснюється культурними, географічними, соціальними, економічними та іншими чинниками.

Мета статті – дослідити склад, семантику й особливості функціонування прокльонів як вербальних маркерів негативних емоцій діалектоносія.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: 1) проаналізувати структурні особливості прокльонів у закарпатських говірках; 2) з'ясувати специфіку функціонування різних тематичних груп номінацій у складі прокльонів; 3) розкрити семан-

тику й походження специфічних діалектних компонентів у вигуківих фраземах-прокльонах; 3) простежити взаємозв'язок прокльонів із ментальністю та психоемоційним станом діалектоносіїв.

Об'єктом дослідження є мовлення носіїв закарпатського говору південно-західного наріччя. Предмет дослідження – склад, семантика, ареальне варіювання та функціонування прокльонів у закарпатських говірках. Джерельна база – більше 150 мовних одиниць, зібраних авторкою особисто та вилучених із різних лексикографічних праць. Матеріали з говірки с. Довге представлено на базі рукописної картотеки В. Німчука. Обсценні вислови в статті не розглядаємо.

Методи та методика дослідження: *індуктивний* та *описово-аналітичний* методи використано для систематизації та аналізу фактичного матеріалу; *структурний* і *семантичний* – для розкриття текстової інтеграції прокльонів; методи *компонентного* й *етимологічного* аналізу – для виділення специфічних компонентів прокльонів і з'ясування їх походження; елементи *лінгвокультурологічного* й *психолінгвістичного* аналізу – для простеження взаємозв'язку прокльонів із ментальністю та психоемоційним станом діалектоносіїв.

Виклад основного матеріалу. Яскравим засобом відображення різних ступенів гніву, роздратованості є проклин (прокляття, лайка, лайливий волонтиатив, лайливий інтер'єктив) – лайливий вислів, який виражає різкий осуд когось, чого-небудь, велике обурення кимсь, чимсь, ненависть до когось, чогось і т. ін. Різним аспектам лінгвістичного аналізу прокльонів у межах стійких висловів присвятили наукові праці Т. Осіпова, Ю. Дем'янова, Г. Добролюжі, Л. Шуст та ін. На думку Г. Добролюжі, «вигуківі фразеологізми-прокльони – це емоційно-імперативні формули, які безпосередньо спрямовані до співрозмовника й покликані зупинити мовну чи поведінкову агресію, застерегти від певних учинків, залякати чи угамувати співбесідника» [Добролюжа 2015, с. 154].

Конотативний компонент значення прокльонів є досить однорідним – їм властивий високий ступінь експресії й перевага негативних емоцій. Особливість таких конструкцій полягає в тому, що емоційний елемент належить мовцеві, а експресивний спрямований передусім на об'єкт прокльону. Психологія пояснює такі психічні вияви як спосіб зняття напруження, стресу, емоційної розрядки. Експресивну потужність негативних побажань можна прирівняти до фізичної дії – бійки, биття посуду, ламання меблів. Гендерні особливості використання подібних зворотів підтверджує суттєва їх перевага в мовленні жінок, оскільки в чоловіків домінує фізична агресія, а вербальна часто обмежується типовими обсценними висловами.

За своєю комунікативною функцією прокльони завжди спрямовані на адресата мовлення, а тому передбачають наявність спільних знань, досвіду та предмета комунікації. Уживання лайливих формул порушує комунікативну рівновагу, понижує соціальний статус адресата, послаблює його комуніка-

тивні позиції, підсилює негативні емоції через їх «викрикування», поглинання емоції, що її переживає адресант тощо [Дем'янова 2010, с. 77].

Семантичний аналіз таких висловів безпосередньо переплітається з культурною спадщиною її носіїв, оскільки у формальному плані «прокльони тісно пов'язані з іншими фрагментами народної словесності: з прикметами, забобонами, присяганнями, закляттями, замовляннями, нашіптуваннями і т. ін.» [Головіна 2009, с. 103]. На думку багатьох учених, міфопоетичний свідомості властива віра в те, що слово має магічну силу, що воно здатне впливати на ситуацію; сам факт виголошення прокльону є певною магічною дією. У більшості випадків мета прокльону – вплинути не стільки на поведінку адресата, скільки на поведінку вищих сил, які можуть змінити ситуацію. Адже «замовляння та клятви виникли в період язичництва, у час ірраціонального сприйняття світу, коли передчуття та інтуїції люди надавали найбільшого значення» [Тиховська 2020, с. 73]. Відомий етнограф, дослідник закарпатського фольклору Ф. Потушняк зауважував, що клятви та прокльони зазнали трансформації – спочатку вони відображали віру людей в існування й допомогу чи покарання вищих сил, а згодом через багаторазове повторення втратили магічне спрямування й перетворилися на словесні формули експресивного змісту [Потушняк 1943, с. 127].

У ментальній свідомості діалектоносіїв закарпатського говору проклин сприймається як порушення стійких норм християнської моралі: *г'ан'ба / гр'іх кл'асту* (Чепа); *кл'асту то гр'іх* (Завадка); *кл'ане г'і їдовіц'а* (Верб'яз); *лаїут лиш безб'ожники* (Колочава), а тому є важким гріхом: *не мож ла́ти / бо будеш у пі́кл'і го́р'іти* (Ворочево). Адже надарма існує повір'я, що прокльон має кармічну силу, а людина, яка багато лає, помиратиме важкою смертю. Вербальним захистом від прокльону часто слугують фрази-обереги: *стекло́ бы ти с'а сло́во, йак ла́йеш; стекло́ бы ти (му, вам тощо) с'а сло́во!* 'щоб не збулося твоє побажання'; *а Го́спод' бы ти с'а зра́доваў* – кажуть за якісь прокльони (Довге); *стекло́ бы ти с'а сло́во на гі́но́ псо́во* – щоб погані слова втратили силу (Торунь). Реагуючи на прокльон і спрямовуючи його негативний вплив на сусідні гори, діалектоносії промовляють: *на Сме́рек та на Плеши́ву!* (Торунь). Водночас у мовленні носіїв закарпатського говору існує ціла низка прокльонів та замовлянь, адресованих нечистій силі чи босорканням. При цьому на позначення нечистої сили використовують евфемістичний відповідник – займенник *тот*: *тот / ни двиг бы с'а* (Довге); *тот / не маў бы мо́цы / ги жа́ба хвоста́* (Торунь); *таг' бы с'а держа́ла на сі́лах / йак пісо́к на ві́лах; вичі́р'а бы му (й'у) за мо́р'ом* (Довге) – про босорканню та ін.

У прокльонах застосовується своєрідний мовний прийом – залучення для здійснення зловісного пророкування третьої сили – суб'єкта-виконавця. Це допомагає тому, хто кляне, тобто чинить гріх, «залишатись у тіні» та уникати за це покарання [Головіна 2009, с. 104]. В обстеженому нами матеріалі таких суб'єктів-виконавців переважно позначають:

а) **біблійні та міфічні назви:** *Бог бы вас да́де не д'і́у; Бог / Го́спод' бы т'а по́биў / покараў* (більшість гов.); *Бог по́биў с'віт!* (Довге); *Бог бы т'а по́биў іс'е́мого не́ба* (Чепа); *Бог бы вас де́риў* (Річка); *Бог бы го ні даў* (Річка); *Бо́га му [того]* (усі гов.); *до па́на Хри́ста* (Турички); *Ма́р'ічка бы т'а по́би́ла* (Торунь) – ідеться про Марію – матір Христа; *Ма́р'і́а бы го по́би́ла; Ма́р'і́а бы го Бо́жа по́би́ла; по́би́ла бы го Прі́с'ата Д'і́ва* (Річка); *біс бы т'а н'іс; са́тана бы т'а по́нік* (Горяни); *ўбы т'а чо́рт за но́гу ў ха́ш'ч'у ўхо́пиў; чо́рт бы тобо́ў ха́ш'ч'у вози́ў* (Білки); *чо́рт бы тобо́ў не́кло проло́миў* (Завадка); *ма́ра бы го Бо́жа ўби́ла* (Сасово); *по́биў бы т'а антíхрист* (усі гов.); *анцихри́ст бы т'а зніщи́ў* (Горяни); *по́биў бы т'а антíпи́ло́туш 'прокльон'; антíхрест бы т'а по́биў 'прокльон'* [Грицак 2017, с. 64]; *анца́пи́лош бы т'а по́биў 'прокльон'* [Грицак 2017, с. 65]; *не́кло бы т'а по́би́ло* (більшість гов.);

б) **назви хвороб:** *гу́та / гут'а бы т'а по́би́ла / ўби́ла* (більшість гов.), де *гу́та* < угор. *guta* (*űtés*) 'апоплексичний удар, тобто інсульт'; *ўбы т'а шл'ак тра́фиў* (усі гов.); *шл'ак бы т'ра́фив кого* 'уживається як лайка, що виражає недобре побажання кому-небудь' [Сабадош 2021, с. 588], де *шл'ак* < нім. *Schlag* 'удар; пастка на птахи; параліч' [Етимологічний словник, т. 6, с. 442], варто зазначити, що прокльони з цим номеном відомі не тільки в південно-західному наріччі (бойківські, гуцульські, наддністрянські, буковинські, лемківські говори), але й на Поліссі: *шоб тебе шл'а́ тра́фиў; шоб тебе шл'ак тра́фиў* [Доброльожа 2015, с. 155]; *богда́й на т'а напа́ла ф́ра́нца та ко́рбста / ўбы на то́бі до́ста* (Торунь), де *ф́ра́нца* < п. *franca* (мн. *france*) 'сифіліс, пранці' походить від нвн. *Franzen, Franzosen* 'сифіліс, пранці', що виникло, очевидно, внаслідок скорочення первісного *Franz(os)enkrankheit* 'т.с.', букв. 'французька хвороба' [Етимологічний словник, т. 4, с. 555]; *бола́ би впа́ла 'прокльон'* [Грицак 2017, с. 276] – важка хвороба, болячка; *кы́лы бы с' т'а віс'іли* (Сасово) – грижа; *би т'а ко́рбстами бме́тало* (Турички); *ко́рбста бы т'а з'і́ла* (Горяни); *ко́л'у́чка бы т'а по́би́ла / заду́шліла* (Торунь) – різкий, колючий біль (псл. **kolti* 'колоту, проколювати, бити чимсь гострим; лупати, розколювати' [Етимологічний словник, т. 2, с. 526]); *тре́ска бы т'а зніщи́ла* (Горяни), де *тре́ска* – лихоманка, що пов'язане з псл. *tręsti* 'трясти' [Етимологічний словник, т. 5, с. 629], пор. літ. **Бий (бері́, трясі́) / побій́ трясця** кого, *лайл*. Уживається при висловленні недоброго побажання кому-небудь або невдоволення, досади з якогось приводу, бажання знехтувати чимось і т. ін. [Фразеологічний словник 1993, с. 901]; *шў́л' бы му нў́с из'і́у* (Довге) – *шў́л'*, очевидно, пов'язане з *шоблуді* 'струпи (перев. на голові); парші; захворювання шкіри', походження якого не зовсім ясне; можливо, зводиться до псл. **šēlōdъ* [Етимологічний словник, т. 6, с. 453];

в) **абстрактні назви:** *нево́йа бы йіх уби́ла* (Довге); *ниво́йа бы то́то забра́ла* (Сасово); *недо́л'а бы т'а зніщи́ла* (Горяни); *нево́ля бы тя йі́ла* [Грицак 2017, с. 64]; *бідá бы го по́би́ла* (усі гов.); *бідка́ бы*

т'а у́зала; бідни́ц'а бы *т'а* по́била (Торунь); *бідá* бы *го* о́рала (Довге); *недо́брой* бы *го* у́хопило (Турички); *нишчáс'т'а* бы *т'а* по́било (Репинне); *не"и́ччáс'т'а* бы *вас* й́ло (Завадка); *бо́жый суд* бы *т'а* догна́ў (Горяни); *ка́ра* бы *го* по́била (Довге); *ка́ра* бы *го* *Бо́жи* по́била (Річка); *ка́ра* бы *т'а* стрéтила (Горяни); *богда́й* на *н'і* *страх* напáў; *гўрка́* бы й́м *загýбил'*; *ни́йе* на *них* *загýбеле, погýбеле; ниснитá'* бы й́м!; *пропад'а* бы *му* *пропаз'н'а* бы *му* 'щоб він пропав' (Довге); *би́ла* бы *т'а* *ли́хá* *годíна* (Турички), пор. лiт.: *Бий / побий (побила б) тебе (його, її, їх і т. ін.) лиха [та нещаслива] година (морока, грім, хрест і т. ін.), лайл.* Уживається для вираження великого незадоволення з приводу чого-небудь [Фразеологічний словник 1993, с. 152]; *галі́ба* бы *т'а* *йз'іла / по́била* (Торунь) – слово *галі́ба* запозичено з угорської мови, можливо, через посередництво словацької; уг. *galiba* 'клопіт; хаос, безладдя' задовільної етимології не має; слц. *galiba* 'непримієність, злополуччя' [Етимологічний словник, т. 1, с. 460]; *жур* бы *т'а* по́биў (Завадка) – *жур* 'журба, клопіт' пов'язане з псл. **žuriti* < **gheur* [Етимологічний словник, т. 2, с. 210];

г) метеорологічні назви: *грім / гр'ім / грѣм / гром* бы т'а *побіуѣ / ѱбиуѣ*; *побіуѣ* бы т'а *грым / гр'ім / грѣм / гром* (усі гов.); *грѣм* бы т'а *ѱдариуѣ* (Білки); *гр'ім* бы ѱ н' *о́го лѣснѣуѣ* (Річка); *гр'ім* бы ѱ т'а *ѱдариуѣ / тр'існѣуѣ*; *громѣ* бы го *ѱс'н'і побіли* (Торунь); *гromová кул'а* бы го *побіла* (Річка) – йдеться про кульову блискавку; *бур'а* бы т'а *з'іла*; *бліскаўка* бы т'а *знишчила* (Горяни); *сѣнце* бы т'а *побіло* (усі гов.); *сѣнце* бы т'а *спаліло та сокрушіло* (Білки); *сѣнце* бы на н' *о́го не загр'іло* (Річка); *обѣ* на вас *не́бо падало*; *не́бо* бы ѱі *ѱбіло*; *обѣ* ним *зимл'а біла*; *хмѣры* ти туті *солѣтки!* (Сасово); *най* т'а *зімл'а* ни *носит* (Горяни); *зимл'а* бы го *сыра не прин'ала* (Торунь); *мрак* бы *ѱого побіуѣ* (Довге); *бы* т'а *водѣ* *знѣсла*; *бы* т'а *ві́тром* *и́здѣло* (Білки); *перѣн* бы т'а *побіуѣ* (Завадка), де *перѣн* ‘грім’ < псл. *perunъ* т.с., пов’язане з *ryrati* ‘бити, ударяти’ [Етимологічний словник, т. 4, с. 357], див. бойк. *пѣрун* ‘грім’ [Онишкевич 1984, II, с. 57]; лемк. *перѣн* ‘грім, блискавка’ [Пиртей 2004, с. 230]. Сюди також належать вислови міфологічно-символічного змісту *побіла* бы т'а *кѣлесниц'а / и́чо луді бѣе*; *побіла* бы го *голѣсниц'а* (Довге), зафіксовані в рукописній картотеці В.Німчука і пов’язані з народним повір’ям, що коли гримить, то святий Ілля їде в небі на своїй колісниці;

г) фаунономени: *пес* бы ти *о́чи* лиза́ў (Сасово); *псы* бы ти *ла́бы* / *гу́бы* лиза́ли (Торунь); *псы* бы му *у́ха* лизали; [бодай] му *псы* *у́ха* лизали (Довге); *пес* бы *т'а* *і́з'іў*; *вдо́к* бы *т'а* *і́з'іў*; *вдо́ўці* бы *т'а* *і́з'ілі* (більшість гов.); *обы* *т'а* *мы́ши* *у́ночі* загры́зли; *най* бы *т'а* *кома́ры* до сме́рти закусáли (Білки); *зме́й* бы *т'а* *овціў* (Горяни); *н'ай* му *жа́ба* *ц'іц'кы* *да́с'ц'* (Торунь); *і́лі* бы *т'а* *во́ши* / *йак* ты *мене́* (Завалка);

д) назви сакральних та інших предметів: *хресꝑꝑꝑ* бы го убійꝑ; *хресꝑꝑꝑ* бы го пбійꝑ; най го *хрест* пꝑбїе; *хрест* бы ў н'ого гр'ануꝑ (Довге) – такі прокльони переважно спрямовані проти нечистої сили;

*хрест бы го Бóжый убиў; Бóжі рíзы бы го побíли;
Бóжа пáлиц'а бы го побíла (Річка); а с'вѣчку ти!
(Довге); ўбы т'а кáмін' придавіў (Білки);*

е) назви осіб: обѣ ты д'ѣти нѣгы ў бѣн'цѣи полокали; ўбѣ т'а д'ѣти не ўпознавали; д'ѣти бы ты гѣукали на цѣвѣтнѣи тиливѣзор (Бѣлки); обѣ ты с'а д'ѣти сѣн'цѣи бѣйали (Сасово).

Для посилення емоційності діалектоносії (особливо жінки) використовують демінутивні утворення із суфіксами -к(а), -иц(я), -ічк(о), -іньк(а, ойе, е): *бід^мка, бідиц'а, гутиц'а, сѳн'ічко, нишчас'т'ічко, Бѳгочкѳ, Бѳгѳн'кѳ, Мѳр'ішка, Мѳр'ічка, гирі́н'ка* (біда) тощо, промовляючи відповідні вислови з виразним емпатичним акцентуванням: *нишча-а-ас'т'ічко бы т'а побіло і́аснойе!* (Репинне). Експресивну функцію часто поглиблює частка *а* на початку вислову: *а М-ѳ-ѳ-ѳр'ішку ти туту́ сѳл-ѳ-ѳ-ѳтку!* (Сасово).

Щодо вияву різного ступеня гніву діалектоносія прокльони можна умовно поділити на легкі й важкі. Легкі прокльони не пророкують каліцтва чи смерті опонента, наприклад: *ка́чка / ма́чка бы т'а ко́пнула* (більшість говорів); *богда́й с'а ні́гда ни від:а́ла!* (Репинне); *а / Бо́гдн' ко́ бы вам с'а зра́доваў; ни сні́ли бы с'а!* (Довге) та ін. Важкі прокльони утворюють три групи: 1) вислови з побажанням фізичних, психічних травм чи каліцтва адресатам мовлення: *о́чи бы му упу́лило; у́гнали бы йи́м пы́скы, ўбы ў́гнали! богда́й с'а боа́ли (бойа́ли) й т'і́не со́бі: йа́зык бы му пры́стыў / прыру́с* (Довге); *ун'і́міў / зан'і́міў бы* (усі гов.); *богда́й му йа́зык ві́сcox* (Торунь); 2) прокльони, що пророкують зникнення чи заціпеніння (здеревіння, скам'яніння) об'єкта гніву: *пропа́ў / прапа́ў бы; ска́мін'іў / ска́ми"н'іў бы* (більшість гов.); *ска́паў бы* 'щез би' (Королево); *а зди́ривіў бы; стаў бы с'ц'іно́ў* (Довге); 3) прокльони з побажанням смерті (раптової чи важкої, затяжної): *здо́х бы* (усі гов.); *кrhó бы т'а на́гла зал':а́ла; богда́й жи́ў сто го́д іў по́т'ам'іx* (Річка, Торунь); *богда́й ниду́жджаў!* *три бы му н'ны з нй́шин'ым* (Довге); *богда́йис' ні́гда ни ско́нала* (Чепа) та ін.

осиновий кіл забивали в могилу мерця, котрого вважали упирем (щоб він не піднявся вночі); пор.: «Нехай йому осина» (Номис); «Тьфу, осина тобі, маро!» (Франко) [Етимологічний словник, т. 4, с. 220]. Пор. західнополіське *хай воно на осину йде!* [Шуст 2019, с. 59].

Як відомо, угорська мова відчутно вплинула на лексику й фраземику закарпатського говору. Кілька мадяризмів фіксуємо й у складі прокльонів *іди до галіби* (усі гов.); *до сто бід езе́рних* ‘вираз досади; легкий прокльон’, пор. угор. *ezer* «1000»; *до фені́* ‘до біса’ – пов’язане з уг. *fene* «чорт; ракова виразка» [Етимологічний словник, т. 6, с. 86]; *а фай бы ти* (Завадка); *файг бы му* (Довге) – вигук, що виражає прокляття, побажання хвороби, смерті, де *фай / файг* – очевидно, запозичення з угорської мови; уг. *fáj* ‘боліти’ етимологічно неясне [Етимологічний словник, т. 6, с. 64].

Цікавою з погляду семантики й походження є назва *фрас / фрац*, що вживається в багатьох прокльонах: *фрас / фрац бы т’а по́біу / ўз’ау; іди до ф́раса; йако́го ф́раса* (більшість гов.); *ф́раса ти те́много* (Верб’яж); *фрас бы ти быу* [Сабадош 2021, с. 562]. Подібні вислови відомі й у сусідніх українських говорах: бойк. *фрац / фрас* ‘чорт’, ‘біс’, ‘лихо’. *Н’ай го фрас уко́ле! Фрас го зна́йе! Шчо за фрас! Аби тебе́ фрац побив! Бода́й тебе́ фрац ўз’ау с тво́йоу робо́тоу!* [Онишкевич 1984, II, с. 333]; лемк. *фрас* ‘лихо; чорт’. *Фрас бы тя взяв! Ты, фрасе! Ид до фраса!* [Пиртей 2004, с. 323]. Пор. гуц. *фрас* ‘біс, чорт; нечиста сила’ [Піпаш, Галас 2005, с. 209]; бук. заст. *фрас* ‘розлад травлення у кишковику малої дитини’ [Словник буковинських говірок 2005, с. 600]. Назва *фрас* у закарпатському говорі вживана в значенні ‘чорт’, ‘хвороба’ ([*йакы́иис’го ф́рас ухóпиу / шчо ни го́ден уста́ти*]), ‘епілепсія’ і запозичена, очевидно, з німецької мови через угорську: пор. угор. *frasz* ‘чорт’, ‘епілепсія’, нім. *Fraisen* ‘епілепсія’ [Сабадош 2021, с. 562], хоча в інших говірках можна вбачати польське посередництво [Етимологічний словник, т. 6, с. 128]. Поширені в більшості говірок Закарпаття вислови *ф́расова кар’і́ка, нис:’а / нис’ц’а ти ла́ба; йди на нис:’у / нис’ц’у ла́бу*, напевно, також скальковані з угорської мови.

Література

1. Гіряк О.Г. Емоція гніву у сучасній емотивній лексиці: теоретичний аспект. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2019. № 5. С. 30–34.
2. Головіна Н.Б. Народні прокльони в контексті мови і культури (на матеріалі української та німецької мов). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2009. Вип. 26. С. 102–106.
3. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1: А–Б / за ред. П.Ю. Гриценка. Київ: КММ, 2017. 380 с.
4. Дем’янова Ю.О. Національно-комунікативні особливості паремійних формул прокльонів та злопобажань. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. 2010. Вип. 12. С. 72–79.
5. Добролюбова Г. Вигуківі фразеологізми як відображення світобачення та етносвідомості українця (на матеріалі діалектної фразеології Середнього Полісся). *Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2015. Вип. 26. С. 152–158.
6. Дуткевич Т.В. Загальна психологія. Теоретичний курс: навч. посіб. Київ, 2017. 388 с.
7. Етимологічний словник української мови. Київ, 1982–2012. Т.1–6.
8. Коваленко Н.Д. Фразеологія в українському діалектному мовленні: монографія. Кам’янець-Подільський, 2021. 404 с.

Висновки. Отже, потужним комунікативним маркером негативних емоцій у носіїв закарпатського говору є прокльони, абсолютна більшість яких належить до вигуківих фразеологізмів. Емоції гніву вербалізують прокльони з біблійними, міфічними, метеорологічними, абстрактними та іншими номінаціями: *Бог, чорт, фрас, гута, шл’ак, біда, кара, грім* тощо. Деякі прокльони архаїчні й мають глибоке язичницьке коріння (*цурáха бы ти; с:ина́ бы му!*).

За ступенем вияву гніву прокльони можна умовно поділити на легкі, що виражають незадоволення, докір і не пророкують каліцтва чи смерті опонента (це переважно вислови з фаунонімами), і важкі, що демонструють злість і ненависть до адресата мовлення.

У компонентному складі прокльонів переважає питома українська лексика (*Бог, чорт, не́бо, ма́ра, со́нце, пес, коро́ста; уби́ти, уда́рити, покара́ти, побі́ти, пропа́сти* та ін.), а незначна частина німецьких та угорських запозичень (*галі́ба, гута, фай(т), фрас, шл’ак, ф́ранца, тра́фити*) засвідчує специфіку закарпатського говору.

За метою висловленої думки проаналізовані прокльони є спонукальними конструкціями й промовляються з відповідною окличною інтонацією, у якій доволі помітне емоційне акцентування. Додатковими граматичними засобами вираження спонукальності є частки *богда́й, най / н’ай, о́бы / ўбы / бы* та дієслівні форми наказового способу чи дійсного в значенні наказового: *іди́ / нїшб́у до сто чо́ртїу!* (Кушниця); *иди́ со́бі пут’о́м!* (Колочава). Із погляду синтаксичної будови переважають прокльони зі структурою простого двоскладного чи односкладного речення.

Прокльони належать до табуйованих висловів, тому їх використання доволі обмежене й зумовлене культурними, релігійними та індивідуально-психічними особливостями діалектоносіїв.

Результати цієї розвідки потребують подальшого опрацювання, оскільки проаналізовано лише незначну частину мовного матеріалу, тому перспективність дослідження вбачаємо в поглибленому вивченні емотивних функцій діалектної лексики й фраземики.

9. Коновал І.І. Репрезентація емоційного стану художнього персонажа емотивно-оцінними семантичними засобами в мовотворчості Олександра Довженка. *Література та культура Полісся. Серія «Філологічні науки»*. 2019. № 13. С. 194–201.
10. Літвінчук І. Прагматика емотивного тексту: дис.... к. філол. наук. Київ, 2000. 231 с.
11. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Київ: Наукова думка, 1984. Ч. 1–2.
12. Петренко Є.М. До проблеми вербалізації емоцій. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2018. № 37. Том 4. С. 81–84.
13. Пиртей П.С. Словник лемківської говірки: матеріали для словника. Legnica-Wrocław, 2004. 460 с.
14. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок. Ужгород, 2005. 266 с.
15. Потушняк Ф. Клятва в народному вѣруваню. *Літературна недѣля*. Ужгородъ. 1943. Р. 3. Ч. 11. С. 127–130.
16. Сабодош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород, 2021. 598 с.
17. Словник буковинських говірок / кол. авт., ред. Н.В. Гуйванюк, К.М. Лук'янюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
18. Тиховська О. Етнопсихологічний аспект замовлянь та клятв у фольклорі українців Закарпаття. *Народна творчість та етнологія*. 2020. № 5/6 (387/388). С.63–74.
19. Фразеологічний словник української мови / уклад.: В.М. Білоноженко та ін. Київ: Наук. думка, 1993. 984 с.
20. Шуст Л.М. Західнополіські вигуки-прокльони в системі негативних комунікативних формул українців. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 7. Т. 1. С. 56–60.

References

1. Hirniak O.H. (2019) Emotsiia hnivu u suchasni emotyvnii leksytsi: teoretychnyi aspekt [The Emotion of Anger in Modern Emotive Vocabulary: Theoretical Aspects]. *Naukovyi zhurnal Lvivskoho derzhavnoho universytetu bezpeky zhyttiediialnosti «Lvivskiy filolohichnyi chasopys»*. № 5. S. 30–34 [in Ukrainian].
2. Holovina N.B. (2009) Narodni proklony v konteksti movy i kultury (na materialy ukrainskoi ta nimetskoi mov) [Folk Curses in the Context of Language and Culture (based on Ukrainian and German Languages)]. *Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu*. Vyp. 26. S. 102–106 [in Ukrainian].
3. Hrytsak M.A. (2017) Materialy do Slovyka ukrainskykh hovirok Zakarpatskoi oblasti [Materials for the Dictionary of Ukrainian Dialects of the Transcarpathian Region]. Vyp. 1: A–B / za red. P.Yu. Hrytsenka. Kyiv. 380 s. [in Ukrainian].
4. Demianova Yu.O. (2010) Natsionalno-komunikatyvni osoblyvosti paremiinykh formul prokloniv ta zlopobazhan [National Communicative Features of Proverbial Formulas of Curses and ill Wishes]. *Doclidzhennia z lekcukolohii i hpamatuku ukpainskoi movu*. Vyp. 12. S. 72–79 [in Ukrainian].
5. Dobrolozha H. (2015) Vyhukovi frazeolohizmy yak vidobrazhennia svitobachennia ta etnosvidomosti ukrainsia (na materialy dialektnoi frazeolohii Serednoho Polissia) [Mezhdometnyh idioms as displaying world and national consciousness of Ukrainians (based on the dialect phraseology Middle Polissya)]. *Volyn-Zhytomyrshchyna. Istoryko-filolohichnyi zbirnyk z rehionalnykh problem*. Vyp. 26. S. 152–158 [in Ukrainian].
6. Dutkevych T.V. (2017) Zahalna psykholohiia. Teoretychnyi kurs [General Psychology. Theoretical Course]: navch. posib. Kyiv. 388 s. [in Ukrainian].
7. Etymolohichnyi slovyk ukrainskoi movy (1982–2012) [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]. Kyiv. T.1–6 [in Ukrainian].
8. Kovalenko N.D. (2021) Frazeolohiia v ukrainskomu dialektnomu movlenni: monohrafiia [Phraseology in Ukrainian Dialectal Speech]. Kamianets-Podil'skyi. 404 s. [in Ukrainian].
9. Konoval I.I. (2019) Reprezentatsiia emotsiinoho stanu khudozhnoho personazha emotyvnno-otsinnymy semantychnymy zasobamy v movotvorchosti Oleksandra Dovzhenka [Representation of the Emotional State of a Literary Character using Emotive and Evaluative Semantic Means in the Linguistic Creativity of Alexander Dovzhenko]. *Literatura ta kultura Polissia. Seriia «Filolohichni nauky»*. № 13. S. 194–201 [in Ukrainian].
10. Litvinchuk I. (2000) Prahmatyka emotyvnoho tekstu [The Pragmatics of Emotive Text]: dys.... k. filol. nauk. Kyiv. 231 s. [in Ukrainian].
11. Onyshkevych M.I. (1984) Slovyk boikivskykh hovirok [Dictionary of Boiko Dialects]. Kyiv: Naukova dumka. Ch. 1–2 [in Ukrainian].
12. Petrenko Ye.M. (2018) Do problemy verbalizatsii emotsii [On the Problem of Verbalising Emotions]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriia: Filolohiia*. № 37. T. 4. S. 81–84 [in Ukrainian].
13. Pyrtei P.S. (2001) Slovyk lemkiivskoi hovirky: materiialy dlia slovyka [Dictionary of the Lemko Dialect: Materials for a Dictionary]. Legnica-Wrocław. 460 s. [in Ukrainian].
14. Pipash Yu., Halas B. (2005) Materialy do slovyka hutsul'skykh hovirok [Materials for the Dictionary of Hutsul Dialects]. Uzhhorod. 266 s. [in Ukrainian].
15. Potushniak F. (1943) Kliatva v narodnomu vѣruvanii [Swears in Folk Beliefs]. *Literaturna nedѣlia*. Uzhhorodъ. R. 3. Ch. 11. S. 127–130 [in Ukrainian].

16. Sabadosh I.V. (2021) Slovník zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsja Khusts'koghó rayonu [The Dictionary of Transcarpathian Patois of Sokyrnytsa Village, Khust Region]. Uzhhorod. 480 s. [in Ukrainian].
17. Slovník bukovynskykh hovirok (2005) [Dictionary of Bukovinian Dialects] / kol. avt., red. N.V. Huivaniuk, K.M. Lukianiuk. Chernivtsi: Ruta. 688 s. [in Ukrainian].
18. Tykhovska O. (2020) Etnopsykholohichniy aspekt zamovlian ta kliatv u folklóri ukrainsiv Zakarpattia [Ethno-Psychological Aspect of Incantations and Swears in Folklore of the Transcarpathian Ukrainians]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia*. № 5/6 (387/388). S.63–74 [in Ukrainian].
19. Frazelohichniy slovník ukrainskoi movy (1993) [Phraseological Dictionary of Ukrainian] [uklad.: V.M. Bilonozhenko ta in.]. Kyiv: Naukova dumka. 984 s. [in Ukrainian].
20. Shust L.M. (2019) Zakhidnopoliski vyhuky-proklony v systemi nehatyvnykh komunikativnykh formul ukrainsiv [Interjection-Curses of Western Polissya Dialects in the System of Negative Communicating Forms of Ukrainians]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 7. T. 1. S. 56–60 [in Ukrainian].

CURSES AS VERBAL MARKERS OF A DIALECT SPEAKER'S ANGER (BASED ON THE MATERIAL OF THE TRANSCARPATHIAN DIALECT)

The paper explores the composition, semantics, and functional features of curses as verbal markers of negative emotions in dialect speakers. In particular, it analyzes the structural characteristics of curses in the Transcarpathian dialects; clarifies the specifics of the functioning of various thematic groups of nominations within curses; reveals the semantics and origin of specific dialect components of interjective phraseological curses; and traces the connection between curses, mentality, and the psycho-emotional state of dialect speakers.

It has been proven that curses are a powerful communicative marker of negative emotions among speakers of the Transcarpathian dialect, the vast majority of which belong to interjective phraseologisms. The emotion of anger is verbalized through curses containing biblical, mythical, meteorological, abstract, and other concepts such as *God, devil, fras, huta, shliak, trouble, punishment, thunder*, etc.

According to the degree of expressed anger, curses can be conventionally divided into *mild*—those expressing dissatisfaction or reproach without wishing harm or death upon the opponent (these are mainly expressions containing animal names)—and *strong*, which demonstrate anger and hatred toward the addressee.

The lexical composition of curses is predominantly native Ukrainian (e.g., *Boh* ‘God’, *nebo* ‘sky’, *mara* ‘phantom’, *sontse* ‘sun’, *pes* ‘dog’; *pokaraty* ‘to punish’, *pobyty* ‘to beat’, *propasty* ‘to perish’, etc.), while a smaller portion of German and Hungarian borrowings (*haliba, huta, faig, fras, shliak, franca, trafyty*) reflects the specificity of the Transcarpathian dialect.

In terms of communicative purpose, the analyzed curses are imperative constructions pronounced with corresponding exclamatory intonation, in which emphatic accentuation is quite noticeable. Additional grammatical means of expressing inducement include particles *bohdaï, nai / n'ai, oby / uby / by*, as well as verb forms in the imperative or indicative used with imperative meaning. From a syntactic perspective, curses most often have the structure of a simple two-member or one-member sentence.

Since curses belong to the category of taboo expressions, their usage is rather limited and determined by cultural, religious, and individual psychological factors of dialect speakers.

Keywords: anger, curse, Transcarpathian dialect, structure, semantics, phraseologism.

© Пискач О., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 22.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Ольга Пискач – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olha.pyskach@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>

Olha Pyskach – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olha.pyskach@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-3858-6823>

ЛІНГВОПРАГМАТИКА ВЖИВАННЯ ДІАЛЕКТИЗМІВ ІЗ КОРЕНЕМ -ХОС(Е)Н- У ЗАКАРПАТСЬКІЙ ПРЕСІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 811.161.2'282.2+81'422:070(477.87)

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2\(54\).71-78](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2(54).71-78)

Путрашик В. Лінгвопрагматика вживання діалектизмів із коренем -хос(е)н- у закарпатській пресі; кількість бібліографічних джерел – 24; мова українська.

Анотація. У статті виконано лінгвопрагматичний аналіз функціонування діалектного лексичного гнізда з коренем -хос(е)н- (*хосен, хісна, хоснувати, хосенний* тощо) у мовленні сучасної закарпатської преси. Актуальність дослідження зумовлена загальною тенденцією до демократизації вітчизняного медіадискурсу та переосмисленням ролі регіональних говірок, які трансформуються з індикаторів низького стилю в дієвий засіб комунікативного впливу. На матеріалі газет «Новини Закарпаття» та «Старий замок “Паланок”» (2010–2024 рр.) досліджено динаміку семантичних і стилістичних перетворень цієї запозиченої з угорської мови, але глибоко адаптованої лексики.

З'ясовано, що в досліджуваному корпусі діалектизми цієї групи функціонують переважно без графічного виділення (лапок, курсиву), що свідчить про їхню органічну інтеграцію в мовну свідомість населення регіону та статус норми місцевого узусу. Визначено, що прагматичний потенціал лексеми *хосен* виходить далеко за межі номінації утилітарних понять ('користь', 'вигода'). У публіцистичних текстах вона також виступає інструментом соціальної критики та оцінності, маркуючи позицію «здорового глузду громади» в опозиції до офіціозу чи декларативності влади.

Проаналізовано роль досліджуваних одиниць у стратегіях мовної гри (створення комічного ефекту через контраст «господарської» семантики й інтимного контексту) та евфемізації. Окрему увагу приділено гномічній функції діалектизму: виявлено, що в авторських колонках та інтерв'ю слово *хосен* часто вживається для формулювання життєвих кредо, порад та моральних настанов. Також простежено використання цієї лексики в дискурсі ідентичності, де вона слугує засобом легітимації регіонального мовного коду. Доведено, що в сучасному медіатексті діалектизм еволюціонує від засобу створення локального колориту до поліфункціонального інструменту реалізації авторської модальності й формування довіри читацької аудиторії.

Ключові слова: медіалінгвістика, регіональна преса, діалектизм, лінгвопрагматика, мовна гра, соціальна критика, закарпатський медіадискурс, *хосен, хоснувати*.

Формулювання проблеми. Сучасна регіональна преса функціонує в умовах жорсткої конкуренції за увагу читача. Щоб зберегти аудиторію, локальні медіа нерідко відмовляються від сухого офіціозу на користь наближення до споживача інформації. Одним із ключових інструментів цього процесу є мова, зокрема використання місцевих говіркових елементів.

Для закарпатського медіадискурсу тісна взаємодія літературного стандарту та діалектного субстрату є не винятком, а нормою. Проте якщо раніше діалектизми в газеті розглядали переважно як ознаку низької мовної культури або засіб створення гумористичного ефекту, то нині спостерігаємо якісно іншу тенденцію. Діалектна лексика проникає в заголовки, тексти інтерв'ю, аналітики, соціальної реклами, виконуючи складні прагматичні функції: від встановлення довірливого контакту до вираження соціальної критики та іронії.

У цьому контексті викликає інтерес доволі продуктивне лексичне гніздо з коренем -хос(е)н-. Це давно засвоєне запозичення з угорської мови стало невід'ємним атрибутом закарпатоукраїнської мовної автентики. Попри широке побутування лексем зі згаданим коренем, у науковій літературі вони описані переважно з позицій ареалогії та лексикографії. Натомість лінгвопрагматичний аспект – як саме і з якою метою журналісти використовують ці слова, трансформуючи значення від господарської користі до етичного поняття чи складника самоідентифікації, – залишається малодослідженим.

Аналіз досліджень. Загальнотеоретичним підґрунтям цієї розвідки є фундаментальні положення лінгвістичної прагматики, сформульовані Ф. Бацевичем, який визначає прагматику як науку про людський чинник у мові [Бацевич 2010, с. 45], зосереджуючись на вивченні відношення мовних знаків до тих, хто ними користується. Цей антропоцентричний підхід дозволяє розглядати діалектизми не як статичні лексичні одиниці, а як динамічний засіб реалізації комунікативних інтенцій автора.

Теоретико-методологічну базу статті становлять праці вітчизняних медіалінгвістів, які розглядають мову сучасних ЗМІ як динамічну систему з потужним прагматичним потенціалом. Л. Шевченко, зокрема, акцентує на здатності медіатексту формувати специфічну медіакартину світу, де мовні засоби стають інструментами інтерпретації дійсності [Шевченко 2025, с. 104]. Важливим є також ракурс Д. Сизонова, який серед іншого досліджує психолінгвістичні аспекти медіакомунікації, зокрема сугестивний потенціал лексики [Сизонов 2015, с. 58].

Важливою для розуміння статусу діалектизмів у сучасній пресі є концепція Т. Коць щодо нормативно-аксіологічного аспекту публіцистичного стилю. Дослідниця доводить, що еволюція мовної норми в медіа зумовлена зміною ціннісних орієнтирів суспільства, коли експресія та оцінка стають пріоритетними функціями мовлення [Коць 2019, с. 93]. У цьому ж руслі О. Стишов та М. Навальна розглядають активізацію розмовної та діалектної лексики як вияв загальної тенденції до демократи-

зації та лібералізації газетного мовлення [Стишов 2003, с. 128; Навальна 2011, с. 8].

Важливими для аналізу прагматики діалектизмів є також розвідки А. Худолія та І. Завальнюк, присвячені категоріям текстової модальності, яка дозволяє авторові текстів виявляти суб'єктивне ставлення до подій [Завальнюк 2009, с. 14], та соціально-психологічного впливу [Худолій 2004, с. 17].

Специфіку функціонування діалектизмів у регіональній пресі, їхню роль у створенні місцевого колориту та стилізації авторського мовлення проаналізовано в працях Т. Левченко, Н. Коваленка, М. Бігусяка, О. Пискач та ін. Водночас, як засвідчив наш попередній огляд стану проблеми [Путрашик 2025], попри значну увагу до стилістичних функцій діалектизмів, їхній лінгвопрагматичний потенціал як інструмента соціального впливу та ідентифікації залишається вивченим недостатньо. Узагальнення наукових розвідок підтверджує, що в сучасній західноукраїнській пресі локальна лексика виступає дієвим психологічним тригером довіри. Саме на перетині цих підходів аналізуємо функціонування лексем із коренем *-хос(е)н-*, розглядаючи їх як активний інструмент реалізації авторських інтенцій.

Мета статті – з'ясувати специфіку функціонування та лінгвопрагматичний потенціал діалектних лексем із коренем *-хос(е)н-* у сучасній закарпатській пресі. Досягнення мети передбачає вирішення таких **завдань**: простежити семантичні трансформації цих лексем у газетному тексті; виявити їхні функції в різних жанрових моделях; схарактеризувати роль діалектизму в мовній грі, соціальній критиці, конструюванні регіональної ідентичності тощо.

Методи і методика дослідження. У роботі застосовано комплексну методику: для інвентаризації та систематизації варіантів слововживання – описовий метод; уточнення семантичних відтінків лексем залежно від дискурсивного оточення (розмежування прямої номінації та експресивного вживання) виконано з використанням контекстуального аналізу; щоб з'ясувати інтенції авторів, було залучено можливості лінгвопрагматичного аналізу.

Виклад основного матеріалу. Лексеми з коренем *-хос(е)н-* (*-хис(е)н-*) поширені переважно в південно-західному наріччі української мови. За даними «Етимологічного словника української мови», номени *хосén, хісén, хисен, хіснó* та їхні деривати є фонетично й граматично адаптованими запозиченнями з угорської мови (*haszon* 'користь, вигода'), причому угорський етимон не має достовірної етимології [ЕСУМ, VI, с. 204]. Ареал поширення лексем виходить за межі української мови, охоплюючи також польські (*hasen*) та словацькі (*chosen, chošén, chasen, chasoň*) діалекти [Там само].

Історична лексикографія засвідчує високий ступінь засвоєння й словотвірну активність цього кореня в українській мові XIX – початку XX ст. Зокрема, «Словарь української мови» Б. Грінченка фіксує іменникові, дієслівні фонетичні варіанти *хосén* та *хісén, хоснувати* і *хиснувати*, прикметник *хосний* [Грінченко, IV, с. 400, 411]. Цікаво заува-

жити широку географію побутування кореня в той період: окрім галицьких і закарпатських джерел (Номис, Головацький), варіант *хісén* локалізується у Ямпільському повіті Подільської губернії [Там само], що може свідчити про значно ширший ареал в минулому або ж відображати ідіолектні особливості окремого респондента, який міг бути вихідцем із заходу України.

У «Малорусько-німецькому словарі» Є. Желехівського та С. Недільського гніздо подано розгалужено, з розрізненням фонетичних варіантів. Основний іменник подається як *хосén* (р.в. *хисна́*, д.в. *хисну́*) з атрибутивом *хосénний* [Желехівський, II, с. 1044], тоді як похідні утворення згруповано переважно з кореневим *-і-*: *хиснó* (як варіант до *хосен*), субстантиви *хисновáч* («той, хто користує»), *хиснолюбець* («корисливий»), прикметники *хиснові́тий, хиснові́ний*, дієслово *хиснува́ти* [Там само, с. 1039]. Така варіативність в одному словнику явно вказує на активні процеси фонетичної адаптації запозичення.

«Словник української мови» (в 11 томах) кваліфікує лексеми *хиснува́ти, хиснува́тися, хосén, хосénний, хосénність, хосénно, хосний* як діалектні, водночас ілюстративний матеріал засвідчує їх активне використання класиками української літератури (І. Франком, Л. Мартовичем, О. Кобилянською та ін.) [СУМ, XI, с. 75, 132]. Це, здається, свідчить, що лексеми гнізда *-хос(е)н-* були органічною частиною літературної мови західноукраїнського варіанта.

Сучасна діалектна лексикографія демонструє збереження й розвиток семантики цього гнізда в говорах південно-західного наріччя.

У **закарпатському діалекті**, який є безпосередньою зоною контакту з мовою-донором, спостерігаємо найбільше лексичне й фонетичне багатство. І. Сабадош у говірці с. Сокириця фіксує лексему *хосén* (р. в. *хус'на*) та розлогий атрибутивний словотвірний ряд: *хосénний, хоснований, хоснові́тий*, прислівник *хоснові́то*, дієслова *хосновáти/хосновáтися*. Цікавою є й фіксація віддієслівного іменника *хосновáне* ('використання, експлуатація') [Сабадош 2008, с. 404]. Своєю чергою, П. Лизанець у говірках Затисся засвідчує форму *хосен* у значенні 'користь', наводячи пряму паралель з угорським *haszon* [Лизанець 2008, с. 323]. А. Галас фіксує мадяризм *хосén* (*хўснá*) на Іршавщині [Галас 2022], а Й. Дзендзелівський – на Хустщині [Дзендзелівський, I, к. 104].

Стійкі позиції аналізоване лексичне гніздо має й у гуцульських говірках. Словничок за ред. Я. Закревської подає варіанти *хосén, хосна́* та *хосна* 'користь', *хосénний* 'корисний', *хоснува́ти* 'користити, використовувати' [ГГ 1997, с. 203]. Ю. Піпаш і Б. Галас уточнюють семантичну структуру слова в гуцульському мовленні: окрім абстрактного 'користь', лексема *хосén, хисна́* набуває конкретного економічного значення 'дохід, прибуток', а дієслово *хоснува́ти* – крім звичного 'використовувати', – конотації 'витрачати' [Піпаш, Галас 2005, с. 212].

У бойківському говорі М. Онишкевич фіксує паралельне вживання форм *хосén* та *хисén* [Ониш-

кевич, П, с. 345, 339], а також іменника жіночого роду *хосна* («Велика йак *сосна*, а малá з неї *хосна*») [Там само, с. 345].

Для окреслення західної межі ареалу досліджуваного гнізда залучаємо дані Івана Верхратського, зафіксовані у праці «Про говор галицьких лемків». Він засвідчує слово *хосен* в лексиконі лемківських говірок, прямо вказуючи на його угорське походження («*tagy. haszon*») [Верхратський 1902, с. 479]. Високий ступінь засвоєння запозичення підтверджується його функціонуванням у тутешньому фольклорі («*Ей ты сосна, сосна! ей велька выросла, / Ици мому пану хосен не принесла!*») [Там само, с. 273]. Такі факти переконують, що принаймні ще на початку ХХ ст. цей мадяризм був органічним елементом живого мовлення навіть у тих говорах, що територіально віддалені від безпосереднього українсько-угорського етномовного порубіжжя.

Для надністрянського говору Г. Шило, окрім звичної в діалектах форми *хосен* [Шило 2008, с. 267], відзначає специфічну фонетичну модифікацію *косен* (перехід *x > k*) [Там само, с. 150].

Лексеми *хосен* та *хосенний* ('користь, вигода' та 'корисний, вигідний' відповідно) зафіксовані і в низці буковинських говірок [СБГ 2005, с. 614].

Трапляються одиниці з аналізовним коренем й у львівському міському койне. *Хосен* ('користь, вигода', *хосенний* 'корисний, вигідний' маркуються як притаманні «старшому поколінню» (ст), водночас наводиться контекст із пластової термінології («*Пластун є ощадний – не тратить без потреби й хісна...*»), що вказує на специфічну соціокультурну нішу побутування слова в міському середовищі Львова ХХ ст. [Хобзей 2009, с. 601].

Як бачимо, гніздо *-хос(е)н-* демонструє високу словотвірну розмаїтість на всьому просторі південно-західного наріччя з епіцентром варіативності в закарпатських говірках. Спираючись на наведені лексикографічні дані, розглянемо специфіку функціонування досліджуваних лексем у мовленні сучасної закарпатської преси з огляду на їх лінгвопрагматичні відтінки.

Насамперед відзначимо, що в проаналізованих нами прикладах вживання лексеми *хосен* і похідних у текстах понад 1800 номерів газет «Новини Закарпаття» та «Старий замок "Паланок"» (з 2010 року до припинення виходу обох видань) не зафіксовано жодного випадку графічного виділення чи пояснення цих локальних одиниць, хоч традиційно діалектизми в медіатексті потребують певного маркування (лапки, пояснення в дужках, курсив), щоб відділити їх від авторської мови й попередити читача про нестандартність лексики. Це, очевидно, свідчить про те, що для цільової аудиторії названих видань це лексичне гніздо перестало бути чужим або екзотичним. Воно перейшло в розряд регіонального узусу – фактично стало нормою для місцевого варіанту публіцистичного стилю. Журналісти використовують його вільно, розраховуючи на повне розуміння читача.

Найбільш продуктивною й частотною в аналізованому корпусі текстів є група слововживань, де

лексеми з коренем *-хос(е)н-* реалізують свою первинну, денотативну семантику – 'користь', 'вигода', 'прибуток' або 'ефективність'. Ця тенденція корелює з даними лексикографічних джерел, які фіксують ці значення як домінантні для закарпатських говірок. У газетному дискурсі така функція виявляється насамперед у матеріалах на соціально-економічну, господарську й побутову тематику, де діалектизм позбавлений яскравого експресивного забарвлення і виступає як нейтральний засіб номінації.

Найчастіше поняття *хосну* актуалізується в описах традиційного господарювання, де воно є синонімом рентабельності. Показовим є використання слова у розповідях про тваринництво, де прагматика селянина диктує сувору оцінку ефективності утримання худоби.

Так, у нарисі про сільське життя верховинської родини автор констатує необхідність вимушеного забою худоби через брак економічної віддачі: «*Сповістив, що поголів'я напередодні на двох зменшилося, бо постарілися, хосен із них мізерний, довелося зарізати*» (НЗ¹, 2016, № 146–147 (24 грудня), с. 6). В іншому випадку, описуючи неவிбагливість тварини, журналіст використовує діалектизм як аргумент на користь переваги утримання дрібної рогатої худоби: «*Ще була коза, яка вважалася коровою бідняка. Тому, що тварина була економною (менше їсть та й пасовища не треба), а хосну із неї багато*» (НЗ, 2012, № 3–4 (14 січня), с. 3). В обох прикладах лексема вжита у прямому значенні без стилістичних нашарувань, виконуючи суто інформативну функцію.

Сфера вживання слова *хосен* не обмежується тваринництвом, а поширюється й на інші економічні відносини, зокрема питання власності та земельних ресурсів. У нарисі про успішного виноградаря Івана Макару автор підкреслює різницю між формальною власністю і реальним зиском: «*Одне діло володіти шматком землі, інша справа – мати з нього хосен*» (НЗ, 2015, № 114 (13 жовтня), с. 7). Тут діалектизм виступає контекстуальним синонімом до поняття *дохід* або *дивіденди*.

Особливої ваги слово набуває у фаховому мовленні. Так, заслужений працівник промисловості України Едуард Михайлянц, говорячи про історичне значення виноробства для регіону, зазначає: «*Розумію, що ця робота для економіки нашого регіону загалом й виноробної галузі зокрема приносила чималий хосен...*» (НЗ, 2012, № 18–19 (18 лютого), с. 6). У цьому контексті діалектизм інтегрується у професійний дискурс фахівця, позначаючи економічний ефект для галузі.

Окрему підгрупу становлять контексти, де лексема *хосен* (або *на хосен*) вживається в порадах чи оцінці методів оздоровлення. Тут прагматична функція реалізується через модальність корисності /доцільності певної дії для здоров'я чи добробуту. Прикладом є розповідь про міжгірського пасічника Петра Цендру, який практикує апітерапію. Резуль-

¹ Тут і далі використовуємо скорочення назв газет: НЗ – «Новини Закарпаття», СЗП – «Старий замок "Паланок"»

тат лікування оцінюється через категорію незаперечної користі: «Від такого лікування **великий хосен** – пацієнти щиро вдячні лікарю-пасічнику за зміцнення здоров'я народним методом» (НЗ, 2016, № 133 (22 листопада), с. 8). Схоже значення фіксуємо в інтерв'ю з відомим журналістом-казкарем Василем Шкірею, де він аргументує користь вживання молока: «То чому б не випити склянку молока? Це **тільки на хосен**. Там багато вітамінів» (НЗ, 2020, № 21 (23 травня), с. 7). Прикметно, що конструкція «на хосен» у цих випадках є повним відповідником літературного «на користь» або «на здоров'я». Вона виконує функцію переконання реципієнта у правильності обраної моделі поведінки.

Тож утилітарно-прагматична функція є базовою для лексем із коренем *-хос(е)н-* у досліджуваному корпусі. Вона забезпечує номінацію понять, пов'язаних із матеріальною вигодою, ефективністю праці та фізичним здоров'ям, демонструючи життєздатність діалектного слововживання в сучасній публіцистиці навіть за межами художньо-стилізованих текстів.

Якщо в господарському дискурсі лексеми з коренем *-хос(е)н-* зберігають семантичну нейтральність, то в суспільно-політичній публіцистиці та фейлетонах вони набувають виразних оцінних конотацій. У цьому випадку, вважаємо, діалектизм стає маркером авторської позиції, засобом створення іронії, сарказму або скепсису. Використання регіонального слова в контексті загальнонаціональних чи глобальних проблем дозволяє журналістам заземлити високі матерії, наблизити їх до розуміння пересічного читача, а нерідко – і знизити стиль офіціозу.

Мабуть, найбільш яскраво експресивна функція виявляється в текстах, де автори або респонденти критикують прагматизм влади. Діалектизм *хосен* тут протиставляється високим моральним категоріям, набуваючи значення 'корисливість', 'вузький інтерес'.

Так, в інтерв'ю з письменницею та дослідницею Наталею Кляшторною обговорюється проблема спекуляції на регіональних відмінностях. Респондентка зауважує: «Україна, як чимало європейських держав, є неоднорідною. Наші політики хочуть **мати хосен** навіть із цього – як у Києві, так і на місцях, наприклад, у Закарпатті чи в Донецьку» (СЗП, 2010, № 68 (2–8 грудня), с. 19). Вживання діалектизму тут не випадкове: воно підкреслює приземленість, базарну сутність намірів політиків, які намагаються мати зиск із серйозних, важливих речей.

Показовим прикладом залучення діалектизму для посилення соціальної критики є стаття Анни Семенюк «Ведмедизація Ужгорода». Журналістка піддає сумніву доцільність встановлення естетично суперечливих скульптур ведмедів, коли в центрі міста бракує елементарних вигод – громадських вбиралень. Авторка резюмує: «Звичайно, через декілька років дітям-онукам не похвалиться: "сись туалет Я зробив". Якось немилозвучно. Але для **ужгородців** був би якийсь **хосен**» (НЗ, 2010, № 103–104 (18 вересня), с. 18). У цьому контексті лексема *хосен* реалізує своє пряме значення – 'практична користь',

але набуває виразного публіцистичного звучання. Вона виступає виразником здорового глузду громади, який протиставляється марнославству та марнотратству влади. Якщо скульптури сприймаються як фальш і непотріб, то *хосен* (реальний комфорт для мешканців) стає тією ціннісною категорією, якої бракує діям чиновників.

Буває, лексему *хосен* вживають у риторичних фігурах, де мовець ставить під сумнів доцільність певних дій чи явищ. Діалектизм додає висловлюванню розмовної, довірливої інтонації. В есе Михайла Мейсароша «Пісенне манкуртство» автор висловлює жаль з приводу втрати народних традицій, резюмуючи марність порожніх балачок: «*Ет, базікати можна без кінця, а хісна з того...*» (СЗП, 2010, № 7 (5 лютого – 3 березня), с. 24). Експресивний вигук *ет* у поєднанні з діалектизмом *хісна* створює образ зневіреної людини, яка розуміє безперспективність ситуації. Аналогічну функцію слово виконує в інтерв'ю з письменницею Вікторією Андрусів. Розмірковуючи про сімейні цінності, вона риторично запитує: «*Повага – це класно, звичайно. Але який хосен від неї, коли люди дивляться в різні сторони?*» (НЗ, 2018, № 16 (3 березня), с. 13). Тут *хосен* замінює літературне *сенса* або *користь*, роблячи думку більш категоричною та емоційно забарвленою.

Окремий інтерес становить контекстуальна взаємодія діалектизму із загальноновживаними фразеологічними одиницями. У таких конструкціях лексема *хосен/хісна* виступає лексичним об'єктом, якому надається експресивна кількісна оцінка за допомогою стійкого виразу. Найпоширенішою в нашому матеріалі є модель поєднання діалектизму з фразеологізмом *як кіт наплакав*. Таке сусідство створює ефект подвійної експресії: регіональне слово маркує «своє», народне середовище, а фразеологізм підсилює емоційне забарвлення мізерності результату. Так, у кореспонденції Василя Пилипчинця про боротьбу з борщівником ця синтаксична конструкція підкреслює марність зусиль: «*Та ба, хосна було, як потім пересвідчилися спеціалісти, як кіт наплакав*» (НЗ, 2014, № 83–84 (27 липня), с. 14).

Схожа модель реалізується і в нарисі про козовицю, де автор через пряму мову селян пояснює занепад тваринництва: «*Одні пояснюють це тим, що нині не вигідно газдувати, бо хісна з хліва як кіт наплакав*» (НЗ, 2013, № 89 (10 серпня), с. 13). У наведених прикладах діалектизм не розчиняється у фразеологізмі, а вступає з ним у семантичний резонанс, формуючи стилістично яскраву фігуру цілковитого браку користі.

У фейлетонах і гумористичних замальовках дієслово *хоснувати* може набувати переносного, зниженого значення – 'використовувати когось у власних цілях' (часто із сексуальним підтекстом). У фейлетоні-стилізації Маріанни Шутко, що імітує народну говірку, авторка вкладає в уста героїні таку характеристику сучасних чоловіків: «*Бо нині хлопці такі: лише похосновати, а женитися не хочут*» (НЗ, 2018, № 59 (7 серпня), с. 5). Тут дієслово *похосновати* є евфемізмом, який, однак, прозоро натякає

на споживацьке ставлення у стосунках. Комічний ефект досягається завдяки контрасту між «господарською» семантикою кореня (користь) та інтимною ситуацією. Водночас таке зіставлення побутового значення слова й пікантного контексту (сексуальне використання) може бути прикладом мовної гри, що знижує табуованість теми через сміх.

Усупереч поширеному уявленню про діалектизми як елементи зниженого або побутового стилю, аналіз корпусу текстів виявив специфічну групу контекстів, де лексеми з коренем *-хос(е)н-* обслуговують патетичний, урочистий дискурс. У таких випадках діалектне слово виконує функцію етнокультурного маркера, сигналізуючи про належність до спільноти, повагу до традиції та історичної пам'яті.

Найвиразніше ця функція реалізується в матеріалах, присвячених знаковим історичним постатям краю. Вживаючи слово *хосен*, автори підкреслюють не матеріальну, а духовну і суспільну користь діяльності героя. У матеріалі, присвяченому ювілею Олександра Духновича, діяльність «будителя» оцінюється через призму жертвовності. Коментатор, зіставляючи сучасників із великим попередником, зазначає: «...*проте ніхто з нас досі не виявив... такої величезної і безкорисливої діяльності на хосен народу, такої любові до народу і жертвовності собою...*» (НЗ, 2024, № 18 (4 травня), с. 8). Словосполучення *на хосен народу* тут звучить як усталена урочиста формула, майже заповідь. Заміна діалектизму на літературне *на користь* знизила б пафос висловлювання, позбавивши його регіонального колориту та історичної глибини.

Ще одним виміром функціонування лексеми є її використання в контексті відповідальності поколінь. У цих випадках похідні від кореня *-хос(е)н-* вживаються не для позначення зиску, а для опису взаємодії людини з природними та історичними ресурсами. Особливо ваги діалектизм набуває в інтерв'ю з найстарішим лісником Закарпаття, 93-річним Золтаном Ковачем. Дієслово *похоснувати* в устах старійшини стає засобом своєрідної автентизації моральної перестороги – слід перестати нищити природу: «...*Бо ми похоснували все, що нам предки залишили, а що лишимо нащадкам?*» (НЗ, 2017, № 52 (22 липня), с. 15).

У цьому контексті дієслово має семантику вичерпання ресурсу ('спожили', 'витратили'). Проте вживання саме питомого діалектного слова замість літературних аналогів надає висловлюванню особливої автентичності. В устах носія традиції слово *похоснували* звучить не просто як констатація господарської діяльності, а як гіркий докір сучасникам і застереження майбутнім поколінням. Діалектизм тут слугує інструментом «заземлення» глобальної екологічної проблеми, переведення її в площину зрозумілої народної етики.

Схожий механізм – апеляцію до народної свідомості через мову – знаходимо і в статті Михайла Зана про проблеми дерадянізації топонімії. Автор протиставляє штучні радянські назви тим, що природні для місцевого люду: «*Утім, і по сьогодні залишилися деякі "стандартизовані" радянізато-*

рами, але не хосновані місцевим людом, – приміром Берегове, Вонігове та ін.» (НЗ, 2020, № 15 (11 квітня), с. 13). У цьому контексті *не хосновані* може сприйматися як не просто *не використовувані*, а *не прийняті, чужі ментально*. Діалектизм виступає критерієм автентичності: справжнє те, що *хоснує* (визнає своїм) народ.

Окремий випадок становлять тексти, що написані (або сконструйовані) повністю на діалектній основі. Наприклад, за вітаннями двом різним іменинникам, опублікованими у номерах за різні роки тими самими адресантами (Надежда (Надя) і Сергій), ідентифікуються представники так званого русинського руху. Такі тексти навмисно конструюються як протиставлення літературній мові. Тож у них лексема *хосен* втрачає функцію стилістичного виділення, адже не контрастує з літературним тлом, а перебуває в однорідному діалектному (чи стилізованому) середовищі. Тут вона виконує номінативну функцію в межах обраного авторами соціолінгвістичного коду, забезпечуючи його лексичну достовірність і послідовність: «*Най твуй русинський патріотизм буде на хосен ушидким краянам...*» (НЗ, 2022, № 38 (1 жовтня), с. 3). «*Дякуєме ти за активну роботу на хосен русинського народа...*» (НЗ, 2023, № 19 (20 травня), с. 3). Загальний контекст цих висловлювань видається нам ідеологічно маркованим через апеляцію до «русинського патріотизму» і «русинського народу», проте саме слово *хосен* вживається у своєму прямому значенні ('користь'), вписуючись у граматичну й лексичну структуру фрази поряд з іншими діалектизмами (*твуй, ушидким, дякуєме*) і виступаючи інструментом комунікації для цільової аудиторії, яка ідентифікує себе через цей мовний код.

У текстах із суцільною діалектною стилізацією лексема *хосен* функціонує як невід'ємний елемент ідіолекту персонажа. Вона не створює колориту сама по собі (адже весь текст є колоритним), а засвідчує послідовність автора в дотриманні обраного мовного коду.

Скажімо, у фейлетоні, написаному як лист до редакції від імені пенсіонера Ілька Горняка, фраза «*аеробіка лем на хосен здоровлю*» (НЗ, 2011, № 18–19 (19 лютого), с. 13) є органічною частиною мовлення героя. Уживання цього слова (замість літературного *на користь*) є обов'язковою умовою збереження достовірності образу. Воно підтверджує, що перед нами автентичний носій говірки, який навіть нові явища (харизматичні богослужіння) описує та оцінює звичною для себе лексикою, інтегруючи їх у свою прагматичну картину світу.

Атрибутивну функцію – вказівку на територіальну належність героя – ми зафіксували в жанрі анекдоту. Діалектизми тут не змінюють комічного змісту ситуації. У жартівливому оголошенні: «*Продам портфель, стан ідеальний, майже не хоснований. Причина продажу: не знадобився й, майже, не знадобиться (Андрій, 7 років)*» (НЗ, 2013, № 131 (30 листопада), с. 16), лексеми *не хоснований* та *майже* є, на наш погляд, маркерами локалізації. Вони ідентифікують персонажа

як юного закарпатця, роблячи анекдот «своїм» для місцевого читача, а сам гумористичний ефект базується на позамовній ситуації (небажанні дитини вчитися).

У текстах літературною мовою, де діалектизм вживається точково, фіксуємо й набуття ним виразної гномічної функції. Лексеми з коренем *-хос(е)н-* використовуються тоді для оформлення афоризмів, сентенцій, порад. У такій ролі діалектизм дозволяє перевести індивідуальну думку в ранг народної аксіоми.

Як приклад наведемо заголовок інтерв'ю зі скульптором Іваном Бровді. Його життєве кредо звучить як імператив: «...*Розум треба хоснувати*» (НЗ, 2012, № 8 (28 січня), с. 21). Тут дієслово *хоснувати* означає не банальне використання, а прагматичне, мудре застосування інтелекту.

Схоже стилістичне навантаження лексема несе і в порадах лікаря-нарколога Василя Кручаниці. Його рекомендація щодо вживання алкоголю побудована за синтаксичною моделлю прислів'я: «*Більше того, він радить: що в міру, то те піде лише на хосен*» (НЗ, 2011, № 1 (1 січня), с. 12). Тобто лікар свідомо (чи інтуїтивно) використовує діалектизм, щоб перевести свою фахову раду з розряду офіціозу в категорію перевіреної часом народної істини. Він упаковує медичну настанову у форму, близьку і зрозумілу носію говірки. Вживання діалектизму замість літературного *на користь* трансформує медичну рекомендацію у формулу побутової мудрості, роблячи її переконливішою для читача. Слово *хосен* тут виступає індикатором «своєї» правди, яка не потребує доведення.

Висновки. Дослідження функціонування лексем із коренем *-хос(е)н-* у мовленні закарпатської преси (2010–2024 рр.) дає підстави стверджувати, що це діалектне гніздо не є реліктом минулого, а залишається живим і продуктивним елементом в

сучасному регіональному медіатексті, виконуючи широкий спектр лінгвопрагматичних функцій.

Базовим для досліджуваної групи слів залишається їхнє первинне, денотативне значення ('матеріальна вигода', 'ефективність', 'дохід'). У текстах господарської та соціально-побутової тематики діалектизм функціонує переважно як нейтральний засіб номінації. Його органічна інтеграція в літературну канву без графічних виділень свідчить про високу життєздатність цього діалектного слововживання у мовній свідомості регіону.

У суспільно-політичній публіцистиці лексема виходить за межі нейтральної номінації, набуваючи виразних оцінних конотацій (іронії, скепсису). Вона може використовувати як виразник здорового глузду громади, що протиставляється офіційному пафосу або марнославству влади (як у прикладі з «ведмедизацією»). Крім того, взаємодія діалектизму з фразеологічними одиницями (на кшталт *хосна як кіт наплакав*) посилює емоційний ефект критичних висловлювань.

Аналізований лексемний набір демонструє здатність обслуговувати реєстри високого» стилю, функціонуючи в патетичних контекстах історичної пам'яті та екологічної відповідальності.

У художньо-публіцистичних жанрах (фейлетонах, гуморесках) діалектизм виступає конструктивним елементом мовної маски, забезпечуючи психологічну достовірність і регіональну ідентифікацію персонажів. Водночас зафіксовано й виразну гномічну функцію: використання лексеми у формулюванні порад і життєвих кредо надає авторській думці статусу афоризму, перевіреної часом народної аксіоми.

Таким чином, лексеми гнізда *-хос(е)н-* у сучасній пресі Закарпаття є поліфункціональним інструментом, що забезпечує комунікативні потреби мовців у діапазоні від побутового прагматизму до філософського узагальнення.

Література

1. Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики: монографія. Львів : Вид-во «ПАІС», 2010. 336 с.
2. Верхратський І. Про говор галицьких лемків. Львів: Печат. НТШ, 1902. 489 с.
3. Галас А. Угорські запозичення в закарпатських народних порівняннях. *Україністика в Угорщині та поза її межами II*. Матеріали міжн. наук. конференції. Будапешт: Printpix nyomda és grafikai stúdió, 2022. С. 47–59. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/48987> (дата звернення: 22.11.2025).
4. ГГ – Гуцульські говірки: Короткий словник / За ред. Я. Закревської. Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ. Львів, 1997. 232 с.
5. Грінченко Б. Словарь української мови: У 4 т. Київ, 1907–1909.
6. Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР (Лексика): У 3 ч. Ужгород, 1958–1993.
7. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. Київ: Наукова думка, 1982–2012.
8. Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар: У 2 т. Львів, 1886. 1117 с.
9. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: структура та прагматистичні функції: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01. Вінниця, 2009. 462 с.
10. Коць Т. А. Публіцистичний стиль в українській літературній мові кінця ХІХ – початку ХХІ ст.: нормативно-аксіологічний аспект: дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2019. 457 с.
11. Лизанець П. М. Українські південнокарпатські говірки Затисся Виноградівського району Закарпатської області. Ужгород: Карпати, 2008. 440 с.
12. Навальна М. І. Динаміка лексики української періодики початку ХХІ ст.: монографія. Київ : Інститут української мови; Вид. дім Дмитра Бурого, 2011. 328 с.
13. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок: У 2 ч. Київ: Наукова думка, 1984.

14. Піпаш Ю., Галас Б. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Равського району Закарпатської області). Ужгород, 2005. 266 с.
15. Путрашик В.І. Територіальні діалектизми в медіатексті: стан і перспективи досліджень. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. Том 36 (75). № 6. 2025 (у друці).
16. Сабадош І. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород, 2008. 480 с.
17. СБГ – Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 687 с.
18. Сизонов Д.Ю. Методи лінгвістичного дослідження медіатексту: до проблеми наукової інтерпретації. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. 2015. Вип. 30. С. 53–62.
19. Стишов О.А. Українська лексика кінця ХХ ст.: на матеріалі ЗМІ. Київ: Видав. Центр КНЛУ, 2003. 387 с.
20. СУМ – Словник української мови: в 11 томах. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
21. Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2009. 672 с.
22. Худолій А.О. Динаміка функціональних змін у мові американської публіцистики кінця ХХ – початку ХХІ ст.: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2004. 23 с.
23. Шевченко Л.І., Сизонов Д.Ю. Теорія медіалінгвістики: підручник. 2-ге вид. Київ : Видавництво Ліра-К, 2025. 272 с.
24. Шило Г. Словник наддністрянських говірок. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2008. 288 с.

References

1. Batsevych F. (2010) *Narysy z lnhvistychnoi prahmatyky* [Essays on Linguistic Pragmatics]: monohrafiia. Lviv: Vyd-vo «PAIS». 336 s. [in Ukrainian].
2. Verkhratskyi I. (1902) *Pro hovor halytskykh lemkyv* [On the Dialect of Galician Lemkos]. Lviv: Pechat. NTSh. 489 s. [in Ukrainian].
3. Halas A. (2022) *Uhorski zapozychennia v zakarpatskykh narodnykh porivnianniakh* [Hungarian Borrowings in Transcarpathian Folk Similes]. *Ukrainistyka v Uhorschchyni ta poza yii mezhamy II. Materialy mizhn. nauk. konferentsii*. Budapesht: Printpix nyomda és grafikai stúdió. S. 47–59. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/48987> (data zvernennia: 22.11.2025) [in Ukrainian].
4. HH – Hutsulski hovirky: Korotkyi slovnyk [Hutsul Dialects: A Short Dictionary] (1997) / Za red. Ya. Zakrevskoi. Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NANU. Lviv. 232 s. [in Ukrainian].
5. Hrinchenko B. (1907–1909) *Slovar ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian Language]: U 4 t. Kyiv [in Ukrainian].
6. Dzendzelivskyi Yo. O. (1958–1993) *Linhvistychnyi atlas ukrainskykh narodnykh hovoriv Zakarpatskoi oblasti URSR (Leksyka)* [Linguistic Atlas of Ukrainian Folk Dialects of the Transcarpathian Region of the Ukrainian SSR (Vocabulary)]: U 3 ch. Uzhhorod [in Ukrainian].
7. ESUM – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: U 7 t. (1982–2012). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
8. Zhelekhivskyi Ye., Nedilskyi S. (1886) *Malorusko-nimetskyi slovar* [Little Russian-German Dictionary]: U 2 t. Lviv. 1117 s. [in Ukrainian].
9. Zavalniuk I.Ya. (2009) *Syntaksychni odynytsi v movi ukrainskoi presy pochatku XXI st.: struktura ta prahmastylystychni funktzii* [Syntactic Units in the Language of the Ukrainian Press of the Early 21st Century: Structure and Pragmasytistic Functions]: dys. ... d-ra filol. nauk. Vinnytsia. 462 s. [in Ukrainian].
10. Kots T.A. (2019) *Pubklystystychnyi styl v ukrainskii literaturnii movi kintsia XIX – pochatku XXI st.: normatyvno-aksiolohichnyi aspekt* [Publicistic Style in the Ukrainian Literary Language of the Late 19th – Early 21st Centuries: Normative-Axiological Aspect]: dys. ... d-ra filol. nauk. Kyiv. 457 s. [in Ukrainian].
11. Lyzanets P.M. (2008) *Ukrainski pivdennokarpatski hovirky Zatyssia Vynohradivskoho raionu Zakarpatskoi oblasti* [Ukrainian South Carpathian Dialects of Zatyssia in Vynohradiv District of Zakarpattia Region]. Uzhhorod: Karpaty. 440 s. [in Ukrainian].
12. Navalna M.I. (2011) *Dynamika leksykonu ukrainskoi periodyky pochatku XXI st.* [Dynamics of the Lexicon of Ukrainian Periodicals of the Early 21st Century]: monohrafiia. Kyiv: Instytut ukrainskoi movy; Vyd. dim Dmytra Buraho. 328 s. [in Ukrainian].
13. Onyshkevych M.Y. (1984) *Slovnyk boikivskykh hovirok* [Dictionary of Boyko Dialects]: U 2 ch. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
14. Pipash Yu., Halas B. (2005) *Materialy do slovnyka hutsulskykh hovirok (Kosivska Poliana i Rosishka Rakhivskoho raionu Zakarpatskoi oblasti)* [Materials for the Dictionary of Hutsul Dialects (Kosivska Poliana and Rosishka of Rakhiv District, Zakarpattia Region)]. Uzhhorod. 266 s. [in Ukrainian].
15. Putrashyk V.I. (2025) *Terytorialni dialektyzmy v mediatexti: stan i perspektyvy doslidzhen* [Territorial Dialectisms in Media Text: State and Prospects of Research]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka*. Tom 36 (75). No. 6 (u drutsi) [in Ukrainian].
16. Sabadosh I. (2008) *Slovnyk zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu* [Dictionary of the

Transcarpathian Dialect of Sokyrnytsia Village, Khust District]. Uzhhorod. 480 s. [in Ukrainian].

17. SBH – Slovník bukovynských hovorů [Dictionary of Bukovinian Dialects] (2005) / Za zah. red. N.V. Huivaniuk. Chernivtsi: Ruta. 687 s. [in Ukrainian].

18. Syzonov D.Yu. (2015) Metody linhvistychnoho doslidzhennia mediatextu: do problemy naukovoï interpretatsii [Methods of Linguistic Research of Media Text: On the Problem of Scientific Interpretation]. *Aktualni problemy ukraïnskoï linhvistyky: teoriia i praktyka*. Vyp. 30. S. 53–62 [in Ukrainian].

19. Styshov O.A. (2003) Ukraïnska leksyka kintsia XX st.: na materiali ZMI [Ukrainian Vocabulary of the Late 20th Century: Based on Mass Media Material]. Kyiv: Vydav. Tsentrl KNLU. 387 s. [in Ukrainian].

20. SUM – Slovník ukraïnskoï movy: v 11 tomakh (1970–1980) [Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 volumes]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

21. Khobzei N., Simovych O., Yastremska T., Dydyk-Meush H. (2009) Leksykon lvivskyi: povazhno i na zhart [Lviv Lexicon: Seriously and for Fun]. Lviv: Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypiakivycha NANU. 672 s. [in Ukrainian].

22. Khudolii A.O. (2004) Dynamika funktsionalnykh zmin u movi amerykanskoi publitsystyky kintsia XX – pochatku XXI st. [Dynamics of Functional Changes in the Language of American Publicistics of the Late 20th – Early 21st Centuries]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk. Kyiv. 23 s. [in Ukrainian].

23. Shevchenko L.I., Syzonov D.Yu. (2025) Teoriia medialinhvistyky: pidruchnyk [Theory of Medialinguistics: Textbook]. 2-he vyd. Kyiv: Vydavnytstvo Lira-K. 272 s. [in Ukrainian].

24. Shylo H. (2008) Slovník naddnistrianskykh hovorů [Dictionary of Dniester Dialects]. Lviv: Instytut ukraïnoznavstva im. I. Krypiakivycha NANU. 288 s. [in Ukrainian].

LINGUO-PRAGMATICS OF THE USE OF DIALECTISMS WITH THE ROOT *-KHOS(E)N-* IN THE TRANSCARPATHIAN PRESS

Abstract. The article presents a comprehensive pragmlinguistic analysis of the functioning of the dialectal lexical family with the root *-khos(en)-* (*khosen*, *khisna*, *khosnuvaty*, *khosennyi*) in the discourse of the modern Zakarpattia press. The relevance of the study is driven by the general trend towards the democratization of the national media discourse and the rethinking of the role of regional dialects, which are transforming from markers of low style into effective means of communicative influence. Based on material from the newspapers *Novyny Zakarpattia* and *Stryi Zamok "Palanok"* (2010–2024), the dynamics of semantic and stylistic transformations of this vocabulary, borrowed from the Hungarian language but deeply adapted, have been investigated.

It has been found that within the studied corpus, dialectisms of this group function predominantly without graphic highlighting (quotation marks, italics), indicating their organic integration into the region's linguistic consciousness and their status as a norm of usage. It has been determined that the pragmatic potential of the lexeme *khosen* extends far beyond the nomination of utilitarian concepts ("benefit," "profit"). In journalistic texts, it also acts as an instrument of social criticism and evaluation, marking the position of "community common sense" in opposition to officialdom or the declarativeness of the authorities.

The role of the studied units in strategies of language play (creating a comic effect through the contrast of "economic" semantics and intimate context) and euphemization is analyzed. Particular attention is paid to the gnomic function of the dialectism: it is revealed that in opinion columns and interviews, the word *khosen* is often used to formulate life credos, advice, and moral guidelines. The use of this vocabulary in the discourse of identity, where it serves as a means of legitimizing the regional linguistic code, is also traced. It is proven that in modern media text, the dialectism evolves from a means of creating local color to a polyfunctional instrument for realizing authorial modality and building trust with the readership.

Keywords: media linguistics, regional press, dialectism, pragmlinguistics, language play, social criticism, Zakarpattia media discourse, *khosen*, *khosnuvaty*.

© Путрашик В., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 30.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 27.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Василь Путрашик – старший викладач кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; vasyi.putrashyk@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8712-1304>

Vasyl Putrashyk – Senior Teacher of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; vasyi.putrashyk@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0001-8712-1304>

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНІ ЗАСОБИ УВИРАЗНЕННЯ
ПОЕТИЧНОЇ МОВИ ВІКТОРА КОРДУНА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 811.161.2

DOI: [https://doi.org/10.24.144/2663-6840/2025.2\(54\).79–84](https://doi.org/10.24.144/2663-6840/2025.2(54).79–84)

Тележкіна О. Лексико-граматичні засоби увиразнення поетичної мови Віктора Кордуна; кількість бібліографічних джерел – 18; мова українська.

Анотація. У пропонованій статті авторка розглядає поетичну мову Віктора Кордуна, творчий доробок якого не піддавали вивченню в мовознавчій площині, а лише в літературознавчій царині. Лінгвальна «репрезентація буття» цього митця самобутня і своєрідна. Неповторність індивідуально-авторського вияву спостерігається і на рівні вживання стилістичних фігур лексико-граматичного творення. Незважаючи на значну кількість розвідок у галузі лінгвостилістики, в жодній опублікованій дотепер праці виражальні засоби в поетичній мові В. Кордуна не набули статусу самостійного об'єкта вивчення. Це й зумовлює актуальність нашої студії.

Дослідниця ставить за мету на матеріалі збірок «Сонцестояння», «Зимовий стук дятла» і «Трава над травою» схарактеризувати особливості репрезентації мовно-художніх засобів лексичної і граматичної природи в поетичних творах Віктора Кордуна. Для досягнення визначеної мети авторка аналізувала лексико-граматичні засоби організації поетичної оповіді митця та з'ясовувала стилістичний потенціал виявлених художньо-виражальних засобів у формуванні поетичного полотна.

За результатами здійсненого аналізу науковиця доходить висновку про те, що увиразненню віршової оповіді митця сприяють анадиплосис (контактний повтор), просаподосис (дистантний повтор), подвоєння (може мати і контактний, і дистантний варіант реалізації); поліптон (лексико-морфо-синтаксичний повтор), анномінація (лексико-морфемно-синтаксичний повтор), а також фігури, що мають опозиційне наповнення складників (амфітеза, антитеза, діатега, оксиморон). Уведення цих лексико-граматичних засобів у тканину поетичного тексту уможливорює інтенсифікацію та експресивізацію відтворюваного, укладання висловлюваного, увиразнення художньо-стилістичного ефекту й утілення авторського творчого задуму.

Ключові слова: лінгвостилістика, поетична мова, поетичне полотно, художньо-виражальний засіб, стилістичний потенціал, Віктор Кордун.

Формулювання проблеми. Питання організації мовопростору віршового твору, незважаючи на значну кількість розвідок у цій царині, дотепер викликає неабияку цікавість лінгвістів. Незмінна часність досліджень у цьому вимірі зумовлена широтою і глибиною поетичного лінгвообширу кожного українського митця, внесок якого в розвиток національної мови неоціненний. Одним із таких поетів є Віктор Кордун, творчий доробок якого досліджували тільки в літературознавчій площині, зокрема В. Колесник [Колесник 1999], М. Москаленко [Москаленко [http](http://)], Л. Павленко [Павленко 2019], Т. Пастух [Пастух 2011], а об'єктом лінгвостилістичного вивчення його віршові твори дотепер не ставали. І лише в одній із праць В. Колесник, розглядаючи творчість цього митця в контексті Київської школи, побіжно зауважила, що «на мовному рівні поезія Кордуна постійно повертається до початків, до магічного слова-імені. Поет уподібнюється біблійному Адамові, що дав усьому сущому ймення. У Кордуна суще існувало й до поета, але саме поет, котрий у творчому акті називає суще, майже як у М. Гайдеггера, втримує буття й «репрезентує» його в мові (“безмежна незнаваність, в імені – берег”))» [Колесник 1999, с. 49]. І ця мовна «репрезентація буття» оригінальна і неповторна в усіх своїх виявах, і в лексико-граматичному зосібна, що й зумовлює актуальність нашої студії.

Аналіз досліджень. Проблеми представленості лексико-граматичних засобів як одиниць ви-яскравлення поетичної оповіді, як елементів упо-

рядкування мовно-художнього простору віршового тексту останнім часом у своїх роботах розглядали Н. Бобух (лексичні опозиції в ідіолекті Д. Павличка [Бобух 2023] та В. Базилевського [Бобух 2022]), О. Лавер (граматичні типи метафори в поезії П. Скуня [Лавер 2022]), Н. Березовська-Савчук [Березовська-Савчук 2024], О. Калашник та О. Олексенко [Калашник, Олексенко 2020], Н. Безгодова та Л. Колесникова [Безгодова, Колесникова 2023], А. Мойсієнко [Мойсієнко 2023], О. Огринчук [Огринчук 2021], А. Омельченко [Омельченко 2024], І. Холод [Холод 2021] (виражальні можливості повторів різних типів) та ін. Однак у жодному із названих досліджень стилістичні засоби лексичної чи граматичної природи, якими доладовані віршові твори В. Кордуна, не були висвітлені.

Мета пропонованої статті – схарактеризувати особливості репрезентації стилістичних засобів лексичної і граматичної природи в поетичних творах Віктора Кордуна (на матеріалі збірок «Сонцестояння», «Зимовий стук дятла» і «Трава над травою»). Реалізація окресленої мети передбачає виконання таких **завдань**: аналіз лексико-граматичних засобів організації поетичної оповіді митця, з'ясування стилістичного потенціалу виявлених художньо-виражальних засобів у формуванні поетичного полотна.

Виклад основного матеріалу. Спостереження засвідчили вживання в обстежуваних поезіях лексико-граматичних одиниць різного характеру, зокрема стилістичних фігур додавання, з-поміж

яких розглянемо засіб контактного повтору – анадиплосис, засіб дистантного повтору – просаподосис, нанизування тих самих слів чи їхніх сполук – подвоєння, а також лексико-морфо-синтаксичний повтор – поліптон і лексико-морфемно-синтаксичний повтор – анномінацію, а також фігури контрасту, що характеризуються антитетичним й оксиморонним наповненням.

Значною активністю вирізняється подвоєння, компоненти якого в тканині віршового тексту можуть розміщуватися контактено (*І слова, і слова, і слова / накладають головами / на безмежно великій сторінці / стародавнього поля битви* [Кордун 2005, с. 16] та ін.), дистантно (*Весна як натяк / на присутність Бога, – / і ця присутність / відчувається в усьому* [Кордун 2005, с. 115] та ін.) або ж комбіновано (*й сидіти без початку, без кінця, / ввібравши всередину літо: / так, щоб воно ніколи не минало / і щоб самому не минати... не минати... не минати...* [Кордун 2005, с. 80] та ін.). Прикметною ознакою є те, що подвоєння у тканині віршового тексту В. Кордуна може утворюватися поєднанням лексем в однаковій граматичній формі, як у першій із наведених ілюстрацій, і в різних, що підтверджують інші запропоновані приклади, які доцільно доповнити: *Холодний вітер дме, / холодна січа насувається, / холодний полин не цвіте, / холодний вовк набіжить, / і замерзле серце стискається* [Кордун 1992, с. 132] чи *Кілька століть палає столиця, / горять церкви і гетьманські палаци, / горять рундуки і горять комори, / горить все живе і горить все мертво, / горить до сьогодні все, / що давним-давно погинуло в полум'ї, / і ми безпорадні загасити цю пожежу* [Кордун 2005, с. 19]. Окрім того, до повторюваного ряду можуть належати не лише слова, що належать до однієї частини мови, але й спільнокореневі, як-от: *Ліс мовчить про своє життя, – / і ми мовчання про своє. // Це мовчання / простягається поміж нами / сніговою рівниною* [Кордун 2005, с. 115]. Таке нашарування слів, незалежно від їхньої частиномовної належності, уможливорює створення поетичної оповіді, сповненої експресії.

Значно вищий рівень інтенсифікації висловленого в поетичних рядках спостережень у випадках, коли в одному фрагменті віршового тексту представлені відразу кілька рядів повторюваних лексем або сполук: *нехай вони [дитячі долі. – О. Т.] сплинуть і легко, і радо / за триста морів – аж до чистого раю – / за течею вод і за течею крові / <...> / за триста морів і за триста земель – до раю, до раю, до чистого раю* [Кордун 1999, с. 49]. Таке насичення повторюваними елементами сприяє появі своєрідного тонального ладу, а комбінування різних варіантів аналізованої фігури створює виразистий емоційно-смісловий малюнок.

Оригінальних експресивних виявів зображуваного набувають віршові рядки, у яких подвоєння поєднуються з іншими стилістичними фігурами. Зареєстровані ситуації, де подвоєння переходить в анадиплосис: *На безнайменних ріках – / безнайменні люди, / дні безнайменні, / безнайменне сонце* [Кордун 1999, с. 16], котрий своєю чергою утворює

хіазмічну структуру, чим автор досягає додаткової акцентуації повторюваної одиниці; або в просаподосис: *асиметрична голова / асиметричне серце / життя асиметричне – / і ніякого зв'язку між ними* [Кордун 2005, с. 133], де так само простежується конструкція хіазму, що сприяє виокремленню відтвореної думки. Можливі також варіанти поєднання подвоєння із антитезою: *Я із небом плину в тобі – і не можу спинитися. / Все минає, минають пісні, і слова молитовні, / і захмарні сади, і забуті народи, – / але ти неминуща* [Кордун 1999, с. 9], де останній компонент повторюваного ряду звучить як утвердження непорушної істини, важливої для ліричного героя.

Органічним елементом аналізованих поетичних текстів також є анадиплосис – контактний лексико-синтаксичний повтор, який зв'язує кінець одного мовленнєвого ряду з початком наступного. Зареєстровані зразки реалізації анадиплосису в межах однієї строфи: *не плач цвіркунчику / і не журися – / осінь не-вічна / і не-вічна зима* [Кордун 2005, с. 90]; *Де ці гризички зимуватимуть, / де зимуватимуть їхні сніги?* [Кордун 1999, с. 84] та ін. Здебільшого автор виформовує фігуру за допомогою повторення слова в тій самій формі, що й засвідчили щойно наведені приклади, однак подеколи трапляються зразки, коли здвоюються слова у різних формах, як-от: *Почали ми в нікуди збиратися / і збирати свої пожитки* [Кордун 1999, с. 45], що уможливорює не лише підкреслення важливості для ліричного героя описаного повторюваною лексемою, а й акцентуаційне виокремлення глибини висловлюваного.

Репрезентований у поетичному доробку В. Кордуна і дистантний повтор, при якому слово чи група слів, що вживається на початку віршового рядка, використовується і на його кінці: *Любово моя, любово, / ось тобі перстень зі слова, / візьми його і носи* [Кордун 1999, с. 6] або *Гей на Ужї на ріці дівки-красі гей-гей / білі сорочки – червоні плахти перуни прали да гей / прали й золили у жлукті жлуктили гей-гей / щоб ті сорочки сяли на тілі аж гей* [Кордун 1999, с. 14]. Наведені зразки підтверджують думку про те, що просаподосис у структурі поетичного полотна сприяє посиленню семантичних ознак тих одиниць, з яких він складається, що уможливорює інтенсифікацію поетичного викладу.

Митець уводить просаподосис у тканину віршового тексту для активізації інтенсивності вияву ознаки: *сніжинки у завії, / де початок всьому – сніг / і де кінець по всьому – сніг безперестанний, / і сніг, і біль, і сніг* [Кордун 1999, с. 55] – повторюваний іменник *сніг* перемежується з іменником *біль*, й утворюється семантичне зрощення *сніг-біль* і *біль-сніг*, що поглиблює передавані сенси. Зрідка до лексико-граматичного акценту додається інтонаційне відтінчення, зокрема: *На наше літо – падає сніг. / Та й чи було воно – наше літо?* [Кордун 1999, с. 60] – зміна тональності повторюваного компонента зумовлює додаткове акцентування суб'єкта мовлення.

Ще однією фігурою додавання, за допомогою якою митець викристалізовує унікальне сутнісне відображення об'єктивної дійсності, є анномінація:

Дивна якась *дивина* / пропливла невпинно перед очима [Кордун 2005, с. 14]; *Із сонцем плескатим, / пласким оленями і трикрилими церковицями, / списана вся на писанці* [8, с. 95]; *блимуть звідусіль / і підносяться роєм / і наздоганяють / голоси не-сміливі / і підголоски* [Кордун 2005, с. 94] та ін. – лексико-морфемні повтори, де компоненти утворюють цілісну синтаксичну одиницю, складники якої можуть поєднуватися як сурядним, так і підрядним зв'язком.

Елементи окресленого виражального засобу переважно демонструють близьке розміщення: *Любове, час прощатися для дальніх далечин* [Кордун 1992, с. 161]; *вони залишилися тільки в піснях казках і переказах* [Кордун 2005, с. 99], однак подеколи трапляються зразки з віддаленням компонентів, як-от: *Молоду твою молодість наздожену* [Кордун 1999, с. 10], що до певної міри послаблює звучання утвореної анномінаційної сполуки, проте не впливає на глибину її семантичного вияву.

Спостережені випадки утворення різних анномінаційних конструкцій, основу яких становлять лексеми, що мають той самий корінь: *Від мене не сховаєшся в собі – / настигну тебе, / найменшу, найдрібнішу, / в найглибшій глибині твоєї крові* [Кордун 1992, с. 131] – *Дрібні вуста грициків / углибають / ще глибше насіння, / з якого вирости* [Кордун 1999, с. 84] – *І почав потихеньку збирати / і складати поглибше / у глибину / моєї присутньої скрізь неприсутності* [Кордун 2005, с. 74]. Це засвідчує високий рівень майстерності митця оперування мовними одиницями і неосяжні можливості слова у втіленні авторської інтенції.

Влучність, стислість і водночас глибину відтворюваного за допомогою лексико-морфемного потверджують приклади не лише із «тіла» віршового тексту (*Господи, я – у неволі, мій народ – у неволі, Боже / це неволя смутезного смутку* [Кордун 1999, с. 118]; *Він плине в космічній синяві – / безмірний у безмірі* [Кордун 2005, с. 55]; *перетікає в руки того, / хто набрав минушого минулого із глею / у чулі самотині пригоріці* [Кордун 2005, с. 59] та ін.), а й із назв поетичних творів (*Рання рань* [Кордун 1992, с. 50]; *Псалом, солоніший за сіль* [Кордун 1999, с. 118]; *На віки вічні* [Кордун 1992, с. 125]), де спостерігається найвищий рівень сутнісної концентрації, оприявнювачем якої є анномінація. Це вказує на важливу смислотвірну спроможність аналізованої стилістичної фігури в поетичній мові В. Кордуна.

Значущим для побудови поетичної оповіді митця є й поліптотон, що полягає в повторенні одного й того самого повнозначного слова в різних граматичних формах із утворенням самостійної синтаксичної структури: *і стають нездоланими / відстані / від хати до хати* [Кордун 1999, с. 76]; *Жінки / – по слюзині слюзина – / витікають у поле* [Кордун 1992, с. 83] та ін. Використання контактного поліптотона, як щойно наведені зразки, уможливорює виформовування фрагментарного смислового і тонального акценту завдяки близькому розміщенню його компонентів. А віддалене розміщення компонентів розглядуваної фігури пе-

редбачає умовне залучення до її складу і тих лексем, які їх розокремлюють. Вислід такої реалізації поліптотонного утворення – інакший смисловий і ритмомелодійний рельєф. Найбільш увиразнено виявляється аналізована ознака при поєднанні близького й віддаленого розміщення складників, яке спостерігається в подвійному поліптотоні: *Світ зміст зі світу – / рівновелике коло із кола* [Кордун 1992, с. 209]. Це дозволяє створити неповторний ритмічний малюнок віршового тексту.

Усі наведені ілюстрації – приклади неускладненого поліптотону, тобто не обтяженого іншими стилістичними виявами. Проте трапляються ситуації укладення поліптотона, що, наприклад, може реалізуватися в семантичному вираженні протиставлення: *і – місяць над морем із сяйливою стежкою / що пролягає / від берега аж до берега / від життя до життя / від смерті до смерті* [Кордун 1999, с. 104] – контрастивне наповнення другого і третього компонента, кожен із яких виступає смисловим кодом складників першого компонента: *від берега життя до берега смерті*, що вияскравлює закладені автором сенси.

Окрім того, зафіксовані випадки, коли те саме поліптотонне утворення уживається кілька разів. Ідеться про функціонування сполуки *трава над травою*. В. Кордун використав цю поліптотонну конструкцію чотири рази: *Трава над травою* [Кордун 2005] – назва поетичної збірки + назва циклу [Кордун 2005, с. 59] + заголовок вірша [Кордун 2005, с. 84] + компонент тексту: *Це буде трава над травою: / ніхто її не побачить, / ніхто її не почує / і не відчує на дотик* [Кордун 2005, с. 84]. Зауважимо, що за умови такого вживання поліптотон у тексті реалізується або як елемент зачину (ужитий на початку першої строфи) і стає основою розгортання дії, як у першому й другому прикладі, або прикінцевим смисловим акордом, як у третьому зразку (використаний в останній строфі). Такий наскрізний повтор сприяє своєрідній концентрації сенсів і втворює єдиний смисловий стрижень.

З-поміж лексико-граматичних фігур розглядаємо і фігури протиставлення, оскільки така їх кваліфікація «зумовлена тим, що кожна конкретна морфологічна одиниця є носієм певного лексичного значення, завдяки маніфестації якого вона об'єднується з іншою морфологічною одиницею у відповідну синтаксичну сполуку, яка має стилістичне наповнення і функційне навантаження» [Телешкіна 2020, с. 148]. За допомогою фігур контрасту поет відтворює суперечливість об'єктивного світу, транслуючи складність його сприйняття.

Антитетичні побудови у поетичній мові В. Кордуна оприявлені як:

– амфітеза, що реалізує таку семантичну парадигму: *і віконце прийшлося вочевидь не посередині стіни / зате в нього можна було тепер визирати / але темнота панувала повсюди і всередині і надворі* [Кордун 2005, с. 99]; *Я знаю, що Ти усюди: / і по той бік і по цей бік брами* [Кордун 2005, с. 113] – *скрізь; і лежать собі горілиць / і влітку і взимку / недвижно* [Кордун 2005, с. 89] – завжди / увесь

час; і всім живим і мертвим стеле сипучу постіль у пустелі [Кордун 1999, с. 39] – завжди / за будь-яких обставин;

– антитеза: *буде повна одна-повнісінька – наше все життя / і вся наша смерть* [Кордун 1999, с. 112]; *Летять і летять з України / погублені душі, / погублені думи / у вирій, у невідь – / птахи між небом і морем* [Кордун 1999, с. 62] – симетрична; *місяці посподять: / молодик і повен* [Кордун 1992, с. 49]; *Чотиризорний сонячний дух / над сяйною загибеллю / покриває земну безодню / безодню неба* [Кордун 2005, с. 25] – несиметрична;

– діате́за: *всі ми ждемо підхожого часу / ані перемога – ані поразка / не такі / як ми звикли / про них говорити* [Кордун 2005, с. 138] – проміжний ступінь вияву ознаки; *Між двох безодень / урвиста вервечка: / крилаті крапки / то – з'являються, / то – пропадають* [Кордун 1999, с. 62] – альтернатива перебігу подій; *І от наречений пресвітло являється нам, / і ми зачудовано стежимо, / як він крок за кроком / так неспішно і так несподівано / проходить зі сходу на захід* [Кордун 2005, с. 85]; *Від моєї смерті / до смерті твоєї / треба брести цілий день – / і не дійдеш* [Кордун 2005, с. 18] – наскрізний рух у просторі і часі.

Функційний прояв антонімічних пар підсилює ампліфікація за допомогою накопичення синонімів (діагональне протиставлення): *Всюди по місту куди не глянь / в повітрі плаває човен: / він знає, / цю з'являється / і так само зникає – / то світлий і радісний, / то похмурий і темний* [Кордун 2005, с. 77] – світлий – темний та радісний – похмурий; повторення всієї опозиційної пари: *Дивна якась дивина / пропливла невпинно перед очима: / через наше настрахане місто / день і ніч, / день і ніч, / день і ніч, / гнало білу овечу отару* [Кордун 2005, с. 14] чи *З тобою – без тебе, / з тобою – без тебе, / з тобою – без тебе, без тебе, / без тебе, без тебе, без тебе, без тебе, без тебе,*

без... / А далі самотній шлях [Кордун 1999, с. 81]; накопичувального вживання кількох таких структур у суміжних чи близьких рядках: *Пасу Божі вівці / в небесній пустелі, – / <...> / не настає й не минає / ані день / ані ніч* [Кордун 1999, с. 85]. Це уможливило окреслення домінантних смислових точок у тканині віршового тексту, а отже, досягнення значного увиразнювального ефекту.

Оксиморонні утворення як фігури, що складаються з контрастивів, у В. Кордуна представлені сполученнями (*У цьому безпросторовому обширі / якись незнайомі й незнані повіви* [Кордун 2005, с. 125]; *Моя неприсутня присутність / глибишає / з кожним днем* [Кордун 2005, с. 74] та ін.) і речення (*Так з-нід снігу світиться літо* [Кордун 1999, с. 60]; *Цей світ минає за мить – / і триває одвічно* [Кордун 1992, с. 101] та ін.). Оксиморони-речення потрактовуємо як синтаксичну конструкцію, якій притаманна смислова цілісність і неподільність складників. Саме нерозривність компонентів дозволяє зреалізувати оксиморонне значення, а розкладання наведених зразків на окремі частини спричинить руйнування смислу, утіленого саме в такому поєднанні слів.

Висновки. Із викладеного випливає, що ви́скравлення поетичної мови В. Кордуна уможливають такі продуктивні стилістичні засоби лексико-граматичного творення, як анадиплосис, просаподосис, подвоєння, анномінація, поліптотон, антитетичні й оксиморонні структури. Уживання цих фігур у тканині віршового тексту сприяє інтенсифікації й експресивізації зображуваного та удокладненню висловлюваного, уможливорює досягнення виразного художньо-стилістичного ефекту й відтворення неповторного авторського світобачення.

Продовження дослідження вбачаємо у вивченні прагматичного навантаження аналізованих стилістичних фігур.

Література

1. Безгодова Н. С., Колесникова Л. Л. Стилістичні фігури надлишковості/надмірності як засіб художньої виразності в сучасних поетичних текстах. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2023. № 59. Т. 1 С. 25–28. URL: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v59/part_1/5.pdf
2. Березовська-Савчук Н. Ітеративні фігури, або фігури повторення. *Сучасний художній дискурс: мовностилістичний вимір: колективна монографія*; за заг. ред. проф. Ж. Колоїз. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С. В., 2024. С. 112–148. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/10680>
3. Бобух Н. «Ненависть і любов – ненаве крила...» (опозиції в поетичному словнику Дмитра Павличка). *Культура слова*. 2023. Вип. 98. С. 7–15. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001429572>
4. Бобух Н. Лексичні опозиції в поетичному ідіолекті В. Базилевського. *Лінгвістика*. 2022. № 1. С. 54–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ling_2022_1_7
5. Калашник О. В., Олексенко О. А. Морфологічно акцентовані повтори як стилістичний прийом у поезії. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди*. 2020. Вип. 53. С. 230–241. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/article/view/3332/0>
6. Колесник В. Київська школа та В. Кордун: поезія зворотності. *Марістеріум. Вип. 2. Літературознавчі студії*; ред. та упоряд. В. П. Моренець. Київ, 1999. С. 46–50. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/edcea3a2-ae39-4546-bd90-d774cf1aff09>
7. Кордун В. *Зимовий стук дятла: поезії*. Київ: Український письменник, 1999. 128 с.
8. Кордун В. *Сонцестояння: поезії*. Київ: Дніпро, 1992. 301 с.
9. Кордун В. *Трава над травою: поезії*. Київ: Неопалима купина, 2005. 176 с.
10. Лавров О. Граматичні типи метафори в поезії П. Скуня. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2022. Вип. 1 (47). С. 180–186. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/46910>

11. Мойсієнко А. Повторюваний компонент в організації цілісної структури сонетного тексту. *Лінгвістичні студії*. 2023. Вип. 45. С. 90–106. URL: <https://jlingst.donnu.edu.ua/article/view/13799>
12. Москаленко М. Віктор Кордун: поезія епічних першоструктур. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20200522-viktor-kordun-poeziya-epichnih-pershostruktur>
13. Огринчук О. П. Виразальні особливості дієслівних повторів у мові автора. *Закарпатські філологічні студії*. 2021. Вип. 20. Т. 1. С. 30–34. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/20/part_1/5.pdf
14. Омельченко А. Дієслово в поетичній мові Світлани Короненко: граматико-стилістичний вияв. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 74. Т. 2. С. 209–214. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/74_2024/part_2/34.pdf
15. Павленко Л. Образ дому в поезії Віктора Кордуна. *Слово і Час*. 2019. № 2. С. 80–86. URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/496>
16. Пастух Т. Міфологічна онтологія текстів Віктора Кордуна. *Парадигма*. 2011. Вип. 6. С. 185–196. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/paradig_2011_6_17
17. Тележкіна О.О. ЗВУК-СЛОВО-ТЕКСТ: мова української поезії II половини XX – початку XXI століття: монографія. Харків: Майдан, 2020. 370 с.
18. Холод І. Лінгвостилістичні особливості лексико-синтаксичного повтору в романі І. Багряного «Тигролови». *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип. 42 (2). С. 156–162. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/42_2021/part_2/28.pdf

References

1. Bezhdova N., Kolesnykova L. (2023) Stylistychni fihury nadlyshkovosti/nadmirnosti yak zasib khudozhnoi vyraznosti v suchasnykh poetychnykh tekstakh [Stylistic figures of redundancy/excessiveness as a means of artistic expression in modern poetic texts]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filologiya*. № 59. Т. 1. С. 25–28. URL: http://vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v59/part_1/5.pdf [in Ukrainian].
2. Berezovska-Savchuk N. (2024) Iteratyvni fihury, abo fihury povtorennia [Iterative shapes, or shapes of repetition]. *Suchasnyi khudozhnyi diskurs: movnostylistychnyi vymir: kolektyvna monohrafiia; za zah. red. prof. Zh. Koloiz. Kryvyi Rih: FOP Marynchenko S.V.* S. 112–148. URL: <https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/10680> [in Ukrainian].
3. Bobukh N. (2023) “Nenavyst i liubov – nenache kryla...” (opozytzii v poetychnomu slovnyku Dmytra Pavlychka) [“Hate and love are like wings...” (oppositions in the poetic dictionary of Dmytro Pavlychko)]. *Kultura slova*. Vyp. 98. S. 7–15. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001429572> [in Ukrainian].
4. Bobukh N. (2022) Leksychni opozytzii v poetychnomu idiolekti V. Bazylevskoho [Lexical oppositions in the poetic idiolect of V. Bazylevsky]. *Linhvistyka*. № 1. S. 54–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ling_2022_1_7 [in Ukrainian].
5. Kalashnyk O., Oleksenko O. (2020) Morfolohichno aktsentovani povtory yak stylistychnyi pryiom u poetytsi [Morphologically Accentuated Repetition as Stylistic Device in Poetics]. *Linhvistychni doslidzhennia*: zb. nauk. prats KhNPU imeni H.S. Skovorody. Vyp. 53. S. 230–241. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/lingvistics/article/view/3332/0> [in Ukrainian].
6. Kolesnyk V. (1999) Kyivska shkola ta V. Kordun: poeziia zворотnosti [Kyiv School and V. Kordun: Poetry of Reversibility]. *Magisterium*. Vyp. 2. Literaturoznachchi studii; red. ta uporiad. V.P. Morenets. Kyiv. S. 46–50. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/edcea3a2-ae39-4546-bd90-d774cf1aff09> [in Ukrainian].
7. Kordun V. (1999) Zymovyi stuk diatla: poezii [The winter knock of a woodpecker: poems]. Kyiv [in Ukrainian].
8. Kordun V. (1992) Sontsestoiannia: poezii [Solstice: poems]. Kyiv [in Ukrainian].
9. Kordun V. (2005) Trava nad travoiu: poezii [Grass over grass: poems]. Kyiv [in Ukrainian].
10. Laver O. (2022) Hramatychni typy metafory v poezii P. Skuntsia [Grammatical types of metaphor in the poetry of P. Skunts]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Filologiya*. Vyp. 1 (47). S. 180–186. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/46910> [in Ukrainian].
11. Moisiienko A. (2023) Povtoriuvaniy komponent v orhanizatsii tsilisnoi struktury sonetnoho tekstu [A recurring component in organizing the coherent structure of a sonnet text]. *Linhvistychni studii*. Vyp. 45. S. 90–106. URL: <https://jlingst.donnu.edu.ua/article/view/13799> [in Ukrainian].
12. Moskalenko M. Viktor Kordun: poeziia epichnykh pershostruktur [Viktor Kordun: poetry of epic primary structures]. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20200522-viktor-kordun-poeziya-epichnih-pershostruktur> [in Ukrainian].
13. Ohrynychuk O. (2021) Vyrazhalni osoblyvosti diieslivnykh povtoriv u movi avtora [Expressive features of verb repetitions in the author’s language]. *Zakarpatski filolohichni studii*. Vyp. 20. Т. 1. С. 30–34. URL: http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/20/part_1/5.pdf [in Ukrainian].
14. Omelchenko A. (2024) Diieslovo v poetychnii movi Svitlany Koronenko: hramatyko-stylistychnyi vyjav [The verb in the poetic language of Svitlana Koronenko: grammatical and stylistic expression]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 74. Т. 2. С. 209–214. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/74_2024/part_2/34.pdf [in Ukrainian].

15. Pavlenko L. (2019) *Obraz domu v poezii Viktora Korduna* [The image of home in the poetry of Viktor Kordun]. *Slovo i Chas*. № 2. S. 80–86. URL: <https://il-journal.com/index.php/journal/article/view/496> [in Ukrainian].
16. Pastukh T. (2011) *Mifolohichna ontolohiia tekstiv Viktora Korduna* [Mythological ontology of Viktor Kordun's texts] *Paradyhma*. Vyp. 6. S. 185–196. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/paradig_2011_6_17 [in Ukrainian].
17. Tieliezhkina O.O. (2020) *ZVUK-SLOVO-TEKST: mova ukrainskoi poezii II polovyny XX – pochatku XXI stolittia: monohrafiia* [SOUND-WORD-TEXT: the language of Ukrainian poetry of the second half of the 20th – beginning of the 21st century: monograph]. Kharkiv [in Ukrainian].
18. Kholod I. (2021) *Linhvostylistychni osoblyvosti leksyko-syntaksyschnoho povtoru v romani I. Bahrianyho "Tyhrolovy"* [Language and stylistic features of lexical and syntactic repetition in I. Bahryany's novel "Tiger Hunters"]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Vyp. 42 (2). S. 156–162. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/42_2021/part_2/28.pdf [in Ukrainian].

LEXICAL AND GRAMMATICAL MEANS OF EXPRESSION OF VIKTOR KORDUN'S POETICAL LANGUAGE

In the article, the author examines the poetic language of Viktor Kordun, whose literary work has not been studied in the linguistic field but only in the field of literary studies. This artist's language 'representation of being' is original and peculiar. The uniqueness of the individual author's manifestation is also observed in the use of stylistic figures of lexical and grammatical creation. Despite a considerable number of studies in the field of language and stylistics, no work published so far has given expressive means in V. Kordun's poetic language the status of an independent object of study. This determines the current relevance of our research.

The researcher aims to characterize the features of the representation of language and artistic means of lexical and grammatical nature in the poetic works of Viktor Kordun using the materials of the collections 'Solstice', 'Winter Knock of the Woodpecker' and 'Grass over Grass'. To achieve the specified goal, the author analyzed the lexical and grammatical means of organizing the artist's poetic narrative and clarified the stylistic potential of the identified artistic and expressive means in forming the poetic canvas.

Based on the results of the analysis, the scientist concludes that the expressiveness of the artist's poetic narrative is facilitated by anadiplosis (contact repetition), prosapodosis (distant repetition), doubling (can have both contact and distant implementation options), polyptoton (lexical-morpho-syntactic repetition), annomination (lexical-morpheme-syntactic repetition), as well as figures that have oppositional content of components (amphitesis, antithesis, diathesis, oxymoron). The introduction of these lexical and grammatical means into the fabric of the poetic text makes it possible to intensify and express the reproduced, clarify the expressed, express the artistic and stylistic effect, and embody the author's creative idea.

Keywords: language and stylistics, poetic language, poetic canvas, expressive means, stylistic potential, Viktor Kordun.

© Телєжкіна О., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Олеся Телєжкіна – доктор філологічних наук, професор кафедри української мови та славістики Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна; olesia.tele@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0002-2953-7368>

Olesia Tieliezhkina – Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Language and Slavic Studies, Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine; olesia.tele@gmail.com; <http://orcid.org/0000-0002-2953-7368>

ЗООЛОГІЧНА ЛЕКСИКА В ДІЛОВІЙ ПИСЕМНОСТІ XVII–XVIII СТ.: ЛЕКСИКО-ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 811.161.25'374+81'373:81(09)»16/17»

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2\(54\).85–90](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2(54).85–90)

Харківська О. Зоологічна лексика в діловій писемності XVII–XVIII ст.: лексико-етимологічний аналіз; кількість бібліографічних джерел – 6; мова українська.

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу зоологічної лексики в діловій писемності XVII–XVIII ст., а саме в праці Ласло Деже як репрезентативному джерелі з історії ділової мови Карпатського регіону. Метою дослідження став комплексний аналіз зоологічної лексики в словнику Ласло Деже, з урахуванням її структурно-семантичних особливостей, етимологічної природи та функціонування в контексті ділової писемності XVII–XVIII ст. На матеріалі словникового реєстру та авторських коментарів простежено тематичне структурування назв тварин, що відображає основні галузі традиційного господарювання (тваринництво, мисливство, рибальство тощо) та особливості локальної карпатської культури. Застосовано метод суцільної вибірки, етимологічний, семантичний, словотвірний, порівняльно-історичний і кількісний аналіз, що дало змогу визначити основні лексико-семантичні групи, домінантні моделі номінації та виявити архаїчні праслов'янські паралелі в назвах фауни. Описано спектр словотвірних типів різної продуктивності, зокрема з суфіксами *-к-а*, *-иц-а*, *-ин-а*, *-ят-* / *-ат-*, *-ок*, які забезпечують побудову видових, збірних та зменшено-пестливих форм назв. Показано роль запозичень германського, романського й тюркського походження, що інтегрувалися в слов'янську систему зоологічної лексики та відбивають інтенсивні міжмовні контакти в мультикультурному карпатському ареалі. Наголошено на значущості словника Л. Деже як корпусного джерела, у якому зоологічна лексика тривалий час залишалася поза спеціальним описом, та окреслено перспективи подальшого залучення зоолексем із авторських коментарів для реконструкції історичної динаміки зоологічної номінації в східнослов'янському контексті. Отримані результати дають підґрунтя для ширших порівняльних студій з історичної лексикології та дозволяють уточнити механізми формування номінативних систем у діловій писемності XVII–XVIII ст.

Ключові слова: зоологічна лексика, Ласло Деже, ділова писемність XVII–XVIII ст., історія мови, лексико-етимологічний аналіз, словотвір, Карпатський регіон.

Формулювання проблеми. Словник Ласло Деже, у якому вміщена лексика ділової писемності XVII–XVIII ст. [Деже 1996], є цінним джерелом для дослідження лексики різних сфер, зокрема зоологічної. Його особливістю є систематичне подання назв тварин, що відображають не лише господарські та культурні реалії, а й глибокі семантичні зв'язки між мовою, природним середовищем і світоглядом народу. Аналіз лексичних одиниць дозволяє простежити, як уявлення про тваринний світ відбивалися в ділових текстах того часу та яку роль такі номінації відігравали в соціально-економічному житті.

У праці Л. Деже подано комплексний опис ділової писемності XVII–XVIII ст., що поєднує корпус активних документів, етимологічний словник та коментарі до словника. Саме словникова частина створює підґрунтя для виокремлення тематичних груп, зокрема зоологічної лексики. У бібліографіях з історичної україністики ця праця посідає вагомe місце поряд з іншою фундаментальною роботою дослідника «Українська лексика XVI століття: Нягівські повчання» (1985), що свідчить про цілісність його наукових зацікавлень в історії української лексики.

Вивчення зоологічної лексики в словнику Л. Деже є науково обґрунтованим з огляду на низку лінгвістичних і культурно-історичних чинників. Ділова писемність періоду XVII–XVIII ст. зберегла багатий склад лексики побутового, господарського й природничого характеру, що відображає реалії життя населення Карпатського регіону. Зоолексеми в таких текстах – актах, інвентарях, податкових реєстрах – функціонували як об'єкти точної фіксації,

що забезпечує їхню автентичність і репрезентативність для реконструкції мовної картини світу.

Як одна з найстабільніших семантичних підсистем мови, зоологічна лексика дає змогу спостерігати збереження архаїзмів і виявляти давні словотвірні моделі. Водночас у карпатському ареалі XVII–XVIII ст. активно відбувалися міжмовні контакти з польською, угорською, словацькою та іншими мовами, що спричинило проникнення запозичених зоонімів і зумовило гетерогенність лексичного складу. Матеріал словника Л. Деже дозволяє з'ясувати генезу таких назв, простежити семантичні зрушення й визначити ступінь їхньої інтеграції в місцеву мовну традицію.

Попри значущість словника як етимологічного джерела, окремі тлумачення потребують уточнення з урахуванням новітніх напрацювань у сфері історичної лексикології, діалектології, етнолінгвістики та корпусної лінгвістики. Аналіз зоологічної лексики в цьому контексті дає можливість не лише переосмислити окремі етимологічні висновки, а й поглибити розуміння становлення східнослов'янської номінації тваринного світу.

Отже, звернення до зоологічної лексики в словнику Ласло Деже є цілком обґрунтованим й актуальним, оскільки сприяє поглибленню знань про історичну динаміку лексики, міжмовні контакти в Карпатському регіоні, специфіку ділової писемності XVII–XVIII ст. та загалом становить вагомий внесок у вивчення мовної спадщини України.

Аналіз досліджень. Найбільш системний аналіз доробку Л. Деже в галузі української діалек-

тології зробила Є. Барань. У статті «Ласло Деже – дослідник української діалектології» [Барань 2016] та в подальшій монографії з історії української діалектології [Барань 2021] дослідниця показує, що праця Ласло Деже є першим масштабним джерелом ділових текстів Підкарпаття і становить важливу опору для реконструкції закарпатського мовного простору. На працю Л. Деже активно спираються представники ужгородської школи (І. Сабадош, В. Папіш, Г. Шкурко та ін.), які використовують її як джерело для опису діалектної бази української літературної мови, історичної лексики та міжмовних контактів.

У дослідженнях з історії української ділової мови й соціально-економічної термінології, наприклад, Т. Дячук в праці «Українська соціально-економічна термінологія: становлення і кодифікація», словник Л. Деже розглядає як важливе джерело давніх термінів, пов'язаних із податками, повинностями, господарськими процесами [Дячук 2003].

Паралельно в загальнослов'янському мовознавстві розвиваються студії з історичної зоонімії та зоологічної лексики, які пропонують методичний інструментарій для нашого дослідження: тематичне групування лексем, аналіз семантичних полів, увагу до конотативних та етнокультурних аспектів. Отже, з одного боку, праця Л. Деже (1985; 1996) є базовим джерелом, у якому зоологічна лексика ще не була об'єктом спеціального опису; з іншого – напрацювання з історичної зоонімії дають можливість застосувати вироблені методики до фіксування матеріалу й заповнити помітну прогалину в дослідженні лексики, зокрема фауни. Історія формування зоологічної лексики вже ставала об'єктом дослідження в наших працях [Харківська 2024].

Мета статті, завдання. Метою дослідження є комплексний аналіз зоологічної лексики, зафіксованої у праці Ласло Деже, з урахуванням її структурно-семантичних особливостей, етимологічної природи та функціонування в контексті ділової писемності XVII–XVIII ст. Реалізація цієї мети дає змогу уточнити шляхи формування і розвитку зоологічної номенклатури карпатського ареалу та виявити зв'язки між українською та сусідніми мовами. *Об'єктом дослідження* виступає зоологічна лексика ділової мови XVII–XVIII ст., репрезентована в словниковому матеріалі Л. Деже. *Предметом дослідження* є семантичні, структурні та етимологічні характеристики назв тварин, їхня мотиваційна база, дериваційні моделі та міжмовні контакти, що відобразилися в лексичі.

Методи та методика дослідження. Для досягнення поставленої мети в нашій розвідці застосовано комплекс загальнонаукових і спеціальних лінгвістичних методів. Основним є *метод суцільної вибірки*, за допомогою якого сформовано повний реєстр зоологічної лексики, поданої у словнику Л. Деже. Використання цього методу забезпечує репрезентативність матеріалу та уможливорює кількісний і якісний аналіз усіх лексичних одиниць певного семантичного поля. Значне місце займає *етимологічний аналіз*, що передбачає зіставлення тлу-

мачень Л. Деже з результатами наявних етимологічних словників. Такий підхід дає можливість уточнити походження окремих назв тварин, з'ясувати шляхи запозичень і визначити давність лексем. Для встановлення семантичних і структурних особливостей лексики використано *семантичний аналіз*, який охоплює класифікацію лексичних одиниць за типами номінацій, виявлення мотиваційних моделей та семантичних зрушень. Доповнює його *словотвірний аналіз*, спрямований на дослідження формальних моделей творення зоологічних назв у досліджуваному джерелі. З метою встановлення міжмовних паралелей та ареальних зв'язків застосовано *порівняльно-історичний метод*, що дає змогу виявити відповідники лексем у споріднених та контактних мовах, простежити можливі шляхи їх проникнення й адаптації. Для узагальнення результатів та систематизації матеріалу використано *елементи кількісного аналізу*, що дозволяють представити співвідношення різних груп лексем та простежити домінування певних типів номінацій. Комплексне застосування зазначених методів забезпечує всебічний аналіз зоологічної лексики та уможливорює достовірне відтворення її історичної динаміки, структурної організації та етимологічної специфіки.

Виклад основного матеріалу. Зоологічна лексика, зафіксована Л. Деже в пам'ятці ділової писемності XVII–XVIII ст., демонструє чітку структурованість за тематичними групами, що відображає господарську модель традиційної карпатської культури. Основу становить номенклатура свійських тварин (велика й дрібна рогата худоба, свині, коні, домашня птиця), а також назви диких звірів, птахів та комах. Семантична класифікація цього матеріалу дає можливість виявити системні зв'язки між одиницями, їхню мотиваційну базу та архаїчні етимологічні паралелі.

Загалом у невеликому словнику Ласло Деже подано 1280 слів. Серед них зафіксовано 55 зоолексем, що належать до різних лексико-семантичних груп. Назви, які позначають процеси, дії, стани та результати, пов'язані з тваринництвом, поки що не є предметом нашого дослідження. Лексико-етимологічний аналіз здійснюємо лише щодо тих зоолексем, які безпосередньо подані в словнику. Зоолексеми, що згадані в авторських коментарях до словника й дещо відрізняються від основного реєстру, подаємо лише в тій формі, у якій вони зафіксовані автором, не аналізуючи їх.

Лексеми поділяємо на такі лексико-семантичні групи:

1) Збірні назви худоби: *худоба*¹ 'скот' [Деже 1996, с. 177]. В ЕСУМ фіксуємо семантичну видозміну слова *худоба* 'убоство' з таким розвитком значення: *худе (вбоге) майно* → *майно* → *худоба* 'тварини як частина майна' → «усе майно»; можливо, назву *худоба* утворено від *худий* з табуїстичних міркувань – щоб зберегти від зурочення [ЕСУМ,

¹ Написання лексем та подане до них значення зберігаємо повністю в тій формі, у якій вони зафіксовані в пам'ятці Л. Деже.

VI, с. 220]; *скоть* ‘скот’ [Деже 1996, с. 151]. Лексема має праслов’янське походження (**skotъ*), загальноприйнятого пояснення не має, здебільшого вважається запозиченням з германських мов і пов’язується з готським *skatts* ‘назва грошової одиниці’. Пор. ще др. *скоть*, пол., чес. *skot*, стсл. *skotъ* [ЕСУМ, V, с. 283–284]; *скотя* ‘скотина’ [Деже 1996, с. 151].

2) Велика рогата худоба. До цієї групи належать назви дорослих тварин, молодняка та продуктивних самок: *быкъ* ‘бык’ [Деже 1996, с. 9], сучасне українське *віл*. Споріднене з лит. *baiŭkti* ‘ревти’, *būkas* ‘бугай (птаха)’, *būset* ‘звучати, гудіти’. Пор. біл. *бык*, др. *быкъ*, пол. *byk*, чес., слов. *býk*, стсл. *быкъ* [ЕСУМ, I, с. 182]; *воль* ‘вол’ [Деже 1996, с. 15]. Пор. ще біл., болг. *вол*, др. *воль*, пол. *wół*, чес. *vůl*, словац. *vól*, стсл. *воль*; прасл. **volъ* похідне від праслов. **valjati* ‘каструвати’ [ЕСУМ, I, с. 399]; *корова* ‘корова’ [Деже 1996, с. 74]. Походить від псл. **korva* ‘корова’ (первісно ‘рогата тварина’), можливо, як похідне від псл. **korvъ* ‘віл’; споріднене з лит. *kárvė* ‘корова’. Пор. др. *корова*, пол. *krowa*, чес. *krava* тощо [ЕСУМ, III, с. 34–35]; *добытокъ* ‘скот’ [Деже 1996, с. 37]; *добытча* ‘телёнок’ [Деже 1996, с. 37]; *дойняк* ‘дойний скот’ [Деже 1996, с. 39]; пор. ще *дойка* ‘мамка, годувальниця’, *дійка* т.с., *дойчити* ‘бути годувальницею, годувати груддю’, ймовірно запозичмо зі східнороманських або угорської мов; пор. рум. *dóică* ‘годувальниця’, молд. *дойкэ*, угор. *dajka* т.с., словац. *dojka* ‘годувальниця; дійна корова, вівця’, походить від праслов’янського **dojiti* ‘доїти; годувати груддю’ [ЕСУМ, II, с. 103–104]; *яловя* ‘теленка’ [Деже 1996, с. 184]; *яловникъ* ‘теленка’ [Деже 1996, с. 184]; *яловина* ‘яловий скот’ [Деже 1996, с. 184]. Лексема *яловина* походить від праслов’янського *(j)*alovъ*, яке в свою чергу похідне від **jalъ*; споріднене з латинським *ālava* ‘ялівка», лит. [olaus] (< **olavas*), [olava] ‘неодружена’ [ЕСУМ, VI, с. 544–545].

3) Дрібна рогата худоба (вівці, кози). Ця група лексики відображає важливість вівчарства для гірських регіонів: *баранъ* ‘ягненок’ [Деже 1996, с. 6]; пор. праслов. **bārānъ*, біл. *барán*, др. *баранъ*, *боранъ*, пол., слц. *baran*, чес. *beran*, *baran*; загальноприйнятого пояснення немає [ЕСУМ, I, с. 138–139]; *бараня* ‘ягненок’ [Деже 1996, с. 6]; *дробъ* ‘молодая овца’ [Деже 1996, с. 43]; *овця* ‘овца’ [Деже 1996, с. 100]; пор. др. *овъца*, пол. *owca*, чес. *ovce*, слов. *ovsa*, походить від праслов’янського **ovъsa* < **ovīkā* [ЕСУМ, I, с. 389–390]; *стрижка* ‘овца, которую можно стричь, или которая острижена’ [Деже 1996, с. 158]; *ягня* ‘ягненок’ [Деже 1996, с. 184]. Праслов’янське *(j)*agne* походить від **agnъ*, споріднене з лат. *agnus* ‘ягня»; пор. ще пол. *jagnię*, чес. *jeňně*, слц. *jahňa* [ЕСУМ, VI, с. 534]; *козля* ‘козленок’ [Деже 1996, с. 71]. Пов’язане з псл. **koza*, очевидно, споріднене з німецьким *aja* т.с., *ajáh* ‘козел’; пор. др. *коза*, чес., словац. *koza* [ЕСУМ, II, с. 494]; *цапъ* ‘козёл’ [Деже 1996, с. 177]. Пор. псл. **саръ*, ймовірно є давнім запозиченням із романських мов – рум. *țap* ‘цап’. Див. ще пол. *сар* ‘баран; цап’, чес. *сар* ‘цап’, словац. *сар* т.с. [ЕСУМ, VI, с. 227].

4) Свині: вепрь ‘кабан’ [Деже 1996, с. 10]. Пор. ще біл. *вяпрук*, *вепёр*, др. *вепрь*, пол. *wieprz*, чес. *vepr*, слов. *vepor*, *veper*, стсл. *вепрь*; псл. **veprъ*. Споріднене з лит. *Vėpriari* (топонім), пов’язується з лат. *veprēs*, *vepris* ‘терновий кущ’, звідки *вепр* первісно мало означати ‘колючий, щетинистий’ [ЕСУМ, I, с. 349–350]; *вепрь дикий* ‘вепрь’ [Деже 1996, с. 10]; *дикунъ* ‘кабан’ [Деже 1996, с. 36]. Походить від прикметника *дикий*, що у свою чергу від псл. **dikъ*; пор. ще в українській мові *дикунча* ‘дикий поросля’, *дичак* ‘дикий звір’, *дичко* ‘дикий кінь’, *дичок* ‘бджолиний рій, що залетів з чужого вулика’ [ЕСУМ, II, с. 68–69]; *свиня* ‘свиня’ [Деже 1996, с. 148]. Походить від псл. **svinъja*, можливо, з давнішого **svinī* (жін. р.), похідного від прикметника *svinъ* ‘свинячий’, споріднене з литовським *suvinš* ‘поросля’, латинським. *sūs* ‘свиня’. Пор. пол. *świnia*, чес. *svině*, слц. *sviňa* та інші [ЕСУМ, V, с. 191].

5) Коні: конь [Деже 1996, с. 73]. Походження до кінця не з’ясовано; псл. **konъ*-, очевидно, становить етимологічну єдність з псл. **komotъ* ‘кінь’; пор. др. *конь*, пол. *koń*, чес. *kůň*, слц. *kôň* тощо [ЕСУМ, II, с. 448].

6) Домашня птиця: кура ‘куриця’ [Деже 1996, с. 79]; пор. ще псл. **kurъ*, утворене за допомогою суфікса *-r-* від звуконаслідувального вигуку **ku* або **kur*. Вживається ще в бр. *кұрыца* (мн. *кұры*), др. *куръ* ‘півень’, пол., чес. *kur* т.с., слц. *kura* ‘курка’ [ЕСУМ, III, с. 150]; *куриця* ‘куриця’ [Деже 1996, с. 79]; *курка* ‘куриця’ [Деже 1996, с. 79]; *куря* ‘цыпляенок’ [Деже 1996, с. 79].

7) Водоплавні птахи: гуска ‘гусек’ [Деже 1996, с. 30]; *гусь* ‘гусь’ [Деже 1996, с. 30]. Пор. ще біл. *гусь*, др. *гусь*, пол. *geś*, чес. *husa*, псл. **gorsъ* [ЕСУМ, I, с. 627–628]; *качка* ‘утка’ [Деже 1996, с. 68]. Очевидно, звукосполучувальне утворення, пов’язане з вигуком *ках*, що відтворює крик качки; малоїмовірним є виведення назви від зменшувальної форми жіночого імені пол. *Katarzyna*, чес. *Kateřina* ‘Катерина’ і тлумачення східнослов’янських форм як запозичених з польської мови вважаємо недостатньо обґрунтованим [ЕСУМ, II, с. 409].

8) Птахи (дикі, лісові, мисливські): голубъ ‘голубь’ [Деже 1996, с. 27]. Пор. біл. *голуб*, др. *голубъ*, пол. *golub*, чес., слов. *holub*, стсл. *голѣбъ*; псл. **golqъbъ*; дальша етимологія остаточно не встановлена [ЕСУМ, I, с. 555]; *куропатва* ‘куропатка’ [Деже 1996, с. 74]; пор. ще псл. **kuropъtka*, зменш. від **kuropъtu* (пор. **kuropъtъve*); ймовірно запозечено від слц. *kuropka* [ЕСУМ, III, с. 154]. Могло виникнути з основ двох слів – **kurъ* ‘півень’ і **pъta* ‘птаха’, назва пов’язана з тим, що куріпки рухаються так само, як і кури (неохоче літають, рідко використовують крила). Лексема вживається в пол. *kuropatwa*, чес. *koroptev*, слц. (заст.) *kuropotva* [ЕСУМ, III, с. 156–157]; *орябокъ* ‘рябчик (птиця)’ [Деже 1996, с. 105]. Пор. псл. **arębъ*, **arębъ*, **arębъkъ* ‘рябчик, куріпка’, пов’язане з *arębina* ‘городини́на’, *rębъ* ‘рябий’, споріднене з лит. *jerubė* ‘рябчик’ [ЕСУМ, IV, с. 216–217]; *птаха* ‘птиця’ [Деже 1996, с. 138]; пор. пол. *ptak*, чес. *pták*, слц. *vták*. Ймовірно походить від псл. **pъta* ‘птаха’, **pъtakъ*, **pъtaxъ* т.с. [ЕСУМ, IV,

с. 623–624]; **птиця** ‘птица’ [Деже 1996, с. 138]. Похідне утворення від **pŭta* ‘птаха», пор. ще праслов. *pŭtica* [ЕСУМ, IV, с. 624].

9) Хижі звірі: лисиця ‘лисица курица’ [Деже 1996, с. 81]. Походить від псл. **lišь*, **liša*, **lišica*; загальноприйнятої етимології не має; можливо, споріднене з лит. *lapsa* ‘лис’; пор. ще др. *lišь*, *лисиця*, пол. *lis*, *lišica*, чes. *liška* ‘лис, лисиця’, словац. *liška*, болг. *лисица* [ЕСУМ, III, с. 240–241]; **мѣдвѣдь** ‘медведь’ [Деже 1996, с. 85]. Прасл. **medvѣdь*, утворене з основ **medu-* + **ѣd-*, тобто ‘медоїд’; назва виникла як мисливський евфемізм або як вияв табу замість давньої назви шкідливої для бортників тварини; зміна давнього показника u-основи (**medu*) на приголосний *в* сприяли пізнішій деетимологізації первісного значення й пов’язуванню з **vѣdati* ‘знати’, через що *medvѣdь* часто сприймається як «тварина, що розуміється на меді»; укр. *ведмідь* утворилось внаслідок метатези компонентів *medvѣdь* – *мед-відь*. Назва вживається ще в біл. *мядзвѣдзь*, пол. *niedźwiedź*, чes. *medvěd*, слц. *medved* [ЕСУМ, I, с. 343–344].

10) Дикі копитні: серна ‘серна’ [Деже 1996, с. 151]. Праслов’янське **sŭrna* споріднене з лит. *siŕna* «серна», прус. *siŕvis* ‘олень’, лат. *cervus* т.с. Пор. ще пол. *sarna*, чes., слц. *srna*, болг. *сърна* [ЕСУМ, V, с. 220].

11) Хутрові та промислові звірі: куниця ‘куница’ [Деже 1996, с. 78]; пор. ще псл. **kuna* і зменш. **kunica*; споріднене з лит. *kiaĩne* ‘куниця’. Лексема вживається ще в біл. *куніца* ‘куница’, пол., чes., слц. *kuna* ‘куниця’, болг. *куна* т.с. [ЕСУМ, III, с. 140–141].

12) Малі дикі звірі: заяць ‘заяц, заяць’ [Деже 1996, с. 54]; походить з псл. **zajęсь*, яке ймовірно пов’язане з первісним значенням ‘плигун, стрибун’; пор. ще біл. *заяц*, др. *заяць*, пол. *zajęc*, чes. *zajíc* [ЕСУМ, II, с. 223]; **мышь** ‘мышь’ [Деже 1996, с. 90]. Ймовірно походить від псл. **mysь*; пор. ще біл. *мыш*, пол. *mysz*, *mysza*, чes. *mys* [ЕСУМ, III, с. 469–470].

13) Узагальнені назви диких тварин: звѣрье ‘зверьє (птахи и рыбы, конѣ)’ [Деже 1996, с. 54]; походить з псл. **zvѣrь* ‘звір, дика тварина’; споріднене з лит. *žvėris* ‘звір’; пор. др. *zvѣrь*, пол. *zwierz*, чes. *zvěř* ‘звір’, словац. *zver* та інші [ЕСУМ, II, с. 51]; **звѣрина** ‘зверь’ [Деже 1996, с. 54]; **звѣрка** ‘зверек’ [Деже 1996, с. 54]; **звѣрь** ‘зверь’ [Деже 1996, с. 54].

14) Комахи: комарь ‘комар’ [Деже 1996, с. 72]. Походить від псл. **komarь*, пов’язане чергуванням голосних з **čmeljь* ‘джміль’; споріднене з лит. *katānė* ‘джміль’, [*katinė*] ‘дика бджола’, лит. *katane* ‘т.с.; джміль’; пор. др. *комарь*, пол. *komar*, ст. *komor*, *komór*, *kumar*, *kumor*, сл. *komár*, болг. *комър* т.с.; *довгоніг* [ЕСУМ, II, с. 531]; **пчела** ‘пчела’ [Деже 1996, с. 139]. Походить від старослов’янського *бъчела*, *бъчела*, праслов’янське **bъčela*, **bъčela* [ЕСУМ, I, с. 157–158]; **медведица** ‘медведица’ [Деже 1996, с. 85]. Ймовірно походить від псл. **medvѣdьkь*, **medvѣdьkь* ‘т.с.; малий ведмідь», результат перенесення назви небезпечного звіра на небезпечну (шкідливу) комаху великого

розміру; пор. аналогічну мотивацію назви тієї ж комахи *вовчок* від *вовк*. Пор. біл. *мядзвѣдка*, нім. *niedzwiedek*, слц. *medvedik* [ЕСУМ, III, с. 427]; **саранча** ‘саранча’ [Деже 1996, с. 148]. Лексема запозичена з тюркських мов; тат. *saranča* ‘сарана’, є похідними від тюрк. *sary(g)* ‘жовтий’. Пор. ще пол. *szarańcza*, чes. *saranče*, слц. *saranča* [ЕСУМ, V, с. 180–181]; **серенча** ‘те саме, що й саранча’ [Деже 1996, с. 150].

15) Риби: слыгань ‘порода рыбы (Cobitis barbatula)’ [Деже 1996, с. 154].

У коментарях до словника Л. Деже подає окремі тематичні групи лексики, представлені в Словнику. Водночас варто зазначити, що частина наведених ним лексем у самому Словнику відсутня, але їхня кількість є переважною. У межах групи **жива природа** автор виділяє такі підгрупи: **комахи: комарь, саранча або серенча, цинцарь, шашка; птахи: голубь, каня, коропатва, орабка, птахъ, птица; риби, рептилії: бабець, рыба, слыгань; ссавці: бестія, вепрь, вовкъ, дикунъ, заяць, звѣри, звірина, звѣрь, лисиця, медве, медведица, медвѣдь, мышь, серна, уѣднй (звѣрь), фаркашъ** (пор. угор. *farkas* ‘вовк, вовчиця’); **частини тіла тварин: грудь, жовчъ**. Окремо автор виділяє сьому тематичну групу – **хвороби тварин та процеси, дії, які пов’язані з їхнім лікуванням: бетеговати, бетегъ, болечка, выморити, вымѣтка, глуханя, дурнячка, загоштити, кошель, медикусь, моръ, недугъ, недужный, немоць, поглушити, поздоровѣти, покалѣчити, попечися, пухнути, розболѣтиса, уврачевати, фелчерь, хвороба, шебъ**.

Ще однією тематичною групою, яку Ласло Деже аналізує у словнику, є сільське господарство. І одна з підгруп, яка чітко простежується – це тваринництво. Тут Л. Деже виділяє такі семантичні групи: 1) загальні назви тварин: *скотъ, скотя, статовъ, добытокъ, худоба*; 2) велика рогата худоба: *рогова марга, марга, маржина, маржалинка*. Сюди також належить лексеми *быкъ, яловина, яловый, яловя, яловникъ, яловичина, корова, теля (телятко), ватовъ*, що означає ‘забійна худоба’. На позначення *вівці* фіксуємо лексеми: *овця, дойнякъ, дойка, стрижка* ‘пострижена овця’, *цапъ, баранъ, ягня, баранъ* у значенні ‘ягнятко’; *свині: свиня, поросля, шовдовъ* ‘підсвинок’; назви тварин за віковими характеристиками: *полрочокъ, рочка, двагодокъ*; назви, що стосуються птахів: *кура, курка, курия, каплунъ, гусь, гуска, качка, пулка* ‘індюк’; назви риб, наприклад, що доповнені лексемами *рыба, слыгань, бабець*.

На цьому етапі дослідження зоологічна лексика, представлена в коментарях до карт, ще не була нами всебічно обстежена в лексико-етимологічному, словотвірному та інших аспектах. Проте вона становить цінний фактичний матеріал, який часто залишається поза увагою дослідників.

Висновки. Зоологічна лексика, зафіксована Ласло Деже в пам’ятці ділової писемності XVII–XVIII ст., становить цілісну та багатшарову систему, яка репрезентує давні номінативні традиції, особливості локальної господарської культури та

широкі мовні контакти карпатського регіону. Лексико-етимологічний аналіз засвідчує домінування праслов'янської лексики, зокрема в номінаціях свійських тварин (*корова, волъ, овця, свиня*), диких і мисливських видів (*лисиця, мѣдвѣдь, заяць, серна*), а також поширених у народній традиції птахів (*голубъ, птахъ, гуска*). Ці лексеми належать до найдавнішого періоду й зберігають архаїчні семантичні моделі, що формувалися упродовж тривалого історичного періоду.

Словотвірний аналіз виявляє розгалужену систему продуктивних та архаїчних дериваційних типів, які забезпечують структурну організацію зоологічної номінації. Найпоширенішими є моделі з суфіксами *-к-а* (*качка, курка, стрижка*), *-иц-а* (*лисиця, птиця*), *-ин-а* (*яловина, звѣрина*), що виконують функції утворення видових, збірних або семантично уточнювальних назв. У номінаціях молодняка активно реалізується давній праслов'янський тип із суфіксом *-ят-* / *-ат-* (*ягня, козля*), у зменшувальних і мисливських термінах – суфікс *-окъ* (*орябокъ*). Поряд із цим фіксуються рідкісні, але показові моделі, пов'язані з продуктивно-господарськими характеристиками тварин, як-от *-ак* / *-як* у слові *дойняк*, що позначає тварину за її функцією.

Матеріал засвідчує також наявність виразного шару іншомовних лексем: германського (*скотъ*), романського (*цанъ*), тюркського (*саранча*) похо-

дження. Ці одиниці адаптовані в слов'янському мовному середовищі та зазнають морфологічної інтеграції через поєднання зі слов'янськими словотвірними формантами, що відображає природні механізми взаємодії мов у мультикультурному карпатському просторі.

Окремий інтерес становить те, що низка зоолексем, поданих Л. Деже в коментарях, не входить до основного словникового реєстру, але формує важливу джерельну базу фактичного матеріалу. Попри відсутність їхнього детального аналізу в межах нашого дослідження, перспектива залучення цієї групи лексики до подальших лексико-етимологічних та словотвірних студій є надзвичайно перспективною.

Отже, досліджувана зоологічна лексика становить структурно та семантично завершену систему, що поєднує спадкові праслов'янські елементи, продуктивні словотвірні моделі, архаїчні етимологічні нашарування та іншомовні запозичення. Вона відображає як традиційну господарську культуру народу, так і складну історію мовних контактів у регіоні. Комплексний лексико-етимологічний і словотвірний аналіз дозволяє реконструювати давні номінативні процеси, простежити трансформацію зоологічних назв та окреслити основні тенденції розвитку словникового складу ділової писемності XVII–XVIII ст.

Література

1. Барань Є. Ласло Деже – дослідник української діалектології. *Studia Slavica Hung.* 61/2 (2016). S. 387–396.
2. Барань Є. Hungaro-Ucrainica. Угорсько-українські зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти. Монографія. УІ ім. Ф. Ракоці II – ТОВ «РІК-У» Берегове – Ужгород, 2021. 312 с.
3. Деже Л. Ділова писемність у XVII–XVIII століттях: словник, аналіз, тексти. Nyíregyháza, 1996. 335 с.
4. Дячук Т.М. Українська соціально-економічна термінологія: становлення і кодифікація. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Київ, 2003. 220 с.
5. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови: У 7 т. Київ, 1982–2012.
6. Харківська О. До історії вивчення української зоологічної лексики. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2024. Вип. 1 (51). С. 144–149. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.\(51\)](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.(51)).

References

1. Baran Ye. (2016) Laslo Dezhe – doslidnyk ukrainskoi dialektolohii [Laszlo Dezse – researcher of Ukrainian dialectology]. *Studia Slavica Hung.* 61/2. S. 387–396 [in Ukrainian].
2. Baran Ye. (2021) Hungaro-Ucrainica. Uhorsko-ukrainski zviazky: movna interferentsiia i movoznavchi kontakty [Hungaro-Ucrainica. Hungarian-Ukrainian relations: linguistic interference and linguistic contacts]. Monohrafiia. UI im. F. Rakotsi II – TOV «RIK-U» Berehove – Uzhhorod. 312 s. [in Ukrainian].
3. Dezhe L. (1996) Dilova pysemnist u XVII–XVIII stolittiakh: slovnyk, analiz, teksty [Official writing in the 17th–18th centuries: dictionary, analysis, texts]. Niredgaza. 335 s. [in Ukrainian].
4. Diachuk T. M. (2003) Ukrainska sotsialno-ekonomichna terminolohiia: stanovlennia i kodyfikatsiia [Ukrainian socio-economic terminology: formation and codification]. Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia kandydata filolohichnykh nauk. Kyiv. 220 s. [in Ukrainian].
5. ESUM – Etymolohichnyi slovnyk ukrainskoi movy (1982–2012) [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language]: U 7 t. Kyiv [in Ukrainian].
6. Kharkivska O. (2024) Do istorii vyvchennia ukrainskoi zoolohichnoi leksyky [On the history of studying Ukrainian zoological vocabulary]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filolohiia*. Vyp. 1 (51). S. 144–149. DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.\(51\)](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2024.1.(51)) [in Ukrainian].

ZOOLOGICAL LEXICON IN BUSINESS CORRESPONDENCE OF THE 17th–18th CENTURIES: LEXICAL AND ETYMOLOGICAL ANALYSIS

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of zoological vocabulary in business writing of the 17th–18th centuries, namely in the work of László Desze, as a representative source on the history of business language in the Carpathian region. The aim of the study is to provide a comprehensive analysis of zoological vocabulary in László Desze's dictionary, taking into account its structural and semantic features, etymological nature, and functioning in the context of business writing in the 17th–18th centuries.

The aim of the study was to conduct a comprehensive analysis of zoological vocabulary in László Desze's dictionary, taking into account its structural and semantic features, etymological nature, and functioning in the context of business writing in the 17th–18th centuries. The aim of the study is to provide a comprehensive analysis of zoological vocabulary in László Desze's dictionary, taking into account its structural and semantic features, etymological nature, and functioning in the context of business writing in the 17th–18th centuries. Based on the dictionary register and the author's comments, the thematic structuring of animal names is traced, reflecting the main areas of traditional economic activity (animal husbandry, hunting, fishing, etc.) and the peculiarities of the local Carpathian culture. The methods of continuous sampling, etymological, semantic, word-formation, comparative-historical, and quantitative analysis were used, which made it possible to identify the main lexical-semantic groups, dominant models of nomination, and reveal archaic Proto-Slavic parallels in the names of fauna. The spectrum of word-formation types of varying productivity is described, in particular with the suffixes *-к-а*, *-иц-а*, *-ин-а*, *-ят-* / *-ам-*, *-ок*, which provide the construction of specific, collective, and diminutive forms of names. The role of borrowings of Germanic, Romance, and Turkic origin, which have been integrated into the Slavic system of zoological vocabulary and reflect intensive interlingual contacts in the multicultural Carpathian region, is shown. The importance of László Desze's dictionary as a corpus source, in which zoological vocabulary remained outside the scope of special description for a long time, is emphasized, and the prospects for further use of zoological lexemes from the author's comments for the reconstruction of the historical dynamics of zoological nomination in the East Slavic context are outlined. The results obtained provide a basis for broader comparative studies in historical lexicology and allow us to clarify the mechanisms of formation of nominative systems in business writing of the 17th–18th centuries.

Keywords: zoological vocabulary, László Desze, official writing, official writing of the 17th–18th centuries, lexical and etymological analysis, word formation, Carpathian region.

© Харківська О., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 27.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.11.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Олеся Харківська – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>.

Olesya Kharkivska – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; olesya.kharkivska@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8145-8069>.

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА: КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ТА КАТЕГОРИЗАЦІЯ АКУСТИЧНОГО СВІТУ ЧЕРЕЗ *VERBA SONANDI*

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(54)

УДК 87'37

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2\(54\).91–100](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2(54).91–100)

Юлія Юсип-Якимович. Когнітивна лінгвістика: концептуалізація та категоризація акустичного світу через *verba sonandi*; кількість бібліографічних джерел – 31; мова українська.

Анотація. Дослідження знаходиться на стику когнітивної лінгвістики, славістики та семантики. Актуальність у тому, що воно поєднує класичне лексико-семантичне дослідження (*verba sonandi*) з сучасним когнітивним підходом. Обсяг зібраних фактів дозволяє працювати зі значним матеріалом слов'янських і неслов'янських мов. Глибина опрацювання дає можливість досліджувати не лише мовну форму, але й ментальні механізми, звукові концепти, когнітивні метафори та етнокультурне сприйняття звуку. У статті розглядається 1) розподіл звуків у *verba sonandi* за джерелом; 2) типом звуків за акустичними характеристиками; 3) класифікація концептів за семантичним полем; 4) словотвірні моделі, які є ключовими для когнітивної диференціації звуків; 5) метафоричні розширення значень дієслів; 6) еволюція: *verba sonandi* в індоєвропейських мовах становлять спільну словотвірну парадигматику, яка за походженням сягає праслов'янської доби, а коренями – доби праіндоєвропейської. Лінгвокогнітивний аналіз *verba sonandi* дозволяє дослідити, як формується звукова ментальна модель світу. Дієслова слугують засобом для *концептуалізації звуку як явища*, що становить когнітивну категорію, структуровану свідомістю. З точки зору когнітивної лінгвістики категоризація звучання відбувається через фіксацію та інтеграцію компонентів смислової основи ониматопеї в структуру дієслова. Усе лексичне різноманіття *verba sonandi* у слов'янських мовах формують *акустичний; руховий; тілесний; емоційний* компоненти. Базовим є акустичний компонент як результат відтворення фонетичними засобами мови звуків і шумів навколишнього світу. Ключова глибина слов'янської категоризації акустичного світу полягає у системності словотвірних моделей (особливо суфіксації), які відображають часові та інтенсивні характеристики звуку: *тривалість, ітеративність*, суфікс *-ка-* когнітивно позначає серію коротких звуків; *одноразовість (моментальність)*, суфікс *-ну-* миттєву, завершену дію; *процесуальність*, суфікси *-ти, -ати* позначають тривалий, фоновий процес; *інтенсивність та емоційність відтворює редуплікація*.

Ключові слова: акустичний світ, лінгвокогнітологія, лінгвокогнітивний аналіз, *verba sonandi*, словотвірні моделі, еволюція, слов'янські мови, балтійські мови.

Формулювання проблеми. Проблеми, пов'язані з вивченням співвідношення елементів тріади «мова – світ – людина», перебувають у центрі уваги лінгвістів, їх розв'язання знаходиться у межах цілого спектру дослідницьких напрямів: семіотики, когнітивної лінгвістики, соціолінгвістики, психо-лінгвістики, етнопсихології.

У межах когнітивної лінгвістики виокремлюється концептуалізація та категоризація акустичного світу через *verba sonandi*.

З когнітивної точки зору *verba sonandi* – це мовні маркери, що відображають, як слов'янські мовці концептуалізують і категоризують звуковий простір.

Аналіз досліджень. Головним аспектом когнітивної семантики є вивчення мовного відображення процесів концептуалізації та категоризації дійсності. Розглянувши базові тенденції вітчизняної та зарубіжної методології лінгвістичних досліджень концептів загалом (М. Кочерган, С. Жаботинська, М. Полужин, А. Приходько, І. Шевченко, А. Вежицька, G. Lakoff, R. Langacker, R. Jackendoff), наявні окремі методики. Вибір методики у кожному конкретному дослідженні залежить насамперед від фрагменту мовної картини світу, що вивчається. У нашому дослідженні – це лінгвокогнітивний аналіз (концептуальне поле, фреймова семантика).

Щодо дієслів *verba sonandi*, то ця група дієслів досліджувалась з інших точок зору [Юсип-Якимович 2007, 2008, 2010]. Однак крізь призму когнітивної лінгвістики концептуалізація та категоризація слов'янського акустичного світу через *verba sonandi* досліджуються вперше.

Метою статті є дослідити: 1) розподіл звуків у *verba sonandi* за джерелом; 2) типом звуків за акустичними характеристиками; 3) класифікацію концептів за семантичним полем; 4) дослідити лінгвалізацію звукового простору через словотвірні моделі, які є ключовими для когнітивної диференціації звуків; 5) метафоричні розширення значень дієслів; 6) еволюцію *verba sonandi* в індоєвропейських мовах. Дослідити, як лінгвокогнітивний аналіз *verba sonandi* дає уяву про формування звукової ментальної моделі світу. Дієслова слугують засобом для *концептуалізації звуку як явища*, що становить когнітивну категорію, структуровану свідомістю. З точки зору когнітивної лінгвістики категоризація звучання відбувається через фіксацію та інтеграцію компонентів смислової основи ониматопеї в структуру дієслова.

Методи та методика дослідження. Якщо раніше дослідницький інтерес лінгвістів обмежувався описом структури мови, синтагматичних і парадигматичних відношень між мовними одиницями, то сьогодні мова вивчається з позиції її участі в процесі пізнання людиною навколишньої дійсності, тобто

через призму людської свідомості. Розвиток нової лінгвістичної парадигми та виникнення нового термінологічного апарату викликали необхідність розробки мовознавцями сучасних методів дослідження мовних явищ. Головною ідеєю, яка об'єднує лінгвокогнітивні дослідження, є положення про те, що мова відображає знання, представлені у вигляді концептів та фреймів. Головним аспектом когнітивної семантики є вивчення мовного відображення процесів концептуалізації та категоризації дійсності.

Виклад основного матеріалу. Концепти, пов'язані зі звуковою картиною світу (або акустичною картиною світу), слід класифікувати, щоб упорядкувати величезний масив звукових явищ і їхнього відображення в мові та культурі.

Єдиної універсальної класифікації не існує, пропонуємо класифікації, що ґрунтуються на дже-

релі звуку та типі звуку.

Класифікація за джерелом звуку. Це один із найлогічніших та найпоширеніших способів класифікації, який розділяє концепти на групи залежно від того, що саме є джерелом звуку:

Концепти, пов'язані зі звуками природи (або натурофонні концепти), є однією з найдавніших і найважливіших частин звукової картини світу. Вони відображають первісне спілкування людини з навколишнім середовищем.

Наведемо детальнішу класифікацію цих концептів:

Звуки природи (натурофонні концепти) та антропофонні звуки.

Ці концепти можна розділити на дві основні групи: звуки неживої природи, живої природи (зоофонні).

№	Основна категорія	Підкатегорія	Приклади звукових концептів	Характеристика
1.	Звуки природи (неживі)	Атмосферні явища	<i>Грім</i> (гуркотіння, розкати). <i>Вітер</i> (гул, свист, завивання, шепіт). <i>Дощ</i> (шум, стукіт, дзюрчання). <i>Заметіль</i> (свист, виття). <i>Хуртовина</i> (завивання)	Визначають погоду, часто мають потужний, іноді загрозливий характер.
		Водні явища	<i>Річка</i> (шум течії, дзюрчання, хлюпання). <i>Водоспад</i> (рев, гуркіт). <i>Море/Океан</i> (шум прибою, хвилі). <i>Крапля</i> (цокання, дзенькіт)	Асоціюються з рухом, чистотою або, навпаки, могутністю.
		Геологічні явища	<i>Землетрус</i> (гул, рев). <i>Обвал</i> (гуркіт, тріск). <i>Вогонь/Полум'я</i> (тріскотіння, шипіння, гудіння, полум'яний гул)	Мають руйнівний або стихійний характер.
		Інше	<i>Ехо</i> (відгомін). <i>Шурхіт</i> листя. <i>Тріск льоду</i>	Додаткові фонові звуки природи.
		Тиша	(концепт відсутності звуку)	Визначають просторові та акустичні властивості середовища.
2.	Звуки живої природи (зоофонні)	Ссавці	<i>Рев</i> (лев, ведмідь). <i>Гавкіт</i> (собака, лисиця). <i>Нявкання</i> (кішка). <i>Мукання</i> (корова). <i>Іржання</i> (кінь). <i>Виття</i> (вовк, собака). <i>Хрюкання</i> (свиня)	Виражають спілкування, попередження, емоції.
		Птахи	<i>Спів/Щебет</i> (соловей, дрібні птахи). <i>Каркання</i> (ворона). <i>Кукування</i> (зозуля). <i>Тьохкання</i> (соловей). <i>Кричати</i> (орел, чайка). <i>Воркування</i> (голуб)	Часто асоціюються з часом доби, порою року, настроєм.
		Комахи та Земноводні	<i>Дзижчання</i> (бджола, муха, комар). <i>Сюрчання</i> (коник). <i>Квакання</i> (жаба)	Зазвичай фонові, монотонні звуки.
		Руки тварин	<i>Тупіт</i> (коні, олені). <i>Шурхіт</i> (змія, миша). <i>Плескіт крил</i>	Звуки пересування, що часто вказують на присутність.
3.	Антропофонні концепти	Мовленнєві	<i>Голос. Мова. Спів. Шепіт. Крик. Зітхання. Стогін. Бурмотіння</i>	Основний засіб комунікації та соціальної взаємодії. Служать для передачі інформації та емоцій.
		Фізичні/Емоційні	<i>Кашель. Сміх. Плач. Тупіт. Кроки. Поцілунок. Ляпас. Хрускіт суглобів</i>	Невербальні індикатори фізіологічного стану або емоційної реакції людини.

№	Основна категорія	Підкатегорія	Приклади звукових концептів	Характеристика
		Техногенні: Транспорт	<i>Гудок автомобіля. Шум потяга. Гуркіт літака. Скрип коліс. Сигнал заднього ходу. Звук двигуна</i>	Вказують на рух, швидкість та тип механічного засобу, можуть бути попереджувальними.
		Техногенні: Знаряддя/ Побутові	<i>Дзвінок (телефону, дверний). Стукіт молотка. Дзенькіт посуду. Скрип дверей. Клацання (замка, вимикача). Свист чайника</i>	Маркери побутової активності, інструментальної діяльності або зміни стану об'єкта (відкриття/закриття).
		Техногенні: Музичні Інструменти	<i>Дзвін (дзвінкий, глухий). Барабан (гул, бій, дріб). Звучання струн (арфа, гітара). Мелодія флейти</i>	Штучно створені звуки з організованою ритмічною та тональною структурою, що мають естетичну функцію.

Класифікація за типом звуку (акустичними характеристиками).

Цей підхід зосереджується на характері самого звуку, незалежно від його джерела: *мовленнєві концепти*: поняття, пов'язані з передачею інформації (наприклад, слово, мова, діалог, шепіт); *музичні концепти*: поняття, пов'язані з організованими, естетично значущими звуками (наприклад, мелодія, ритм, гармонія, акорд, нота); *шумові концепти*: поняття, пов'язані з неорганізованими, часто неприємними або фоновими звуками:

- *різкий шум*: тріск, грім, вибух;
- *безперервний шум*: гул, рев, шелест;
- *ударний шум*: стукіт, грюкіт, дзенькіт.

Поняття, що описують якість звуку: *тембр*, *висота* (високий, низький), *гучність* (тихий, голосний), *тривалість*.

Класифікація концептів за семантичним полем

Концепти ще можна групувати за їхньою роллю у сприйнятті світу та культурним значенням:

Звук як сигнал: попередження (сирена, тривога), прикликання (дзвінок, свисток).

Звук як емоція: вираження внутрішнього стану (сміх, плач, крик, стогін).

Звук як подія: позначення дій (гуркіт бою, дзвінкий сміх, цокання годинника).

Вибір класифікації залежить від мети дослідження (наприклад, лінгвістичного, культурологічного чи акустичного).

Категоризація акустичного світу розглядається когнітивною лінгвістикою через *verba sonandi* (дієслова звучання) як процес відображення й структурування звукового досвіду в мовній системі, як мовні системи, використовуючи лексико-семантичну групу *verba sonandi*, концептуалізують і диференціюють різноманітні звуки та їхні джерела, і як ця категоризація відображає етнокультурні та когнітивні особливості носіїв мови. Розглянемо *verba sonandi* з погляду на їхню семантичну структуру, концептуалізацію та категоризацію звукового простору.

Когнітивна лінгвістика цікавиться тим, як формується ментальна модель чи картина світу:

Verba sonandi слугують засобом для концептуалізації звуку як явища. З погляду когнітивної лінгвістики звук – когнітивна категорія, структурована свідомістю.

При когнітивному аналізі *verba sonandi* концепт *звуковий простір* є

центральною, оскільки становить *денотат позамовної дійсності*. Це початкова, зовнішня реальність, яка переводиться у мовні одиниці через *verba sonandi*. Мотиваторами служать джерела звуків як елементи, що формують цей простір і виступають основою для творення дієслів

Фрейм – це структурована система знань, яка тут описує, як саме відбувається лінгвалізація зовнішніх звуків у мові. Ця система базується на спільній словотвірній парадигматиці слов'янських мов, що сягає праслов'янської та праіндоєвропейської доби.

Лінгвалізація звукового простору (входження у мову та мовлення) – це перетворення немовленнєвого звукового сигналу на повноцінну мовну одиницю (дієслово) зі своєю семантикою і граматичними властивостями.

Лінгвалізація зовнішнього звукового простору через дієслова *verba sonandi* – це процес, у якому звукові сигнали (ономатопи) концептуалізуються як дія і структуруються за допомогою сталих словотвірних фреймів, що є спільними для слов'янських мов.

Ядром концептуалізації є ономатоп – первинна, звуконаслідувальна основа, що служить для передачі звукового сигналу, а не дії (звуки тварин, птахів, комах, ссавців, живої та неживої природи – звуки позамовної дійсності (див. таблицю)). Це фонетична спроба відтворити позамовний звук (наприклад, *луп, хлюп, бах, бух, грюк*). На цьому етапі ономатоп передає звуковий сигнал, а не дію, ще немає дієслова. Процес лінгвалізації чи транспозиції – це механізм, який виконує транспозицію ономатопетичних первинних основ у дієслівні. Суфікс діє

як формант, що робить дію конкретною. Інструменти (словотвірні моделі) подані нижче.

Процес лінгвалізації відбувається через транспозицію: первинний звуковий сигнал перетворюється на дієслівну одиницю, що означає дію. Ключову роль тут відіграють дієслівні суфікси, які виконують цю транспозицію. Суфікс, поєднуючись із ономатопом, забезпечує перехід від звуку до дії. Це надає дієслову конкретності. Наприклад, власне ономатоп *бах* передає сигнал, у поєднанні з суфіксом *-ну-* (*бах-ну-ти*) виражається вже дія, для якої характерна моментальність та інтенсивність. У слов'янських мовах функціонує сім основних моделей, які використовують відповідні суфікси для перетворення звуку на дію: *O+-a-(ти)*, *O+-ka-(ти)*, *O+-cha-(ти)*, *O+-i-(ти)*, *O+-ota-(ти)*, *O+-oti-(ти)*, *O+-nu-(ти)*, де *O* - ономатоп.

Отже, можна виокремити семантичну та граматичну лінгвалізацію.

Усе лексичне різноманіття *verba sonandi* у слов'янських мовах формують *акустичний*; *руховий*; *тілесний*; *емоційний* компоненти. Базовим є акустичний компонент як результат відтворення фонетичними засобами мови звуків і шумів навколишнього світу.

Семантична лінгвалізація (значення дії): власне ономатопу властиві семи звучання та семантика дії. Кінцевий результат процесу лінгвалізації

– це дієслово звучання (*verba sonandi*), що має семантичну структуру, сфокусовану на семі звучання. Лінгвістично оформлене значення: наступний етап – набуття додаткових сем (диференціація значення): 1) видавати звук, 2) відтворювати звук, 3) супроводжуватися звуком.

Граматична лінгвалізація: суфікси вносять граматичні аспекти дії: *ритмічність*, *тривалість*, *повторюваність (недоконаний вид)* або *однократність*, *моментальність*, *завершеність (доконаний вид)*.

Зокрема, словотвірні моделі на *-ota-/oti-* надають відтінок ритмічності та багаторазової повторюваної дії; модель на *-ka-* виражає тривалу, повторювану дію; модель на *-cha-* виражає тривалу дію зі слабшим проявом ритмічності; модель на *-nu-* надає значення однократності, завершеності, моментальності, інтенсивності.

Таким чином, когнітивний процес лінгвалізації зовнішнього звукового простору відбувається через транспозицію вищенаведених (див.таблицю) первинних ономатопетичних концептів за допомогою сталих словотвірних фреймів (моделей), що надає звуку специфічної семантики (дія) та граматичної структури (вид, час). Кінцевий результат процесу лінгвалізації – це дієслово звучання (*verba sonandi*), що має семантичну структуру, сфокусовану на семі звучання.

Словотвірна модель, де <i>O</i> -ономатоп	Приклади (праслов'янські)	Додаткова концептуалізація (вид)
<i>O+-a-(ти)</i>	*chlup-a-ti	Найпродуктивніша модель
<i>O+-ka-(ти)</i>	*kva-ka-ti	Тривала, повторювана дія
<i>O+-cha-(ти)</i>	*be-ca-ti	Тривала дія зі слабшим проявом ритмічності
<i>O+-i-(ти)</i>	*kwil-i-ti	Ономатопетичні інтенсиви
<i>O+-ota-(ти) / O+-oti-(ти)</i>	*kol-oti-ti , *kol-ota-ti	Ритмічність, багаторазова повторювана дія
<i>O+-nu-(ти)</i>	*grom-nq-ti	Однократність, завершеність, моментальність, інтенсивність

Спільність цих словотвірних моделей підтверджує, що концептуалізація зовнішнього звукового простору відбувається за єдиною системою, що сягає праслов'янської та навіть праіндоевропейської доби.

Детальніше розглянемо відмінності в семантиці між моделями *O+-ka-(ти)* та *O+-cha-(ти)*, які є варіантами одна одної.

Аспект	Характеристика	Приклади
Семантика	Виражає тривалу, повторювану дію.	псл. *kva-ka-ti, ч. brou-ka-t, п. ko-ka-ć, псл. *pljus-ka-ti.
Когнітивний фокус	Ритмічність, циклічність звукового сигналу.	Якщо звук сприймається як чіткий, ритмічний повтор (наприклад, квакання жаби, плескання), використовується <i>-ka-</i> .
Контраст	Зберігає сильніший прояв ритмічності порівняно з <i>-cha-</i> .	Порівняння: <i>пул-ка-ти</i> (з ритмікою)

Концептуальна диференціація: *O+-ka-(ти)* vs. *O+-cha-(ти)*

Модель *O+-cha-(ти)* концептуально є варіантом моделі *O+-ka-(ти)*, оскільки суфікс *-cha-* є

рефлексом *-ka-* внаслідок першої палаталізації задньоязикових приголосних у праслов'янській мові. Однак вони відрізняються у *семантичному відношенні*.

1. Фрейм: O+-ка-(ти) – Концепт «Ритмічна повторюваність»

Ця модель використовується для лінгвалізації звуків, які сприймаються як регулярні, циклічні або ритмічні.

Аспект	Характеристика	Приклади
Семантика	Виражає тривалу, повторювану дію.	псл. *kva-ka-ti (квакати), ч. brou-ka-t , п. ko-ka-ć , псл. *pljus-ka-ti
Когнітивний фокус	Ритмічність, циклічність звукового сигналу.	Якщо звук сприймається як чіткий, ритмічний повтор (наприклад, квакання жаби, плескання), використовується -ка-
Контраст	Зберігає сильніший прояв ритмічності порівняно з -ча- .	Порівняння: пул-ка-ти (з ритмікою).

2. Фрейм: O+-ча-(ти) – Концепт «Тривалість з розмитістю ритмікою»

концептуально її фокус зміщується до загальної тривалості процесу, мінімізуючи увагу до чіткого ритму.

Ця модель також виражає тривалу дію, але

Аспект	Характеристика	Приклади
Семантика	Виражає тривалу дію, але зі значно слабшим проявом ритмічності або взагалі без неї.	псл. *bročati (бурмотіти, бурчати), псл. *mručati (муркотіти), псл. *kvi-ča-ti (вищати)
Когнітивний фокус	Тривалість, монотонність, нечіткість звуку.	Якщо звук триває, але його ритмічна структура менш помітна або відсутня (наприклад, бурмотіння, муркотіння), використовується -ча-.
Контраст	Втрачає сильний прояв ритмічності порівняно з -ка- .	Порівняння: пул-ча-ти (зі слабкою ритмікою).

Обидві моделі (-ка- та -ча-) є інструментами для лінгвалізації *недоконаного виду дії (тривалості)*. Однак, використання палаталізації (-к- -ч-) у цьому контексті призвело до *семантичної диференціації*:

-ка- закріпилася за інтенсивним, чітким, *ритмічним* звуковим процесом;

-ча- закріпилася за тривалим, але менш структурованим чи *слаборитмічним* звуковим процесом.

Це засвідчує, як мова використовує фонетичні зміни (палаталізацію) для тонкого когнітивного розмежування схожих звукових концептів.

3. Фрейм: O+-ну-(ти) – Концепт «Моментальності»

Аспект	Характеристика	Приклади
Вхідний елемент	Власне звуконаслідування (звуковий сигнал, не дія)	луп, хлоп, бах, бух, грюк
Функція суфікса	Суфікс -ну- робить дію конкретною. Він виражає дію, що має значення <i>моментальності та інтенсивності</i> .	*gromnŋti (гримнути), бах-ну-ти, бух-ну-ти , грюк-ну-ти
Когнітивний фокус	<i>Однократність і завершеність дії</i> . Наголос при цьому падає на кореневу частину (що підкреслює миттєвий характер).	Дієслова, що вказують на раптову зміну або миттєвість, розвинулися пізніше зі значення поступового накопичення якості.
Контраст	Контрастує з моделями на -а-, -ка- , -ча- та -оті- / -ота- , які виражають <i>тривалу чи повторювану дію (недоконаний вид)</i>	Порівняння: скакати – скак-ну-ти (парні видові відношення)

Таким чином, у системі лінгвалізації звуку модель O+-ну-(ти) виконує функцію, перетворюючи статичне звукове враження на *динамічний, одинич-*

ний, завершений акт.

4. Фрейм O+-ота-(ти)/O+-оті-(ти).- Концепти ритму та інтенсивності:

Аспект	Характеристика	Приклади
Основна семантика	Вираження багаторазової повторюваної дії (ітеративності).	псл. *kol-ota-ti (колотати, стукати, бити), псл. *klek-ota-ti (клекіт, стукіт).
Когнітивний фокус	Ритмічність. Багаторазовість. Інтенсивність.	Звук сприймається як серія ударів або інтенсивних, повторюваних звукових актів, часто пов'язаних із <i>рухом або хаотичністю</i> (напр., колотання серця, биття рідини).

Аспект	Характеристика	Приклади
Походження	Семантика може бути пов'язана з ітеративними суфіксами, що підсилюють первинну основу.	Суфікс <i>-ота-</i> походить від ітеративних (багаторазових) утворень.
Аспект	Характеристика	Приклади
Основна семантика	Вираження тривалості звукового процесу, стану.	псл. *kol-oti-ti (колотіти), укр. гуркотіти, дзвеніти.
Когнітивний фокус	Стан звучання. Хоча ритміка присутня, наголос зміщується на тривалість процесу або стан, що супроводжується звуком.	Ці дієслова частіше описують загальне, тривале звукове тло або стійкий стан (наприклад, довготривалий гуркіт).
Зв'язок із <i>-і-</i>-моделлю	Має спільні риси з моделлю <i>O+-i-(ти)</i> , яка також використовується для вираження тривалого, інтенсивного звуку (кви-лі-ти).	

Моделі на *-ота-(ти)* та *-оті-(ти)* є високоспеціалізованими формантами, які концептуалізують звуковий простір із чітким акцентом на *ритмічному та повторюваному характері дії*. Вони виражають інтенсивну, часто нерегулярну дію (звучання), але як постійний, тривалий процес.

Ці моделі є засобом лінгвалізації звукових явищ, які *мають тривалість та ритмічність*, але відрізняються від простих повторюваних дій (*3+-ка-(ти)*) більшою *інтенсивністю та багаторазовістю*.

Модель *O+-ота-(ти)* (напр., колотати)

Аспект	Характеристика	Приклади
Основна семантика	Вираження багаторазової повторюваної дії (ітеративності).	псл. *kol-ota-ti (колотати, стукати, бити), псл. *klek-ota-ti (клекіт, стукіт).
Когнітивний фокус	Ритмічність. Багаторазовість. Інтенсивність.	Звук сприймається як серія ударів або інтенсивних, повторюваних звукових актів, часто пов'язаних із <i>рухом</i> або хаотичністю (напр., калатання серця).
Походження	Семантика може бути пов'язана з ітеративними суфіксами, що підсилюють первинну основу.	Суфікс <i>-ота-</i> походить від ітеративних (багаторазових) утворень.

Модель *O+-оті-(ти)* (напр., колотіти)

Аспект	Характеристика	Приклади
Основна семантика	Вираження тривалості звукового процесу, стану.	псл. *kol-oti-ti (колотіти), укр. гуркотіти, дзвеніти.
Когнітивний фокус	Стан звучання. Хоча ритміка присутня, наголос зміщується на <i>тривалість</i> процесу або стан, що супроводжується звуком.	Ці дієслова частіше описують загальне, тривале звукове тло або стійкий стан (наприклад, довготривалий гуркіт).
Зв'язок із <i>-і-</i>-моделлю	Має спільні риси з моделлю <i>O+-i-(ти)</i> , яка також використовується для вираження тривалого, інтенсивного звуку (кви-лі-ти).	

Моделі на *-ота-* та *-оті-* є лінгвістичними формантами для концептуалізації *складного, динамічного звукового простору*:

Повторюваність звуку (ітеративність) є базовою когнітивною ознакою.

Підсилення дії: суфікси забезпечують *інтенсивність та виразність дії*, відрізняючи її від простого, неінтенсивного звучання.

Праслов'янська єдність: спільне походження цих моделей підтверджує, що концепт інтенсивного ритмічного звучання був структурно оформлений у

праслов'янській системі словотворення і передався всім сучасним слов'янським мовам.

Висновки. Таким чином, процес лінгвалізації зовнішнього звукового простору базується на спільній слов'янській *словотвірній парадигматиці*, яка є *концептуальною мапою*: вона надає способи переходу від *ономатопу* (звуковий сигнал) до *дії звучання* (дієслово). Також є *системою фреймів*: кожна з семи моделей (*O+-а-*, *-ка-*, *-ча-*, *-і-*, *-ота-*, *-оті-*, *-ну-*) є окремим фреймом, який додає специфічний когнітивний атрибут до вихідного звуку: *трива-*

лість / недоконаність: -а-, -ка-, -ча-, -і-, -ота-, -оті-; ритмічність: -ка-, -ота-; моментальність / доконаність: -ну-; слабка ритмічність: -ча-.

Ця система демонструє глибоку когнітивну єдність слов'янських мов у способі осмислення та оформлення звуків природи у мовних одиницях.

Когнітивний аналіз *архаїчної спадщини verba sonandi* концентрується на двох ключових фреймах:

1. *Має праїндоевропейську концептуальну передумову* – сягає праїндоевропейської доби. Це найглибший шар спадщини. Дослідження А. Мейє підтверджує, що сама *ідея* перетворення ономотопетичних елементів у дієслова (дія звучання) вже існувала на рівні праїндоевропейської мови [Мейє 1965]. Праїндоевропейський рівень заклав *початкову когнітивну установку*, що звуковий сигнал із зовнішнього світу може бути осмислений і переданий як *динамічний процес* (дієслово), а не лише як статичний ономотоп.

Той факт, що ця група дієслів збереглася у сучасних слов'янських мовах, свідчить про *високу стійкість* цього когнітивного та словотвірного механізму протягом тисячоліть.

2. *Балто-слов'янська спільність (протосистема)*. Конкретний зв'язок із балтійськими мовами (литовською, латиською), які є найближчими родичами слов'янських, підтверджує, що *загальні словотвірні принципи* для *verba sonandi* були сформовані ще на стадії балто-слов'янської мовної спільноти.

Спільний механізм лінгвалізації: слов'янські дієслова звучання збереглися так само, як у балтійських мовах. Це означає, що *система суфіксів-формантів* (або їхні попередники) для транспозиції ономотопу в дієслово була *спільною спадщиною* цього мовного об'єднання. Спільність словотвірної парадигматики з балтійськими мовами слугує потужним доказом того, що ці моделі не є пізніми інноваціями, а є *архаїчними, успадкованими шаблонами* для когнітивної обробки звуку.

3. *Результат: праслов'янська кодифікація*. Праслов'янська доба отримала цю архаїчну спадщину і *кодифікувала* її. Саме на праслов'янському рівні відбулася остаточна *фіксація та стандартизація* тих семи словотвірних моделей (*O+-a-*, *-ка-*, *-ну-*, тощо), які ми спостерігаємо сьогодні. Ці моделі стали єдиним, спільним інструментарієм для лінгвалізації звуку. Праслов'янська система не просто зберегла архаїчні корені, але й надала їм *чіткої функціональності* (вид, тривалість, ритмічність), що забезпечило їхню надзвичайну продуктивність у всіх слов'янських мовах.

Таким чином, архаїчна спадщина *концептуально підтверджує* не випадковість, а *глибоку структурованість* системи *verba sonandi* у слов'янських мовах.

Географічний вимір лінгвалізації звукового простору, як словотвірні моделі *verba sonandi* розподілені та функціонують у різних групах

слов'янських мов та їх діалектах. Географічний аналіз показує, що хоча парадигматика є *спільнослов'янською*, продуктивність і поширення окремих моделей різняться у східних, західних і південних слов'ян, а також на рівні діалектів.

1. *Східнослов'янська група мов*. Східнослов'янські мови, особливо українська, є важливим полем для дослідження, оскільки тут спостерігається найбільша продуктивність певних архаїчних фреймів.

Модель O+-ча-(ти): вважається, що модель *O+-ча-(ти)* найбільше поширена в українській мові і менше – в інших східнослов'янських мовах.

Діалектний розподіл: в українських говорах суфікс *-ча-* частіше вживається у *південно-західних говорах*, рідше – у *південно-східних і північних*. Це свідчить про *периферійну чи архаїчну природу* фрейму на південному заході.

Приклади: бунчати (дзичжчати), мирчати (бурмотіти), квичати (вищати).

Модель 3+-і-(ти): Т.М. Возний зазначає, що в кожній зі східнослов'янських мов є декілька десятків дієслів на *-і-ти* звуконаслідувального характеру [Возний 1963, с. 113].

2. *Західнослов'янська група*

У західнослов'янських мовах також активно функціонують усі сім моделей.

Модель O+-а-(ти): ця модель є *найпродуктивнішою* із семи і широко представлена тут: *п. chrup-a-ć, н. kar-a-ć, ч. dup-a-ti* та інші.

Архаїчність: зберегла праслов'янські відповідники типу **chlup-a-ti, *kręk-a-ti*.

Порівняльні дослідження: зіставне дослідження *verba sonandi* у лужицькій та німецькій мовах Г. Білфельдт підтверджує ширший індоєвропейський контекст цих явищ [Білфельдт 1982, с. 327].

3. *Південнослов'янська група*

У південнослов'янських мовах відбулася зміна початкового *kv-* в *cv-* під впливом наступного *e* з *oі*: ст. сл. *цвилити* (плакати), болг. *цикля* (іржу), срб. *цвилети* (лементувати). Це ілюструє, як спільний когнітивний фрейм трансформується під впливом локальних фонетичних законів.

Отже, географічний розподіл моделей *verba sonandi* підтверджує, що спільна словотвірна парадигматика є *когнітивною спадщиною*, але з локальними особливостями:

1. *Універсальність*: базові фрейми *O+-а-* та *O+-ну-* є універсальними, оскільки кожна мова потребує концептів тривалості й моментальності.

2. *Архаїчна зона: південно-західні говори української мови* часто зберігають високу продуктивність архаїчних моделей, зокрема *O+-ча-(ти)*, що робить їх ключовими для розуміння давніх словотвірних процесів.

Цей аналіз ілюструє, як спільна прамова заклала основи для лінгвалізації звуку, але подальший розвиток мов призвів до певної географічної спеціалізації та диференціації цих когнітивних фреймів.

Література

1. Возний Т. М. Відвигукові й звуконаслідувальні форми дієслів на -ати (-а-ть, -ка-ть, -а-ць, -ка-ць) у східнослов'янських мовах. *Славістичний збірник*. Київ, 1963. С. 112–134.
2. Етимологічний словник української мови у 7-и томах. Т. I–VI. Київ, 1982–2012.

3. Карпіловська С. А. Словотвірна і семантична структура звуконаслідувальних дієслів у сучасній українській мові. *Українське мовознавство*. Республіканський міжвідомчий науковий збірник. Київ: Вища школа, 1985. Вип. 13. С. 45–50.
4. Лавер В. І. Деякі зауваження до дієслів з суфіксами *-к-*, *-ка* у говорах Закарпаття. Тези доповідей до XX наукової конференції. Ужгород, 1966. С. 84–86.
5. Ладченко М.М., Юсип-Якимович Ю.В. *Verba dicendi*: німецько-слов'янські лексичні паралелі. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. Вип.8. Збірник наукових праць. Ужгород, 2010. С.296–304.
6. Ладченко М.М., Юсип-Якимович Ю.В. Слов'яно-германські семантичні універсалиї в галузі онома-топоетики. *Studia slovakistica*. Вип. 14. Ужгород, 2014. С. 92–103.
7. Лук'янюк К. М. Пряма суфіксація дієслівних основ у буковинських говорах. Тези доповідей XXII наукової сесії Чернівецького держуніверситету. Секція філологічних наук. Чернівці, 1966. С. 6–9.
8. Німчук В. В. Суфіксальне творення дієслів, дієприкметників, дієприслівників у верхньонадборжавських говірках. *Дослідження з мовознавства*. Київ: Вид-во АН УРСР, 1962. 175 с.
9. Пагиря І. Д. Із словотвору дієслова в говірках північно-західної Мукачівщини. Доповіді та повідомлення Ужгород. ун-ту. Серія філологічна. Вип. 3. Ужгород, 1958. С. 53–55.
10. Полюжин М.М. Типологія й аналіз концептів. *Іноземна філологія*. Т. 21. 2009. С. 80–90.
11. Полюжин М.М., Венжинович Н.Ф. Концепт як базова когнітивна сутність. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2001. Вип. 5. С. 182–184.
12. Юсип-Якимович Ю.В. Онома-топоетика: семантична, фонетична, словотвірна структура та походність онома-топів. Монографія. Ужгород: Гражда, 2007. 272 с.
13. Юсип-Якимович Ю.В. Словотвірні відонма-топоетичні моделі дієслів на *з-ота-ти* та *з-оті-ти* в українських говірках Карпат. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Вип. 12.: Українська діалектна лексика як об'єкт словникарства та лінгвогеографії. До 100-річчя М.А. Грицака. Ужгород, 2008. С. 220–223.
14. Юсип-Якимович Ю.В. *Verba sonandi*: українсько-західнослов'янські лексичні паралелі. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія філологія. 2010 № 24. С.42–49.
15. Barry T. *Acoustic Communication: Second Edition*. Westport, CT: Ablex Publishing, 2001. 431 p.
16. Bilfeldt H. H. *Onomatopoeia im Sörbischen und Deutschen*. Zeitschrift für Slavistik. 1982. № 3. S. 323–331.
17. Boranič D. *Onomatopejske riječi za životinje u slavenskim jezicima*. Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti. CL XXVIII. Zagreb, 1909. S. 1–86.
18. Chaudron, N. H. S. *Onomatopoeia and Sound Symbolism. The Pragmatics of Non-Verbal Communication*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 2019. С. 165–182.
19. Hildegard J. A. W. C. Westerkamp (Вестеркамп). *Soundwalking. The Soundscape Newsletter*, No. 12 (1989).
20. Hinka B. I. *Lexikologie der deutschen Sprache: Vorlesungen und Seminare* // Навчальний посібник для студентів-германістів. Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка, 2005. 220 с.
21. Yusyp-Yakymovych Yu., Shovak O. System of Semantic Universals in the Sound Space Lexicon. *International Journal of Language and Linguistics* Volume 11, Issue 3, 2023, Pages: 71–77. URL: <http://www.sciencepg.com/journal/paperinfo?journalid=501&doi=10.11648/j.ijll.20231103.12>
22. Kopečný F. *Slavistický příspěvek k problému t.zv. elementární příbuznosti*. *Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов*. София, 1957. С. 363–387.
23. Kořinek J. *Studie z oblastí onomatopoeje*. Praha, 1934. 296 p.
24. Langacker R.W. *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. I: Theoretical Prerequisites*. Stanford, CA: Stanford University Press 1987. 540 с.
25. Langacker R.W. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press. 2008. 572 с.
26. Lehr-Splawinski T. *Element prasłowiański w dzisiejszym słownictwie polskim* // *Rozpawy i szkice z dziejów kultury Słowian*. Warszawa, 1954.
27. Machek V. *Studie o tvoření výrazů expresivních*. Praha, 1930. 156 s.
28. Schafer Raymond Murray. *The Tuning of the World*: New York. 1977. 301 s
29. *Słownik prasłowiański*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, 1974. T. 1–4. 487 p.
30. Chaudron N. H. S. *Onomatopoeia and Sound Symbolism. The Pragmatics of Non-Verbal Communication*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 2019. С. 165–182.
31. Meillet A. *Le slave commun*. URL: <https://archive.org/details/meillet-le-slave-commun-2nd-edition-1965/page/n1/mode/2up>

References

1. Voznyi T.M. (1963) *Vidvyhukovi y zvukonasliduvalni formy diiesliv na -aty (-a-t, -ka-t, -a-ts, -ka-ts) u skhidnoslovianskykh movakh* [Exclamatory and onomatopoeic forms of verbs ending in -аты (-а-ть, -ка-ть, -а-ц, -ка-ц) in East Slavic languages]. *Slavistychnyi zbirnyk*. Kyiv. S. 112–134 [in Ukrainian].

2. Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy u 7-y tomakh (1982–2012) [Etymological dictionary of the Ukrainian language in 7 volumes]. T. I–VI. Kyiv [in Ukrainian].
3. Karpilovska Ye.A. (1985) Slovtvirna i semantychna struktura zvukonasliduvalnykh diiesliv u suchasni ukrainskii movi [Word-formation and semantic structure of onomatopoeic verbs in the modern Ukrainian language]. *Ukrainske movoznavstvo*. Respublikanskyi mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk. Kyiv: Vyscha shkola. Vyp. 13. S. 45–50 [in Ukrainian].
4. Laver V.I. (1966) Deiaki zauvazhennia do diiesliv z sufiksamy -k-, -ka u hovorakh Zakarpattia [Some remarks on verbs with suffixes -k-, -ka in the dialects of Transcarpathia]. *Tezy dopovidei do XX naukovi konferentsii*. Uzhhorod. S. 84–86 [in Ukrainian].
5. Ladchenko M.M., Yusyp-Yakymovych Yu.V. (2010) Verba dicendi: nimetsko-slovianski leksychni paraleli [Verba dicendi: German-Slavic lexical parallels]. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii*. Vyp.8. Zbirnyk naukovykh prats. Uzhhorod. S.296–304 [in Ukrainian].
6. Ladchenko M.M., Yusyp-Yakymovych Yu.V. Sloviano-hermanski semantychni universalii v haluzi onomatopoeityky [Slavic-Germanic semantic universals in the field of onomatopoei]. *Studia slovakistica*. Vyp. 14. Uzhhorod, 2014. S. 92–103 [in Ukrainian].
7. Lukianiuk K.M. (1966) Priama sufiksatsiia diieslivnykh osnov u bukovynskykh hovorakh [Direct suffixation of verb stems in Bukovina dialects]. *Tezy dopovidei XXII naukovi sesii Chernivetskoho derzhuniversytetu*. Sektsiia filolohichnykh nauk. Chernivtsi. S. 6–9 [in Ukrainian].
8. Nimchuk V.V. (1962) Sufiksalne tvorennia diiesliv, diiepryketnykiv, diiepryslivnykiv u verkhonadborzhavskykh hovirkakh [Suffix formation of verbs, participles, and adverbs in the Verhnenadborzhav dialects]. *Doslidzhennia z movoznavstva*. Kyiv: Vyd-vo AN URSR. 175 s. [in Ukrainian].
9. Pahyria I.D. (1958) Iz slovtvoru diieslova v hovirkakh pivnichno-zakhidnoi Mukachivshchyny [From the word formation of the verb in the dialects of the northwestern Mukachevo region]. *Dopovidi ta povidomlennia Uzhhorod. un-tu*. Seriia filolohichna. Vyp. 3. Uzhhorod. S. 53–55 [in Ukrainian].
10. Poliuzhyn M.M. (2009) Typolohiia y analiz kontseptiv. [Typology and analysis of concepts]. *Inozemna filolohiia*. T.21. S. 80–90 [in Ukrainian].
11. Poliuzhyn M.M., Venzhynovych N.F. (2001) Kontsept yak bazova kohnityvna sutnist. [Concept as a basic cognitive entity]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. Vyp. 5. S. 182–184 [in Ukrainian].
12. Yusyp-Yakymovych Yu.V. (2007) Onomatopoeityka: semantychna, fonetychna, slovtvirna struktura ta pokhidnist onomatopiv [Onomatopoeia: semantic, phonetic, word-formation structure and derivation of onomatopoeia]. *Monohrafiia*. Uzhhorod: Hrazhda. 272 s. [in Ukrainian].
13. Yusyp-Yakymovych Yu.V. (2008) Slovtvirni vidonomatopoeitychni modeli diiesliv na z-ota-ty ta z-oti-ty v ukrainskykh hovirkakh Karpat [Word-forming onomatopoeic models of verbs in z-ota-ty and z-oti-ty in the Ukrainian dialects of the Carpathians]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznastva*. Vyp. 12.: Ukrainska dialektna leksyka yak ob'iekt slovnykarstva ta lnhvoehografii. Do 100-richchia M.A. Hrytsaka. Uzhhorod. S. 220–223 [in Ukrainian].
14. Yusyp-Yakymovych Yu.V. (2010) Verba sonandi: ukrainsko-zakhidnoslovianski leksychni paraleli [Verba sonandi: Ukrainian-West Slavic lexical parallels]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriia filolohiia. Vyp. 24. S.42– 49 [in Ukrainian].
15. Barry T. (2001) *Acoustic Communication: Second Edition*. Westport, CT: Ablex Publishing. 431 p. [in English].
16. Bilfeldt H.H. (1982) Onomatopoeitica im Sörbischen und Deutschen. *Zeitschrift für Slavistik*. № 3. S. 323–331 [in Deutsch].
17. Boranič D. (1909) Onomatopejske riječi za životinje u slavenskim jezicima. *Rad Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti*. CL XXVIII. Zagreb. S. 1–86 [in Croatian].
18. Chaudron N.H. S. (2019) Onomatopoeia and Sound Symbolism. *The Pragmatics of Non-Verbal Communication*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. S. 165–182 [in English].
19. Hildegard J. A. W. C. (1989) Westerkamp. *Soundwalking. The Soundscape Newsletter*, No. 12 [in English].
20. Hinka B.I. (2005) *Lexikologie der deutschen Sprache: Vorlesungen und Seminare // Navchalnyi posibnyk dlia studentiv-hermanistiv*. Ternopil: Redaktsiino-vydavnychi viddil Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni V. Hnatiuka. 220 s. [in Deutsch].
21. Yusyp-Yakymovych Yu., Shovak O. (2023) System of Semantic Universals in the Sound Space Lexicon. *International Journal of Language and Linguistics*. Volume 11, Issue 3, Pages: 71–77. <http://www.sciencepg.com/journal/paperinfo?journalid=501&doi=10.11648/j.ijll.20231103.12> [in English].
22. Kopečný F. (1957) Slavistický příspěvek k problému t.zv. elementární příbuznosti. *Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов*. София. S. 363–387 [in Czech].
23. Kořínek J. (1934) Studie z oblasti onomatopoeje. Praha. 296 p. [in Czech].
24. Langacker R.W. (1987) *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. I: Theoretical Prerequisites. Stanford, CA: Stanford University Press. 540 s. [in English].
25. Langacker R. W. (2008) *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. New York: Oxford University Press. 572 s. [in English].

26. Lehr-Splawinski T. (1954) Element prasłowiański w dzisiejszym słownictwie polskim // Rozpawy i szkice z dziejów kultury Słowian. Warszawa [in Polish].
27. Machek V. (1930) Studie o tvoření výrazů expresivních. Praha. 156 s. [in Czech].
28. Schafer Raymond Murray. (1977) The Tuning of the World: New York. 301 s. [in English].
29. Słownik prasłowiański (1974) Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk. T. 1–4. 487 p. [in Polish].
30. Chaudron N. H. S. (2019) Onomatopoeia and Sound Symbolism. The Pragmatics of Non-Verbal Communication. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. C. 165–182 [in English].
31. Meillet A. Le slave commun. URL: <https://archive.org/details/meillet-le-slave-commun-2nd-edition-1965/page/n1/mode/2up> [in French].

COGNITIVE LINGUISTICS: CONCEPTUALIZATION AND CATEGORIZATION OF THE ACOUSTIC WORLD THROUGH *VERBA SONANDI*

Abstract. The study is situated at the intersection of cognitive linguistics, Slavistics, and semantics. Its relevance lies in combining a classic lexico-semantic study (*verba sonandi*) with a contemporary cognitive approach. The scope of collected data allows for working with significant material from Slavic and non-Slavic languages. The depth of analysis makes it possible to investigate not only the linguistic form but also mental mechanisms, sound concepts, cognitive metaphors, and ethnocultural perception of sound. The article examines: 1) the distribution of sounds in *verba sonandi* by source; 2) the type of sounds by acoustic characteristics; 3) the classification of concepts by semantic field; 4) word-formation models that are key for the cognitive differentiation of sounds; 5) metaphorical extensions of verb meanings; 6) evolution: *verba sonandi* in Indo-European languages constitute a common word-formation paradigmatics, originating in the Proto-Slavic era and rooted in the Proto-Indo-European era. The linguo-cognitive analysis of *verba sonandi* allows for the investigation of how the sound mental model of the world is formed. Verbs serve as a means for conceptualizing sound as a phenomenon that constitutes a cognitive category structured by consciousness. From the perspective of cognitive linguistics, the categorization of sound occurs through the fixation and integration of components of the semantic basis of onomatopoeia into the verb structure. All lexical variety of *verba sonandi* in Slavic languages is formed by acoustic, motor, corporeal, and emotional components. The acoustic component is basic, resulting from the reproduction of sounds and noises of the surrounding world by phonetic means of language. The key depth of Slavic categorization of the acoustic world lies in the systematic nature of word-formation models (especially suffixation), which reflect the temporal and intensive characteristics of sound: Duration/Iterativity: The suffix *-ka-* cognitively denotes a series of short sounds.

Singleness/Momentaneousness: The suffix *-nu-* denotes an instantaneous, completed action. Processuality: The suffixes *-iti*, *-ati* denote a prolonged, background process. Intensity and emotionality are reflected by reduplication.

Keywords: acoustic world, linguo-cognitology, linguo-cognitive analysis, *verba sonandi*, word-formation models, evolution, Slavic languages.

© Юсип-Якимович Ю., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.11.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Юлія Юсип-Якимович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; e-mail: jusypju@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0887-3151>

Yulia Yusyp-Yakymovych – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Language Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; e-mail: jusypju@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-0887-3151>

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ МАНІПУЛЮВАННЯ МАСОВОЮ СВІДОМІСТЮ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ ПОЛІТИЧНИХ ТЕКСТІВ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(54)

УДК 81'25:32

DOI: [https://doi.org/10.24.144/2663-6840/2025.2\(54\).101-105](https://doi.org/10.24.144/2663-6840/2025.2(54).101-105)

Яресько В., Кобякова І. Інноваційні технології маніпулювання масовою свідомістю при перекладі політичних текстів; кількість бібліографічних джерел – 12; мова – українська.

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження феномену маніпуляції масовою свідомістю при перекладі політичних текстів, що зумовлено зростанням ролі інформаційних технологій та глобалізаційних процесів у сучасному світі. Розкрито, як інноваційні перекладацькі технології здатні впливати на зміст повідомлень, змінювати смислові акценти та формувати вигідні для політичних акторів інтерпретації реальності.

Особливу увагу приділено лінгвістичним і комунікативним стратегіям, які застосовуються перекладачами у процесі відтворення політичного дискурсу: евфемізації, фреймуванню, апеляції до авторитету, емоційній індукції. Ці прийоми дозволяють легітимізувати політичні рішення, зменшувати або посилювати емоційне забарвлення повідомлень, а також маніпулювати суспільними настроями. Матеріалом дослідження слугували переклади промов американських політиків (Джо Байдена та Дональда Трампа), де простежується цілеспрямована зміна лексики та стилістики задля досягнення певного впливу на аудиторію.

Методологічну основу становлять контент-аналіз, критичний дискурс-аналіз, лінгвістичні й психологічні підходи до вивчення маніпуляції. У статті узагальнено сучасні наукові підходи до вивчення політичного дискурсу, описано механізми його маніпулятивного потенціалу та виокремлено ключові стратегії впливу. Виявлено, що переклад політичних текстів не є нейтральним процесом, а виступає інструментом цілеспрямованого управління інформацією, що здатний формувати суспільні наративи.

Отримані результати підкреслюють критичну роль перекладача у відтворенні політичних повідомлень і доводять необхідність розвитку медіаграмотності як чинника протидії маніпуляціям.

Ключові слова: політична маніпуляція, переклад, інноваційні технології, лінгвістичні засоби, масова свідомість, США.

Формулювання проблеми. У сучасному суспільстві переклад політичних текстів стає не лише засобом міжмовного посередництва, але й інструментом впливу на масову свідомість. Актуальність дослідження зумовлена зростанням ролі політичної комунікації в умовах глобалізації та активного розвитку інформаційних технологій. Використання інноваційних технологій у цьому процесі відкриває широкі можливості для формування потрібних смислів, посилення або нівелювання певних політичних ідей, що може мати суттєвий вплив на громадську думку та міжнародні відносини. У зв'язку з цим виникає потреба у комплексному аналізі механізмів маніпулятивного впливу, які реалізуються через переклад політичного дискурсу.

Аналіз досліджень. Дослідження проблеми маніпуляції у політичному дискурсі охоплюють лінгвістичні, психологічні та перекладознавчі аспекти. Степаненко (2019) підкреслює роль інтертекстуальності у формуванні політичного наративу, а Гнатюк (2021) аналізує мовні стратегії маніпуляції, зокрема евфемізацію та фреймування [Степаненко 2019, Гнатюк 2021]. Латта (2019) та Антонюк і Вусик (2020) розкривають дискурсивні стратегії переконання та багатовимірний характер політичного впливу [Латта 2019, Вусик, Антонюк 2020]. Кобякова та співавт. (2019) наголошують на перекладі як інструменті маніпуляції, а Бебко (2020) – на значенні мовних засобів у легітимізації рішень [Кобякова, Швачко, Анохіна 2019, Бебко 2020]. Зарубіжні дослідження (Polyakova, 2020; Albakri & Teimi, 2024; Shigarova, 2021; Jasim, 2020) демонструють,

як переклади політичних текстів можуть змінювати смислові акценти та емоційне забарвлення, впливаючи на сприйняття аудиторії [Polyakova 2020, Albakri & Teimi 2024, Shigarova 2021, Jasim 2020].

Мета статті, завдання. Метою статті є дослідження інноваційних технологій маніпулювання масовою свідомістю у процесі перекладу політичних текстів та визначення їхнього впливу на формування суспільних наративів. Для досягнення поставленої мети дослідження було визначено низку ключових завдань.

По-перше, передбачено аналіз теоретичних підходів до вивчення феномену маніпуляції у політичному дискурсі, що дозволяє зрозуміти його природу та механізми впливу.

По-друге, досліджується специфіка застосування інноваційних технологій у перекладі політичних текстів, які можуть змінювати смислові акценти та емоційне забарвлення повідомлень.

Нарешті, особлива увага приділяється вивченню лінгвістичних та стилістичних засобів, що виступають інструментами маніпуляції у перекладацькій практиці, адже вони безпосередньо впливають на сприйняття аудиторії та формування громадської думки.

Методи та методика дослідження. Для дослідження використовувалися політичні тексти та виступи американських політиків, зокрема Джо Байдена та Дональда Трампа, а також їхні переклади для різних мовних аудиторій. Наукові джерела з лінгвістики, психології та соціології дозволили комплексно аналізувати маніпулятивні стратегії у

політичному дискурсі. Методологія поєднувала теоретичний аналіз, лінгвістичний розгляд перекладів, контент-аналіз прикладів маніпуляції та критичний дискурс-аналіз для оцінки впливу мовних і стилістичних прийомів на масову свідомість.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах, коли інформаційний простір перетворився на головне поле політичного протистояння, маніпулятивні технології у політичному дискурсі відіграють провідну роль у формуванні громадської думки, впливі на масову свідомість та створенні соціальної реальності. З урахуванням зростання кількості політичних конфліктів, інформаційних кампаній, гібридних воєн і поширення фейкових наративів, дослідження способів маніпуляції набуває особливого значення для перекладачів, що працюють із політичними текстами. Переклад у цьому контексті не можна розглядати як нейтральний процес – він стає засобом впливу, здатним як посилювати, так і послаблювати ідеологічний зміст повідомлення. Це має особливу вагу в умовах інформаційних воєн або при роботі з політично заангажованими матеріалами [Степаненко 2019, с. 203].

Маніпуляція у політичному дискурсі – це цілеспрямований прихований вплив на свідомість та поведінку громадян, що здійснюється за допомогою мовних, психологічних і комунікативних стратегій. Її головною метою є формування вигідного для певної політичної сили чи актора сприйняття подій, явищ і рішень, часто без усвідомленого опору з боку адресата [Вусик, Антонюк 2020, с. 213–215].

У статті, написаній за результатами проєкту НФДУ «Інноваційні технології маніпулювання масовою свідомістю: поліпарадигмальний лінгвістичний вимір» (0124U004832), припускаємо, що особливість маніпуляції полягає у прихованому характері впливу: інформація подається не прямо, а через натяки, емоційні акценти, упереджені інтерпретації чи часткове замовчування фактів. У такий спосіб створюється викривлена картина реальності, яка здається об'єктивною [Вусик, Антонюк 2020, с. 215].

У таблиці 1 систематизуємо основні ознаки маніпуляції у політичному дискурсі, які відображають специфіку впливу на масову свідомість. Кожна риса має свою роль у спотворенні інформаційної картини та формуванні вигідного для політичних акторів наративу.

Таблиця 1.

Характерні риси маніпуляції у політичному дискурсі

Характерна риса	Характеристика
Однобічність подачі інформації	Акцентування уваги лише на вигідних аспектах та ігнорування альтернативних точок зору.
Емоційний тиск	Використання страху, патріотизму, гніву чи співчуття для досягнення потрібних реакцій.
Створення стереотипів і міфів	Поширення спрощених уявлень і кліше, що легко засвоюються масовою свідомістю.
Викривлення мовних засобів	Використання маніпулятивних метафор, евфемізмів, слоганів та гасел для підміни змісту.
Зміщення акцентів	Відволікання уваги від ключових проблем шляхом посилення другорядних тем.

Маніпуляція у політичному дискурсі є багатовимірним явищем, яке поєднує інформаційні, психологічні та мовні інструменти впливу. Виявлення її характерних рис дозволяє глибше зрозуміти механізми формування громадської думки та підкреслює необхідність критичного сприйняття політичної інформації.

Феномен маніпуляції у політичному дискурсі вивчається крізь різні теоретичні підходи, що дозволяє комплексно зрозуміти його природу. Лінгвістична прагматика аналізує, як через добір слів, синтаксичні конструкції та підтекст формується прихований вплив на адресата. Риторика розкриває роль аргументів і емоційних прийомів, які нерідко трансформуються у маніпулятивні техніки переконання. Концептуальні метафори демонструють, як рамки сприйняття політичних подій змінюються під впливом метафоричних образів, що формують певне бачення реальності.

Психологічні підходи пояснюють маніпуляцію через когнітивні упередження, евристичні та емоційні тригери, які впливають на поведінку людей і груп. У межах психології впливу вивчаються техніки дегуманізації, соціального доказу чи принципу дефіциту, що посилюють ефективність політичних маніпуляцій. Соціологічні теорії влади трактують маніпуляцію як механізм контролю, підтримки легітимності та конструювання суспільного консенсусу. Культурний аналіз підкреслює значення міфів і колективних наративів, через які закріплюються певні цінності та ідеології. Ключову роль у дослідженні відіграє критичний дискурс-аналіз, що виявляє способи відтворення нерівності й домінування за допомогою мови [Кобякова, Швачко, Анохіна 2019, с. 101–103].

Таким чином, маніпуляція в політичному дискурсі постає як міждисциплінарне явище, яке потребує аналізу з позицій лінгвістики, психології, соціології та теорії дискурсу.

Зокрема, політична маніпуляція ґрунтується на системному використанні комунікативних стратегій, спрямованих на прихований вплив на масову свідомість. Вони дозволяють не лише трансформувати сприйняття подій, а й формувати вигідні для політичних акторів інтерпретації реальності. Через специфічні мовні засоби та прийоми політичні діячі здатні легітимізувати свої рішення, послаблювати критику або, навпаки, мобілізувати

емоції громадян. Аналіз основних стратегій дає змогу зрозуміти механізми, за допомогою яких відбувається маніпулятивне управління інформаційним простором у таблиці 2.

Таблиця 2.
Основні комунікативні стратегії політичної маніпуляції

Стратегія	Приклад у політичному дискурсі	Комунікативна мета
Приховування	«Про подію ще ведеться розслідування...»	Зменшення ваги інформації
Евфемізація	«Миротворча операція»	Пом'якшення негативного ефекту
Апеляція до авторитету	«За словами експертів...»	Легітимація повідомлення
Визначення ворога	«Деструктивні сили»	Поляризація та мобілізація
Емоційна індукція	«Кривава провокація»	Провокація емоційної реакції
Повторюваність	«Народ хоче змін!»	Закріплення меседжу у свідомості
Фальшива альтернатива	«Або ми реформуємося, або зникнемо»	Нав'язування потрібного вибору
Персоналізація	«Тільки я можу врятувати країну»	Створення образу сильного лідера
Демонізація опонента	«Вони вороги народу»	Дегуманізація та делегітимація опозиції
Апеляція до більшості	«Усі підтримують цю ініціативу»	Створення ілюзії консенсусу

Комунікативні стратегії політичної маніпуляції є важливим інструментом впливу на суспільну свідомість. Вони поєднують мовні, психологічні та соціальні прийоми, спрямовані на приховане формування вигідних для політичних акторів наративів. Такі стратегії дозволяють як легітимізувати власні дії, так і дискредитувати опонентів. Використання емоцій, апеляцій до авторитетів чи нав'язування хибних альтернатив робить їх особливо ефективними. Усвідомлення цих механізмів є ключем до розвитку критичного мислення та підвищення інформаційної безпеки суспільства [Латта 2019, с. 112–116].

Інноваційні технології маніпулювання масовою свідомістю при перекладі політичних текстів охоплюють технічні засоби, які дають можливість перекладачам (або автоматизованим системам) формувати або змінювати зміст повідомлення – і таким чином впливати на сприйняття аудиторії [Бєбко 2020, с. 141].

Одним із ключових аспектів маніпулятивного перекладу є навмисне зміщення смислових акцентів. Так, під час виборчих кампаній у США в низці перекладених виступів Джо Байдена й Дональда Трампа спостерігалось, що перекладачі, орієнтуючись на аудиторію, замінювали нейтральні терміни

на більш емоційно забарвлені. Наприклад, вислів “*illegal aliens*” (буквально – «нелегальні іноземці») у перекладі для іспаномовної аудиторії замінювався

на “*migrantes sin documentos*” («мігранти без документів») [Polyakova 2020]. Перша форма має яскраво негативне забарвлення, тоді як друга звучить м'якше та викликає співчуття. Це – класичний приклад евфемізації як стилістичного прийому.

Інша поширена стратегія – фреймування політичних подій. У перекладах промов про військові дії США часто застосовували терміни “*peacekeeping mission*” («миротворча операція») замість буквального “*military intervention*” («військове втручання») [Albakri & Teimi 2024]. Таким чином переклад легітимізує дії уряду та приховує їх агресивний характер.

Також у перекладацькій практиці фіксується апеляція до авторитету через зміну граматичної структури. У виступах американських президентів вираз “*according to intelligence reports*” («згідно з розвідданими») у перекладі може з'являтися як «за підтвердженнями даними спецслужб», що створює

ілюзію абсолютної достовірності, хоча в оригіналі йдеться лише про попередні або сумнівні джерела [Shigapova 2021].

Нарешті, емоційна індукція проявляється через підбір яскравих образів у перекладі. Наприклад, англійське “*violent clashes*” («жорстокі сутички») іноді перекладають як «кривава різанина», що викликає значно сильнішу емоційну реакцію у масовій аудиторії [Jasim 2020].

Узагальнимо приклади реалізації перекладацької стратегії емоційно-маніпулятивної лексики в офіційних політичних виступах в таблиці 3.

Таблиця 3.

Лінгвістичні маніпуляції у перекладах політичних виступів на прикладі США

Оригінальний вислів	Переклад	Тип маніпуляції	Ефект на аудиторію
<i>illegal aliens</i>	нелегальні мігранти / особи без документів	Евфемізація	Зменшення негативного забарвлення/ виклик співчуття
<i>military intervention</i>	військове втручання / миротворча операція	Фреймування	Легітимізація дій уряду, приховування агресивного характеру
<i>according to intelligence reports</i>	за підтвердженнями даними спецслужб	Апеляція до авторитету	Створення ілюзії абсолютної достовірності
<i>violent clashes</i>	кривава різанина	Емоційна індукція	Підсилення емоційної реакції, страху

Оригінальний вислів	Переклад	Тип маніпуляції	Ефект на аудиторію
<i>build the wall</i>	збудуємо бар'єр	Акцентування на загрозі	Підсилює страх і розділення аудиторії
<i>fake news</i>	брехливі новини	Дегуманізація інформації	Знецінення опонентів і підірив довіри до джерел

медіаграмотності та інформаційної безпеки.

Висновки. Дослідження показало, що феномен маніпуляції у політичному дискурсі розглядається через різні теоретичні підходи – лінгвістичні, психологічні та соціологічні, які дозволяють зрозуміти, як мова використовується для

У перекладацькій практиці політичних текстів лінгвістичні та стилістичні засоби часто використовуються як інструменти маніпуляції. Евфемізація пом'якшує негативні вислови, викликаючи співчуття; фреймування змінює сприйняття подій і легітимізує дії влади. Апеляція до авторитету створює ілюзію достовірності, а емоційна індукція підсилює страх чи обурення. Акцентування на загрозі мобілізує аудиторію, а дегуманізація знецінює опонентів. Навіть невеликі мовні трансформації у перекладі здатні суттєво впливати на сприйняття інформації, формуючи потрібні емоційні та політичні реакції.

Таким чином, лінгвістичні засоби у перекладах політичних виступів у США демонструють, що навіть мінімальні трансформації на рівні слів, синтаксису чи стилістики можуть суттєво змінювати громадське сприйняття, формуючи потрібну емоційну реакцію й політичні наративи. Усвідомлення цих механізмів є критично важливим для розвитку

впливу на аудиторію. Виявлено, що сучасні інноваційні технології перекладу, включно з цифровими платформами та автоматизованими системами, активно використовуються для адаптації політичних повідомлень під різні аудиторії, що створює додаткові можливості для маніпуляції.

Аналіз лінгвістичних та стилістичних засобів перекладу показав, що такі прийоми, як евфемізація, фреймування, апеляція до авторитету, емоційна індукція та акцентування на загрозах, виступають ефективними інструментами управління сприйняттям і формуванням громадської думки. Ці засоби дозволяють змінювати емоційне забарвлення повідомлень, легітимізувати політичні дії та дискредитувати опонентів. У перекладацькій практиці навіть мінімальні трансформації тексту здатні значно впливати на масову свідомість, підкреслюючи критичну роль перекладача у передачі політичних повідомлень.

Література

1. Бебко Н. С. Мова і політика: лінгвістичний вимір. Суми: Університетська книга, 2020. 215 с.
2. Вусик Г., Антонюк О. Сучасний політичний дискурс як об'єкт лінгвістичних досліджень. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. № 12. Т. 2. С. 213–217.
3. Гнатюк Л. І. Мовна маніпуляція у політичному дискурсі. Київ: Академія, 2021. 193 с.
4. Кобякова І. К., Швачко С. О., Анохіна Т. О. Об'єкти перекладознавства: монографія. Суми: Сумський державний університет, 2019. С. 101–103.
5. Латта І. А. Дискурсивні стратегії у політичному мовленні. Київ: Інтермедіа, 2019. С. 112–116.
6. Степаненко А. Л. Інтертекстуальність у політичному дискурсі. Київ: Видавництво НПУ, 2019. 203 с.
7. Albakri A., Teimi C. Problematic of Translating Political Discourse in Media: Barack Obama's Speech as a Case Study. *Democratic Arab Center*. 2024. URL: <https://democraticac.de/?p=100737> (дата звернення 04.09.2025)
8. Jasim R.M. A Semantic and Rhetorical Study of Manipulation in Two Political Speeches. *ERIC*. 2020. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1287501.pdf> (дата звернення: 05.09.2025)
9. Polyakova L.S. Linguistic Manipulation Means in English Political Discourse. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, No. 28. P. 1434–1485. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1485/1434> (дата звернення 05.09.2025)
10. Shigapova F.F. Manipulative Speech Techniques in Political Discourse. *Dialnet*. 2021. URL: <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/8111677.pdf> (дата звернення: 03.09.2025)
11. Shvachko S., Kobayakova I., Anokhina T. Going parallel: using earlier translations as background for facilitating re-translation technique. *COLINS-2020 4th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems (22–23 April 2020)*. №19. P. 249–258.
12. Stepanov V., Reshytko A., Kobiakova I. The mental consideration of RESILIENCE as a relevant social concept (a corpus-based research of American English). *Topics in Linguistics*. 2023. 24 (2). S. 69–90 DOI: 10.2478/topling-2023-0012.

References

1. Bebko N.S. (2020) *Mova i polityka: linhvistychnyi vymir* [Language and politics: Linguistic dimension]. Sumy: Unversytetska knyha [in Ukrainian].
2. Vusyk H., Antoniuk O. (2020) Contemporary political discourse as an object of linguistic research. *Visnyk student'skoho naukovoho tovarystva DonNU imeni Vasylia Stusa*, 12(2), 213–217 [in Ukrainian].
3. Hnatiuk L.I. (2021) *Movna manipuliatsiia u politychnomu dyskursi* [Language manipulation in political

discourse]. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].

4. Kobiakova I.K., Shvachko S.O., Anokhina T.O. (2019) *Obiekty perekladoznavstva: monohrafiia* [Objects of translation studies: Monograph]. Sumy: Sumy State University [in Ukrainian].

5. Latta I.A. (2019) *Dyskursyvni stratehii u politychnomu movlenni* [Discursive strategies in political speech]. Kyiv: Intermedia [in Ukrainian].

6. Stepanenko A.L. (2019) *Intertekstualnist u politychnomu dyskursi* [Intertextuality in political discourse]. Kyiv: NPU Publishing House [in Ukrainian].

7. Albakri A., Teimi C. (2024). Problematic of translating political discourse in media: Barack Obama's speech as a case study. *Democratic Arab Center*. Retrieved September 4, 2025, from <https://democraticac.de/?p=100737> [in English].

8. Jasim R.M. (2020) A semantic and rhetorical study of manipulation in two political speeches. *ERIC*. Retrieved September 5, 2025, from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1287501.pdf> [in English].

9. Polyakova L. S. (2020) Linguistic manipulation means in English political discourse. *Amazonia Investiga*, 9(28), 1434–1485. Retrieved September 5, 2025, from <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1485/1434> [in English].

10. Shigapova F. F. (2021) Manipulative speech techniques in political discourse. *Dialnet*. Retrieved September 3, 2025, from <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/8111677.pdf> [in English].

11. Shvachko S., Kobyakova I., Anokhina T. (2020, April 22–23). Going parallel: Using earlier translations as background for facilitating re-translation technique. *COLINS-2020 4th International Conference on Computational Linguistics and Intelligent Systems (22–23 April 2020)*. №19. P. 249–258 [in English].

12. Stepanov V., Reshytko A., Kobiakova I. (2023) The mental consideration of resilience as a relevant social concept (a corpus-based research of American English). *Topics in Linguistics*, 24(2), 69–90. <https://doi.org/10.2478/topling-2023-0012> [in English].

INNOVATIVE TECHNOLOGIES FOR MANIPULATING MASS CONSCIOUSNESS IN THE TRANSLATION OF POLITICAL TEXTS

Abstract. The article presents a comprehensive study of the phenomenon of mass consciousness manipulation in the process of political text translation, which is determined by the growing role of information technologies and globalization processes in the modern world. It reveals how innovative translation technologies are able to influence the content of messages, shift semantic emphases, and create interpretations of reality that are beneficial to political actors.

Special attention is paid to linguistic and communicative strategies applied by translators when reproducing political discourse: euphemization, framing, appeals to authority, and emotional induction. These techniques allow legitimizing political decisions, reducing or intensifying the emotional coloring of messages, as well as manipulating public moods. The research material includes translations of speeches by American politicians (Joe Biden and Donald Trump), where deliberate changes in vocabulary and style were observed to achieve a particular influence on the audience.

The methodological basis consists of content analysis, critical discourse analysis, and linguistic and psychological approaches to the study of manipulation. The article summarizes current scientific approaches to the study of political discourse, describes the mechanisms of its manipulative potential, and highlights key strategies of influence. It was found that political translation is not a neutral process but rather a tool of purposeful information management capable of shaping public narratives.

The findings emphasize the critical role of the translator in reproducing political messages and prove the importance of developing media literacy as a means of counteracting manipulations.

Keywords: political manipulation, translation, innovative technologies, linguistic means, mass consciousness.

© Яресько В., 2025 р., © Кобякова І., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.11.2025

Дата публікації: 30.12.2025

Яресько Валерія – магістр кафедри германської філології, Сумський державний університет, Суми, Україна; yaresko.vvv@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0009-4380-8791>

Yaresko Valeriia – Master's Degree Student, Department of Germanic Philology, Sumy State University, Sumy, Ukraine; yaresko.vvv@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0009-4380-8791>

Кобякова Ірина – кандидат філологічних наук, професор кафедри германської філології, Сумський державний університет, Суми, Україна; керівник гранту НДФУ «Інноваційні технології маніпулювання масовою свідомістю: поліпарадигмальний лінгвістичний вимір». Реєстраційний номер: 2023.03/0093; i.kobyakova@gf.sumdu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9505-2502>

Kobyakova Iryna – Candidate of Philology, Professor, Department of Germanic Philology, Sumy State University, Sumy, Ukraine; The research presentation in the article was funded by the National Research Foundation of Ukraine grant “Innovative Technologies of the Mass Consciousness Manipulation: a Polyparadigmatic Linguistic Dimension” (2023.03/0093); i.kobyakova@gf.sumdu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-9505-2502>

Дмитро ДРОЗДОВСЬКИЙ

МЕТАЖАНРОВИЙ ПАТЕРН МІСТЕРІЇ ТА ОБРАЗ ЛАБІРИНТУ В РОМАНІ «НОВИНИ ПРО МЕРТВИХ» ДЖЕЙМСА РОБЕРТСОНА

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 2 (54)

УДК 821.111(094):82-311.2

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2\(54\).106–113](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2(54).106–113)

Дроздовський Д. Метажанровий патерн містерії та образ лабіринту в романі «Новини про мертвих» Джеймса Робертсона; кількість бібліографічних джерел – 8; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано події в романі Д. Робертсона «Новини про мертвих», що розгортаються у вигаданій місцевості Глен Конек, яка стає формою географічної та символічної репрезентації різночасових вимірів. Визначено, що одним із ключових є образ лабіринту, який фрагментарно з'єднує три часові шари: давній період Піктланда, XIX століття та сучасну епоху. Образ лабіринту в романі «Новини про мертвих» посилений нелінійною репрезентацією подій. Він дає можливість інтегрувати фрагментовані оповіді в цілісний часопростір. Метажанрова структура роману детермінує особливу світоглядну парадигму й наративні конфігурації в аспекті реалізації мотиву автентичності. Проаналізовано кореляції між містерією як метажанровим патерном та образом лабіринту, репрезентованим у річці метамодернізму.

Визначено, що ключовим образом роману «Новини про мертвих» є загадкова книга, написана давнім пустельником, – Книга Конека. Вона уособлює мотив поривання до автентичного буття. Визначено, що в романі експліковано мотив сакральності природи та пізнання «Я». Встановлено, що в Глен Конеку межа між реальним і вигаданим стирається, що ускладнює часовий і просторовий наратив, розділений на власне фікційні події давнього часу та події, пов'язані як із вигаданими, так і з реальними епізодами історії й географії Шотландії. Крім того, зазначено, що Глен Конек відіграє роль своєрідного «персонажа», який формує не лише ландшафт роману, а й визначає долю його мешканців. Мотив лабіринту проходить крізь увесь твір, даючи можливість персонажам шукати втрачену мудрість, осмислювати світ і досягати автентичності. Особливе значення має концепція природи як джерела сакрального, що перегукується з ідеями німецького романтизму. Досліджено, що містерійна метажанрова парадигма роману Д. Робертсона оприявнює в цьому творі метамодерністські тенденції.

Ключові слова: історичний роман, Джеймс Робертсон, лабіринт, автентичність, метамодернізм, постпостмодернізм, містерія.

Формулювання проблеми. «Новини про мертвих» («News of the Dead») – історичний роман Джеймса Робертсона, опублікований у 2021 р. Дія в ньому розгортається у вигаданій місцевості Глен Конек (подаємо транслітерацію в наближеному до англійської мови варіанті; інша можлива версія транслітерації – Глен Конах згідно з традиційною шотландською вимовою). Ця вигадана місцина співзвучна з реальною географічною місцевістю Гленко, *Glen Coe* або *Gleann Comhann*, що на північному сході Шотландії. Долина Гленко розташована в південно-західній частині Гайлендс (Highlands) у Шотландії.

Сюжет у романі охоплює три різні часи. Наскрізним є мотив занурення в *автентичне буття*, яке асоціюється із загадковою книжкою, яку колись давно написав самотник-пустельник із Глен Конека. Образ персонажа-відлюдника асоціюється з мотивом пізнання глибини природи, із зануренням у глибини власного «Я», а сама Книга стає чинником актуалізації в романі мотиву автентичності, який постає одним із найважливіших у річці метамодер-

нізму, на чому ми вже наголошували. Часопростір у романі розпадається на «вигадані-вигадані» (суто фікційна дійсність минулого) й «вигадані-реальні» (мають стосунок із реальним виміром, але також стосуються й вигаданої історії світу Глена Конека) наративи.

Глен Конек (Глен Конах) – географічний простір, який є не лише конкретним локусом – він перетворюється на самотнього «персонажа», що визначає життя його мешканців і відвідувачів. У стародавньому Піктленді він репрезентує особливу *сакральність* через життя в цьому локусі християнського відлюдкуватого самотника, який відчуває святість у природі. Природа в романі експлікована в натурфілософському ключі також як джерело іманентної сакральності, тобто, по суті, маємо трансцендентальний простір, властивий репрезентаціям природних ландшафтів у лоні романтизму, передусім у річці німецького літературного романтизму (скажімо, поезія Ф. Гельдерліна).

У XIX столітті Глен Конек стає місцем натхнення для антиквара Чарльза Гібба: цей персонаж

одержимий Книгою – йдеться про видання загадкового ранньохристиянського тексту, у якому зібрано особливу мудрість і розповідається про містичне осягнення світу. У теперішньому часі Глен оприявлено як простір тиші й спогадів Маї та її слухача Лачі. У цьому спокійному локусі навіть примари здаються частиною справжньої реальності. Глен Конек віддзеркалює історичну пам'ять, яка поєднує вигадане й реальне в єдиному крізьчасовому наративі. Ключовим у романі є мотив пошуку загадкової Книги, яка стає квінтесенцією прихованої мудрості, що дає можливість персонажам пізнати сакральне знання. Зазначений мотив актуалізує можливість досягнути такого стану, який є репрезентацією автентичного буття, що співвідноситься з ансамблем мотивів, властивих метамодерністській культурі (див. дослідження О. Манюкова [Манюков 2023] про автентичність).

Аналіз досліджень. Важливою нарівною й поетологічною категорією сучасних британських романів є образ лабіринту. Дослідник У. Вебер наголошує, що «для багатьох епох лабіринт був своєрідним шифром орієнтації людини у світі – від культури античної Греції, у якій із ритуального підґрунтя поставав міф про лабіринт, його творця Дедала, замкненого в лабіринті Мінотавра та переможця Мінотавра Тесея; через середньовіччя та добу бароко, коли лабіринт перетворився на метафору світу, а замкненість у лабіринті ототожнювалася із загубленістю в гріховному світі, із якого спроможна вивести лише Аріаднина нитка віри; через романтизм, у котрому образ лабіринту став виразом кризи традиційної системи світо впорядкування; а аж до Модерну, що у його контексті лабіринт символізує людське існування посеред незрозумілого світу. Специфіка присутності міфологеми лабіринту в літературі Модерну, власне, полягає в тому, що лабіринт тут не лише функціонує як об'єкт дискурсу, а й визначає саму структуру говоріння: замість дискурсу про лабіринт ми маємо справу з лабіринтовим дискурсом, що підпорядковується асоціативній динаміці й темпоральності мови. Із цим, своєю чергою, пов'язана втрата наперед заданої й до того ж вірогідної зовнішньої перспективи погляду на лабіринт, що доти реалізовувалася через образ всевидючого оповідача. Воднораз якнайрізноманітніші фігуранти міфу набувають певної варіабельності; навіть інженер лабіринту Дедал стає його мешканцем, що не має повного уявлення про власне створіння» [Мінотавр у лабіринті 2015, с. 41-42].

Пропонована доволі розлога цитата зі студії У. Вебера важлива в кількох аспектах: по-перше, у ній експліковано образ лабіринту в різні культурно-історичні періоди, а отже, у такому разі доцільно розвинути запропонований ряд експлікацій лабіринту в постпостмодернізмі; по-друге, у контексті експлікації образу лабіринту представлено концепт «гріховного світу», що має своє розлоге представлення в парадигмі християнської містерії. Зрештою, по-третє, важливо актуалізувати в дискурсі постпостмодернізму ідею «Аріадниної нитки віри», яка в сучасному літературному дискурсі корелює з

ідеєю автентичності, що передбачає актуалізацію віри як важливого чинника сучасного світовідчуття.

На думку У. Вебера, «початок модерної тоталізації лабіринту позначають твори Фрідріха Ніцше, котрий, рухаючись шляхом просвітницької дезільюзії й покликаючись при цьому на досвід ордену асасинів, демонтує саме поняття правди:

«Правди немає, усе дозволено»... Що ж, саме це було *правою* духу, й саме так від правди відмовилася навіть віра... Чи випадало вже якомусь європейському, християнському вільнодумцеві заблукати в цьому реченні й у схожих на лабіринт висновках із цього? Чи бачив цей вільнодумець замешканого в цьому пеклі Мінотавра *на власні очі*?» [Мінотавр у лабіринті 2015, с. 42-43]. У. Вебер цитує в цій статті Ф. Ніцше за: [Nietzsche 1999, с. 399].

Мета статті, завдання: схарактеризувати образ лабіринту в романі «Новини про мертвих» Д. Робертсона в аспекті реалізації метажанрового патерну містерії. Основне завдання полягає в з'ясуванні жанрових елементів та їхній ролі в конструюванні структури метамодерністського лабіринту в романі «Новини про мертвих».

Методи та методика дослідження: здійснено комплексний аналіз художнього твору в парадигмі міждисциплінарного підходу: залучено міфологічний метод для аналізу лабіринту як архетипного образу; структуралістський підхід для аналізу композиції роману, його фабули та наративної структури; герменевтичний метод для інтерпретації філософсько-світоглядних аспектів роману. Здійснено порівняльний аналіз між образом лабіринту в сучасному романі та його трактуваннями в інших культурно-історичних парадигмах (Модерну, Постмодерну, Метамодерну).

Виклад основного матеріалу. Розділ «Conach and the Wolf» у романі «Новини про мертвих» Д. Робертсона інтенсифікує дискусію про те, у який спосіб людина пізнає реальність, де, власне, пролягають межі пізнання, у чому полягає справжня сутність речей, що людина може насправді знати про автентичний світ буття. Подеколи в романі наявні цілковито платонівські діалоги, як-от: «What do you truly know of the moon?»

‘Even though it goes away, it always returns’, Talorg said.

That is all you need to know,’ Conach said. ‘The world is the world - the moon is the moon, you are Talorg. Do not concern yourself with how you know these things. Know only that you do.’

Talorg said, ‘Master, how, then, do we know things we can neither touch nor see?’ <...>.

‘But what is faith?’ Talorg asked.

‘Faith is knowledge that is revealed, not learned. It is given, not found,’ Conach said. ‘We know because we know. The truth about our world has been revealed through miracles. I did not see the miracle of Christ risen from the dead by I was told by others who knew others who knew the one who saw Him’» [Robertson 2022, с. 163].

Український переклад наведеної вище цитати: «Що ти справді знаєш про місяць?

Хоч він і зникає, він завжди повертається», –

сказав Талорґ.

Цього достатньо для тебе, – відповів Конек. Світ є світ – місяць є місяць, ти є Талорґом. Не переймайся тим, як ти дізнаєшся ці речі. Просто знай, що ти їх знаєш.

Талорґ запитав: Учителю, як же тоді ми знаємо те, чого не можемо ні торкнутися, ні побачити? <...>

Але що таке віра? – запитав Талорґ.

Віра – це знання, яке відкривається, а не здобувається. Воно дарується, а не віднаходиться, – відповів Конек. – Ми знаємо тому, що знаємо. Автентичність (істинність, іншими словами, – Д.Д.) нашої віри була розкрита через чудеса. Я не бачив чудо воскресіння Христа з мертвих, але мені розповідали інші, які знали тих, хто бачив Його» (переклад наш. – Д.Д.).

У цитованому фрагменті йдеться про спробу наближення до *автентичного буття* через осяння або ж свідчення тих, хто мав можливість побачити чудо на власні очі. Фіксація таких див не ставиться під сумнів, хоч вона й піддає раціональне знання та інші форми писемної фіксації історії. Персонажі дискутують про сутність віри, що стає ключовою темою одного з трьох наративів роману Д. Робертсона. Діалог між персонажами розкриває концептуальну дискусію про віру як форму знання, що підкреслює не раціональне осмислення, а внутрішнє прийняття істини через одкровення, тобто, по суті, йдеться про інтуїтивну форму осягнення реальності.

Саме запитання «Що таке віра?» оприявнює одвічне прагнення знайти сенс і наблизитися до пізнання незбагненого (в кантіанському розумінні – *трансцендентального*). Антитеза між *інтуїтивним* знанням і знанням, *здобутим через навчання*, відображає боротьбу між духовними практиками на кшталт медитації й науковим чи емпіричним пізнанням, яке потребує верифікації результатів. Відлюдник акцентує на метафізичному аспекті віри, яка не залежить від доказів чи логіки. Така концепція сприяє формуванню образу пророка, котрий є невідмінним атрибутом містерії. Варто також звернути увагу на ідею трансцендентального знання. Конек пояснює віру як даність, котра виходить за межі доказового мислення, вказуючи на її онтологічний вимір: «Ми знаємо, бо ми знаємо» («We know because we know», [Robertson 2022, с. 163]). Варто зауважити, що поняття пізнання через містичне одкровення перегукується з ідеями, які висловлював Августин Блаженний, трактуючи віру як благодать чи інтуїтивне розуміння вічної істини.

Топос чудес, зокрема згадка про Воскресіння Христа, – кульмінаційний аргумент віри в зазначеній дискусії. Свідчення тих, хто передає знання одне одному з покоління в покоління, оприявнює важливість традицій, що перегукується з ідеєю християнського бачення історії як низки зафіксованих одкровень, які дійшли до теперішнього часу.

Образ відлюдника в романі «Новини про мертвих» нагадує водночас образ пророка; його, власне, називають святим з огляду на спосіб життя. Відлюдник постає містичною постаттю легендар-

ного плану. Це напряму кореспондує з категорією *містерії*, у якій питомим елементом хронотопу було зображення пророків і мучеників (йдеться про середньовічні містерії). В одному з розділів напряму вказано на те, що описаний у Книзі загадковий відлюдник сприймається як святий: «Weel, ye're spierin whit stories there are aboot Saint Conach miracles an siclike. The thing is, naeboddy really kens the half o whit's true an whit's made up about him. Nobody really kens if he was even a saint or even if he wis ever alive, it was aa that lang syne <...>

Ae day, Conach wis awa up the glen whaur he liked tae go tae meditate as they ca it, a bit prayin tae God an thinkin intae himself, an there he wis up there an a wolf comes by an they fell intae a dispute. Noo there's nae wolfs in Scotland nooadays as ye ken but in thae days there wis an awfie amount o them an it wisna a wise thing tae argue wi a wolf because if it wis feelin crabbit it could summon the lave o the pack tae come an tear ye intae bits just the richt size for eatin on the spot, or mibbe for cairryin awa tae their dens for a wee bit supper. Weel but Conach wisna feart, ye see, because he wis a holy man an God wis on his side» [Robertson 2022, с. 166]. Зауважимо, що деякі розділи в романі Д. Робертсона, як, наприклад, цей, написано шотландською мовою, яка належить до германських мов і споріднена з англійською, хоча й має власну лексику, граматику тощо. Історично нею розмовляли в Шотландії. У тексті оповідь про святого Конека представлено шотландською мовою, що додає автентичності тексту й національної самобутності.

Український переклад наведеної вище цитати: «Ну, ви запитуете, які існують історії про святого Конека, його чудеса й тому подібне. Річ у тім, що ніхто насправді не знає, що з цього правда, а що вигадка. Та й узагалі достеменно не знають, чи він був святим, чи він узагалі жив колись – це ж усе було так давно, що...

Одного дня Конек вирушив до долини, де полюбляв медитувати, як вони це називають, – тобто молитися Богу й поринати у власні думки. От одного разу він був там на горі, і тут повз нього йде вовк, а між ними спалахнув конфлікт. Тепер вовків у Шотландії вже немає, як ви знаєте, але тоді їх було чимало, і сперечатися з вовком було геть не до шмиги. Якщо той вовк розсердився, то він міг би покликати всю зграю, щоб роздерти ворога на шматки – саме такого розміру, котрий пасує для нагальної трапези. Або ж затягти вас до лігва собі на вечерю. Але Конек не злякався, розумієте, адже він був святою людиною, і Бог був на його боці» (переклад наш – Д.Д.).

На початку розділу «Conach and the Wolf» у романі Д. Робертсона наявний такий запис:

«Conach and the Wolf

(School of Scottish Studies Sound Archive;

Geordie Kemp, Glen Conach, Angus, recorded

by Dr Ken Clavers, 1985; transcribed

by Dr Matthew Tybault, 2020» [Robertson 2022, с. 166].

Цей невеличкий фрагмент оприявнює імітацію писемних джерел, до якої вдається Д. Роберт-

сон. Легендарний, по суті містеріальний розділ «Conach and the Wolf» – особливий спосіб репрезентації автентичності в романі. Ми вже зазначали, що наявність таких елементів є характерною рисою метамодерністського письма. Згадка про «School of Scottish Studies Sound Archive», запис Горді Кемпа, Глена Конека, Ангуса, зроблений доктором Кеном Клейверсом у 1985 році, а також пізніша розшифровка, яку підготував доктор Метью Тібо в 2020-му, надає відчуття документальної достовірності. Однак важливим є те, що ці джерела є не просто фіксацією реальності, а й засобом її конструювання через гру з читачем, що загалом детермінує змішування реального й вигаданого в романі. Такий прийом виявляє метамодерністське прагнення синтезу постмодерністського скептицизму з модерністським пошуком істини, відповідно до “Маніфесту метамодернізму” Т. Вермюлена й Р. ван ден Аккера [Vermeulen., van den Akker 2010]. Формування автентичності через удавані архівні матеріали змушує читача порушувати питання про межі між дійсністю й літературною грою в річищі метамодерністського письма й історичного дискурсу загалом.

Аналізованому роману Д. Робертсона властиві роздуми про людське пізнання та сутність знання. Йдеться про демонстрацію епістемологічної проблематики в її християнській традиції, зокрема в річищі містерії та відповідно до гностичних уявлень. У діалозі між «пророком» і його учнем репрезентовано ідею наставництва: хоча Конек часто відсторонений або мовчазний, під час їхніх бесід (імпліцитне покликання на сократівський дискурс) наставницька роль експлікована доволі виразно. Такі моменти інтерперсонального духовного (почасти містичного) зв'язку поглиблюють розуміння ключової філософської проблематики твору. Діалог між персонажами порушує основне питання: як людина може бути впевнена в істинності свого сприйняття світу? Питання Талорґа звучать по-дитячому щиро, проте торкаються фундаментальних філософських проблем епістемології. Його «потяг» до запитань, подібний до «розмерзання замороженого водоспаду», символізує природну допитливість людського розуму. Конек відповідає Талорґові не шляхом прямого пояснення, а через жест і питання: «Що ти знаєш про це?», знову ж таки відсилаючи до діалогів Платона, до сократичного ведення бесід, як-от: «When Conach came into the glen, the people who dwelt there gave him food and shelter, and were astonished that he had survived the storm, alone but for his servant and unprotected as they had been from the fearsome elements. But he told them that their deliverance lay in the hands of God, and that if the people opened their hearts to Christ Jesus they too would be saved, not during a passing storm but for all eternity, through the blood He had shed for all mankind.

Then Conach said to Talorg, ‘Remain here and rest with these people, while I travel on to visit their king, Oengus, and seek his permission to stay in his domain. Restore your strength, for you will need it to build a cabin for me and a cabin for you when I return.’ Talorg said, ‘Should I not come with you, in

case that king does not let you settle, and we have to go elsewhere?’

Conach said, ‘Oengus will not deny my request.

And so the holy man journeyed on alone to the court of Oengus, bringing messages of goodwill to him from his cousin Drest» [Robertson 2022, с. 121].

Отже, можна стверджувати, що в аналізованому романі Д. Робертсона епістемологічна проблематика належить до центрального ансамблю філософських проблем і мотивних вузлів, що засвідчує наведений нижче уривок: «Conach loved his servant Talorg, who was ever loyal to him and stayed with him over many harsh seasons even until his death though Conach was often apart from the world, and for days together did not see Talorg, let alone speak to him, at other times they shared a meal and sat together in conversation. On these occasions Talore was eager to partake of his master’s wisdom, and if Conach’s mood was benign he would teach him.

‘Master, how do we know?’ Talorg asked one evening.

‘How do we know what?’ Conach replied.

Then questions burst from Talorg like the sudden melting of a frozen waterfall.

‘How do we know anything? That the world is as it is? That there is water? That there are trees? That a deer is a deer and a fish a fish?

That there is cold and dry and sharp and rough and light and dark.

That the stars are the stars and the moon is the moon? That I and you are you? How do we know all this?’

Conach touched Talorg’s face. ‘What do you know of this?, he asked.

Talorg said, ‘I know you have touched me.’

‘How do you know it?’

Because it is your hand. I see it, and I feel the heat...’ [Robertson 2022, с. 162].

Український переклад наведеної вище цитати: «Конек любив свого слугу Талорґа, який завжди був йому відданим і залишався з ним протягом багатьох суворих сезонів, навіть до самої смерті. І хоча Конек часто віддалявся від навколишнього світу, іноді днями не бачив Талорґа, не говорячи вже про розмови, часом вони ділили трапезу та проводили вечори за розмовами. У такі моменти Талорґ жадібно вслухався в мудрість свого господаря, і якщо настрій Конанха був сприятливим, він навчав його.

– Учителю, як ми пізнаємо? – запитав Талорґ одного разу ввечері.

– Пізнаємо що? – відповів Конек.

Після цього запитання полилися з Талорґа, немов з крижаної водоспадної зависи, що раптом розтанула:

– Як ми пізнаємо щось? Що світ є таким, яким він є? Що є вода? Що є дерева? Що олень – це олень, риба – це риба?

Що є холод, сухе, гостре, шорстке, світло і темрява.

Що зорі – то зорі, а місяць – місяць? Що я – це я, а ти – це ти? Як ми все це знаємо?

Конек доторкнувся до обличчя Талорґа.

– Що ти знаєш про це? – запитав він.
 – Я знаю, що ти доторкнувся до мене, – відповів Талорґ.
 – Як ти знаєш це?
 – Бо це твоя рука. Я бачу її і відчуваю тепло...»
 (переклад наш. – Д. Д.).

Особливою формою представлення в романі інтуїтивного пізнання реальності постає поезія, сповнена трансцендентальної, передусім містеріальної християнської топіки, як-от:

When the sun shines my little house sweats.

*And I am not worthy of these guests
 Sent by God to me, a sinner
 Nor worthy of the grace of Christ His Son,*

Who was sacrificed to save me and all who believe,

*That these slight trials shall come to an end,
 And we shall dwell in comfort and glory forever*
 [Robertson 2022, с. 122].

Пропонуємо наш переклад вірша:
*Коли сонце сьйвом хату обіймає,
 Мій маленький дім з тепла враз оживає.*

*Та я недостойний святих цих гостей,
 Які Бог грішному мені послав серед ночей.*

*І не вартий я милості Його Сина Христа,
 Який жертву приніс, рятуючи нас від зла.*

*Даруй віру нам, що всі ці страждання минуть,
 І в мирі та славі навіки всі житимуть*
 (переклад наш. – Д. Д.).

Поезія в романі відображає духовне осмислення суб'єктом лірики своєї ролі як грішника перед величчю Бога та словесно візуалізує мотив спасіння через Христову жертву. Через використання символізму, як-от образ маленького будинку, створюється атмосфера ширості, внутрішньої боротьби та покори. Маленький будинок можна трактувати як метафору людської душі, яка в поті чола оживає від випробувань і життєвих труднощів в божественному світлі. Христова жертва в душі містеріальної традиції тут показана як вияв милосердя заради порятунку всіх вірян, нагадуючи про християнське вчення, яке утверджує ідею спасіння душі. Життєві випробування тимчасові і завершаються вічним світлом і славою («And we shall dwell in comfort and glory forever» [Robertson 2022, с. 122]).

Зоя Кучер у розвідці «Відображення “негативної теології” Фрідріха Дюрренматта в романі “Долина безладдя”» досліджує «діалектичну теологію» Карла Барта в аспекті її експлікації у творах Ф. Дюрренматта. Дослідниця наголошує, що в основі цього явища «лежить ідея К'єркегора про безмежну дистанцію між «небом і землею», «людиною та Богом». Основні елементи «негативної теології» Ф. Дюрренматта співзвучні з основними положеннями вчення К. Барта про не співмірність надприродного, вищого за всякий розум Бога та всього земного,

про неспроможність досягнути божественну істину та сутність силою інтелекту, тобто через соціальний, історичний чи психологічний досвід, зрештою, про свободу та відповідальність людини за власні рішення <...>. Шлях до Бога – це не спокійне та послідовне сходження по щаблях досконалості, а тяжкий, сповнений страждань акт заперечення й осягнення власної обмеженості. Людина повинна змиритися з тим, що вона не в змозі пізнати Бога як об'єкт серед інших об'єктів часопросторового континууму, та зрозуміти, що саме через «радикальне віддалення» від Всевишнього вона отримує шанс до нього наблизитися» [Кучер 2015, с. 75-76]. Зазначені аспекти часопросторової специфіки в романі «Долина безладдя» суголосні з проблемно-тематичним ансамблем й мотивним комплексом постмодерністських романів.

Структурна особливість «News of the Dead» – зміна епох: стародавній Піктленд (Земля піктів), XIX століття й час теперішній. Також один із ключових аспектів роману – зміна фокалізації: Чарльз Гібб, невідомий автор Книги або ж Мая оприявнюють різні версії «правди» й, відповідно, самої історії. Читач, зрештою, отримує суперечливий погляд на події, що підкреслює різницю між суб'єктивним та об'єктивним розумінням історії як процесу, який підважено інтерпретацією та особливістю колективної пам'яті.

Однією з центральних тем аналізованого роману Д. Робертсона є протистояння письмових джерел і усної традиції. Книга Конєка в романі представлена як «містичний» артефакт, що загалом порушує питання про те, наскільки історія може бути правдивою й наскільки пам'ять є ненадійним джерелом.

Віра в романі експлікована як сила, що об'єднує персонажів, висвітлюючи людську потребу в поясненні сенсу буття інтуїтивно, через містичні осяяння. Конєк – персонаж, що експлікує міфологічний аспект реальності, Гібб – раціоналізм та навіть амбітність наукового пізнання, а Мая – голос особистих «примар», що віддзеркалюють тяглість минулого в теперішньому. Віра в романі показана не лише як духовний феномен, а й також як спосіб розуміння світу в його містичності.

Зрештою, мотив руху персонажів через поселення Глен Конєк також відсилає до патерну містерії. Цей простір функціонує як притулок для одних і небезпечне місце для інших. Чому люди приходять сюди і чому покидають його? Ці запитання залишаються без відповіді. У романі Глен Конєк – це не лише притулок, й своєрідна метафора прагнення до безпеки.

Метажанр виявляє риси головного жанру (наприклад, містерії), але водночас доповнює їх, утворюючи симбіотичні явища на рівні наративної моделі. Поетика постмодерністського роману заснована на ідеї фрагментованості наративу, який розпадається на різні «голоси», історії, ситуації, що можуть мати дистанційований одне від одного характер, нелінійну репрезентацію тощо. Проте загалом ці трансформації підпорядковані загальній ідеї,

яка суголосна з ключовими концептами метамодернізму, який є одним із визначальних напрямів постмодернізму. Зокрема, на думку дослідників, саме автентичність і досягнення форм автентичного буття реалізують потребу метамодернізму в конструюванні моделей реальності, у яких можливим є схоплення її буттєвої основи.

Містерія репрезентує художній простір, який побудований на повторенні відомих сюжетних елементів і мотивів, що мають стосунок до християнського міфу. У сучасному романі містеріальний метажанровий патерн реалізується через мотиви, які провадять персонажів до виходу за межі «низового» світу, причому компонентом метажанрового патерну можуть бути гротескові елементи, елементи гумору тощо, які, як зауважує Б. Шалагінов, були властиві й самому жанру містерії в Середньовіччі [Шалагінов 2003].

Особливою рисою містерії є реалізація в її лоні мотиву *двійництва*, що відповідає бінарному уявленню про світ у Середньовіччі: є світ Христа і світ Антихриста, відповідно. Така дихотомія знаходить свою експлікацію в різних літературних творах різних культурно-історичних епох.

Є. Король, досліджуючи п'єси Ф. Дюрренматта, зауважує, що «диявольське у п'єсі Дюрренматта оприявнюється передусім у мотиві *двійника*. Цей мотив звучить уже на рівні поезики назви (мається на увазі п'єса «Двійник». – Д.Д.). Деякі риси *двійника* у творі Дюрренматта споріднюють цю фігуру із традиційними для літератури демонічними (не в античному, а в християнському значенні цього слова) образами. Насамперед *двійник* має владу, засновану на надзвичайних здібностях» [Король 2015, с. 160–161].

Оповідач у романі Д. Робертсона часто використовує художню оповідь для вираження внутрішнього світу персонажів. Персонажі в наративі, що асоціюється з теперішнім часом, занурені в літературу, читання для них – невід'ємна частина життя: «When Shirley dropped in to tell me all this, a few days later, she had the typed-up copy of the journal with her. 'You have a look at it,' she said, 'and tell me what you think.

'Why me?'

'You're a better reader than I am. I can't sit still. You have more patience.'

She was right on all counts. I have read an awful lot of books over the years, and I'm still not done with reading. Frank, who drives the mobile library, calls me his best customer, and then corrects himself - 'I shouldn't call you a customer. It's a service. You're my best reader.' The library van has been coming to the glen every week for as long as I can remember. Before Frank it was driven by a woman called Jill, and before her there were others whose names escape me now. I used to give them lists of books and they would bring as many of them as they could, and if they didn't have them in stock in Forfar they would often manage to get them from somewhere else. Julia next door is another good reader, but she admits she hasn't read anything like the number of books I have» [Robertson 2022, с. 72].

Український переклад наведеної вище цитати: «Коли Ширлі зайшла до мене кілька днів потому, щоб усе це розповісти, вона принесла із собою надруковану копію журналу. «Поглянь на це, – сказала вона, – і скажи, що думаєш».

– Чому я?

– Ти читаєш краще, ніж я. Я не можу всидіти на місці. У тебе більше терпіння».

Вона мала рацію в усьому. За останні роки я перечитав величезну кількість книжок і досі не припиняю читати. Френк, який возить нашу мобільну бібліотеку, називає мене своїм найкращим читачем, щоправда, одразу виправляється: «Не варто називати тебе клієнтом. Це ж сервіс. Ти мій найкращий читач». Бібліотечна машина приїжджає до нашої долини щотижня стільки, скільки я себе пам'ятаю. До Френка за кермом була жінка на ім'я Джилл, а ще раніше – інші люди, чийх імен уже не згадаю. Я складав для них переліки книжок, і вони привозили стільки, скільки могли знайти. Якщо ж потрібної книжки не було в їхньому фонді у Форфарі, вони нерідко діставали її з іншого місця. Джулія з сусіднього будинку теж любить читати, але зізнається, що не перечитала й половини того, що вдалося мені» (переклад наш – Д.Д.).

Висновки. Образ лабіринту, який, на думку дослідників (У. Вебер) є наскрізним і відображає епістемологічну основу різних культурно-історичних періодів у літературі, набуває нової конфігурації в метамодернізмі.

Метамодерністський (постпостмодерністський) лабіринт є спробою показати вихід у ситуаціях, що призводять до техногенних катастроф, апокаліптичних наслідків тощо, проте в такому наративі обов'язковим буде наявність символічного образу, який є своєрідним виходом у над-буття (трансцендентальне буття), у якому й можна розгледіти порятунк. Мотив пізнання автентичного буття реалізує один із ключових епістемологічних меседжів метамодернізму в плані художнього оприявнення автентичності. Саме цьому принципу підпорядковано розгортання художніх ліній і мотивів в обох романах.

Роман Д. Робертсона «Новини про мертвих» визначаємо як спосіб відновити «втрачений рай», екстраполюючи художні візії на планетарний хід подій. Шотландський Глен Конек постає своєрідним *axis mundi* реальності, яка існує одночасно в трьох часових вимірах. Глен – місце автентичного буття, що відкривається для тих, хто прагне пізнати сутність світу й себе в християнському сенсі. Центральна символіка роману – Книга Конeka – артефакт, який поєднує фактологічне (достовірне) й трансцендентальне. Через постійне протиставлення поглядів на події й факти Дж. Робертсон створює художній простір, що детермінує в читачів рефлексії стосовно самої сутності історії: її правдивість, суб'єктивність, колективна міфологічність.

Загалом реалізація шляху персонажів до відновлення автентичності як важливого принципу світобудови уможливлене реалізацією в жанро-

вій основі обох романів метажанрового патерну містерії. Саме містерія містить в епістемологічній основі, тобто в річищі пам'яті жанру, мотив воскресіння й входження в *нове життя* після сприйняття нових істин, нового знання, що уможливує розгортання майбутнього, яке є очищеним від гріховності й зла.

«Новини про мертвих» Д. Робертсона – приклад метамодерністського історичного роману. Використовуючи тривимірний хронотоп, письменник відобразив зв'язок минулого та теперішнього, акцентуючи на формах впливу історичної пам'яті та письмових джерел (щоденника) на розуміння минулого й історії загалом.

Література

1. Король Є. Художнє осмислення диявольського в радіоп'єсі Фрідріха Дюрренматта «Двійник». *Мінотавр у лабіринті: творчість Фрідріха Дюрренматта між традицією та субверсією*; упор. У. Вебер, Є. Волощук, О. Чертенко. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2015. С. 159–169.
2. Кучер З. Відображення “негативної теології” Фрідріха Дюрренматта в романі “Долина безладдя”. *Мінотавр у лабіринті: творчість Фрідріха Дюрренматта між традицією та субверсією*; упор. У. Вебер, Є. Волощук, О. Чертенко. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2015. С. 75–76.
3. Манюков О. Метамодернізм у пошуках нової автентичності. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дис. ... докт. філософії: спец. 033 – Філософія (Галузь знань 03 – Гуманітарні науки). Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2023. 193 с. URL: <https://ekhnur.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/f04df1a4-79b9-4539-b33c-65cccedb5de6/content>
4. Мінотавр у лабіринті: творчість Фрідріха Дюрренматта між традицією та субверсією / НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка, Центр германістики; упоряд.: Ульріх Вебер, Євгенія Волощук, Олександр Чертенко. Київ: Вид. дім Д. Бураго, 2015. 261 с.
5. Шалагінов Б. Б. “Фауст” Й. В. Гете і проблема духовної сутності людини в німецькій літературі на рубежі 18–19 ст.: автореф. дис. ... докт. філол. наук НАНУ. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Київ: [б. в.], 2003. 40 с.
6. Nietzsche F. Zur Genealogie der Moral (Hrsg. Von Giorgio Colli und Mazzino Montinari. Munchen: dtv; de Gruyter, 1999. 229 s.
7. Robertson J. News of the Dead: a Novel. London: Penguin, 2022. 384 p.
8. Vermeulen T., Akker R. van den. Notes on metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. 2010. № 2 (1), pp. 56–77 URL: doi.org/10.3402/ljm.v2i0.5677

References

1. Korol Ye. Khudozhnie osmyslennia diyavolskoho v radiopiesi Fridrikha Dyurrenmata “Dviynyk” [Artistic interpretation of the devilish in Friedrich Dürrenmatt’s radio play “The Double”]. *Minotavr u labirynti: tvorchist Fridrikha Dyurrenmata mizh tradytsiiei ta subversiiei*; compiled by U. Weber, Ye. Voloshchuk, O. Chertenko. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2015, pp. 159–169 [in Ukrainian].
2. Kucher Z. Vidobrazhennia “nehatyvnoi teolohii” Fridrikha Dyurrenmata v romani “Dolyna bezladdia” [The representation of Friedrich Dürrenmatt’s “negative theology” in the novel “Valley of Chaos”]. *Minotavr u labirynti: tvorchist Fridrikha Dyurrenmata mizh tradytsiiei ta subversiiei*; compiled by U. Weber, Ye. Voloshchuk, O. Chertenko. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 2015, pp. 75–76 [in Ukrainian].
3. Maniukov O. Metamodernizm u poshukakh novoi autentichnosti [Metamodernism in search of new authenticity]. Qualifying scientific work in manuscript form. Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty 033 – Philosophy (Field of Knowledge 03 – Humanities). Kharkivskyi natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina Ministerstva osvity i nauky Ukrainy, Kharkiv, 2023 193 p. <https://ekhnur.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/f04df1a4-79b9-4539-b33c-65cccedb5de6/content> [in Ukrainian].
4. Minotavr u labirynti: tvorchist Fridrikha Dyurrenmata mizh tradytsiiei ta subversiiei [Minotaur in the labyrinth: The work of Friedrich Dürrenmatt between tradition and subversion] / National Academy of Sciences of Ukraine, Shevchenko Institute of Literature, Center for German Studies; compiled by Ulrich Weber, Yevheniya Voloshchuk, Oleksandr Chertenko. Kyiv: Publishing house Dmytro Buraho, 2015. 261 p. [in Ukrainian].
5. Shalahinov B. “Faust” I.V. Gete i problema dukhovnoi sutnosti liudyny v nimetskoj literaturi na rubezhi XVIII–XIX stolit [“Faust” by J.W. Goethe and the problem of spiritual essence of humans in German literature at the turn of the 18th–19th centuries]: dissertation abstract for the degree of Doctor of Philological Sciences; NANU, Shevchenko Institute of Literature. Kyiv: [n.p.], 2003, 40 p. [in Ukrainian].
6. Nietzsche F. Zur Genealogie der Moral (Hrsg. Von Giorgio Colli und Mazzino Montinari. Munchen: dtv; de Gruyter, 1999. 229 s. [in German].
7. Robertson J. News of the Dead: a Novel. London: Penguin, 2022. 384 p. [in English].
8. Vermeulen T., Akker R. van den. Notes on metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. 2010. № 2 (1), pp. 56–77 URL: doi.org/10.3402/ljm.v2i0.5677 [in English].

THE METAGENRE PATTERN OF MYSTERY AND THE IMAGE OF LABYRINTH IN JAMES ROBERTSON'S «NEWS OF THE DEAD»

Abstract. In this article, the author has examined how the events in James Robertson's «News of the Dead» unfold within the fictional Glen Conach that serves as both a geographical and symbolic representation of multiple temporal dimensions. It identifies the labyrinth motif as one of the central elements of the novel, intertwining three distinct time periods: the ancient Pictish era, the 19th century, and contemporary times. The labyrinth in «News of the Dead» is emphasized by the nonlinear representation of events. It enables the contamination of fragmented stories into an integrated spatiotemporal whole. The metagenre structure of the novel creates room for the interpretation of worldviews and narrative configurations, aligning with post-postmodern, particularly metamodern, trends regarding the theme of authenticity. The article investigates correlations between mystery as a metagenre pattern and the labyrinth motif, both framed within metamodernist discourse.

A pivotal image in the novel is the mysterious Book of Conach, written by an ancient hermit. This book embodies the quest for authentic existence – a theme intrinsic to metamodernism. Additionally, the sacredness of nature and self-discovery are explored. In Glen Conach, the boundary between reality and fiction blurs, complicating the temporal and spatial narrative, which alternates between wholly fictional events of the past and episodes rooted in both fictionalized and real aspects of Scottish history and geography. Moreover, Glen Conach functions as a sort of “character” within the novel, shaping not only its landscape but also influencing the fates of its inhabitants. The labyrinth motif permeates the entire text, offering characters a chance to recover lost wisdom, rethink their world, and achieve authenticity. Of particular significance is the concept of nature as a source of sacredness – a notion that resonates with German Romantic philosophy and aesthetics. Finally, the author has explored how the mystery metagenre paradigm in Robertson's novel reveals metamodern tendencies.

Keywords: historical novel, James Robertson, labyrinth, authenticity, metamodernism, post-postmodernism, mystery.

© Дроздовський Д., 2025 р.

*Дата першого надходження рукопису до видання: 21.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 20.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025*

Дмитро Дроздовський – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу зарубіжних і слов'янських літератур Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Київ, Україна; drozdovskyi@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-2838-6086>

Dmytro Drozdovskyi – Candidate of Philology, Academic Fellow of the Department of Foreign and Slavic Literatures of Shevchenko Institute of Literature of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine; drozdovskyi@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-2838-6086>

НОВЕЛА ЛУКИ ДЕМ'ЯНА «ХАТА»: ЖАНРОВО-СТИЛЬОВА СВОЄРІДНІСТЬ ТВОРУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 821.161.2-32.09 Дем'ян:82-3

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2024.2\(54\).114-121](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2024.2(54).114-121)

Ігнатівч О. Новела Луки Дем'яна «Хата»: жанрово-стильова своєрідність твору; кількість бібліографічних джерел – 15; мова українська.

Анотація. У статті досліджується новела «Хата» Луки Дем'яна (1894–1968) – відомого фольклориста, громадського діяча, фундатора бібліотечної справи на Закарпатті, письменника, одного із засновників крайової школи новелістики. Простежено, що новела має ознаки параболи, які найперше виражаються у введених у текст символах, у множинності інтерпретацій твору, інтелектуальності та відкритості фіналу. Крім того, твір має взаємозв'язки з давньою українською літературою та життєвими легендами.

Зміст новели розкривається через вибудований письменником ряд образів-символів: *хата*, *смерть*, *коса*, *змій*, *сонце*, *дорога*, *вогонь*. Провідний образ-символ *хати* розкривається у творі, сказати б, тривимірно: через вісь, що позначає протяжність – минуле, сучасне й майбутнє; через вертикальну вісь, яка єднає життя земне й сакральне; а також через вісь обшину, що простягається верховинською землею. Це дає можливість побачити об'ємну картину життя верховинця Юрка Пилипа у його взаєминах із пам'яттю роду, сакральними силами, сім'єю, сучасниками, а водночас спонукає до множинності інтерпретації твору.

Лука Дем'ян, послуговуючись мовою символів, зашифрував у новелі «Хата» світоглядну систему горянина й відтінив його слабку прив'язаність до реальності. Головний герой не скріплює сім'ю, не впорядковує її ціннісно-символічний універсум, а виявляється безпорадним у буденному житті. Тож смерть, яку він видивлявся для себе та для старого родинного гнізда, віднайшла в його оселі найневиннішу жертву – донечку в колисці. У новелі представлений світ Юрка настільки розбалансованим, що він навіть невміло оперує прадавніми символами, тому тисячолітні знаки в контакт з ним показують свої негативні вияви.

Однак письменник екстраполює образ-символ *хати* на всю верховинську землю, змальовуючи зубожіння в природі через вирубування лісів. Лука Дем'ян проводить паралель між стражданням людини і стражданням землі. Оскільки верховинці тисячоліттями відчувалися складовою частиною природи, то нищення лісів, занепад і корозія земель знекровлює також горян і вони відчуються безпорадними на своїй землі, не здатними навіть збагнути, як можна захистити свою матір-Верховину. Питання: яким буде майбутнє в хаті? – залишає твір з новим відкритим змістом, що теж дає підстави вбачати в новелі ознаки параболи.

Риси параболи, властиві новелі Л.Дем'яна «Хата», надають тексту запам'ятовуваності й емоційного наративу, виводячи твір на новий витіок осмислення, коли від соціальної проблематики переходимо до філософських реєстрів.

Ключові слова: жанр, парабол, новела, символ, архетип, композиція, сюжет, фабула, структура.

Формулювання проблеми. Ключовою по-статтю культурного життя Закарпаття ХХ століття запам'ятався Лука Дем'ян (1894-1968) – відомий фольклорист, громадський діяч, фундатор бібліотечної справи у краї, письменник, один із засновників закарпатської школи новелістики.

Коли митцеві було п'ятдесят років, його вітали з ювілеєм чи не всі крайові періодичні видання. Навіть у великому сільськогосподарському Календарі, що виходив під егідою Подкарпатського общества наук, містилася окрема стаття про Луку Дем'яна, котрий «представляє нам нашу власну дійсність і так живо, що ми пізнаємо (в його творах – О.І.): наш характер, наші інтересні типи мужчин, жінок і дітей, наші красні сторони і недоскопости, наші радісні минути і господарську та соціальну біду, словом «нас» так, які ми в дійсності» [Календар 1944, с.65].

Літературний набуток прозаїка позначений міфологічно-фольклорним впливом (як, до слова, й у Федора Потушняка) і становить кількост оповідань, новел, нарисів, повістей. А серед найяскравіших творів Л.Дем'яна виділяється новела «Хата» (1937). Іван Чендей згадував, що письменник Петро Панч (прибув на Закарпаття з урядовою делегацією культурно-мистецьких працівників 1946 року)

відгукнувся про новелу: «Коли б я прочитав лише одне оповідання «Хата», я без застереження сказав би, що в особі Луки Дем'яна ми маємо видатного письменника» [Весілля без жениха 1956, с.156]. Зрозуміло, що таке емоційне враження у знаного українського майстра слова викликав спосіб письма Луки Дем'яна, яким той формував особливий флер філософсько-художнього почерку, що сприяє запам'ятовуваності твору. До слова, ровесники-літературознавці Л.Дем'яна чітко відчували феномен його самотності: «Лука Дем'ян кладе ті цінності... художньої творчості в золотих мисках на столи учених людей...» [Календар 1944, с. 65]. Чимало розвідок фрагментарно простежують доробок митця, проте академічного бачення творчості одного з засновників закарпатської школи новелістів немає донині.

Аналіз досліджень. Доробок Луки Дем'яна перебуває в полі зору критиків і літературознавців майже від початків його мистецької діяльності. Дослідники вказували насамперед на соціальну та морально-етичну складову його доробку: «Лука Дем'ян... малює багаті образи із každоденного життя верховинських сіл» [Меншиновий обіжник 1943, с. 15]. А в згадуваній статті із Календаря

відзначено, що письменник у «найновіших своїх творах довершує свою реалістичну діяльність наймодернішим вкусом натуралізма» [Календар 1944, с.65]. Володимир Бірчак зазначав, що Лука Дем'ян «перший виступив на полі прози» [Бірчак 1937, с.179]. Щодо стилевих особливостей творів критик помітив «стиль Лукача Дем'яна цвітистий, красний, особливо гарні, щиро відчутні описи природи» [Бірчак 1937, с.179].

Радянські науковці фокусували увагу на соціальній проблематиці малої прози автора. Видається, достатньо простежити статті Василя Попа, які відображають підходи того часу до доробку письменника, а в деяких моментах їх поглиблюють. Зокрема науковець окреслив психологізм новел письменника, зацентрував на почутті безвиході, мінорному тоні оповіді [Поп 1964, с.8]. Підсумовуючи міркування про набуток митця, В.Поп додає: «Письменник сприяв розвиткові соціально-побутового та соціально-психологічного оповідання. Увага до життя простих людей-горян, стихія побуту та етнографії, доступна мова, простий стиль, забарвлений засобами і прийомами фольклору, – усе це зробило кращі твори Луки Дем'яна близькими трудящим і значною мірою сприяло розвитку на Закарпатті вищого етапу нової української літератури» [Поп 1984, с.8].

Іван Чендей відчув емоційний спалах прози Л.Дем'яна: «це палка схвилюваність, вогонь письменника, який зігріває читача. Відчуваєш, що автор горів, пишучи свій твір, сповнюється і сам вогнем, читаючи його» [Чендей 1956, с.156]. Проте секрет творчості в «передачі вогню» не було розшифровано літературознавцями.

Внесок в осмислення закарпатської школи новелістики зробив Іван Вишневський, зауважуючи, що критика «обмежилась поки лише газетними та журнальними рецензіями на цю велику і важливу роботу цілого колективу письменників» [Вишневський 1960, с.6]. Ніби відповіддю на таке міркування 1966 року в Ужгородському університеті відбулася Міжвузівська наукова конференція «Розвиток радянської новели». Тут лунали доповіді й про доробки закарпатських новелістів, серед яких першим був Лука Дем'ян [Поп 1961, с.121]. Василь Поп, до слова, навів також важливі спостереження М.Бажана, висловлені 1959 року на 3'їзді письменників України: «... не можу не згадати про низку невеличких за розміром книжок закарпатських новелістів старшого покоління – про оповідання Луки Дем'яна, Олександра Маркуша, Федора Потушняка, Йосипа Жупана..., які свідчать... про творення певної своєрідної школи закарпатських новелістів» [Поп 1961, с.196]. Тож Л.Дем'ян долучається до тих українських прозаїків-реформаторів, що на початку ХХ століття послуговувалися жанром новели і розвивали його – це В.Стефаник, М.Коцюбинський, Ольга Кобилянська [Лесин 1966, с.4].

Мета статті – простежити особливості жанру новели «Хата» Луки Дем'яна, що сприятиме подальшому вивченню феномену закарпатської школи новелістики.

Методи дослідження – культурно-історичний, естетичний, соціологічний, послуговуємося семіотичним і структуральним підходами до аналізу твору.

Виклад матеріалу. Новела Луки Дем'яна «Хата» має просту фабулу: багатодітна верховинська сім'я живе нужденно в старенькій хаті. Наймолодша донечка захворіла, тому батько йде на швидкі заробітки, аби бодай було що покласти на стіл хворій дитині. Роботу він не знаходить, а коли повертається додому, то розуміє – не встиг, донечка відійшла в засвіти.

Проте пам'ятаємо, що в літературному творі надважливу роль відіграє спосіб викладу фабули, тобто *як* написаний твір, або ж «золоті миски», про які зауважив літературознавець, чи «вогонь письменника» (І.Чендей), що нуртує в художньому творі і надає йому поетикальної особливості.

Для вираження трагічного сюжету Лука Дем'ян цілком слушно звертається до новели як до прозового жанру, покликаного лаконічно відображати напружену, нечувану подію [ЛЕ 2007, Т.2 с.128]. Письменник особливу увагу звертає на композивання твору: фокус на окремому вчинку протагоніста, через який читач має «змогу глянути мало не на все життя персонажа» [Лесин 1966, с.4], тож частина твору «випинається для підкреслення певного моменту, часто кульмінації» [Денисюк 1966, с.4], а завершення новели є «несподіваним пуантом» [Качуровський 2008, с.169].

Композиція новели «Хата» має помітну асиметрію, що відображається у зредуктивній ретардації. Експозицією до новели вважаємо монолог головного героя Юрка Пилипа, звернений до його хати; зав'язкою – повідомлення дружини, що найменша донька занедужала; розвитком дії – дорогу героя в пошуках заробітку; кульмінацією твору – сон, у якому герой бачить, що хата горить і «дитина гірко верещала у вогні» [Дем'ян 1956, с.36]; ретардація усічена до десятка речень – дорога протагоніста додому; а розв'язка новели – прихід Юрка додому і лаконічна новина від дружини, що «Оленка наша вночі прощалася з світом..., а над ранок, коли зорі гасли, і сама погасла...» [Дем'ян 1956, с.36]; несподіваний пуант новели – Юрко звертається в цій трагічній ситуації не до дружини чи дітей зі словами заспокоєння, не підходить до колиски, а якось до болю буденно «сів перед хатою на ковбицю» [Дем'ян 1956, с.36] і заговорив до... хати. Отже, хата постає провідним символом новели, а події, що відбуваються, розгортають й увиразнюють цей символ.

Символ *хати*, мабуть, один із найдавніших в нашій історії. Бо в *хаті*, *домівці* людина вбачає не лише захист від природних вітрів, але й свій зв'язок з попередніми поколіннями, тобто пам'ять роду, народу, створення безпечного середовища для життя і розвитку нащадків. Зважаючи на філософське осмислення світу, можемо стверджувати, що людина, будуючи дім для себе, «почала зводити свою модель Всесвіту» [Кримський 2003, с.26]. «І якщо хату орієнтували за сторонами світу, то і світ

розуміли як «ойкумену», асоціюючи з «ойкосом» - домом...» [Кримський 2003, с.26]. Тобто хата постає, як згадує С.Кримський, «захисними стінами символів» (К.Юнг) [Кримський 2003, с.26], які покликані оберігати людину. Таким чином, хата мовби пуповина, що єднає землю з вічним Універсумом.

Цілком зрозуміло, що Юрко Пилип «зрісся» зі своєю старою хатою, яка служила його роду довгі роки й у доглянутому стані потрапила в руки йому. Але чоловік не може подбати ані про неї, ані про себе, то оселя розвалюється: *«Ей, хато моя хато! Мені здається, що то ми разом закінчимо свій вік. Повіє сильний вітер, скрутить тобі в'язи, і не можуть тоді вже підпори, розпадешися, що лиш порох за тобою покуриться...»* [Дем'ян 1956, с.28]. *«Не дивуйся, що ти обідрана. В тебе така щербата доля, як і в мене. Тебе поточили шашіль і миші, а мені недуга поточила печінки. Тому ти і виглядаєш, як і твій сьогочасний хазяїн»* [Дем'ян 1956, с.29]. Розмова з хатою спрямовується вглиб віку – до минулого, пращурів, бо вона свідок давніх часів, давніх родів, які наш герой вже навіть не застав. Символ хати в новелі розкривається, сказати б, тривіально: через вісь, що позначає протяжність – минуле, сучасне й майбутнє; через вертикальну вісь, яка єднає життя земне та сакральне, а також через вісь обшину, що простягається верховинською землею.

Коли ж символ починає «працювати» й пропонує нам багатовимірність прочитання через порівняння й зіставлення, то в тексті оприявлюються ознаки параболи і розповідь зациклюється. Параболу розуміємо як філософсько-художню форму твору, що ґрунтується на символі, внаслідок чого «за стислою розповіддю завжди приховані кілька планів іншого змісту» [ЛЕ 2007, Т.2 с.180], що дає можливість інтерпретаційного багатоманіття й інтелектуального тлумачення сюжету через відкритість смислів. Цікаво, що парабола переходить й у інші види мистецтва, зокрема параболою вважають кінострічку І.Бергмана «Сьома печать» (1957).

Риси параболи властиві новелі Л.Дем'яна «Хата», і саме вони є тими «золотими мисками», які надають тексту запам'ятовуваності й емоційного наративу. Спектр символів, що закодовані у творі, сприяють відкритості смислів у ньому і, відповідно, – множинності інтерпретації змісту. Тож хата постає не лише точкою, з якої Юрко вирушає на заробітки, й до якої повертається (рамка твору), а – мовби виростає до ключової персони новели, в розмові з якою наш герой проводить найбільше часу.

Звертання Юрка до хати нагадує голосіння, перегукуючись із «Треносом» М.Смотрицького. У новелі: *«Ти колись не так виглядала, як оце тепер. Ти була пишна, коли ще мої прадіди поставили тебе... мовби яку красуню в селі... Тоді ти чулася добре, бо всякий гаразд ти ховала в собі, не те, що тепер...»* [Дем'ян 1956, с.28], а в «Треносі»: *«Колось гарна та й багата, тепер споганіла й убога... Оздобленою була перед усіма, принадною й милою, гарною, як вранішня зоря удосвіта...»* [Давня українська література Х-ХVIII 2005, с.145-146]. Оце голосіння Юрка за хатою, переливається в лямент за його

ж життям, яке не зміг налагодити з об'єктивних чи суб'єктивних причин. Він не зміг створити для себе той ціннісно-смысловий універсум (С.Кримський), який би впорядкував простір для свого покоління і дав старт для його нащадків. Якщо автор «Треносу» дорікає дітям, котрі занедбали свою Матір-церкву, то Юрко оплакує, звіряючись хаті, своє життя: *«Я в тобі це вже, мабуть, чи не останній газда. Замість тебе (хати – О.І.) я хотів нову гарну поставити, щоб ти без потомків не пішла так марно. Але в мене і на те не вистачило, щоб тебе хоч поправити та твоїм дах покрити»* [Дем'ян 1956, с.28-29]. Тут проливається світло на невиконану обіцянку перед хатою (і родом) – тримати оселю в порядку. Він не дав можливості хаті відродитися «в потомках», отже, між ним і будиночком залишився не виконаний укладений завіт, можливо, тому героєві не судилося одержати радість і від свого потомства.

Образ батька завжди має архетипну складову: він голова роду, авторитет, той, хто укладає домовленості/завіти (і, відповідно, їх виконує). Юркові минуло вже п'ятдесят літ: *«тягнув за собою цілу п'ятдесятку на спині, що на вигляд кожен дав би йому не менше сімдесятки»* [Дем'ян 1956, с.28]. П'ятдесят – як символ завершення активної діяльності в бутті людини, або поворотний пункт, який відкриває/закриває можливості для неї. Отож настав момент виконувати обітницю перед хатою. Натомість чоловік розуміє, що життєвих сил йому бракує. Він починає міркувати про власну смерть і мовби так пояснює власну неспроможність і своєму роду, і хаті: *«А мене смерть косою зітне, і тоді вже буде по нас»* [Дем'ян 1956, с.28]. Немов відпрошується від своїх обов'язків газди, від укладеної угоди з хатою, і разом з тим пояснює своїй обителі, що вона теж приречена.

Голосіння Юрка активізує в новелі образи-символи смерті, коси. Після зізнання Юрка в тому, що він очікує смерті, вона починає «прописуватись» і в його портреті: *«Очі підпухли, срібний волос виблискує, як коса на сонці»* [Дем'ян 1956, с.28], немов він робиться «співвласником» тієї коси. Таке поєднання виконує у творі роль антиципації, готуючи читача до трагічних подій. Додає напруги й тренос Юрка бо, відомо ж, голосити за кимось при його житті недобра прикмета. Зауважимо, що образами-символами хати, смерті, коси Лука Дем'ян прокладає вісь тягlosti буття, що поєднує минуле, сучасне, майбутнє.

Зав'язка новели продовжує мінорний мотив експозиції: дружина повідомляє протагоніста, що їхня найменша донечка недужа. Юрко має семеро дітей, четверо з котрих «вже розлізлися поміж людей» [Дем'ян 1956, с.30], а троє менших ще були з батьками: *«мов яке опудало, наче одинокі будяки на стерні...»* [Дем'ян 1956, с.30], – так бачив їх Юрко. Гачком у зав'язці проступає те, що письменник переводить фокус оповіді зі зрілого чоловіка, який очікує смерті, на невинне дитя в колісці, яке мучиться від хвороби. Це й створює невимовну гіркоту ситуації. Батько, за правилами буття, повинен захистити власну дитину.

Найперше Юрко звертається до вищих сил, які через образи святих Миколая і Юрія, тримають його *хату* на вічному зв'язку із Божественною силою. Слова, адресовані до св.Миколая, нанизуються Юрком у той самий спосіб, що й в апелюванні до *хати*: через протиставлення як було колись і як тепер: *«не честуємо тебе, святий Миколаю, так як бувало колись... Визнаю, що я винен, бо до тебе не молився, тебе занедбав відтоді, відколи купив святого Юрія... Але зате не дивися на мене лихим оком... ми з часом ще зможемо жити у великій згоді, лише ти мені допоможи...»* [Дем'ян 1956, с.31]. Якщо зважати на те, що традиційно св.Миколай опікується дітьми, бідними людьми, подорожніми, родинним затишком, то цілком зрозуміло, чому рід Пилипів шанував цю ікону. Але зізнання Юрка в тому, що він занехаяв образ, демонструє втрату ним зв'язків із родом, зі споконвічними традиціями, що включають у себе, не в останню чергу, концепт вдячності, особливо у сакральній сфері. Справді, ікона великого святого так само занедбана, як і *хата*.

Щодо образу св.Юрія, герой висловився непомірковано: *«Він лише за те гордий і славний, що на білим коні сидить й змію убив, а більше нічого»* [Дем'ян 1956, с.31]. Але вбивство змії символізує перемогу добра над злом, що герой новели навіть не осмислив. Власне *змій* – це теж образ-символ, який письменник долучає супроводом до життя Юрка. Крім того, в сільськогосподарському житті селянина св. Юрій виступає покровителем землеробства. Якщо серед народних приказок побутує: *«Юрій землю відмикає, а Миколай – замикає»*, то розуміємо, метафорично, що Юрко Пилип заблокував собі можливість урожаю, бо «ключі» від землі занедбано.

Лука Дем'ян майстерно перенаправляє символ *змій* від образу св. Юрія до Юрка: як тільки наш герой дорікнув святому, що той лише *«змію убив, а більше нічого»*, тоді ж слова дружини про донечку чоловікові *«впилися гадюкою в серце»* [Дем'ян 1956, с.31]. Мовби той *змій*, якого поборов св.Юрій, знову отримав силу через невір'я протагоніста і знайшов дорогу до Юркового серця, а Юрко – дорогу з хати, що супроводжуватиметься лукавим. Таким чином, письменник вималював вісь вертикальну, яка поєднує *хату* із сакральним світом, що оприявнюється образами св. Миколая та св. Юрія, а також увів з додатковим акцентом образ-символ *змія*.

Розвиток дії в новелі пов'язаний із дорогою протагоніста в пошуках заробітку. Насправді ж для Юрка *дорога* є втечею від споглядання хатніх злиднів. Образ *дороги* – один із чільних як у фольклорі, так і в літературних творах. Можна сказати, що це універсальний спосіб поглибити й інтенсифікувати художній твір, екстраполюючи проблеми подорожі й на життєвий шлях людини, і на філософський пошук істини нею, і на мандрівку світами, зрештою, *дорога* – це випробування. У новелі *дорога* неначе розширює обрії рідної *хати* Юрка, бо панорамно показує верховинську землю як ойкос, де оселилися злидні. Однак на *дорогу* ступив Юрко з багажем своїх попередніх розмов. Він пропонував *смерті*

(мовби викликав її) прийти по нього і по хату, а вона своєрідно «захопила в заручники» Юрка: він бере з собою сокиру як інструмент, що ним можна заробити на їжу, проте лезо сокири нагадує нам гостротою, і блиском, і функцією (розтяти, підтяти) *косу*, з якою ходить *смерть*.

Дорога в новелі пропонує Юркові три зустрічі: з лісорубами, котрі свідчать, що роботи на зрубках немає; з гуцулом, котрий пристає в пошуках роботи до нашого героя, але далі їхні шляхи розходяться; і з удовицею, яка пускає Юрка на нічліг за те, що він нарубає їй дрова. Уважному читачеві цілком зрозуміло, що роботи Юрко не знайде не лише через своє голосіння під *хатою* (накликав негативні події), а й тому, що він образив св.Миколая, який сприяє бідним людям, подорожнім. А ще читач відчуває нитку таємничого зв'язку між *дорогою* Юрка й життям його доньки.

Подорож Пилипа завершується заробленим у вдовиці нічлігом. За місце під дахом він мав нарубати дрова. Так у новелі художньо «спрацювало» поєднання сокири і *коси* – герой розрубав декілька полін, а вже над рано прокинувся від страшного сну: *«Юркові тоді снилося, що його хата горить... Жінка почала голосити, бо в колісці залишалася спляча Оленка. Юрко чув, як дитина гірко верещала у вогні, не міг витримати, щоб не кинутись рятувати її життя. Страшно обпікся, але це його не так боліло, як те, що кров своя мала б марно погинути»* [Дем'ян 1956, с.31], ніби ударами топірця він підтяв нитку життя доньки, агостра сокира спрацювала як *коса у смерті*. *Смерть*, яку він викликав, прийшла, але обрала самотійно – по кого. Як герой кінострічки І.Бергмана мандрував зі Смертю, граючи з нею в шахи, так і наш герой мандрував зі смертю лісами Верховини. Але є відмінність: Блок грав на своє життя, а Юрко, не розуміючи подвигу св. Юрія, – віддав частину свого майбутнього.

Обшир, який долає чоловік, – це розкішна верховинська земля, яка чарує красою, проте роботи для охочих тут не знайти. Знайомства з людьми, короткі розмови лише підтверджують злиденність, яку переживає Верховина. Зруби, на які дістається Юрко, нагадують кілки обдертої стріхи його *хати*, *«зі шпильми голих верхів, що їх людська рука оголила од віковичних лісів за кусок щоденного хліба, а лихварі поживилися тим добром, продавши те золото за кордон»* [Дем'ян 1956, с.33]. Дорога Юрка – це створення осі обширу, яка формує глибину окреслених письменником проблем.

Сон Юрка – кульмінація новели, найвищої емоційної сили епізод. Саме у сні він хвилюється за доньку й біжить її визволяти від вогню. Оніричний стан героя ґрунтується теж на образі-символі *вогню*. *Вогонь* – це добра сила хати, яка її обігриває, дає можливість смакувати хороші страви, пекти хліб. Але уві сні Юрковому цей *вогонь* виходить із-під контролю, постаючи руйнівною силою. В реальному житті вогнем, жаром для людини називають гарячку, яку обов'язково слід «збити», бо інакше людина «згорить» ізсередини. Очевидно, саме цей жар охопив Оленку в останні години її життя, і від

нього метнувся рятувати доньку Юрко. Сама пожежа набирає знакового звучання, бо перетворює в попелище і минуле (*хата*), і сучасне (речі), і майбутнє (дитинка). Цей сон переживає Юрко з неймовірною емоційністю і швидко повертається додому. А новела доповнюється новим промовистим символом – *вогонь*. І цей символ повертає Юрка до *хати*, на первинну вість, що тримає тяглість його роду. Повертається Юрко додому в кліп ока: якщо опис дороги в пошуках роботи займає чотири сторінки новели, то ретардація – з десятків речень. Певно, *дорога* до *хати* вже не є настільки суттєвою, наскільки була важливою *дорога* по заробіток. Відкрите питання: що заробив герой?

Розв'язка твору – очікувана, Оленка відійшла у вічність. Проте вістка не викликає в Юрка емоційної бурі, навіть – хвили. Це тому, що горе, розпач і безвихідь він відчув уві сні. Сон стає реалістичнішим від самого життя. А смерть знайшлася там, де він про неї говорив – у *хаті*. У тій *хаті*, з якої він вийшов і куди повернувся. У результаті і він (сучасне), і минуле (*хата*) вціліли, а відійшло з *хати* – майбутнє (дитина).

Образ дитини – це також універсальний архетип, що вказує на новий початок, на майбуття. Смерть Оленки перекриває горизонти для сім'ї. Дівчинка була сьомою дитиною Пилипів. Сім – важливе символічне число, пов'язане також і з християнством: сім днів у тижні, сім чеснот, сім таїнств, сім Дарів Святого Духа, тобто число має настрій досконалості, гармонії, завершеності дії. Тому, можливо, саме сьомій дитині в сім'ї і треба було вижити, щоб змінити ауру *хати*, дати шанс їй на майбутнє. Тим більше, що ім'я *Олена* перекладається з давньогрецької як «світло». Присутність дівчинки в образі сонця на сторінках новели зрима, навіть коли Юрко в *дорозі*: «зі сходу висувалось ясне чоло велетня-сонця» [Дем'ян 1956, с.32], а коли ж шукав собі нічліг, то «сонце востаннє виглянуло з-за хмар, мовби прощаюся зі шпильми голих верхів...» [Дем'ян 1956, с.32]. Ці рядки теж можемо сприймати метафорично, вбачаючи в них прощання невинної дитини з усім Верховинським домом, із землею. Відхід Оленки може відтінити ще такий висновок: батько не виконав своєї архетипної місії, і дитя стає невинною жертвою його невміння.

У чому ж пуант твору, або неочікуваний піксель? В останніх трьох реченнях, коли герой, отримавши трагічну вістку від дружини, не біжить до колиски (як уві сні), не шукає слів-заспокоєнь для дружини, а «сів перед хатою на ковбизю і задивився:

– Ей, хато моя, хато! Ми обоє такі нещасливі у світі» [Дем'ян 1956, с.36].

У нього зникають слова для своєї сім'ї, для дітей, ще зовсім малих. Він бачить співрозмовником неолюднений світ, своєрідний артефакт минулого. Проте, спостерігаємо, розмови, які він веде з хатою, зі своїм родом, із сакральним світом, – не складаються. Юркові не вдається сформувати малий універсум для своєї сім'ї; і до тих, хто чекає його співчуття (дружина, діти), він не озивається.

Символіка твору, що формує новелу-параболу «Хата», дає можливість побачити дві взаємозалежні системи (принцип сполучених посудин) – людину і простір, що її оточує. Через героя письменник представляє нам світ чоловіка, котрий втрачає інтерес до будь-яких контактів із середовищем, насамперед із сім'єю та близьким оточенням. Обставини, що прийшли у його життя, а головне – сприйняття ним цих обставин, зрощують у чоловікові зневіру до своїх сил, а відтак починають «скасовувати» в ньому саму потребу життя. Здрібнілість особистості переливається в постійну потребу мудрувати [Потушняк 2003, с.81] (тобто філософствувати на побутовому рівні), окреслюючи таку систему координат для себе, в якій би він відчув хоч якесь виправдання своїх дій.

Очевидно, до Юркових міркувань у хаті всі байдужі: дружина зайнята трьома дітками, що їх треба доглянути і підгодувати (повноцінного харчування вже давно не вистачає), діти до батька не мають особливого інтересу. Коли від нього потребують реальної допомоги, акції, він знову починає просторікувати. Зрештою, Юрко тікає – від відповідальності, від хатньої роботи, від догляду за іконами, від перебування біля смертельно хворої дитини, від допомоги жінці в її клопотах біля донечки, котра пішла в засвіти, від дітей, які нагадують йому будяки.

Звісно, мудрування Юркові такі ж невибагливі, як і його життя. Лука Дем'ян ліпить героя так, що ми навіть встигаємо помітити, як той нівелює не тільки свою сучасність, але і зв'язки з родом, із землею, із сакральним світом, а зрештою, і з майбутнім. Не розуміючи, що він чинить, Юрко наче запрошує смерть у хату, і його інтенції вдаряють по найдорожчому і найневиннішому в хаті – донечці в колисці. Як неосмислена персону (недаремно підмічено, що він не розуміє смислу ікони св. Юрія), протагоніст стає знаряддям дії самої смерті. Трагічна подія в сім'ї не виводить його зі стану відсторонення – герой знову сідає під хату поговорити. Історія зациклілася, неймовірна ситуація, що розгорнулася і забрала життя, не зрушує Юрка з його улюбленого місця і не відриває його від улюбленого заняття мудрувати. Все повертається «на круги своя».

У новелі «Хата» йдеться про тип людини, яка має слабе розуміння дійсності, слабку прив'язаність до реальності. А просторікування забирає час і місце для активної діяльності. Лука Дем'ян вималював такий характер верховинця, про якого в наукових студіях писав Ф.Потушняк: «Заки за щось взятись, він заряджає справу в систему понять... Нерішучість – через те одна з його характерних рис... Останки довгого пастирства виробили у ньому такі риси, як звичка до бездіяльності, легковажне відношення до землеробства, недисциплінованість (праці і т.д.)» [Потушняк 2003, с.81] – усе це ті риси, які розвалюють господарювання і родинний світопорядок.

Однак духовне знекровлення героя Лука Дем'ян бачить і в загальній системі, що складається в суспільстві. Йдеться про знищення лісів. Верховина, яка вважалася легеневою системою не

лише нашого краю, занедбується, бо проходить масове вирубування лісів. Землі, що були захищені тисячоліття лісовими масивами, починають занедбуватися. Образ-символ *хати* екстраполюємо на загальний стан Верховини, зруби на якій нагадують оголену стріху Юркової хати. Ці вирубки лісів провадять «*лихварі* [які] *поживилися тим добром, продавши те золото за кордон*» [Дем'ян 1956, с.33], а горяни, що з діда-прадіда відчували себе в єдності з карпатською екосистемою, мовби занепадають і зазнають корозії разом із тією землею, яка потерпає від зрубів («*Кахи, кахи! – покашливав Юрко і важко сопів, наче ковальський міх*» [Дем'ян 1956, с.28]) і від лихварів. Отут і проступає взаємозв'язок: людина і земля бідніють разом, людина і земля потерпають від дощів (протікає дах, виникають паводки), людині й землі не вдається подбати про своє майбутнє, людина і земля знекровлюються, гублять на життєвій силі, людина і земля страждають разом. Так проглядається художнє осмислення принципу «сполучених посудин», яке відчитуємо в новелі «Хата».

Герой твору не вміє відстояти своє, не вміє змінити становище сім'ї. Він не відбувся повномірним батьком для своїх дітей, так само, як і не може відстояти природу, в лоні якої перебуває. Його протидія реаліям – це закликання смерті, бо він не знає, як використати той час, що відведений йому для життя, і як зарадити своїй безпорадності. Тож образ Юрка теж можемо сприйняти як символ безмовних верховинців, у яких протест проти життєвих незгод полягає в можливості вмерти. Недаремно герой твору, хоч йому і п'ятдесят літ минуло, називається *Юрко* – наче хтось маленький, незначний, непомітний, мовби існує на протигагу своєму великому тезкові-патрону св. Юрію-побідоносцю, який переміг змія.

Заголовок новели символічний – «Хата», а зміст твору веде нас до укрупнення цього поняття на всю верховинську землю, яка через бездумне господарювання не може прогородувати своїх дітей. А разом з тим її сини не здатні захистити матір від того гіркого стану, в якому вона опинилася (тут знову вбачаємо перегук із «Треносом» М.Смотрицького). Новела підкреслює, що людина, як і дерево, не може зрушитися з мертвої точки, тож голосіння Юрка передає загальний настрій Верховини-матері. Яким буде майбутнє в хаті? – це головне, сказати б, позатекстуальне питання новели. Воно й залишає твір з новим відкритим смислом, що теж дає підстави вбачати в новелі ознаки параболи. Лука Дем'ян, переходячи на близьку йому мову символів, зашифрував у новелі «Хата» світоглядну систему горянина, показуючи його тісний зв'язок із природою і невміння адаптуватися до но-

вих реалій дня. Це й виводить твір на новий виток осмислення, коли від соціальної проблематики переходимо до філософських реєстрів, тих «золотих мисок» Л.Дем'янового письма.

Висновки. Таким чином, новела Л.Дем'яна «Хата» має ознаки параболи, які найперше виражаються у введених у текст символах, у множинності інтерпретацій твору, інтелектуальності й відкритості фіналу. Крім того, твір має взаємозв'язки з давньою українською літературою та життєвими легендами.

Зміст новели розкривається через вибудований письменником ряд образів-символів: *хата, смерть, коса, змії, сонце, дорога, вогонь*. Провідний образ-символ *хати* розкривається у творі, сказати б, тривимірно: через вісь, що позначає протяжність – минуле, сучасне й майбутнє; через вертикальну вісь, яка єднає життя земне та сакральне; а також через вісь обшину, що простягається верховинською землею. Це дає можливість побачити об'ємну картину життя верховинця Юрка Пилипа у його взаєминах із пам'яттю роду, сакральними силами, сім'єю, сучасниками, а водночас спонукає до множинності інтерпретації твору.

Лука Дем'ян, послугуючись мовою символів, зашифрував у новелі «Хата» світоглядну систему горянина і відтінив його слабку прив'язаність до реальності. Головний герой не скріплює сім'ю, не впорядковує її ціннісно-смысловий універсум, а виявляється безпорадним у буденному житті. Тож смерть, яку він видивлявся для себе та для старого родинного гнізда, віднайшла в його оселі найневиннішу жертву – донечку в колисці. У новелі представлений світ Юрка настільки розбалансованим, що він навіть невміло оперує прадавніми символами, тому тисячолітні знаки в контакті з ним показують свої негативні вияви.

Однак письменник екстраполює образ-символ *хати* на всю верховинську землю, змальовуючи зубожіння в природі через вирубування лісів. Лука Дем'ян проводить паралель між стражданням людини і стражданням землі. Оскільки верховинці тисячоліттями відчувалися складовою частиною природи, то нищення лісів, занепад і корозія земель знекровлює також горян і вони відчуються безпорадними на своїй землі, не здатними навіть збагнути, як можна захистити свою матір-Верховину. Питання: яким буде майбутнє в хаті? – залишає твір з новим відкритим смислом, що теж дає підстави вбачати в новелі ознаки параболи.

Риси параболи, властиві новелі Л.Дем'яна «Хата», надають тексту запам'ятовуваності й емоційного наративу, виводячи твір на новий виток осмислення, коли від соціальної проблематики переходимо до філософських реєстрів.

Література

1. А.Г. Лука Демян 50 рочний. *Великий сільсько-господарський календарь Подкарпатського общества наук на преступный рок 1944*. Ужгород, 1943. 232 с.
2. Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Руси. Ужгород, 1937. 186 с.
3. Вишневецький І. Закарпатські новелісти. Львів, 1960. 113 с.
4. Давня українська література Х–XVIII ст.: твори. Київ, 2005. 416 с.

5. Дем'ян Л. Весілля без жениха. Ужгород, 1956. 157 с.
6. Качуровський І. Генерика та архітектоніка. Київ, 2008. Кн. II. 376 с.
7. Кемень Г. Мадярсько-руські духовні взаємини. *Менишиновий обіжник. Народностна прилога*. 1943. №5. 1-16 с.
8. Кримський С. Запити філософських смислів. Київ, 2003. 238 с.
9. Літературознавча енциклопедія у двох книгах /автор-уклад. Ю.Ковалів. Київ, 2007. Т.2. 624 с.
10. Поп В. Струмки великої ріки. Ужгород, 1961. 204 с.
11. Поп В. Від народних джерел. *Дем'ян Л. Оповідання синів Карпат*. Ужгород, 1964. 197 с.
12. Поп В. Люди і доля Верховини: передмова. *Дем'ян Л. Крутогори Верховини*. Ужгород, 1984. С.3–16.
13. Потушняк Ф. Я і безконечність. Ужгород, 2005. 129 с.
14. Розвиток української радянської новели: Тези доповідей до міжвузівської наукової конференції. Ужгород, 1966. 113 с. (Лесин В., Денисюк І.)
15. Чендей І. Лука Дем'ян: післямова. *Дем'ян Л. Весілля без жениха*. Ужгород, 1956. С.153–157.

References

1. А.Н. (1943) Luka Demian 50 rochnyi [Luka Demian is 50 years old]. *Velykyi silsko-hospodarskyi kalendar Podkarpatskoho obshchestva nauk na prestupnyi rok 1944*. Uzhhorod. 232 s. [in Ukrainian].
2. Birchak V. (1937) Literaturni stremlinnia Pidkarpatskoi Rusy [Literary trends of Subcarpathian Rus]. Uzhhorod. 186 s. [in Ukrainian].
3. Vyshnevskyi I. (1960) Zakarpatski novelisty [Transcarpathian Novelists]. Lviv. 113 s. [in Ukrainian].
4. Davnia ukrainska literatura XI–XVIII st.: tvory (2005) [Ancient Ukrainian Literature 11–18th centuries: Works]. Kyiv. 416 s. [in Ukrainian].
5. Demian L. (1956) Vesillia bez zhenykha. Uzhhorod [A Wedding Without a Groom] Uzhhorod. 157 s. [in Ukrainian].
6. Kachurovskyi I. (2008) Heneryka ta arkhitektonika [Generics and Architectonics]. Kyiv. Кн. II. 376 s. [in Ukrainian].
7. Kemen H. (1943) Madiarsko-ruski dukhovni vzaiemyny [Hungarian-Ruthenian Printed Relations]. *Menshynovi obizhnyk. Narodnostna pryloha*. №5. 1–16 s. [in Ukrainian].
8. Krymskyi S. (2003) Zapyty filosofskykh smysliv [Inquiries into Philosophical Meaning]. Kyiv. 238 s. [in Ukrainian].
9. Literaturoznachna entsyklopediia u dvokh knykh [Literary Encyclopedia in Two Books] (2007) /avtor-uklad. Yu.Kovaliv. Kyiv. Т.2. 624 s. [in Ukrainian].
10. Pop V. (1961) Strumky velykoi riky [Streams of a Great River]. Uzhhorod. 204 s. [in Ukrainian].
11. Pop V. (1964) Vid narodnykh dzherel: peredmova [From Folk Sources: Preface]. *Demian L. Opovidannia synikh Karpat*. Uzhhorod. 197 s. [in Ukrainian].
12. Pop V. (1984) Liudy i dolia Verkhovyny: peredmova [People and the Fate of the Highlands: Preface]. *Demian L. Krutohory Verkhovyny*. Uzhhorod. S. 3–16 [in Ukrainian].
13. Potushniak F. (2005) Ya i bezkonechnist [I and Infinity]. Uzhhorod. 129 s. [in Ukrainian].
14. Rozvytok ukrainskoi radianskoi novely: Tezy dopovidei do mizhvuzivskoi naukovoï konferentsii (1966) [Development of the Ukrainian Soviet Short Story: Abstracts of Papers for the International Scientific Conference]. Uzhhorod. 113 s. (Lesyn V., Denysiuk I.) [in Ukrainian].
15. Chendei I. (1956) Luka Demian: pisliamova [Luka Demian: Afterword]. *Demian L. Vesillia bez zhenykha*. Uzhhorod. S.153–157 [in Ukrainian].

LUKA DEMIAN'S SHORT STORY "THE HUT"/KHATA/: GENRE AND STYLISTIC UNIQUENESS OF THE WORK

Abstract. The article examines the short story "The Hut"/Khata/ by Luka Demian (1894–1968), a well-known folklorist, public figure, founder of librarianship in Zakarpattia, writer, one of the founders of the regional school of short fiction. It is traced that the short story has the features of a parable, which are primarily expressed in the symbols introduced into the text, in the multiplicity of interpretations of the work, in its intellectuality and openness of the finale. In addition, the work has interconnections with ancient Ukrainian literature and hagiographic legends.

The content of the short story is revealed through a series of symbolic images constructed by the writer: the hut, death, the scythe, the serpent, the sun, the road, fire. The leading symbolic image of a hut is revealed in the work in what may be described as a three-dimensional way: through the axis that marks duration – the past, the present, and the future; through the vertical axis that unites earthly and sacred life; and also through the spatial axis that extends across the Verkhovyna land. This makes it possible to see a comprehensive picture of the life of the Verkhovyna native Yurko Pylyp in his relationship with ancestral memory, sacred forces, family, and contemporaries, while at the same time encouraging multiple interpretations of the work.

Employing the language of symbols, Luka Demian encoded the worldview system of the highlander in the short story "The Hut"/Khata/ and emphasized his weak attachment to reality. The main character does not hold the family together, does not order its value-semantic universe, but proves helpless in everyday life. Thus, the death he envisioned for himself and for the old family nest found in his dwelling the most innocent victim – his little daughter in the cradle. The short story presents

Yurko's world as so unbalanced that he is unable to handle the ancient symbols properly, and therefore the millennia-old signs in contact with him, reveal their negative manifestations.

However, the writer extrapolates the image-symbol of the hut to the entire Verkhovyna land, depicting the impoverishment of nature due to deforestation. Luka Demian draws a parallel between human suffering and the suffering of the land. Since the Verkhovyna people have felt themselves to be an integral part of nature for thousands of years, the destruction of forests, the decline and corrosion of the land also drain the highlanders and they feel helpless on their land, unable to even understand how to protect their mother Verkhovyna. The question: what will the future be like in the hut? – leaves the work with a new open meaning, which also gives reason to see signs of a parable in the short story.

The parabolic features, characteristic of in L. Demian's short story "The Hut"/Khata/, give the text memorability and emotional narrative, bringing the work to a new level of comprehension, where we move from social issues to philosophical registers.

Keywords: genre, parable, short story, symbol, archetype, composition, plot, storyline, structure.

© Ігнатович О., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 31.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 30.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Олександра Ігнатович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; член Національної спілки письменників України; oleksandra.ihnatoanych@uzhnu.edu.ua; <http://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

Oleksandra Ihnatovych – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; member of the National Union of Writers of Ukraine; oleksandra.ihnatoanych@uzhnu.edu.ua; <http://orcid.org/0000-0002-2845-8545>

ДИТИНСТВО ЯК МІФОЛОГІЧНИЙ ПРОСТІР РОДОВОЇ ПАМ'ЯТІ В ЛІРИЦІ ВЛАСТИ ВЛАСЕНКО

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія

Випуск 2 (54)

УДК 821.161.2-1.09 Власенко:82-97

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2\(54\).122-127](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2(54).122-127)

Кузьма О. Дитинство як міфологічний простір родової пам'яті в ліриці Власти Власенко; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. У статті досліджено феномен дитинства як міфологічного простору родової пам'яті в ліриці сучасної української поетеси Богдани Ковалюк, яка творить під псевдонімом Власти Власенко. Авторка – прикарпатська письменниця, філологиня, викладачка, громадська діячка, лауреатка премій імені Бориса Неcherди (2016) та Василя Стефаника (2023). Метою статті є розкриття художніх механізмів, за допомогою яких поетеса трансформує індивідуальний досвід дитинства в міфопоетичний простір, що відображає колективну пам'ять роду та культурні архетипи.

У процесі дослідження визначено завдання: простежити, як у поезіях Власти Власенко дитинство постає в ролі сакрального хронотопу, що зберігає пам'ять поколінь; проаналізувати образи-символи, що формують міфологічну структуру дитячих спогадів; окреслити роль фольклорно-міфологічних мотивів у конструюванні авторського міфосвіту; з'ясувати специфіку поетичного мислення, що поєднує інтимно-особистісне й культурно-історичне. Стаття спирається на міфопоетичний аналіз, методи герменевтики, психологічну інтерпретацію та культурно-історичний підхід.

Доведено, що лірика Власти Власенко відзначається глибинним зв'язком із традиціями Прикарпаття, де дитинство осмислюється як джерело духовної енергії і як простір формування ідентичності. Підкреслено роль гуцульсько-бойківського міфосвіту, символіки образів-архетипів (вода, вогонь, земля, повітря) та родинних ремінісценцій у формуванні авторського міфу про дитинство. Зроблено висновок, що лірика Власти Власенко утверджує дитинство як джерело родової сили, пам'яті, внутрішньої опори, що живить поетичну уяву та формує світогляд митця.

Зазначено, що поезія Власти Власенко характеризується новизною й самобутністю, індивідуально-авторським способом реалізації міфологічних систем, а також візіонерським типом мислення, що робить її твори вагомим внеском у сучасну українську літературу.

Ключові слова: дитинство, родова пам'ять, міфологізм, Власта Власенко, сучасна українська поезія, архетип, поетика.

Формулювання проблеми. Сучасна українська література активно звертається до теми пам'яті як ключового чинника формування культурної та національної ідентичності. У цьому контексті особливого значення набуває феномен *родової пам'яті*, що є формою колективної пам'яті й функціонує як культурологічний концепт, у межах якого індивідуальні спогади інтегруються в ширший контекст історичного досвіду спільноти, формуючи цілісний наратив про походження, цінності та культурні смисли поколінь. Виразно цей процес виявляється в дитинстві, яке постає як міфологічний простір пам'яті – первинна сфера формування уявлень про світ, де особисті переживання набувають символічного змісту та влітаються в родову й культурну традицію. Лірика сучасної поетеси Власти Власенко демонструє унікальну модель такого осмислення в збірці «Афини» (2021). Інтимні спогади дитинства авторки перетворюються на сакральний хронотоп, що відображає культурні архетипи та фольклорно-міфологічні мотиви Прикарпаття. Таким чином, актуальною науковою проблемою стає виявлення й осмислення механізмів репрезентації родової пам'яті через міфологічний простір дитинства в сучасній українській поезії на прикладі доробку Власти Власенко.

Аналіз досліджень. Збірка «Афини» – це книжка «про розуміння світу і себе в ньому, про нерозривний, а подеколи й магічний зв'язок зі своїм корінням, про емоційну чутливість, зрештою – про вміння бути» [Власенко Власта. Афини 2021, с. 2].

Дослідники творчості Власти Власенко акцентують увагу на особливому поетичному мисленні письменниці та її глибинному зв'язку з духовними кодами гуцульсько-бойківського міфосвіту, що оживають у її ліриці.

Мар'яна Савка називає Власту Власенко «карпатською поетичною мольфаркою»: «Вона створила себе як сильну мистецьку душу, поетку. Мене її тексти дуже зачіпають, бринять всередині. Це сильний голос. Власті варто змагатися за великі аудиторії – її поезія може захопити багато людей. Вона на тому рівні щирості, відкритості і до певної межі зрозумілості, що робить її універсальною і допомагає вийти за межі дрібних бульбашок» [Вірші з афинами і голос дрімби... 2021].

Аналізуючи першу поетичну книжку Власти Власенко «Згарди», літературознавець Роман Голод зауважив: «За Стефаниковою традицією, поетеса зуміла рідною, у народу підслуханою мовою розповісти про найвитонченіші людські почуття, виразити найжагучішу експресію, висловити світоглядно-філософські імперативи, передати гідні шекспірівського пера драми і трагедії сучасної людини...» [Голод 2019, с. 122]. Ця оцінка підкреслює не лише майстерність поетеси у відтворенні широкої палітри емоційних станів сучасної людини, але і її здатність органічно поєднувати індивідуальний досвід із колективними культурними кодами. Власта Власенко продовжує традицію «вслухання в музику народної мови», влітання живорозмовних гуцульсько-бойківських елементів у канву худож-

ніх текстів. Тому її вірші набувають значення і як особистісного поетичного висловлювання, і як художньої репрезентації родової пам'яті та культурної спадкоємності.

Уляна Галич у рецензії на збірку «Афини» зазначила, що ця книжка поезій «наповнена рефлексіями, спогадами, мимовільними сентиментальними порухами, зізнаннями та замовляннями. Це також – своєрідна галерея тіней тих незабутих предків, котрі надають нам ключі до розуміння і творення власної ідентичності, до формування нового, оригінального і динамічного, проте закоріненого у глибинні гештальти, простору» » [Галич 2022]. За словами самої Власти Власенко, для неї «дитинство – країна абсолютного щастя» [Вірші з афинами і голос дрімби 2021]. Таке поетичне зізнання також підкреслює значення дитячих спогадів як джерела творчої енергії, що трансформується в міфопоетичний простір родової пам'яті та стає основою формування культурної ідентичності.

Таким чином, оглянуті критичні відгуки та наукові дослідження підтверджують, що поезія Власти Власенко розгортається у площині міфологізму, органічно поєднуючи особистісне й колективне в художньому слові.

Мета статті – розкриття художніх механізмів, за допомогою яких Влада Власенко трансформує індивідуальний досвід дитинства у міфопоетичний простір, що відображає колективну пам'ять роду та культурні архетипи.

Основні завдання статті: простежити, як у поезіях Власти Власенко дитинство постає в ролі сакрального хронотопу, що зберігає пам'ять поколінь; проаналізувати образи-символи, що формують міфологічну структуру дитячих спогадів; окреслити роль фольклорно-міфологічних мотивів у конструюванні авторського міфосвіту; з'ясувати специфіку поетичного мислення авторки, що поєднує інтимно-особистісне й культурно-історичне.

Методи та методика дослідження. Стаття спирається на міфопоетичний аналіз, методи герменевтики, психологічну інтерпретацію та культурно-історичний підхід.

Виклад основного матеріалу. Уляна Галич доречно зауважила: «Витворюючи власний поетичний простір буття, Влада як візитівку пропонує читачам акварельні, злегка меланхолійні замальовки з іншого, кращого світу – світу дитинства, чистоти, теплої дитинної радості буття як подиву» [Галич 2022]. Це спостереження окреслює ключову особливість поезики Власти Власенко – її здатність перетворювати індивідуальні спогади дитинства на художньо-міфологічний хронотоп, що набуває сакрального значення та стає носієм родової пам'яті й основою формування культурної й національної ідентичності особистості.

У розділі «Фрай» зі збірки «Афини» дитинство постає як самотутній міфологічний простір, де пам'ять про родову й особисте зливається в цілісну поетичну картину. Саме поняття «фрай» – свобода, воля, простір – дає визначальну інтенцію корпусу текстів на тему роду, зв'язку поколінь та дитинства:

дитячі роки в поезіях авторки змальовані в контексті моделі вільного буття, де приватний досвід перетворено на символ духовної незалежності та внутрішньої сили. У художньому світі Власти Власенко «фрай» можна розглядати як концептуальний образ візії вільного буття дитини, яка не втратила чистоти свідомості, здатної сприймати світ як простір радості, подиву, духовної гармонії. Саме ця первісна чистота стає основою для формування ліричного міфосвіту збірки. У віршах «Сісти собі з дідом на порозі...», «Коли небо дуже бігло то падало...», «Шепніт, мамко, шепніт в перший вітер...», «Сніги сховали білі сови...», «Ловишся рибко дивишся здалеку...», «Моя теличка Краська...», «Ти пам'ятаєш ту тишу?...», «Ба? чишшш... чи спишшш?...», «Підсвічник тріс. Ви, певно, бабо, тут...» та ін. простір дитячих спогадів трансформується у символічний ландшафт, де побутові деталі – хата, стріха, кошелі, «цебер з ясенової дошки» [Влада Власенко 2021, с. 210], дзвоник на горісі, «білий хліб з повідлом» [Влада Власенко 2021, с. 214], теличка Краська, гладунець (глиняний невеличкий глечик), старий ткацький верстат, лавка тощо – набувають міфологічного забарвлення. Поетеса вибудовує поезику пам'яті, у якій дитинство стає «золотим часом» – не тільки індивідуальним, але й колективним, бо в ньому закодовані образи роду, землі, природи, що формують міфологію спільного існування.

Розуміння дитинства як універсального, міфологічного простору перегукується з юнгівською концепцією «дитини», розкритою в праці «Архетипи і колективне несвідоме» [Юнг 2023]. Психологію архетипу «дитини» мислитель пов'язував із символом потенціалу, оновлення, надії; із містком між минулим і майбутнім; із процесом індивідуації (розвитку особистості через контакт із несвідомим, пракоренем). Архетип дитини, таким чином, є втіленням ідеї цілісності, оновлення, потенціалу, духовного зростання. І в такому контексті цей архетип відкриває важливий ракурс для інтерпретації поетичного світу Власти Власенко. У її ліриці дитинство постає як простір духовного самостановлення. Спогади про «золотий час» дитячих років у збірці «Афини» функціонують як своєрідні імпульси процесу індивідуації: вони повертають людину до витоків, пракоренів, до первісної чистоти свідомості і водночас відкривають шлях до внутрішньої цілісності.

У поезії «Сніги сховали білі сови...» дитинство постає як сакральний простір, у якому побутові деталі й природні образи перетворюються на міфологічні символи родової пам'яті: «сніги сховали білі сови / під нашу стріху у садку / дрімає небо фіалкове / поклавши руку під ріку / скрипить стара кринична корба – / хтось добуває зимну ніч / сповзає з неба біла ковдра / і небо горнеться на піч / йому маленькому тривожно / бо не засунені шубри / бо там штовхаються безбожно / старі вітри як бахури / сопе макітерка різдвяно / в старій лавці на плечі / нас накриває баба Анна / удвох із небом на печі...» [Влада Власенко 2021, с. 220]. Вірш вибудовує атмосферну картину зимового обійстя в

Різдвяну пору: стріха, садок, криниця, піч, макітерка, баба Анна – все це не просто зримі образи цієї картини, але й цілісний космос дитячого досвіду: *«і не тривожно вже нікому / і тихо й небови з руки / повисипалися за комин / дітвацькі небові зірки / повідкривали крила сови – / снігами випала вода / і в білих пуп'янках зимових / засуятилась коляда...»* [Власта Власенко 2021, с. 220]. Особливо важливим є мотив неба як дитини (воно теж *«горнеться на піч»*, бо *«йому маленькому тривожно»*). Небо постає як дитина, що теж потребує захисту. Мотив баби Анни, яка накриває ліричну героїню *«удвох із небом на плечі»*, вводить архетип берегині, мудрої Старої як втілення ідеї турботи, любові та хранительки традицій роду. Дитина в поезії не самотня, адже вона вплетена в родову тканину, де старші піклуються про молодших, оберігають їх, передають їм тепло родинного затишку. У юнгівському трактуванні «дитина» – носій потенціалу майбутнього, це «початок і кінець», образ цілісності та оновлення [Юнг 2023, с. 213]. В аналізованій поезії ця цілісність виражається через злиття космосу й дому: небо горнеться на піч, стає частиною родинного простору, у якому дитина і світ – єдине ціле. Ідея цілісності у вірші також має християнську основу, що виражається у фінальній частині вірша: *«ліхтар під вікнами задзенькав / затих мороз на ланцюгу... / лиш Хтось в киптарику маленький / писав завіти на снігу...»* [Власта Власенко 2021, с. 221]. Образ *«Хтось в киптарику маленький / писав завіти на снігу»* має символічне навантаження: він нагадує про дитину-Христа, маленького Ісусика, який приходить у світ із новим законом, новим завітом, що відкриває шлях до духовного оновлення. У цьому образі поєднується локальний етнографічний колорит (киптарик як елемент гуцульського одягу) із християнською символікою народження Спасителя. Отже, у вірші концепт «дитини» розкривається через три образні ключі: перший ключ – автобіографічний (спогади авторки про Різдвяні дні, проведені в бабусі Анни); другий – космологічний (небо як дитина) та християнський (дитина Ісус в обрамленні гуцульської етностетики). Всі три рівні взаємодіють, утворюючи міфопоетичний простір, у якому дитинство є не тільки особистим спогадом, а й універсальним архетипом чистоти, духовного оновлення, цілісності. Структура поезії «Сніги сховали білі сови...» моделює внутрішній світ дитини в ритуально-фольклорному вимірі. Простір твору наповнений символікою природи (сови, сніг, вода, небо, зірки), що виконує не лише декоративну, але й глибинно міфологічну функцію, з'єднуючи всі пласти пам'яті – й індивідуальної, і родової, і колективної. Міфологічний простір дитинства розбудовується і в поезії *«Шепніт, мамко, шепніт в перший вітер»*:

*Шепніт, мамко, шепніт в перший вітер:
«Даночко, вже холодно, пора».
Я одягну ваш найліпший в світі
Светрик з лебединого пера.*

Буде просто, най вже буде просто,

*Так ми вже складний уївся світ,
Най прийшли би мої давні гості:
Пес кудлатий і нанащчин кіт...*

*...Сядемо на кроснах усі троє –
тиша тиш з осінньої яси,
тільки жук під сірою корою
зворохобит дивні голоси...*
[Власта Власенко 2021, с. 218].

Інтимні звертання «мамко», «Даночко» перетворюються на символи сакральної єдності поколінь. Атмосфера поезії будується на поєднанні простих речей – светрика з *«лебединого пера»*, їжі, звичної в селі (хліб, намащений смальцем), запаху *«снігу, вовни і борщу»*, ткацького верстату, нанащчиного кота та кудлатого пса – із образами вітру, зими, тиші. Поєднання побутового і природнього, космічного формує міфопоетичний простір, де дитинство – «золотий час» пам'яті, що зберігає простоту й прозорість світу на протигау складності дорослого життя. У тексті наявна модель родової пам'яті, що проявляється через адресованість ліричного послання матері (*«Шепніт, мамко, шепніт в перший вітер...»*) шляхом звернення до дитячих ритуалів та побутових дій, які функціонують як маркери спадкоємного досвіду. Повторюваний мотив материнського застереження *«Даночко, вже холодно, пора»* виступає не лише знайомою реплікою з дитинства, але й кодом родової опіки. Про родову опіку свідчить і *«светрик з лебединого пера»*, що символізує собою тепло, дбайливість, мамину турботу. Светрик як художній артефакт пам'яті зберігає образ родинного затишку й маминої опіки. Ольфакторні образи (*«запах снігу, вовни і борщу»*), закріплені в сенсорній пам'яті, актуалізують дитячий досвід, відчуття домашнього тепла й безпеки. Сцена з *«кроснами»* і *«старим верстатом»* поглиблює міфологічну рамку: кросна в українській традиції є уособленням долі, часу, а процес ткацтва – символом творення світу, впорядкування хаосу, продовження роду. Тому Даночка, мама й баба опиняються в сакральному просторі ткання пам'яті. Бабуся виступає як постать берегині роду, всі три жіночі образи зв'язують воєдино минуле, теперішнє і майбутнє:

*...Задимит торічне фасоліні,
буде тепло вікнам серед стін...
Здасться нам, що ми прозорі ніні,
здасться нам: ми ніжні і прості...*

*стане баба за старим верстатом,
стане ясно: то не ми, не ми...
Тільки миші будуть подавати
перші знаки мудрої зими...*

*І в садку на ланці – сам у світі
светрик з лебединого пера...
- Тихо, мамко, тихо, то лиш вітер.
- Даночко, вже холодно, пора...
[Власта Власенко 2021, с. 218 – 219].*

Побут *«ніжний і простий»* протиставляється *«складному світу»*, що підкреслює функцію дитя-

чого досвіду як втраченої утопії цілісності. Дім стає точкою відліку культурної ідентичності.

Текст побудований на прийомах спогаду та діалогу, сенсорній деталізації, мікросюжетах повсякденних дій. Вірш «Шепніт, мамко, шепніт в перший вітер» таким чином репрезентує міфологізоване дитинство як ключовий простір формування родової пам'яті, де індивідуальні спогади постають не в приватній, а в культурно-символічній площині. Твір демонструє, як побутові практики, фольклорні образи та домашня міфологія формують родову пам'ять як живу систему передачі досвіду.

Отже, родова пам'ять у поетичному дискурсі Власти Власенко постає не абстрактною категорією, а живим досвідом, що втілюється через щоденну взаємодію представників родової системи, домашні ритуали та дійства. Саме такий механізм передавання досвіду розкривається в поезії «*Сісти собі з дідом на порозі...*»: «*сісти собі з дідом на порозі, / плести собі з дідом кошелі, / добре сіно в теплих оборозі, / синьоокі в глині картоплі. / тихне хата, стріхою печена, гарбузи під соняхом скриплять, / тліє ватра, в попелі печенка, / що нам з дідом? тиша – благодать. / - Діду, де та мишка-сіроманка? / - В кірзакі старому на поді. / - Діду, де твоя маленька Данка? / - Під листком в зеленій лободі. / Данці конче дідови в коліна, / сорочина в снах і цвіркунах. / і на кроснах букове поліно, / і туман вечірній в долинах...*» [Власта Власенко 2021, с. 212].

У цьому вірші дитинство постає як тканина спільного життя, де кожен образ працює як носій родової пам'яті. Дитина входить у світ роду через спільну працю та спільний простір. Побутові предмети – кошелі, сіно, ватра – перетворюються на символи спадкоємності, а діалог між дідом та онукою вплітає в канву тексту лінію ненав'язливого домашнього виховання, теплої родинної педагогіки. Далі авторка вводить казкові мотиви про мишу-сіроманку, біленьку козу, і це дуже природньо, адже саме через казкотворчість дітям передавалися найважливіші знання, формувалися морально-етичні цінності. Дідусь як втілення архетипу мудрого Старця в аналізованій поезії є хранителем пам'яті, який не тільки навчає, але й безумовно любить:

*дідо гладить вигорілі пасма
на моєму теплому чолі,
мою гривку, сонцем золочену,
ніби там шукає свої дні...
ми їмо удвох собі печенку,
– Діду, дуй на пальчики мені...
...але от – ні сну, ні тиші в стрісі,
ні тепла, ні діда, ні лози,
тільки дзвоник на старім горісі,
мідний дзвоник з білої кози...*

[Власта Власенко 2021, с. 212–213].

У фіналі вірша відбувається різкий інтонаційно-смысловий злам: ідилія з дитячих років зникає, залишається лише дзвоник на горісі як нагадування про час, проведений із дідусем. І хоча завершальні рядки руйнують створену картину дитинства (бо вже немає «ні тепла, ні діда, ні лози»), але пам'ять про світлі й золоті часи продовжує жити.

Дитинство як простір єдності людини і природи постає в поезії «*Моя теличка Краська*», у якій Краська – не тільки домашня тварина, а й символ дитячої дружби: «*Моя теличка Краська / має пів року, / пасе солодку папку і не розуміє, / чого я така дурна / і не пасу теж. / Вона махає хвостом, головою, вухами: / - Ходи пасти! / А я ніц. / Мокра морда м'яка, як хліб, / нюхає, чи я не слаба, / але я лише сміюся / і цьогомаю її в ніс...*» [Власта Власенко 2021, с. 227].

Поетичний текст вибудовує світ, у якому дитина й теличка – обоє «*маміні діти*», однакові у своїй невинності й потребі турботи. Твір постає як інтимна сповідь дівчинки, зануреної в мікрокосм сільського буття, де всі образи – від телички Краськи до гладунця – мають сакральне значення. Це світ, який існує не за законами зовнішньої логіки, а за законами дитячого бачення й сприйняття всього суцього – глибинного, цілісного, символічно-казкового. Краська – не просто теличка, яку потрібно випасати, вона жива партнерка в бутті, із якою існує нерозривний зв'язок, що функціонує на фізіологічно-чуттєвій спорідненості (нюх, дихання, дотик) та на рівні дитячої гри: «*Найбільше Крася любить, / коли я граю у вербову скосівку, / вона лежить і дихає в теплу траву, / підпираючи її копитцем, / і з нами жаби і комарі... / Ми лежимо на пасовиску / І дивимося в зірки...*» [Власта Власенко 2021, с. 227]. Саме таке занурення в тілесне сприйняття світу формує ґрунт для емоційної пам'яті, що зберігається у підсвідомості дитини навіть після втрати вірної подружки Краськи. Момент, коли мама каже: «*Нема твєї Краськи*» стає катастрофою, переданою метафорою «*світ упав*». Це символ втрати райського дитячого простору. Дівчинка переживає екзистенційну втрату: «*Світ упав. / ...І я біжу городами світ за очі, / біжу! / Біжу! / Біжу! / Аж до самого вечора! / Аж до самого вечора... / Молочний Шлях / цілється в гладунця, / і, заляпана білим шумом, / я плачу в її солодку папку, / поки жаби і комарі, / не приносять скосівку... / І я граю, / а потім лиш тихо лежу / лицем у Красульчине небо, / дощ цебенит, цебенит, / але я знаю, що то не дощ, / то вона нюхає, чи я не слаба, / і дихає в мене, / і підпирає мене копитцем...*» [Власта Власенко 2021, с. 228–229].

У фіналі поезії відбувається відновлення контакту: попри втрату, дівчинка все ще відчуває присутність Краськи: «*вона нюхає, чи я не слаба*», «*дихає в мене*», «*підпирає мене копитцем*». Це глибоко символічний акт відродження через пам'ять, адже Краська залишилася жити в уяві дівчинки. Таким чином, вірш «*Моя теличка Краська*» – це поезія про космос дитинства з його першими втратами, але й красою гармонії світу людини й природи. Втрата Краськи є першим зіткненням зі смертю, проте в міфопоетичній системі вірша ця смерть не руйнує світ, а переводить його у вимір пам'яті. Архетип дитини в аналізованому тексті стає носієм глибинної істини про життя і смерть, любов, прощання, збереження в пам'яті.

У поезії «*Підсвічник тріс. Ви, певно, бабо, тут...*» розгортається експресивно маркований

простір, у якому дитинство постає як сакралізована міфологема родової пам'яті. Звернення до бабусі – фігури, яка в традиційному уявленні втілює собою життєву мудрість, зв'язок поколінь, духовну опіку та любов, – вибудовує міст між світом живих і світом померлих, між колективним досвідом роду та індивідуальним боєм суб'єкта ліричного висловлювання:

*Підсвічник тріс. Ви, певно, бабо, тут.
Хоч ви вже там... Я знов щось начудила?
Ревіла у кутку і не молилась...
Не спотігаю, бабко, на святу.
Мій жовтий плащик в клітку, не зима –
я обгорнулась – холодно дитині,
я так і не навчилася донині,
що «кожний сам, і ти тепер сама».
Я вже не рву в подолок зелепуг,
я вже не вмію ждати і не хочу,
на серці, бабко, бубка, а на очі
вже не сідає ваш кульбабчин пух...*
[Власенко 2021, с. 230].

Уляна Галич у рецензії на збірку «Афини» влучно зауважила: «Відкладаючи убік сучасні урбаністичні інтенції, Власенко стає найсправжнішою у поезії, найбільш автентичною, переконливою і захопливою. У її світі бабин білий киптар є найбільш надійним оберегом від космічного зла, у її світі ще й досі блукає Чугайстер із зеленою дримбою у рукаві, віщі птахи в сосніні вітають велику таємницю народження, «непрості» разом із «простими» вивершують свої канонічні маршрути під затемненими світилами. Ці образи, раз явившись, уже не покидають нашої уяви, тривожать її, бентежать» [Галич 2022].

Образ бабусі присутній в уяві ліричної героїні як голос сумління, пам'яті, тиха тінь минулого, що не відпускає. Така двоплщинність світосприйняття – характерна риса міфопоетики Власти Власенко: побутове і трансцендентне співіснують у напрузі, де кожен жест набуває ритуального змісту. Те, що підсвічник тріс, – це не просто побутовий момент, а символічний злам, маркер втрати контакту із сакральним, із родовою основою. Внутрішній світ ліричної героїні окреслюється як постдитячий, але навіть у дорослому віці вона ще не навчилася «бути самою», залишаючись у вразливості й потребі турботи від рідних. Мовна тканина вірша густо насичена діалектизмами («нефайно», «пантруйте», «не спотігаю»), що є втіленням голосу предків, слідами родової мови. Діалектизми створюють гуцульсько-бойківський колорит, а також формують голос суб'єкта як спадкоємця та носія культури предків.

Звукова організація поезії «Підсвічник тріс. Ви, певно, бабо, тут...» тяжіє до ритміки замовляння, ритуального мовлення, що підсилює його символічне навантаження. Художній простір вірша – це внутрішня кімната пам'яті, де героїня намагається впорядкувати емоційний хаос, апелює до бабці як до духовної лікарки, просить «пришити серцю латку» [Власенко 2021, с. 230]. Отже, дитинство в аналізованому творі змальоване як згадка й переживання минулого, також воно функціонує як осердя родової культури, як прапростір, у якому закладено код ідентичності. Власенко створює міфопоетичну модель, у якій дитячі роки – не просто реконструкція біографії, а жива взаємодія з родовою системою, з голосами предків. Дитинство у творах письменниці постає як сакралізований простір, у якому поєднується індивідуальна пам'ять, колективне несвідоме та родова традиція. Воно функціонує як міфологічна структура, що забезпечує внутрішню цілісність ліричного суб'єкта, відтворює духовну топографію дитячого досвіду та виявляє глибинні культурні коди, пов'язані з родинною пам'яттю.

Висновки. Отже, лірика Власти Власенко відзначається глибинним зв'язком із традиціями Прикарпаття, де дитинство осмислюється як джерело духовної енергії та як простір формування ідентичності. У формуванні авторського міфу про дитинство важливу роль відіграють гуцульсько-бойківський міфосвіт, символіка образів-архетипів (вода, вогонь, земля, повітря) та родинні ремінісценції. Поезія Власти Власенко утверджує дитинство як джерело родової сили, пам'яті, внутрішньої опори, що живить поетичну уяву та формує світогляд митця.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що лірика Власти Власенко формує самобутній поетичний міф про дитинство як про втрачений, але завжди присутній у пам'яті світ. Цей міф слугує засобом осмислення родової тяглості, внутрішнього зцілення й глибинної ідентичності, роблячи поетичну спадщину авторки унікальним простором духовного повернення до джерел, до коренів роду. Її художня мова – це мова пам'яті, завдяки якій продовжується родовий наратив.

Дитинство в поезії авторки – вічно присутня основа буття, до якої можна повертатися через спогад, емоцію, гру, мову. Воно не лише початок життя, а й глибокий смисловий горизонт, у якому перетинаються лінії біографії, культури, міфу. Саме в цьому й полягає естетична й філософська вартість лірики Власти Власенко, яка через слово формує живу тканину родової та культурної пам'яті.

Література

1. Власенко Власенко. Афини: поезія. Львів: Видавництво Старого Лева, 2021. 248 с.
2. Власенко Власенко: «Діалект сам по собі – потужна, майже первісна енергетика» *Галицький кореспондент*. 2021. 1 квітня. URL: <https://gk-press.if.ua/vlasta-vlasenko-dialekt-sam-po-sobi-potuzhna-azh-majzhe-pervisna-energetyka> (дата звернення: 23.09.2025).
3. Вірші з афинами і голос дримби: Власенко Власенко презентувала книжку поезій *Сайт видавництва Старого Лева* 2021. 22 вересня URL: <https://starylev.com.ua/news/virshi-z-afynamy-i-golosom-drymby-vlasta-vlasenko-prezentovala-knyzhku-poezii> (дата звернення: 10.09.2025).
4. Галич У. На дні карпатського океану. *Збруч*. 2021. 28 січня. URL: <https://zbruc.eu/node/110277> (дата звернення: 18.09.2025).

5. Голод Р. Дефіцитні «Згарди» (Власта Власенко. Згарди) *Слово і час*. Київ, 2019. № 8. С. 118–123.
6. Чир Н. «Я – підкорена миттю краплина тривоги...» (короткий есей про поетичну творчість Богдани Ковалюк до її 40-річного ювілею) *Народна воля*. 2011. 28 листопада. URL: <http://volya.if.ua/2011/11/ya-%E2%80%93pidkorena-myttyu-kraplyna-tryvohy/> (дата звернення: 15.09.2025)
7. Юнг К.-Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів: Видавництво «Астролябія», 2023. 608 с.

References

1. Vlasenko Vlasta (2021) Afyny: poeziia [Yafyny: poetry]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva, 248 s. [in Ukrainian].
2. Vlasta Vlasenko (2021) «Dialekt sam po sobi – potuzhna, maizhe pervisna enerhetyka» [«Dialect in itself is a powerful, almost primordial energy»] *Halytskyi korespondent*. 1 kvitnia. URL: <https://gk-press.if.ua/vlasta-vlasenko-dialekt-sam-po-sobi-potuzhna-azh-majzhe-pervisna-energetyka/> (data zvernennia: 23.09.2025) [in Ukrainian].
3. Virshi z afynamy i holos drymby: Vlasta Vlasenko prezentovala knyzhku poezii (2021) [Poems with yafins and the voice of a drimba: Vlasta Vlasenko presented a book of poems] Sait vydavnytstvo Staroho Leva. 22 veresnia URL: <https://starylev.com.ua/news/virshi-z-afynamy-i-golosom-drymby-vlasta-vlasenko-prezentovala-knyzhku-poeziy/> (data zvernennia: 10.09.2025) [in Ukrainian].
4. Halych U. (2021) Na dni karpatskoho okeanu [At the bottom of the Carpathian ocean] *Zbruch*. 28 sichnia URL: <https://zbruc.eu/node/110277> (data zvernennia: 18.09.2025) [in Ukrainian].
5. Holod R. (2019) Defitsytni «Zgardy» (Vlasta Vlasenko. Zgardy) [Deficient «Zgardy» (Vlasta Vlasenko. Zgardy)] *Slovo i chas*. Kyiv, № 8. S. 118–123. [in Ukrainian].
6. Chyr N. (2011) «Ya – pidkorena myttiu kraplyna tryvohy...» (korotkyi esei pro poetychnu tvorchist Bohdany Kovalyuk do yii 40-richnoho yuvileiu) [«I am a momentary drop of anxiety...» (a short essay on Bohdana Kovalyuk's poetic work for her 40th anniversary)] *Narodna volia*. 28 lystopada. URL: <http://volya.if.ua/2011/11/ya-%E2%80%93pidkorena-myttyu-kraplyna-tryvohy/> (data zvernennia: 15.09.2025) [in Ukrainian].
7. Yung K.-G. Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and the collective unconscious]. Lviv: Vydavnytstvo «Astroliabii», 2023. 608 s. [in Ukrainian].

CHILDHOOD AS A MYTHOLOGICAL SPACE OF ANCESTRAL MEMORY IN THE POETRY OF VLASTA VLASENKO

Abstract. The article explores the phenomenon of childhood as a mythological space of ancestral memory in the poetry of contemporary Ukrainian poet Bohdana Kovalyuk, who writes under the pseudonym Vlasta Vlasenko. The author is a writer, philologist, lecturer, and public figure from the Carpathian region, and winner of the Borys Necherda (2016) and Vasyl Stefanyk (2023) awards. The objective of this article is to elucidate the artistic mechanisms through which the poet transforms her personal childhood experiences into a mythopoetic space that reflects the collective memory of her family and cultural archetypes.

The following research objectives are proposed: firstly, to trace the depiction of childhood as a sacred chronotope that preserves the memory of generations in the poetry of Vlasta Vlasenko; secondly, to analyse the symbolic images that form the mythological structure of childhood memories; thirdly, to outline the role of folklore and mythological motifs in the construction of the author's mythological world; and fourthly, to identify the specifics of poetic thinking that combines the intimate and personal with the cultural and historical. The article is based on mythopoetic analysis, hermeneutic methods, psychological interpretation, and a cultural-historical approach.

It has been demonstrated that the lyrics of Vlasta Vlasenko are intrinsically linked with the traditions of the Carpathian region. Within this cultural context, childhood is perceived as a wellspring of spiritual energy and a crucible for the formation of identity. The role of the Hutsul-Boyko mythological world, the symbolism of archetypal images (water, fire, earth, air), and family reminiscences in the formation of the author's myth about childhood is emphasised. It has been determined that the lyrical compositions of Vlasta Vlasenko affirm the notion of childhood as a source of ancestral strength, memory, and intrinsic support that fosters poetic imagination and contributes to the shaping of the artist's worldview.

Vlasta Vlasenko's poetry is distinguished by its innovation and originality, an individual and authorial approach to the realisation of mythological systems, and a visionary type of thinking. This renders her works a significant contribution to contemporary Ukrainian literature.

Keywords: childhood, ancestral memory, mythologism, Vlasta Vlasenko, contemporary Ukrainian poetry, archetype, poetics.

© Кузьма О., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.09.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.10.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Оксана Кузьма – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; orcid.org/0000-0002-1590-1624

Oksana Kuzma – Candidate of Philology, Associate Professor of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; oksana.kuzma@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-1590-1624>

НАУКОВО-ТВОРЧИЙ ДОРОБОК ІВАНА ЯЦКАНИНА КРІЗЬ ПРИЗМУ УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКОГО ЛІТЕРАТУРНОГО ДІАЛОГУ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 821-3.09(437.6) Яцканин:821.161.2.09

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2\(54\).128-133](https://doi.org/10.24144/2663-6840/2025.2(54).128-133)

Ліхтей Т. Науково-творчий доробок Івана Яцканина крізь призму українсько-словацького літературного діалогу; кількість бібліографічних джерел – 18; мова – українська.

Анотація. У статті простежується науково-творча діяльність Івана Яцканина (нар.1950 року в Словаччині) у контексті українсько-словацьких літературних взаємин. Відомий прозаїк, перекладач, науковець і публіцист, він понад пів століття трудиться на ниві міжкультурної співпраці. В активі Івана Яцканина – монографічне видання «Діалог літератур» (2008), у якому простежує словацьку літературу на сторінках журналу «Всесвіт», зупиняється на українських перекладах словацької літератури для дітей і молоді й под.; десятки статей і рецензій, що торкаються актуальних проблем окресленого дискурсу. Вагома складова доробку Івана Яцканина – художній переклад. Найбільшу нішу тут посідають його перетлумачення зі словацької літератури. Йдеться передусім про антологію сучасного словацького оповідання «Полегшуючі обставини» (1994), антологію словацької малої прози «Таїна» (2011), вибране «Переклади» (2019) та ін., авторські видання творів Марека Вадаса («Відчайдушно гарне життя», 2011), Любоша Юріка («Рік довший ніж сторіччя», 2017), Леопольда Лаголи («Остання справа», 2022), Франтішека Швантнера («Дама», 2023) та ін., низку книжок для дітей з-під пера Рудольфа Яшика, Юліуса Балца, Станіслава Штепки.

Окрема сторінка в діяльності Івана Яцканина – творча комунікація в рамках серії «Між Карпатами і Татрами», де презентовано білінгвальні видання новел Леопольда Лаголи («Про тіло і душу», 2010), Яна Грушовського («Дві сестри», 2016), Душана Міколая («Медова баба», 2018), Петера Яроша («Чорт і лісоруб», 2024) та Івана Горвата («Людина на вулиці», 2025), що створює ширший простір для аналізу текстів саме в компаративному плані.

Науково-творчий доробок Івана Яцканина в дискурсі українсько-словацьких літературних взаємодій давно чекає на предметну розмову і ґрунтовне дослідження.

Ключові слова: Іван Яцканин, словацька література, українсько-словацькі літературні взаємини, художній переклад, компаративні студії.

Формулювання проблеми. Знаковий український письменник і публіцист зі Словаччини Іван Яцканин (нар.1950 року) є автором кількох десятків видань художньої прози, лауреатом багатьох престижних премій як у Словаччині, так і в Україні. Водночас митець понад пів століття трудиться на ниві міжкультурної комунікації. В його активі – монографія «Діалог літератур» (2008) – про українсько-словацько-чеські літературні взаємини, десятки статей і рецензій, що торкаються актуальних проблем окресленого дискурсу. Вагому нішу в доробку І. Яцканина посідають перетлумачення зі словацької, чеської, польської літератур, а також з української літератури – словацькою. Однак найбільш послідовно І. Яцканин заповнює сторінки саме в літописі українсько-словацьких літературних взаємодій. Йдеться про десятки видань перекладів зі словацької художньої літератури та низку літературознавчих праць.

Аналіз досліджень. Про внесок Івана Яцканина в розвиток міжкультурної співпраці прямо чи опосередковано писали Ю. Бача, М. Галас, Я. Джоганик, Д. Дроздовський, М. Зимомря, Р. Кухарук, І. Ліхтей, Т. Ліхтей, М. Нейметі, Д. Омелчук, М. Роман, І. Фарина, С. Федака, Й. Шелепєць та ін., однак докладного аналізу його багатого спадщини саме в контексті українсько-словацького літературного діалогу та власне перекладів зі словацької художньої літератури в їхніх статтях (переважно оглядових) і відгуках не зроблено. А між тим ідеться про

монографічне видання «Діалог літератур», вервицю літературно-критичних статей і кілька десятків книг перекладів: антології словацької малої прози «Полегшуючі обставини» (1994) й «Таїна» (2011), вибране «Переклади» (2019), перетлумачені українською твори М. Вадаса, Л. Юріка, Л. Лаголи, Й. Банаша, Ф. Швантнера та ін., видання для дітей з-під пера Ю. Балца, С. Штепки, Р. Яшика, білінгвальні видання новел Я. Грушовського, Д. Міколая, Л. Лаголи, І. Горвата, П. Яроша, оприятнених в рамках проекту «Між Карпатами і Татрами». Поза сумнівом, що науково-творчий доробок Івана Яцканина в царині українсько-словацьких літературних взаємин давно чекає на предметну розмову й системний аналіз.

Мета цієї публікації – простежити багату спадщину Івана Яцканина передусім у контексті українсько-словацької співпраці з опором на його літературознавчу й перекладацьку діяльність. Зроблене І. Яцканином саме в цьому сегменті має стати предметом ширших фахових (магістерських, дисертаційних та ін.) досліджень.

У роботі над статтею спираємося на описовий, культурно-історичний, контекстуально-інтерпретаційний і компаративний **методи дослідження**.

Виклад основного матеріалу. Як науковець і перекладач, І. Яцканин десятиліттями вписує нові сторінки в літопис українсько-словацьких літературних взаємин. Свої студії та рецензії дослідник оприлюднював передусім у наукових, літературно-мистецьких і публіцистичних виданнях Словаччи-

ни (МУК у Свиднику, кафедри славістики Університету ім. М. Бела в Банській Бистриці, в «Дуклі», «Літературному тижневику» та ін.). Актуальним проблемам окресленого дискурсу присвячено і монографію «Діалог літератур» (2008). Книжку схвально сприйняли в славістичних наукових колах. Я. Джоганик, зокрема, зауважив, що І. Яцканин «об'єктивно критично, але винятково у гармонії з власним баченням і відчуттям спостерігає за автентичністю художнього оригіналу та адекватністю його перекладу, винахідливо відкриває речі, дотепер не збагненні, не оцінені, переконує, що переклад має нести достовірне послання про інонаціональну культуру та духовність, відображати їх своєрідність, літературну специфіку та універсальні цінності» (Джоганик Я. З розвитку словацько-українських літературних зв'язків на зламі століть. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. 2009. Вип.20. С. 64). Ю.Бача в рецензії «Вагома книга на важливу тему» переконує, що автор «глибоко вникає у проблематику перекладної літератури, в теорію перекладу, а окремі студії книжки переростають в розділи солідної наукової розмови» (Дукля. 2009. № 1. С.91). У статті «Слово про Івана Яцканина» внесок пражського дослідника в розвиток міжкультурних контактів гідно оцінив і патріарх словацької україністики М.Роман (Дукля. 2010. № 5. С.85), а Т. Ліхтей в рецензії на згадане видання висловлює сподівання, що «запропонований Іваном Яцканином „Діалог літератур“ переросте в полілог, у мистецьке багатоголосся, яке неабияк збагатить культурну спільноту по обидва боки кордону» [Ліхтей 2010, с.147].

Особливо цінними в контексті українсько-словацьких літературних взаємин є розвідки про словацьку літературу на сторінках «Всесвіту», студії про українські перетлумачення словацької літератури для дітей, проблеми поетичного перекладу (на прикладі перетлумаченого В. Стусом вірша М. Валека «Історія трави» та ін.).

Справді, журналові «Всесвіт» належить виняткова роль у популяризації словакістики в Україні. Беручи відлік від 1959 року, І.Яцканин крок за кроком відслідковує процес ознайомлення українського читача з найвизначнішими надбаннями словацької літератури. Пражський дослідник віддає належне як авторам оригіналів, їх творам, так і перекладачам, завдяки яким словацька поезія чи проза зазвучали солов'їною. Йдеться про Г.Кочура, Д. Андрухіву, О. Микитенку, Д. Павличку та ін.

Відродно, що Іван Яцканин не оминув творчість визначного словацького поета Мілана Руфуса. Він докладно проаналізував його ліричну медитацію «Hľadanie obrazu» в перетлумаченні Миколи Рябчука («Пошуки образу») та Віталія Конопельця («Шукання образу»). Попри те, що М. Рябчук вільно повівся з формотворчими особливостями вірша (частково порушив ритм, проігнорував риму), які сумлінно відтворив В. Конопелець, І. Яцканин переконаний, що все-таки «ближче духу оригіналу дотримався М. Рябчук, а це при перекладі поетичного тексту головне» [Яцканин 2008, с. 64].

Не одне покоління сучасних читачів та тлумачів захоплюється лірикою Мирослава Валека. Евриста І.Яцканина зацікавив передусім переклад Валекової «Історії трави», здійснений Василем Стусом десь у 60-ті роки. І. Яцканин намагається відслідкувати процес зацікавлення доробком Валека з боку українського поета, проаналізувати, наскільки гармонійно В. Стус відтворив ідейно-образну систему оригіналу. «Організації першотвору та його оцінці підпорядкований творчий підхід при здійсненні перекладу, – пише І.Яцканин, – щоб переклад як певна система естетичних вартостей жив в українській літературі своїм власним життям» [Яцканин 2008, с. 74]. Цінним для пражського дослідника було, зокрема, й те, що переклад зі Стусового архіву містить сліди доопрацювань, а це, як відомо, є додатковим джерелом пізнання процесу перекладу.

Як талановитий інтерпретатор творів словацької літератури для дітей та молоді Іван Яцканин добре розуміє, наскільки важливо в добу глобалізації, комп'ютеризації, панування ІІІ заохочувати малечу до читання саме якісних книжкових текстів. В окремій розвідці літератор намагається простежити те найкраще, що словацька література та фольклор запропонували малим українським читачам. Дослідник, до прикладу, розглядає повість Людо Ондрейова «Опришкове дитинство», яку мистецьки перетлумачив Григорій Кочур. «Ідеться про переклад з-під пера справжнього майстра художнього перекладу, – констатує І. Яцканин. – Григорій Кочур (...) відчуває вагу слова, а відтак шалючі терезів між першотвором і перекладом, так би мовити, грають, урівноважуються» [Яцканин 2008, с.111–112]. Сказане літератор підсилює конкретними прикладами з текстів оригіналу та перекладу. Згадує Іван Яцканин й інших тлумачів творів Л.Ондрейова. Так, Ф. Ковачу (переклав «Оповідання з гір») дорікає відірваністю від стилю, творчої манери словацького письменника, недотриманням поетики, здебільшого через «рабський» підхід до тексту першотвору [Яцканин 2008, с.112].

Аналізує І. Яцканин і українські переклади доробку Рудо Моріца, виконані Семеном Паньком. Пражський дослідник наводить низку прикладів, коли перекладач ігнорує соковиті метафори, персоналіфікацію (улюблений прийом словацького прозаїка), що нейтралізує, розмиває смислове наповнення художнього тексту, або й узагалі пропускає цілі речення. Наголошує І. Яцканин і на інших невідповідностях в українських перетлумаченнях словацької літератури для дітей з-під пера Г. Пашко, М. Русанівської та ін. Позаяк в Україні вийшли десятки видань словацької літератури для дітей та молоді, ця сторінка в українсько-словацькому дискурсі, переконаний Іван Яцканин, давно чекає на сумлінного дослідника.

У вервиці статей і рецензій на знакові видання, що презентують плоди духовно-інтелектуальної співпраці двох сусідніх народів, І. Яцканин зупиняється на аналізі доробку відомих постатей – безпосередніх учасників науково-творчих взаємодій. Так, у студії «Знавець міжкультурних відносин» пражський

вещь простежує багату літературознавчу та архівну спадщину Михайла Мольнара, акцентує, зокрема, на його монографіях «Тарас Шевченко у чехів та словаків», «Словаки і українці», на низці наукових збірників, підготовлених та упорядкованих цим подвижником словацької україністики. І. Яцканін переконаний, що з плином часу зроблене М. Мольнаром тільки прибирає у вазі й дає безліч імпульсів для нових досліджень у цій царині (Дукля. 2011. № 1. С. 52 – 55). Кілька статей присвятив І. Яцканін перекладацькому доробку Д.Павличка. В студії «Помер посеред битви» прашівський літератор узагальнив зроблене визначним українським поетом у контексті українсько-словацького діалогу, згадавши сотні Павличкових перетлумачень зі словацької поезії, видання «Світовий сонет», «Антологію словацької поезії ХХ століття» та інші ініціативи [Яцканін 2023].

Кілька статей та рецензій І. Яцканін присвятив перекладацькій спадщині Віталія Конопельця, який подарував українським читачам окремі книжкові видання вибраного з доробку знакових словацьких поетів Івана Краска, Яна Смерка, Мілана Руфуса, Йозефа Лайкерта, збірку словацької інтимної лірики «Я тебе дуже любив...» та ін. У статті «Поезія – його сповідь» прашівський дослідник приходить до висновку, що коли один обдарований поет перекладає іншого, то про «т. зв. дослівно точний переклад не може бути й мови. Це буде дуже спрощений погляд на процес перекладу взагалі (...). Поезія не підлягає розумовій презентації, її можна тільки відчувати. А відчувати, як твердить В.Конопелець, деколи означає більше, ніж знати» [Яцканін 2003, с.57].

Над мистецьким феноменом Й. Лайкерта І. Яцканін розмірковує, серед іншого, і в студії «Неповторність Йозефа Лайкерта», аналізуючи три книжкові видання українських перекладів його поезії: «Вечоріння» в перетлумаченні Віталія Конопельця, «Недовговічність» в інтерпретації Іллі Галайди та «Дотики душі» в творчому осмисленні Василя Густі. Прашівський літератор приходить до висновку, що «Й. Лайкерт своєю поезією розбудив у свідомості читача досвід, і читач сам дивується, звідки поет те чи інше про нього знає. Завдяки якісним перекладам український шанувальник художнього слова має змогу відчувати тони і кольори сучасної словацької поезії» [Яцканін 2021, с.80].

Не оминув увагою І. Яцканін і монографію Тетяни Ліхтей «Слов'янська планида» про словацьку поезію ХІХ – ХХ століть у дискурсі українсько-словацьких літературних взаємин, зауваживши, що «*nie je to len letný pohľad, ale autorka sa vybrala cestou rozboru, porovnáva tvorivé postupy jednotlivých prekladateľov, ich straty a nálezy. Zovšeobecňujúc T.Lichtejova konštatuje, že rozbor ukrajinských prekladov z tvorby desiatich slovenských básnikov 19. až 20. storočia poskytuje možnosť sledovať nielen proces a spôsoby chápania a šírenia ich tvorby v ukrajinskom prostredí, ale vedie aj k poznaniu, aké požiadavky sa kládli na preklad básnických diel v rôznych vývojových etapách ukrajinsko-slovenských literárnych vzťahov*» [Jackanin 2011, s.15].

Знаковим в українсько-словацькому літературному діалозі є проєкт «Між Карпатами і Татрами». Вервицю відгуків І.Яцканіна на збірники серії знаходимо на сторінках прашівських видань «Дукля» та «Нове життя», братиславського «Літературного тижневика». На відміну від окремих скептиків, які не вірили в перспективу цього перекладацького почину, Іван Яцканін уже після появи перших видань серії зробив пророчу прогностичну візію щодо її успішного майбутнього, підтримуючи власним авторитетним словом чи не кожен випуск проєкту [Jackanin 2016].

На окрему розмову заслуговує діяльність І.Яцканіна у вимірі художнього перекладу. Митець, як уже наголошувалося, найчастіше перетлумачував саме зі словацької літератури. В його активі – як окремі книжкові видання, так і журнальні публікації. Знаковими в цьому контексті є дві антології словацької малої прози «Полегшуючі обставини» (1994) й «Таїна» (2011) та збірка «Переклади» (2019). Чи не найбільше визнання здобула саме «Таїна», яка містить оповідання та новели 24-ох яскравих представників словацької прози ХХ – початку ХХІ століть – від класика Йозефа Цігера Гронського до сучасника Марека Вадаса. Стосовно текстового наповнення видання, то укладач і перекладач І.Яцканін у передмові до нього висловився так: «*Літературна критика інколи розлого розмірковує над тим, що можна очікувати від антологій. Вона насторожена, бо ж не все до них може ввійти: вибір творів – справа суб'єктивна. Така небезпека завжди існує, але не в тому основна їхня мета, як і цієї нашої антології перекладів малої прози словаків, – це ще одна спроба посередництвом художнього слова підняти завісу для кращого взаємопізнання літератур і народів-сусідів*» (с.9).

Одразу наголосимо, що І.Яцканін, попри пересторогу, зупинився на гідних репрезентантах словацької літератури, вдалим є і вибір творів, а їх переклад давно чекає на фахову оцінку. Водночас, окремі схвальні відгуки з боку відомих літераторів «Таїна» вже здобула. Так, літературознавець М.Роман наголошує, що широкий діапазон авторів (від Й. Цігера Гронського, народженого 1896 року, до М. Вадаса, рік народження 1971-ий) вимагав від Яцканіна не лише знання реалій, але й розуміння психології, способу мислення героїв з урахуванням мовних та інших змін, що сталися у словацькому суспільстві впродовж останніх ста років. «*Все сказане мав на увазі й перекладач, і з завданням своїм він, як на мене, справився краще, ніж вдало*» [Роман 2011, с.92]. Вторує М.Романові й Т.Ліхтей, яка наводить низку проблемних для перетлумачення уривків з оригіналів та, відповідно, їх інтерпретацію українською й підсумовує: «*Зрозуміло, що непрості ситуації чатували на перекладача на кожному кроці й він гідно з них виходив*» [Ліхтей 2012, с.199].

Закономірно, що твори окремих, презентованих у «Таїні», словацьких письменників згодом так заповнили увагу перекладача, що він повертався до їхнього доробку знову й знову. Серед таких, до прикладу, наш сучасник М.Вадас: у 2011

році взріла світ книжка його оповідань «Відчайдушно гарне життя». В передмові «Відпустити поводи фантазії» І. Яцканин зауважує, що вимисел у прозі М. Вадаса є «ядром його художнього світу (...). Щоправда, фантазія тут не самотня – до неї долучаються витвори підсвідомості, які не лише нагадують сюрреалістичні дії – вони саме ними і є. Доходить до того, що прозаїк створює майже кафкієвську атмосферу буття...» (с. 7). У рецензії на збірку оповідок М. Вадаса письменник С. Федака приходить до висновку, що «автор, здається,десь заздрить своїм персонажам. Їх не назвеш людьми успішними, але вони однозначно щасливі, бо вміють задовольнятися тим, що мають, насолоджуватися кожною миттю; відповідно, і читач переживає катарсис. Більшість героїв – оглядачі чи навіть підглядачі. Їхніми очима підглядаємо і ми...» (Федака С. Мандрі углиб себе. Дукля. 2011. № 6. С. 75).

Так, підглядаючи за химерними персонажами М. Вадаса, І. Яцканин спромігся відтворити всі елементи цієї своєрідної захоплюючої авантюри. А вслід за І. Яцканином і ми, читачі, підглядаємо, наприклад, за переляканим онуком, який, попри надзвичайну любов до бабусі, побоювся поцілувати вмираючу, а відтак почуття провини загострює тяжку психічну хворобу («Епілепсія»); за чоловіком, тіло якого поступово відмирає, і при цьому він усе знає про свій страшний діагноз («Каліка») та ін.

Підготовлені І. Яцканином антології дали поштовх і появі окремої книжки новел визначного словацького прозаїка Ф. Швантнера «Дама» (2023). «У своїх творах, – пише М. Роман, – Ф. Швантнер розв'язує, конфронтує вічну езистенційну проблему – життя і смерті – на фоні тогочасних реалій, зобразивши поведінку людей різних етнічних, соціальних груп, політичних переконань у ході подій Другої світової (...)». Читаючи ці твори, я весь час був думками з мільйонами українців, яких російський агресор вигнав зі своїх осель...» (Роман М. Франтішек Швантнер українською мовою. Дукля. 2023. № 5. С. 84). Актуальність видання творів Ф. Швантнера та якісний рівень українських перекладів засвідчили також літератори Т. Ліхтей, Д. Омельчук, П. Ходанич, С. Федака та ін.

Відголоски воєнного лихоліття, життєві колізії драматичних перипетій Другої світової знаходимо й у текстах словацького прозаїка та драматурга Лєопольда Лаголи. Вибране «Остання справа» (2022) презентує тринадцять оповідань митця. В післямові Іван Яцканин зауважує, що Л. Лагола у творчості спирався на власний досвід прожитого й пережитого, адже свого часу пройшов пекло концтабору, війни. Однак не піддався диктату ідеї-фікс чехословацьких комуністів щодо побудови «нового суспільства» і творення «нової людини». Події, зображені в більшості текстів, суголосні з нашим зболенним

сьогоденням. Відрадно, що, поруч із відомими вченими (М. Роман, С. Федака...), до творчості Л. Лаголи приглядаються й молоді науковці-словакісти зі Львівського та Ужгородського університетів.

Знайшли своїх поціновувачів в Україні й інші твори сучасних словацьких прозаїків – романи Й. Банаша «Зона натхнення», Л. Юріка «Смерть міністра» та «Рік довший ніж сторіччя», що засвідчують рецензії та відгуки в українській періодиці, статті в фахових виданнях (А. Амір, І. Ліхтей, Р. Кухарук, С. Федака та ін.).

Відрадно, що не оминув увагою І. Яцканин і словацьку прозу для дітей та юнацтва. Завдяки небайдужому пряшівцю українська малеча має змогу насолоджуватися книжками Ю. Балца («Гороб'ячий король»), С. Штепки («Ластівчані казки»), Р. Яшика («Попеляста ворона»). «Услід за словацькими прозаїками, – пише Т. Ліхтей, – І. Яцканин зумів розшифрувати код дитячого дивосвіту. Твори читаються легко, сприймаються і засвоюються без особливих зусиль, хоча й зрозуміло, що за цією умовною легкістю – відповідальна, копітка праця» [Ліхтей 2012, с. 199]. Високо оцінили Яцканинові переклади творів словацької літератури для дітей та молоді О. Талабірчук, С. Федака, О. Гаврош та ін.

Окрема сторінка в перекладацькому доробку І. Яцканина – його переклади на сторінках білінгвальної літературно-мистецької серії «Між Карпатами і Татрами». Йдеться про оповідання Л. Лаголи «Про тіло і душу» (вип.12), новелу Я. Грушовського «Дві сестри» (вип.24), оповідання Д. Міколая «Медова баба» (вип.29), реалістичну казку П. Яроша «Чорт і лісоруб» (вип.40) та новелу І. Горвата «Людина на вулиці» (вип.43). Дзеркальне подання текстів оригіналу й перекладу дає простір для ширших компаративних досліджень. Хоча рефлексій на визначену тему не бракує і нині, адже цей доробок І. Яцканина позитивно оцінено як у середовищі науково-творчої інтелігенції, так і читачкої аудиторії загалом (відгуки М. Зимомрі, М. Романа, Й. Шеллепця, С. Федаки, М. Нейметі, М. Галас, І. Фарини, студентів філологічного факультету Ужгородського національного університету), все ж докладний аналіз напрацювань обдарованого пряшівця в цьому сегменті тільки додасть ваги всьому зробленому задля піднесення обох літератур.

Висновки. Відомий український письменник і публіцист зі Словаччини Іван Яцканин яскраво прописався в українсько-словацькому літературному дискурсі. Його літературно-критичний доробок давно потребує системного осмислення, а все зроблене митцем у царині художнього перекладу чекає на глибокого, вдумливого інтерпретатора. Тішить, що І. Яцканин у творчій дорозі, а отже, не за горами поява нових якісних видань словацької прози в українських перетлумаченнях та евристичних літературознавчих розвідок.

Література

1. Ліхтей Т. Діалог літератур. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. 2010. Вип.23. С.146 – 147. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/13633> (дата звернення 12.10.2025).

2. Ліхтей Т. Літературні взаємодії в поліетнічному просторі Закарпаття і Пряшівщини: інтерв'ю з науково-творчою елітою. Ужгород: Видавництво «РІК-У», 2025. 136 с. (Серія «Між Карпатами і Татрами»). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/handle/lib/77434> (дата звернення 12.10.2025)
3. Ліхтей Т. Мальовничий світ Кисуць. *Дукля*. 2021. № 2. С. 91. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/56003> (дата звернення 12.10.2025)
4. Ліхтей Т. Проза Франтішка Швантнера прийшла до українського читача. *Дукля*. 2023. № 3. С. 86–87. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/55664> (дата звернення 12.10.2025)
5. Ліхтей Т. Словацька проза в перекладі Івана Яцканина. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2012. Вип. 27. С. 197–199. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/3761> (дата звернення 12.10.2025)
6. Ліхтей Т. Харизматичний та багатогранний: Іванові Яцканину – 70. *Новини Закарпаття*. 2020. 29 серпня. С. 7. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/handle/lib/78411> (дата звернення 15.10.2025)
7. Нейметі М. Медова жінка на бджолиному цвинтарі. *Дукля*. 2018. № 5. С. 89–91.
8. Роман М. Леопольд Лагола українською мовою. *Дукля*. 2023. № 1. С. 80–81.
9. Роман М. Петер Ярош українською мовою. *Дукля*. 2024. № 2. С. 95–96.
10. Роман М. Тайна перекладацької майстерності Івана Яцканина. *Дукля*. 2011. № 4. С. 90–92.
11. Шелепеч Й. Ян Грушовський українською мовою. *Дукля*. 2018. № 4. С. 90–91.
12. Яцканин І. Діалог літератур. Пряшів: Спілка українських письменників Словащини, 2008. 134 с.
13. Яцканин І. Неповторність Йозефа Лайкерта. *Дукля*. 2021. № 4. С. 76–80.
14. Яцканин І. Поезія – його сповідь. *Дукля*. 2003. № 1. С. 56–57.
15. Яцканин І. Помер посеред битви. *Дукля*. 2023. № 2. С. 68.
16. Jackanin I. Čoraz menej bielych miest. *Literárny dvojtyždenník*. 2011. 19. októbra. S. 15.
17. Jackanin I. E.B. Lukáč v ukrajinčine. *Literárny týždenník*. 2013. 10. apríla. S. 14.
18. Jackanin I. Literárne mosty. *Literárny týždenník*. 2016. 18. mája. S. 15.

References

1. Likhtei T. (2010) Dialoh literatur [Dialogue of Literatures]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seria: Filolohiia*. Vyp. 23. S. 146 – 147. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/13633> (data zvernennia 12.10.2025) [in Ukrainian].
2. Likhtei T. (2025) Literaturni vzaiemodii v polietnichnomu prostori Zakarpattia i Priashivshchyny: interv'iu z naukovo-tvorchoiu elitoiu [Literary interactions in the multiethnic space of Transcarpathia and Prešov region: interviews with the scientific and creative elite]. Uzhhorod: Vydavnytstvo «RIK-U». 136 s. (Seria «Mizh Karpatamy i Tatramy»). URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/handle/lib/77434> (data zvernennia 12.10.2025) [in Ukrainian].
3. Likhtei T. (2021) Malovnychiy svit Kysuts [The picturesque world of Kysuts]. *Duklia*. № 2. S. 91. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/56003> (data zvernennia 12.10.2025) [in Ukrainian].
4. Likhtei T. (2023) Proza Frantishka Shvantnera pryishla do ukrainskoho chytacha [František Švantner's prose has reached Ukrainian readers]. *Duklia*. № 3. S. 86–87. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/55664> (data zvernennia 12.10.2025) [in Ukrainian].
5. Likhtei T. (2012) Slovatska proza v perekladi Ivana Yatskanyna [Slovak prose translated by Ivan Jackanin]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seria: Filolohiia*. Vyp. 27. S. 197–199. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/3761> (data zvernennia 12.10.2025) [in Ukrainian].
6. Likhtei T. (2020) Kharyzmatychnyi ta bahatohrannyi: Ivanovi Yatskanynu – 70 [Charismatic and multifaceted: Ivan Yatskanyn – 70]. *Novyny Zakarpattia*. 29 serpnia. S. 7 [in Ukrainian].
7. Neimeti M. (2018) Medova zhinka na bdzholynomu tsyntyari [Honey woman in the bee cemetery]. *Duklia*. № 5. S. 89–91 [in Ukrainian].
8. Roman M. (2023) Leopold Lahola ukrainskoiu movoiu [Leopold Lahola in Ukrainian]. *Duklia*. № 1. S. 80–81 [in Ukrainian].
9. Roman M. (2024) Peter Yarosh ukrainskoiu movoiu [Peter Yarosh in Ukrainian]. *Duklia*. № 2. S. 95–96 [in Ukrainian].
10. Roman M. (2011) Taina perekladatskoi maisternosti Ivana Yatskanyna [The secret of Ivan Yatskanyn's translation skills]. *Duklia*. № 4. S. 90–92 [in Ukrainian].
11. Shelepets Y. (2018) Yan Hrushovskyi ukrainskoiu movoiu [Jan Hrushovsky in Ukrainian]. *Duklia*. № 4. S. 90–91 [in Ukrainian].
12. Yatskanyn I. (2008) Dialoh literatur [Dialogue of Literatures]. Priashiv: Spilka ukrainskykh pysmennykiv Slovacchyny. 134 s. [in Ukrainian].
13. Yatskanyn I. (2021) Nepovtornist Yozefa Laikerta [The uniqueness of Josef Likert]. *Duklia*. № 4. S. 76–80 [in Ukrainian].
14. Yatskanyn I. (2003) Poeziia – yoho spovid [Poetry is his confession]. *Duklia*. № 1. S. 56–57 [in Ukrainian].
15. Yatskanyn I. (2023) Pomer posered byty [Died in the middle of battle]. *Duklia*. № 2. S. 68 [in Ukrainian].
16. Jackanin I. (2011) Čoraz menej bielych miest [Fewer and fewer white spaces]. *Literárny dvojtyždenník*. 19. októbra. S. 15 [in Slovak].

17. Jackanin I. (2013) E.B. Lukáč v ukrajinčine [E.B. Lukáč in Ukrainian]. *Literárny týždenník*. 10. apríla. S. 14 [in Slovak].
18. Jackanin I. (2016) Literárne mosty [Literary bridges]. *Literárny týždenník*. 18. mája. S. 15 [in Slovak].

SCIENTIFIC AND CREATIVE WORK OF IVAN YATSKANYN THROUGH THE PRISM OF UKRAINIAN-SLOVAK LITERARY DIALOGUE

Abstract. The article traces the scientific and creative activity by Ivan Yatskanyn (born in 1950 in Slovakia) in the context of Ukrainian-Slovak literary relations. A well-known prose writer, translator, scholar and publicist, he has been working in the field of intercultural cooperation for over half a century. Ivan Yatskanyn has published the monographic publication “Dialogue of Literatures” (2008), in which he traces Slovak literature on the pages of the magazine “Vsesvit”, focuses on Ukrainian translations of the Slovak literature for children and youth, etc.; dozens of articles and reviews that touch on the current problems of the outlined discourse. A significant component of Ivan Yatskanyn’s work is literary translation. The largest niche here is occupied by his reinterpretations from Slovak literature. These include, first of all, the anthology of modern Slovak short stories «Extenuating Circumstances» (1994), the anthology of Slovak short prose «The Secret» (2011), the selection «Translations» (2019), etc., author’s editions of works by Marek Vadas («A Desperately Beautiful Life», 2011), Liubosh Iurik («A Year Longer Than a Century», 2017), Leopold Lahola («The Last Affair», 2022), Frantishek Shvantner («The Lady», 2023), etc., a series of books for children by Rudolf Iashík, Iulius Balc, Stanislav Shtepka. A separate page in Ivan Yatskanyn’s work is the creative communication within the framework of the series «Between the Carpathians and the Tatra», which presents bilingual editions of Leopold Laholy’s short stories («On the Body and the Soul», 2010), Ian Hrushovsky (Two Sisters, 2016), Dushan Mikolai (Honey Woman, 2018), Peter Iarosh (The Devil and the Woodcutter, 2024) and Ivan Horvat (Man on the Street, 2025), which creates a wider space for analyzing texts in a comparative sense.

The scientific and creative achievements of Ivan Yatskanyn in the discourse of Ukrainian-Slovak literary interactions have long been waiting for a substantive conversation and thorough research.

Keywords: Ivan Yatskanyn, Slovak literature, Ukrainian-Slovak literary relations, literary translation, comparative studies.

© Ліхтей Т., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Тетяна Ліхтей – кандидат філологічних наук, доцент кафедри словацької філології Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; tetiana.likhtej@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6612-5733>

Tetiana Likhtei – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slovak Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; tetiana.likhtej@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-6612-5733>

Надія СЕНЬОВСЬКА
Тетяна СКУРАТКО

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ВІЙНИ: ТЕМАТИЧНІ Й ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2(54)

УДК 821.161.2'06.09:355.4(470:477)»2014/...»

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2.\(54\).134-141](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2.(54).134-141)

Сеньовська Н., Скуратко Т. Сучасна українська література війни: тематичні й художні особливості; кількість бібліографічних джерел – 22; мова українська.

Анотація. У статті проаналізовано сучасну українську літературу війни як комплекс художньо-документальних текстів, що виникають в умовах збройної агресії росії проти України, репрезентують досвід життя на тлі катастрофи й формуються у реальному часі, характеризуючись оновленим тематичним, стильовим, філософським й ідеологічним спрямуванням. Авторки пропонують власну періодизацію хронологічних і жанрових параметрів сучасної української літератури про війну, складові якої (етапи) характеризуються певними тематичними та емоційно-виражальними особливостями. Перший етап (2014–2017 рр.) репрезентує фіксацію *факту війни*. Переважають тексти, зосереджені на подіях Революції Гідності, анексії Криму, початку бойових дій на Сході (трагедія Іловайська, подвиги кіборгів), АТО. Другий етап (2018–2021 рр.) транслює *художньо-рефлексивне осмислення війни*. З'являються форми великої прози та поетичні збірки, що розкривають тему війни через призму особистих і родинних драм, внутрішніх трансформацій героїв, соціальних зламів. Третій етап (2022 – до цього часу) фіксує *лавиноподібне збільшення кількості текстів про війну*. *Словесне мистецтво* перетворюється у засіб документування, фіксації, терапії та пам'яті. Вказано, що хронологічні межі не закриті (адже російсько-українська війна ще триває) і можуть бути дискутовані.

У роботі також описано широкий тематичний спектр сучасної української літератури війни (сюжети, пов'язані з безпосередньою участю героїв у бойових діях, документуванням повсякденного життя військовослужбовців, осмисленням персонажами досвіду найрізноманітніших змін і втрат, психологічною трансформацією особистості, гострим емоційним проживанням сьогодення, наполегливою новою за змістом і сенсами діяльністю, збереженням пам'яті про Захисників). Окремо виділено пам'ятувальні та меморіальні тексти.

Ключові слова: сучасна українська література війни, періодизація літератури війни, тематика й проблематика літератури війни, пам'ятувальні тексти, меморіальні тексти.

Формулювання проблеми. Мистецтво слова зазвичай було ефективним чинником формування суспільної єдності. Творці й популяризатори художньої літератури у найскладніші моменти національного буття в яскравих образах втілювали дух народу, його прагнення до справедливості, свободи – особистісної, суспільної, громадянської, духовної. Україна сьогодні виборює саме право на існування у фізичній та ментальній площині, боротьба йде «і мечем, і пером»: «Хай віри зводяться дерева – / Поет на прою іде з пером!» [Драч 2010, с. 98]. Література не може безпосередньо стримати ворога, але вона, безперечно, має велику ментальну силу. Саме тому росіяни нищать нашу культурну спадщину (спалені на тимчасово окупованих територіях книги українських класиків; розстріляний рашистами пам'ятник Тарасові Шевченку в селищі Бородянка, що на Київщині; влучання ракетою у Національний літературно-меморіальний музей Григорія Сковороди тощо).

Уже понад одинадцять років (від 2014-го) українці виборюють свою свободу зі зброєю в руках, паралельно витворюючи «мистецтво війни». Художні тексти, особливо ті, які творяться буквально на лінії фронту, фіксують війну як свідчення, сприяють формуванню та усвідомленню ціннісних орієнтирів, допомагають подолати колективну травму війни, вчать не бути духовними сліпцями.

Сучасна українська література війни може бути визначена як комплекс художньо-документальних текстів, що виникають в умовах збройної

агресії росії проти України, репрезентують досвід життя на тлі катастрофи й формуються у реальному часі. Вони не лише тематично нові, а, передусім, екзистенційно необхідні, адже фіксують граничні стани людського буття: життя і смерть, вірність і зраду, відданість і продажність, сміливість і боягузтво, біль втрати і цінність збереженого, нікчемність колаборанства й силу спротиву, гіркоту розчарування і віру в перемогу. Література війни характеризується високим рівнем психологізму, новою якістю документалізму, щирістю інтимної інтонації, граничною оголеністю мовлення, яскравою емоційністю, різними варіантами рефлексії, правдивою реалістичністю (навіть у казках та фантастиці, наприклад, твори Дари Корній, Сергія Тимофійка тощо). Вона твориться «в режимі реального часу».

Необхідно зазначити, що авторами текстів часто є не професійні літератори, письменники, журналісти, а самі військові й ветерани та члени їхніх родин, волонтери, парамедики, капелани, ВПО, які, витворюючи нове словесне мистецтво, трансформують особистий досвід на елемент спільної пам'яті. Прикладом є твори Станіслава Асєєва, Гліба Бабіча, Саші Буля, Павла Вишебаби, Людмили Горової, Руслана Горового, Бориса Гуменюка, Артура Дроня, Сергія Жадана, Єлизавети Жарікової, Віталія Запеки, Валерії Карпиленко, Максима Кривцова, Марка Лівіна, Андрія Любки, Петра Маги, Юрія Матевощука, Михайла Микуся, Євгенії Подобної, Олександра Положинського, Валерія

Пузіка, Юрія Руфа, Олени Стяжкіної, Сергія Тимофійка, Михайла Ухмана, Артема Чеха, Ярини Чорногуз тощо. Їхні тексти репрезентують нову етичну відповідальність письменства, яке не має права на фальш чи патетику. Прикро, що багато талановитих українських митців-воїнів стають відомими лише після їхньої героїчної загибелі (Гліб Бабіч, Максим Кривцов, Михайло Микусь, Юрій Руф тощо). Саме тому одним із новітніх громадянських обов'язків цивільних українців в тилу та за кордоном є популяризація творчості митців-воїнів та загалом нашої сучасної літератури про війну.

Аналіз досліджень. Тематично-художнє оновлення української літератури ХХІ століття безпосередньо пов'язане з Революцією Гідності та початком російсько-української війни у 2014 р, а в умовах повномасштабного вторгнення росії в Україну з 2022 року вона зазнала ще глибших трансформацій, обумовлених потребою відображення екзистенційного досвіду нашої нації. Війна стала не лише історичним, а й культурним потрясінням, яке вивело проблему національного самоусвідомлення, гідності та втрати на передній план художнього осмислення. Література сьогодення дедалі активніше фіксує емоційний, моральний та духовний досвід як цивільних, так і військових, ставши важливим чинником формування історичної пам'яті, національної ідентичності й патріотичної свідомості.

У контексті популяризації та дослідження сучасної української літератури війни доцільно назвати низку антологій та інших збірників, у яких зібрані не лише тексти, але й пропонується певне теоретико-філософське осмислення їхнього значення для нашої культури та національного самовизначення:

1. «Війна 2022: щоденники, есеї, поезія» [Антологія 2022]. У ній зібрано фрагменти щоденників, есеїв та вірші українських письменників про сучасну російсько-українську війну.

2. Антологія військових письменників «Голоси» [Антологія 2023], упорядницею якої є Т. Пилипець, котра зауважує: «Цим збірником ми літопишемо історію нашого творчого буття на Форумі військових письменників і твори, які натхненні, зокрема, його атмосферою... Наш альманах – це ще одна спроба вмістити весь огром вдячності та поваги до Захисників і Захисниць...» [Антологія 2023, с. 4]. Символічною до цього альманаху є і передмова львівської письменниці, мами та дружини українських воїнів Дари Корній (Мирослави Замойської) із промовистою назвою-спонукою «Говорити», у якій авторка наголошує, що «світ має чути нас і знати про нас» [Антологія 2023, с. 5], тому пером, як і мечем («стилет і стилос» – Є. Маланюк), твориться боротьба за нашу духовність, за наше майбутнє, бо ці голоси про «мертвих та живих, вцілілих та зраних, про героїв та зрадників, про велич та нищість, про кохання на війні та коханих з розтерзаними ранами, про нескорених духом синів та дочок рідної землі» [Антологія 2023, с. 6].

3. Альманах «Вічність трива цей день... Художні хроніки війни» [Альманах 2023]. Його укладалачі (М. Жулинський, Н. Торкут, О. Поліщук, Т. Го-

ловань, Н. Герасименко, А. Матющенко) досліджують у літературознавчо-філософському вимірі місце і роль мистецтва слова та його творців (зокрема військових) у контексті побутування й виживання нашого соціуму під час російської агресії. Пласт багатогранних й різноманітних текстів упорядники альманаху традиційно поділили на групи за родами та жанрами: прозу, лірику, драму.

4. Книга нарисів «Це війна. Українські письменники і письменниці про те, як пережити катастрофу» [Книга нарисів 2024]. У цьому збірнику автори свідчать про війну і власні досвіди перебування у ній, відтворюють голоси інших свідків, мертвих і живих, «вимірюють пульсацію сьогодення днини і градус та засяг апокаліптичного жаху, підносять голос в обороні людяності, видивляються знаки біди й знаки надії» [Книга нарисів 2024, с. 207].

5. Каталог книжок про російсько-українську війну [Скоріна 2023]. Це результат самовідданої праці Ганни Скоріної (Facebook: <https://www.facebook.com/share/19KvgyhMte/>) – дослідниці військової літератури, яка займається популяризацією текстів про російсько-українську війну від 2014 року, громадської діячки, бібліотекарки, волонтерки. Він рубрикований за темами, що репрезентує цікавий авторський підхід: книги про війну, які написали військові, учасники бойових дій, військові журналісти, військові капелани; комікси й артбуки; книги про анексію Криму; поезія війни; дитяча література – безпосередньо творчість чи розповіді дітей і твори письменників для дітей; книги мамів про синів; метафора та війна; преса; навколовійськові (есеїстика, інформаційні війни); наукові книги (монографії, вісники, матеріали конференції, доклади тощо); книжки про російсько-українську війну, які написали іноземці, і видані в Україні; книги іноземними мовами; книги нашої Перемоги.

Важливого значення набувають також творчі проекти, покликані популяризувати словесне мистецтво війни (освітній волонтерський проект «Патріотичні й небайдужі» [Офіційна сторінка проекту 2021], м. Тернопіль), а також ті проекти, які допомагають подолати колективну травму війни, зокрема й засобами художнього слова (наприклад, посібник «Як ти, сонечко? Як розмовляти з дітьми під час війни» [Семенов 2023] від волонтерського проекту «Як ти, брате?»).

Художні тексти про жайття російсько-української війни уже стали предметом цілеспрямованих літературознавчих наукових розвідок О. Барташук, Є. Васильчука, І. Галак, Т. Голованя, М. Жулинського, С. Журби, Г. Клименко, Н. Кобилко, С. Ковпик, В. Пахаренко, Н. Сеньовської, Т. Скуратко, Г. Токмань, О. Харлан, С. Хороб та ін. Однак, сьогодні ще немає комплексного монографічного дослідження літератури війни, як і немає загальноприйнятої класифікації й періодизації текстів на воєнну тематику. Тому наше дослідження є актуальним і має новаторський характер.

Методи та методика дослідження. Провідними в роботі є структурно-типологічний, проблемно-тематичний, порівняльний, системний методи

та функціональний методи. Також варто відзначити культурно-історичний, адже сучасна українська література війни відповідає нашій історичній добі, розкриває сучасні проблеми, відтворює специфічні контексти діяльності та спілкування соціуму.

Мета статті. Метою нашого дослідження є розкрити тематичні та художні особливості сучасної української літератури про війну (від 2014 р.); охарактеризувати генезу та шляхи розвитку сьогочасного словесного мистецтва; окреслити хронологічні та жанрові параметри сучасної воєнної літератури та її вплив на емоційно-ціннісну сферу читача.

Виклад основного матеріалу. Сучасна література війни є не лише художнім свідченням, а й інструментом національного опору: вона фіксує злочини рашистів, мобілізує національну пам'ять, формує суб'єктність українців, деколонізує мислення, стимулює волю до боротьби, бо, як зауважує Артур Дронь, «слова все-таки важать» [Дронь 2024, с. 106]. Її функція – не лише художньо-естетична, а й публіцистична, меморіальна, пам'ятувальна, стимулювальна, педагогічна, терапевтична, саме тому сьогодні важливо творити словесне мистецтво війни, «говорити, не мовчати, говорити... за себе, за побратимів, за тих, хто тримає над нами небо, не дозволяючи йому впасти, за розтерзаних, вбитих, згвалтованих, німих свідків злочинів проти людства та проти людяності, за тих, хто вже не зможе більше ніколи» [Антологія 2023, с. 5].

Можемо констатувати, що у воєнних умовах українського сьогодення художнє письмо набуває граничної сили. Воно стає своєрідним актом свідчення, жестом спротиву, формою виживання й способом утвердження людської та національної гідності. Українська література нашого часу не лише про війну – вона зсередини війни, бо говорить від імені людей, які щодня роблять вибір – вистояти чи впасти, боротися чи скоритися, битися за всіх чи жити тільки для себе... І «якщо й варто писати про щось під час війни, то не про війну, а про людей» [Дронь 2024, с. 106], про їхню велику любов до усього свого, рідного, бо «любов рие окопи, і живе в них, / і гризе у них лід із розрізаної пляшки, / коли хоче пити у мінус двадцять. / Любов виходить на бойові чергування, / піднімається на позиції / з грижами, з температурами, із простатитами, / із контузійми, з астмами і алергіями, / з високою імовірністю / не повернутися, / з думками про когось / найважливішого. / Все зносить, вірить у все, / сподівається всього, все терпить!» [Дронь 2024, с. 101].

Отож, зауважимо, що сучасна українська література про війну об'єднує і документально-мемуарну прозу (спогади, щоденники, нотатки, нефікшн, автофікшн), яка безпосередньо фіксує різні аспекти життя під час війни, і різножанрові художні твори (патріотична, філософська, любовна лірика, оповідання, новели, повісті, романи, есе, драми тощо), пов'язані метою відрефлексувати, переосмислити цей жакливий досвід цілої нації. Наскрізною темою-мотивом цих текстів є вибір людини, доля сьогочасного українця в умовах руйнації звичного світу. Звертаємо увагу на майстерно виписані (іноді

кількома словами) психологічні портрети персонажів, ліричних героїв. Спостерігаємо зміну глобального наративу – від українця-жертви (чи свідка) до героя-месника (обох статей). Відбувається нова інтерпретація феноменів любові, стійкості, вірності, надії, співпереживання, втрати, помсти, зради, гніву та прощення й «випущення». Сучасна українська література війни конструює емоційно-етичний простір сьогодення, що не зводиться до подієвої фіксації, а трансформується у моральний імператив.

Нам видається нагальною потреба визначення хронологічних і жанрових параметрів сучасної української літератури про війну, що є важливим для розуміння шляхів і перспектив розвитку новітнього національного письменства.

Зауважимо, що на сьогодні немає усталеної періодизації літератури війни. Пропонуємо орієнтовно поділити її на три етапи, які, звісно, не мають чітких меж, однак характеризуються певними тематичними та емоційно-виражальними особливостями:

1. Перший етап (2014–2017 рр.) – фіксація факту війни. Переважають публіцистично-документальні тексти (щоденники, репортажі, мемуари) та вірші, зосереджені на подіях Революції Гідності, анексії Криму, початку бойових дій на Сході (трагедія Іловайська, подвиги кіборгів), АТО: Вікторія Амеліна «Синдром листопаду, або Номо Comptiens», Борис Гуменюк «Вірші з війни», «Блопост», Олена Захарченко «Вертеп #РоманПромайдан», Андрій Кокотюха «Вогняна зима», Сергій Лойко «АД 242», Євген Положій «Іловайськ. Розповіді про справжніх людей» тощо.

2. Другий етап (2018–2021 рр.) – художньо-рефлексивне осмислення війни. З'являються форми великої прози, а також поетичні збірки, які розкривають тему війни через призму особистих і родинних драм, внутрішніх трансформацій героїв, соціальних зламів: Марія Вітишин «Мій син – кіборг», Гліб Бабіч «Вірші та пісні», Борис Гуменюк «100 новел про війну», Леся Орляк «Ти зробив усе, що зміг», Євгенія Подобна «Дівчата зрізають коси», Сергій Пущенко «Фронтвий Кобзар», Надія Сеньовська «Війна і те, що після», Анна Шила «Жінка війни» тощо.

3. Третій етап (2022– до цього часу (2025 р.) – лавиноподібне збільшення кількості текстів про війну. Художня література перетворюється у засіб документування, фіксації, терапії та пам'яті: «Війна 2022: щоденники, есеї, поезія. Антологія», «Голоси. Антологія військових письменників», Павло Вишебаба «Тільки не пиши мені про війну», Артур Дронь «Тут були ми», Любов Долик «Псалми любові», Віталій Запека «Бабах на всю голову», «Герої, херої та не дуже», Максим Кривцов «Вірші з війни», Юрій Матевощук «Книга скарг», Михайло Микусь «Всесвіт тисячі мрій», Юрій Руф «Багряна лірика», Ольга Стецюк «Біль», «Сум», «Туга» тощо.

Вважаємо за необхідне зауважити, що хронологічні межі етапів поки що не можуть бути окреслені остаточно, адже російсько-українська війна, на жаль, триває. Відповідно, періодизація буде уточнюватися й, можливо, трансформуватися.

Однією з провідних тем сучасної української літератури про війну є особистий досвід фронту, що подається або з перспективи військового (учасника/учасниці бойових дій), або з перспективи цивільної особи (родича, журналіста, волонтера, капелана, парамедика – свідка): «А у нас тут поле бою / А у нас тут блокпости... / Слова візерунки долі / Слід хреста на моїм плечі / Три самотні зозулі в полі / Кують не роки а мечі / Ті мечі що кують зозулі / Значать долю мою навхрест / Нащо тіло – ловити кулі / Нащо вмер – щоб знову воскрес» [Гуменюк 2014].

Література війни характеризується високим ступенем емоційної насиченості, документалізмом («...можливість слухати історії людей і оповідати їх, не додаючи свого голосу» [Книга написів 2024, с. 113]), мінімалізмом мовних засобів. Багато творів тяжіють до автобіографічності, рефлексивності, свідчення. Це часто зумовлює поєднання художньої прози з елементами мемуаристики, репортажу, навіть публіцистики.

Типовими є твори-спогади, листи, щоденники, твори-пам'ятки, зокрема книжки Ольги Стецюк «Біль», «Сум», «Туга», Ірини Цілик «Глибина різкості», Анни Шили «Жінка війни» тощо. Їх об'єднує пережитий авторський травматичний досвід та біль втрати, фіксація на внутрішньому стані ліричного героя, емоційна напруга (експресивно розкрита чи лаконічно підкреслена). Образ воїна-захисника / воячки-захисниці репрезентується через ідеали патріотизму, людської гідності, беззастережної відданості Україні. Він не романтизується, а розкривається в усій психологічній та моральній багатогранності, неоднозначності. У центрі постає внутрішній вибір, осмислення меж особистої відповідальності, ціни життя й смерті: «Я пройшов крізь вогонь і крізь лід, / Та не зрадив батьківської честі. / Без останку віддав землі / Тій, чий голос поклявся донести» [Руф 2024, с. 24].

Значна частина сучасної воєнної літератури акцентує тему материнства, втрати та пам'яті, що виражено в таких творах, як «Ти зробив усе, що зміг» Лесі Орляк, «Мій син – кіборг» Марії Вітишин. Це так звана «материнська проза», що становить особливий пласт текстів про війну, адже вона написана болем материнського серця, надією на незабуття найдорожчої людини, що віддала своє життя за свій народ, вірою у те, що ця жертва не буде даремною: «– Ти чесно бій прийняв, / Не дбаючи про себе, / І, вражений свинцем, / Упав лицем на сніг, / Ти не помер, / А відійшов на небо, / Бо на землі / ЗРОБИВ УСЕ, ЩО ЗМІГ...» [Орляк 2017, с. 83]. Жіночий голос у сучасній українській літературі про війну виявляє особливу здатність передавати біль втрати, втому, але й силу відновлення й продовження життя. Цінною у цьому контексті є книга Н. Сеньовської «Дружина Героя: посібник з виживання», яка зараз перебуває у друці (видавництво «Джура», м. Тернопіль), адже дружини Героїв переважно «в тіні», а їхній голос важливий.

Окремої уваги заслуговують тексти про війну, адресовані дітям та підліткам. Вони допомагають осмислити непросту реальність, не травмуючи, а

підтримуючи емоційно, вчать маленьких українців долати тривогу за близьких людей, переживати воєнні катаклізми (Віталій Запека «Полінка», «Полінка в королівстві дурниць», «Цуцик», Андрій Зелінський «Семенові зорі», Дара Корній «Пасіка Україна та інші казки з війни», Олена Мокренчук «Аліска, фронтова лисичка», «Афінка з «Куби», «Україна – мрія», Лариса Ніцой «Незламні мураші», Сергій Пантюк «Фікус Бенджамін розповідає про щастя», Артем Савва «Я – повітряна розвідниця!», Євген Степаненко та Соломія Степаненко «Абетка війни», Макс ван Форсайд «Подорож Україною та чарівний дракон» тощо). Зауважимо, що «у час жертвової війни за незалежність України, надзвичайним є відродження духовних цінностей народу, навернення дітей і молоді до національно-культурних традицій, ціннісних орієнтирів» [Сеньовська, Скуратко 2025, с. 154]. Саме тому, на нашу думку, переформатування потребують і шкільні програми, у яких важливе місце мають посідати твори митців рідного краю, що стали на захист своєї Батьківщини. У цьому контексті «на уроках літератури рідного краю у школах Тернопільщини доцільним буде ознайомлення школярів із яскравими зразками «материнської прози» – патріотичною повістю Лесі Орляк «Ти зробив усе, що зміг» (присвячена світлій пам'яті сина-Героя Олександра) та книгою Марії Вітишин «Мій син – кіборг» (присвячена світлій пам'яті сина-Героя Івана), які вийшли друком за сприяння видавництва «Джура» (м. Тернопіль)» [Сеньовська, Скуратко 2025, с. 155].

Отже, проза воєнного часу надзвичайно різноманітна, багатогарова. Укладачі альманаху «Вічність трива цей день... Художні хроніки війни» [Альманах 2023] зосереджують увагу на так званій «строкатості» (Н. Герасименко) сучасної воєнної прози («Дерева, що тримають мою землю коренями...» [Альманах 2023, с. 236]), що проявляється через «різножанровість: ... щоденникові нотатки Любові Долик, фронтовий літопис Олександра Хоменка, новелістика й оповідання (Лариси Донисенко, Тетяни Белімової, Ольги Вовк, Олега Германа), публіцистика Олександра Вільчинського, етюдирефлексії з передової Марії Олещенко, авторські казки Ірен Роздобудько, Галини Вдовиченко та Олени Лань (Чехія)» [Альманах 2023, с. 236]. Важливою рисою художньої структури цих текстів є фрагментарність, монтажність, наявність візуальних або аудіоелементів (в есеїстиці та поетичних відеопроєктах), а також інтермедіальність – діалог із фотографією, листом, воєнним щоденником, графікою.

Зауважимо, що у таких текстах про війну поступово формується новий тип героя – Людини-Людства, яка не шукає слави, а чинить опір, виконує свій святий обов'язок мовчки, але внутрішньо зростає як громадянин і як особистість.

Часто у сучасній українській літературі про війну герої мають прототиби – реальних воїнів волі (наприклад, «В степу під Авдієвою» О. Вільчинського, «Герої, херої та не дуже» В. Запеки тощо). Так, у передмові до роману «Герої, херої та не дуже» В. Запека (позивний Спілберг) зауважував:

«Усі персонажі роману мають прототипів. Головний Герой «списаний» з Дяді Вані» [Запека 2025, с. 10].

У сучасній українській поезії домінують жанри верлібру, поезії-монологу, поезії-сповіді, молитви, які передають внутрішній досвід, інтимний або громадянський протест. Зокрема, поезія Юрія Андруховича, Гліба Бабіча, Олени Герасим'юк, Бориса Гуменюка, Артура Дроня, Сергія Жадана, Катерини Калитко, Максима Кривцова, Юрія Матевощука, Олени Степаненко тощо відзначається багатством художніх метафор, риторичних фігур, символів-архетипів («мати», «хата», «пшениця», «жито», «прапор», «кров», «пісня», «сонце», «річка», «земля», «дорога», «справжнє ім'я», «рушник», «вишиванка»), і, водночас, граничною лаконічністю й жорсткою правдою реальності. Укладачі альманаху «Вічність трива цей день... Художні хроніки війни» [Альманах 2023] виокремлюють «українську поезію під час нової хвилі війни» (Т. Головань), відносячи сюди твори А. Багряної, О. Башкірової, Ю. Бережко-Камінської, Т. Гаврилів, Н. Гаврилук, Д. Гладун, І. Гончар, С. Жадана, М. Жайворона, І. Зелененької, І. Киви, Г. Синьоок, В. Клічака, Ю. Коваліва, Н. Ковальчук, Г. Крук, Д. Лазуткіна, Л. Ланської, Н. Левченко, О. Луцишиної, Т. Маленької, Н. Маринчак, М. Микицей, Я. Муравецької, І. Павлюка, Л. Панасюка, О. Слоньовської, В. Тимчука, Т. Череп-Пероганич, Ю. Шевель, Г. Яструбецької та ін. [Альманах 2023, с. 442].

Зміщується і система цінностей: окрім «героїв першого плану» (ті, хто на передовій), все більше уваги привертають «герої другого плану» (ті, хто тримає тил, волонтерить, оплакує, пам'ятає, навчає). Героїзм набуває значення щоденного, «тихого» подвигу – від перебування на лінії вогню до тривалої й багатоаспектної підтримки фронту. Тобто, герой не завжди є воїном, а може бути волонтером, матір'ю, яка втратила сина, капеланом, журналістом, лікарем, учителем тощо. Це яскраво простежується й у сучасній українській військовій драматургії (І. Бесчетнова, І. Гарець, О. Гапєєва, Н. Захоженко).

Зауважимо, що поняття героїзму в сучасній українській літературі війни трактується не як пафосне возвеличення дій, а як глибоко усвідомлена відповідальність перед собою, іншими та державою. Герой – це не міфологізована постать, а конкретна людина, що діє в межах реального часу і простору, здатна на вибір, самопожертву, витримку. Так, наприклад, у творах Лесі Орляк («Ти зробив усе, що зміг»), Артема Чеха («Точка нуль»), Марії Вітишин («Мій син – кіборг»), Віталія Запеки («Герої, херої та не дуже», «Бабах на всю голову») персонажі відзначаються рельєфною багатовимірністю – з переживаннями, страхами, гідністю, болем, силою духу. Авторі прагнуть передати внутрішню моральну силу персонажа, що чинить опір злу не заради слави, а в ім'я справедливості, свободи, життя. Так, наприклад, у збірці воєнної прози Віталія Запеки «Бабах на всю голову» [Запека 2025] розкрито, як у складних обставинах українці зберігають людяність, прагнуть гідно іти своєю життєвою стежиною, зробити правильний вибір, бо ми маємо

одне Богом дане життя, бо «усе життя одні цифри. Народився – відразу тобі цифри – дата народження. Помреш – і знову цифри на могилці. Хоча, як задуматися, усе життя тоді в цьому тире. Короткій рисочці між датами народження та смерті...» [Запека 2025, с. 95]. І так важливо, щоб та рисочка між цифрами була наповнена сенсом: «може, той сенс має дві частини – особисту та загальну?» [Запека 2025, с. 105].

Як зазначає Віталій Портников, «для письменника війна – це вибір дивовижних сюжетів, яких, на щастя, не пропонує мирне життя. Приклади самопожертви, героїзму, солідарності, а водночас – зради, боягузтва, підлості. Цих сюжетів стільки, що бракує творчих сил і часу розібратися в них. Не випадково найкращі книжки про війну, як правило, з'являються після того, як війни закінчуються. Не випадково класичні книжки про війну – це не патос, а переживання, долі людей у світі, який ніколи уже не буде довоєнним» [Книга нарисів 2024, с. 9].

Література війни документує смерть як невід'ємну частину буття, але робить це виважено, без надмірного натуралізму. Втрата зображується не лише як трагедія, а й як каталізатор внутрішнього переродження особистості. Творити літературу війни – це свого роду зіцлюватися зсередини, долати колективну травму. Погоджуємося з думкою Богдани Матіяш, що «мусимо говорити, щоб знати правду і щоб ніхто не мав спокуси нічого приховати. Говорити, щоб не дати шансів брехні й пропаганді. Говорити, щоб не забути. Зрештою, щоб могли далі жити; щоб травми, яких ми досвідчили, не знищили нас зсередини» [Книга нарисів 2024, с. 55].

Феномен смерті в сучасній літературі війни автори осмислюють через історичну правду та національну пам'ять (часто завдяки нанизуванню образів-символів: розпач, гнів, протест, вдячність, обов'язок, продовження життя). Таким чином, у словесному мистецтві втрата постає не кінцем, а, радше, переходом у вимір пам'яті, бо «є спогади, які несуть біль, а є ті, які несуть тепло, світло, щоб зменшити біль» [Вітишин 2022, с. 93]. Тобто, пам'ять – не просто відтворення подій, а механізм збереження індивідуальної гідності, сили народного духу, національної тяглості та загальнолюдських етичних орієнтирів.

Художньо-літературне осмислення пам'яті охоплює як індивідуальні, так і колективні прояви – пам'ять матері про сина, пам'ять дружини про чоловіка, спогади побратима, фіксація місця бою, імен, дат, навіть пейзажу, що втрачає мирність. Саме тому в сучасній літературі війни виокремлюється цілий пласт текстів – пам'ятувальних, де пам'ять є ідейною домінантою, бо вона «тримає», дає сил пережити біль втрати. Яскравими зразками такої літератури є книга Марії Вітишин «Мій син – кіборг» [Вітишин 2022], художньо-документальна повість Лесі Орляк «Ти зробив усе, що зміг» [Орляк 2017], поетичні збірки Ольги Стецюк «Сум» [Стецюк 2024], «Біль» [Стецюк 2024], «Туга» [Стецюк 2024] тощо. Така література не лише «береже світло пам'яті» про загиблого Героя, але й допомагає

пережити трагедію, дає сил тим, хто зневірився, бо втратив найдорожче: «Біль – це коли душу і серце щось розриває. / Туга – це усвідомлення того, що міг, та не зумів. / Сум – це найстрашніший каламбур почуттів: / Клубок у горлі, сотні запитань і знов пекучий біль...» [Стецюк 2024, с. 5].

Мусимо додати, що сучасна українська література про війну виконує не лише пам'ятувальну (та естетичну, виховну, моральну), а й меморативну функцію. Спираючись на це, виокремлюється ще один важливий пласт текстів – меморіальні (за Т. Пилипець), до яких належать твори тих захисників, що загинули, боронячи рідну землю від руки загарбника (Гліб Бабич, Максим Кривцов, Михайло Микусь, Юрій Руф). Це своєрідний матеріально-меморіальний пам'ятник для них.

Висновки. Сучасна українська література, що виникає в умовах збройної агресії росії проти України, набула нового тематичного, стилізового, філософського й ідеологічного спрямування. Цей комплекс художньо-документальних текстів репрезентує досвід життя на тлі катастрофи й формується у реальному часі. Це зумовлює глибоку емоційну насиченість творів, жанрово-стилістичну нестандартність.

На сьогодні українська література війни вже пройшла тривалий шлях становлення, трансформації та розвитку. Відповідно до цього, було виділено три етапи її періодизації: 1-ий етап (2014–2017 рр.) – фіксація факту війни, коли переважають тексти, зосереджені на подіях Революції Гідності, анексії Кри-

му, початку бойових дій на Сході (трагедія Іловайська, подвиги кіборгів), АТО; 2-ий етап (2018–2021 рр.) – художньо-рефлексивне осмислення війни, впродовж якого вже з'являються форми великої прози та поетичні збірки, що розкривають тему війни через призму особистих і родинних драм, внутрішніх трансформацій героїв, соціальних зламів; 3-тій етап (2022 – до цього часу) – лавиноподібне збільшення кількості текстів про війну, коли словесне мистецтво перетворюється у засіб документування, фіксації, терапії та пам'яті. Варто зазначити, що хронологічні межі етапів не закриті, адже російсько-українська війна ще триває. Передбачаємо, що періодизація буде певним чином трансформована.

Тематика сучасної української літератури війни охоплює широкий спектр сюжетних площин: безпосередня участь у бойових діях, документування повсякденного життя військовослужбовців, осмислення досвіду найрізноманітніших змін і втрат, психологічні трансформації особистості, гостре емоційне проживання сьогодення, наполеглива нова за змістом і сенсами діяльність, збереження пам'яті про героїв.

Отже, сучасна українська література війни – це багатоголосий, різножанровий, естетично гнучкий пласт національної культури, який виконує не лише художню функцію, а й важливу пам'ятувальну, меморіальну, моральну, естетичну, соціальну, виховну, терапевтичну, національно-духовну місії. Дослідження кожного такого аспекту вважаємо перспективним.

Література

1. Війна 2022: щоденники, есеї, поезія. Антологія. Львів: Вид-во Старого Лева; Варшава: Нова Польща. 2022. 440 с.
2. Вітишин М. Мій син – кіборг. Тернопіль: Джура, 2022. 96 с.
3. «Вічність триває цей день...» Художні хроніки війни / за ред. М. Жулинського; упоряд.: Н. Торкут, О. Поліщук, Т. Головань, Н. Герасименко, А. Матющенко. Тернопіль: Джура, 2023. 444 с.
4. Голоси. Антологія військових письменників / упорядкув. Т. Пилипець. Київ: ФОП Степурін Ігор Миколайович, 2023. 260 с.
5. Гуменюк Б. Вірші з війни. LitLib. 2014. URL: <https://www.litlib.net/bk/99370/read>
6. Дроч І. Сонце моє: поезії / Упоряд. Є. Пшеничний. Дрогобич: Коло, 2010. 94 с.
7. Дронь А. Тут були ми [Текст]: поезія. Львів: Видавництво Старого Лева, 2024. 112 с.
8. Запека В. Бабах на всю голову. Вид. 2-ге Харків: Віват, 2025. 192 с.
9. Запека В. Герої, герої та не дуже. Івано-Франківськ: Видавництво «Магура», 2025. 352 с.
10. Орляк Л. Ти зробив усе, що зміг. Художньо-документальна повість. Тернопіль: Джура, 2017. 88 с.
11. Освітній волонтерський проєкт «Патріотичні й небайдужі». Офіційна сторінка. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=61555874657142>
12. Руф Ю. Багряна лірика. Київ: «Залізний тато», 2024. 68 с.
13. Сеньовська Н. Війна і те, що після. Тернопіль: КПЦ «ПРИНТ-ОФІС», 2018. 56 с.
14. Сеньовська Н. Прокляття Лади (уривок). Літературна сцена. Ї. Антологія 6-го мистецького фестивалю / Укладач: Ю. Матевошук. Тернопіль: Видавництво «Крок», 2018. С. 119–120.
15. Сеньовська Н., Скуратко Т. Особливості вивчення патріотичної повісті Лесі Орляк «Ти зробив усе, що зміг» на уроках літератури рідного краю в навчальних закладах Тернопільщини. Перехресні стежки та поза ними: розвиток жанрів та стилів у літературі (присвячена 75-річчю з дня народження професора Миколи Ткачука): матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 7 листопада 2024 року / за заг. ред. С.В. Бородиці. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2024. С. 94–98. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/35229/3/Tkachuk_Konf.pdf
16. Сеньовська Н., Скуратко Т. Розширення тематики літературного краєзнавства (на матеріалі вивчення книги Марії Вітишин «Мій син – кіборг»). Тенденції і перспективи вивчення літератури у середній і вищій школах: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції, 28 січня 2025 року / за заг. ред. Н.Р. Грицак. Тернопіль: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира

Гнатюка, 2025. С. 154–159. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/35663>

17.Скоріна Г. Каталог книжок про російсько-українську війну. 2023. URL: <https://bookforum.ua/participants/13070>

18.Стецюк О. Сум... Тернопіль: Джура, 2024. 56 с.

19.Стецюк О. Біль... Тернопіль: Джура, 2024. 63 с.

20.Стецюк О. Туга... Тернопіль: Джура, 2024. 70 с.

21.Це війна. Українські письменники і письменниці про те, як пережити катастрофу [Віталій Портников, Володимир Рафєєнко, Станіслав Асєєв та ін.] / Упоряд. Юлія Бентя, Олег Коцюба, Наталія Федущак. Світліни Анни Ільченко. Київ: Критика, 2024. 208 с.

22. Як ти, сонечко? Як розмовляти з дітьми під час війни: посібник з психологічної допомоги / Антон Семенов та інші. К., 2023. 40 с. URL: <https://yakty.com.ua/sonechko>

References

1. Viina (2022): shchodennyky, esei, poeziiia. Antolohiia [War 2022: Diaries, Essays, Poetry. Anthology]. Lviv: Vyd-vo Staroho Leva; Varshava: Nova Polshcha. 440 s. [in Ukrainian].

2. Vityshyn M. (2022) Mii syn – kiborh [My son is a cyborg]. Ternopil: Dzhura. 96 s. [in Ukrainian].

3. «Vichnist tryva tsei den...» (2023) Khudozhni khroniky viiny [«This day lasts forever... » Artistic chronicles of war] / za red. M. Zhulynskoho; uporiad.: N. Torkut, O. Polishchuk, T. Holovan, N. Herasymenko, A. Matiushchenko. Ternopil: Dzhura, 444 s. [in Ukrainian].

4. Holosy. Antolohiia viiskovykh pysmennykiv (2023) [Voices. Anthology of War Writers] / uporiadkuv. T. Pylypets. Kyiv: FOP Stepurin Ihor Mykolaiovych, 260 s. [in Ukrainian].

5. Humeniuk B. (2014) Virshi z viiny [Poems from the war]. *LitLib*. URL: <https://www.litlib.net/bk/99370/read> [in Ukrainian].

6. Drach I. (2010) Sontse moie: poezii [My Sun: Poems] / Uporiad. Ye. Pshenychnyi. Drohobych: Kolo., 94 s. [in Ukrainian].

7. Dron A. (2024) Tut buly my: poeziiia [Here We Were: Poetry]. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva. 112 s. [in Ukrainian].

8. Zapeka V. (2025) Babakh na vsiu holovu [Babakh all over his head]. Vyd. 2-he Kharkiv: Vivat. 192 s. [in Ukrainian].

9. Zapeka V. (2025) Heroi, kheroi ta ne duzhe [Heroes, kheroes and not so heroes]. Ivano-Frankivsk: Vydavnytstvo «Mahura». 352 s. [in Ukrainian].

10.Orliak L. (2017) Ty zrobyv use, shcho zmih [You did everything you could.]. Khudozhno-dokumentalna povist. Ternopil: Dzhura. 88 s. [in Ukrainian].

11.Osvitnii volonterskyi proiekt «Patriotychni y nebaiduzhi». Ofitsiina storinka. [Educational volunteer project «Patriotic and caring». Official page]. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=61555874657142> [in Ukrainian].

12. Ruf Yu. (2024) Bahriana liryka [Crimson lyrics]. Kyiv: «Zaliznyi tato». 68 s. [in Ukrainian].

13.Senovska N. (2018) Viina i te, shcho pislia [The war and what comes after]. Ternopil: KITs «PRINT–OFIS». 56 s. [in Ukrainian].

14.Senovska N. (2018) Prokliattia Lady (uryvok) [The Curse of Lada (excerpt)]. Literaturna stsena. Yi. Antolohiia 6-ho mystetskoho festyvaliu / Ukladach: Yu. Matevoshchuk. Ternopil: Vydavnytstvo «Krok». S. 119–120 [in Ukrainian].

15.Senovska N., Skuratko T. (2024) Osoblyvosti vyvchennia patriotychnoi povisti Lesi Orliak «Ty zrobyv use, shcho zmih» na urokakh literatury ridnoho kraiu v navchalnykh zakladakh Ternopilshchyny [Features of studying Lesya Orlyak's patriotic story «You Did Everything You Could» in native literature lessons in educational institutions of the Ternopil region.]. Perekhresni stezhky ta poza nymy: rozvytok zhanriv ta styliv u literaturi (prysviachena 75-richchiu z dnia narodzhennia profesora Mykoly Tkachuka): materialy Vseukrainskoi naukovo konferentsii, 7 lystopada 2024 roku / za zah. red. S. V. Boroditsy. Ternopil: Ternopilskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka. S. 94–98. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/35229/3/Tkachyk_Konf.pdf [in Ukrainian].

16.Senovska N., Skuratko T. (2025) Rozshyrennia tematyky literaturnoho kraieznavstva (na materialy vyvchennia knyhy Marii Vityshyn «Mii syn – kiborh») [Expanding the topic of literary local history (based on the study of Maria Vityshyn's book «My Son is a Cyborg»)]. Tendentsii i perspektyvy vyvchennia literatury u serednii i vyshchii shkolakh: materialy III Vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii, 28 sichnia 2025 roku / za zah. red. N. R. Hrytsak. Ternopil: Ternopilskyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka. S. 154–159. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/35663> [in Ukrainian].

17.Skorina H. (2023) Katalog knyzhok pro rosiisko-ukrainsku viinu [Catalog of books about the Russian-Ukrainian war]. URL: <https://bookforum.ua/participants/13070> [in Ukrainian].

18. Stetsiuk O. (2024) Sum... [Sumy]. Ternopil: Dzhura. 56 s. [in Ukrainian].

19. Stetsiuk O. (2024) Bil... [Pain]. Ternopil: Dzhura. 63 s. [in Ukrainian].

20. Stetsiuk O. (2024) Tuha... [Anguish]. Ternopil: Dzhura. 70 s. [in Ukrainian].

21. Tse viina. Ukrainski pysmennyky i pysmennytsi pro te, yak perezhyty katastrofu [This is war. Ukrainian

writers on how to survive a catastrophe]. [Vitalii Portnykov, Volodymyr Rafieienko, Stanislav Asieiev ta in.] / Uporiad. Yuliia Bentia, Oleh Kotsiuba, Nataliia Fedushchak. Svitlyny Anny Ilchenko. Kyiv: Krytyka, 2024. 208 s. [in Ukrainian].

22. Yak ty, sonechko? Yak rozmovliaty z ditmy pid chas viiny: posibnyk z psykholohichnoi dopomohy [How are you, honey? How to talk to children during war: a guide to psychological help] / Anton Semenov ta inshi. Kyiv, 2023. 40 s. URL: <https://yakty.com.ua/sonechko> [in Ukrainian].

MODERN UKRAINIAN WAR LITERATURE: THEMATIC AND ARTISTIC FEATURES

The article analyzes modern Ukrainian war literature as a complex of artistic and documentary texts that arise in the context of Russia's armed aggression against Ukraine, represent the experience of life against the backdrop of the catastrophe and are formed in real time, characterized by an updated thematic, stylistic, philosophical and ideological direction. The authors offer their own periodization of the chronological and genre parameters of modern Ukrainian literature about the war, the components of which (stages) are characterized by certain thematic and emotional-expressive features. The first stage (2014–2017) represents the fixation of the fact of war. The texts focused on the events of the Revolution of Dignity, the annexation of Crimea, the beginning of hostilities in the East (the tragedy of Ilovaisk, the exploits of cyborgs), and the ATO predominate. The second stage (2018–2021) broadcasts an artistic and reflective understanding of war. Forms of great prose and poetry collections appear, revealing the theme of war through the prism of personal and family dramas, internal transformations of heroes, and social fractures. The third stage (2022–present) records an avalanche-like increase in the number of texts about the war. Verbal art is transformed into a means of documentation, fixation, therapy, and memory. It is indicated that the chronological boundaries are not closed (since the Russian-Ukrainian war is still ongoing) and can be debated. The work also describes a wide thematic spectrum of modern Ukrainian war literature (plots related to the direct participation of heroes in combat operations, documentation of the daily life of servicemen, characters' comprehension of the experience of a wide variety of changes and losses, psychological transformation of the personality, acute emotional experience of the present, persistent activity new in content and meaning, preservation of the memory of the Defenders). Commemorative and memorial texts are highlighted separately.

Keywords: modern Ukrainian war literature, periodization of war literature, themes and issues of war literature, commemorative texts, memorial texts.

© Сеньовська Н., 2025 р.; © Скуратко Т., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 29.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Надія Сеньовська – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна; ipp56@tnpu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2220-1498>

Nadia Senovska – Candidate of Pedagogy, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Education Management, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine; ipp56@tnpu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2220-1498>

Тетяна Скуратко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та зарубіжної літератури і методик їх навчання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна; tanyabidov@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7196-987X>

Tetyana Skuratko – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Ukrainian and Foreign Literature and Methods of their Teaching, Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine; tanyabidov@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-7196-987X>

Віктор ШЕТЕЛЯ
Олександр КОРДОНЕЦЬ

ПОЕТИКА ПОЗАЗБІРКОВОЇ ЛІРИКИ ВАСИЛЯ ГРЕНДЖІ-ДОНСЬКОГО (ПОЕЗІЯ 1922–1931 рр.)

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (54)

УДК 821.161.2-1.09 (477.87) Гренджа-Донський DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2.\(54\).142–149](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2.(54).142–149)

Шетеля В., Кордонець О. Поетика позазбіркової лірики Василя Гренджі-Донського (поезія 1922–1931 рр.); кількість бібліографічних джерел – 13; мова українська.

Анотація. У запропонованій публікації зроблено спробу систематично проаналізувати поетичний доробок одного із найпродуктивніших українських письменників Василя Гренджі-Донського, а саме твори, написані у період із 1922-го по 1931 рр., що не увійшли до жодної з його опублікованих поетичних збірок. Частина з цих віршів побачила світ у тогочасних закарпатських періодичних виданнях, таких як журнали «Наша земля», «Пчілка», газети «Свобода», «Українське слово», «Русин», «Неділя русина» та інші. Решта ж залишилася в рукописах автора і вперше була видрукувана в першому томі дванадцятитомного видання творів митця.

Вірші В. Гренджі-Донського поза збірками до сьогодні ще не були об'єктом окремих наукових досліджень. Це обумовлює актуальність роботи, мета якої – дослідити поетику вищезначених текстів. У статті зроблено ідейно-художній аналіз громадянської лірики (поезії «Не дамо!», «Ми українці!», «Не запродайте рідний край», Розбудимо Закарпаття», «Молотьба», «Розділили Україну поміж ворогів», «Оце мій рідний край», «А ми обдерті, босі, без кутка...», «Заміняли ярмо...», «Багата в нас земля», «На майдані», «О, чого ж я тут», «Нова зірка на нашому небі»), пейзажної лірики (поезії «Ранок», «На Тисі», «На “Мирші” серед пастухів», «Сінокоси», «Вертається із гір турист», «Стою, дивлюся на красу», «Зима на порозі», «Пропали квіти із вікон»), інтимної лірики (вірші «Як на небі місяць зійде», «Прощай», «Тобі, дівчино...») та лірики з елементами автобіографізму (поезії «З душі вже витер я тебе», «Переживаю я тепер», «Крапка», «Щось так болить душа...», «Стократ згадаєш і заплачеш колись...»). Загальна кількість проаналізованих текстів – 33 одиниці.

У дослідженні проведено типологічні паралелі між віршами В. Гренджі-Донського та поетичними творами І. Франка, П. Тичини, поетів Празької школи. З'ясовано, що в громадянській ліриці поет постає як борець за справедливість, пристрасний і непохитний бунтар. Пейзажна лірика характеризує його як майстерного митця-живописця, який уміє словом передати красу рідного краю. А в інтимній ліриці автор розкривається як ніжний лірик із тонким поетичним чуттям.

Ключові слова: Василь Гренджа-Донський, позазбіркова лірика, громадянська лірика, пейзажна лірика, національна свідомість, інтимна лірика, автобіографізм, література Закарпаття.

Формулювання проблеми. В. Гренджа-Донський – один із найпродуктивніших українських письменників, автор багатьох поетичних і прозових збірок, ліро-епічних поем, драматичних творів, повістей та роману. Важливе місце у його доробку займає поетична творчість, якою він увійшов у літературу як поет-романтик. Це такі збірки, як «Квіти з терньом» (1923), «Золоті ключі» (1923), «Шляхом терновим» (1924), «Китиця квіток» (1925), «Тернові квіти полонин» (1928) і «Тобі, рідний краю» (1936). Усі вони вміщені в найповнішому дванадцятитомному зібранні творів митця і більшою чи меншою мірою не обійдені увагою науковців. Але значна частина лірики В. Гренджі-Донського, розсіяна на сторінках численних крайових періодичних видань, залишилася поза збірками і в науковому дискурсі практично не розглядалася.

Завдяки титанічній і скрупульозній роботі дочки поета Зірки Гренджі-Донської ці поезії зібрані разом у першому томі згаданого вище дванадцятитомника у розділі V «Пісні зелених гір» (1922–1931 рр.) та в додатку до VI розділу «Поезії з рр. 1932–1939». Окремими розділами (розділ VII «У тюрмі», VIII «Туга» та IX «На еміграції») подано вірші, які були написані у період з 1939 по 1974 рр. і теж не склали жодної збірки. У примітках до першого тому зазначено, що розподіл позазбіркових

поезій та назви розділів подано на основі архівного збірника, складеного самим поетом [Гренджа-Донський 1981, с. IX].

Аналіз досліджень. Щодо ідейно-художнього значення цих віршів, то тут варто процитувати М. Мольнара, котрий у примітках до збірки вибраних творів В. Гренджі-Донського «Шляхом терновим» (Пряшів, 1964) зазначає: «При нагоді згадаймо, що значна частина його творів, опублікованих у свій час на сторінках періодичної закарпатської преси, окремими виданнями не вийшла, а проте тепер уже з певністю можна сказати, що саме ці твори належать до найкращих не лише Гренджі-Донського, а й загалом письменників дорядяньського українського Закарпаття» [Мольнар 1990, с. 132]. Говорячи про вірші поета, опубліковані на сторінках журналу «Наша земля», дослідник зауважує, що вони є найціннішими з усього творчого доробку митця взагалі, бо саме цими творами він вписав своє ім'я в історію закарпатської літератури як письменник, завдяки ним вийшов за межі свого рідного краю і став відомий також в Україні [Мольнар 1990, с. 121]. «Його поезія того періоду, – зазначає М. Мольнар, – належить до найкращих надбань української закарпатської літератури і перегукується з творчістю тогочасних чеських та словацьких письменників» [Мольнар 1990, с. 121].

Погоджується з думкою М. Мольнара і О. Мишанич, котрий стверджує, що на час роботи в журналі «Наша земля» припадає розквіт поетичного таланту В. Гренджі-Донського, а його вірші, вміщені в часописі, – це зразок соціальної лірики Закарпаття 20–30 років і складають найкращу сторінку спадщини письменника [Мишанич 1992, с. 280–281].

Мета статті, завдання. Беручи до уваги наведені вище оцінки дослідників і з огляду на молододослідженість теми, вважаємо за доцільне розглянути детальніше позазбіркову лірику В. Гренджі-Донського. Утім через великий об'єм аналізованого матеріалу об'єктом нашого дослідження оберемо поезію, вміщену в V розділі першого тому під назвою «Пісні зелених гір» (1922–1931 рр.). Позазбіркові ж вірші з розділів VI «Поезії з рр. 1932–1939», VII «У тюрмі», VIII «Туга» та IX «На еміграції» можуть стати об'єктом окремих наступних студій.

Методи та методика дослідження. У дослідженні застосовано прийоми культурно-історичного, герменевтичного, естетичного, порівняльно-типологічного, біографічного методів літературознавчого аналізу.

Виклад основного матеріалу. «Пісні зелених гір» – це 125 поезій, написаних у період з 1922 по 1931 рік і розміщених у хронологічному порядку за роком написання. Значна частина цих віршів друкувалася на сторінках крайової періодики, зокрема в журналах «Наша земля», «Пічка», газетах «Свобода», «Українське слово», «Русин», «Неділя русина», а також в альманахах «Календар», «Трембіта» та ін. Проте багато поетичних творів існували в рукописному варіанті й побачили світ лише у 1-му томі дванадцятитомника. Принагідно зауважимо тут, що В. Гренджа-Донський протягом життя кілька разів переробляв свої ранні поезії. У досліджуваному розділі їх (64 одиниці) подано з роком написання й роком правки. І якщо вірші написані у проміжку між 1922–1931 рр., то їх перероблені версії з'явилися значно пізніше, а саме 1942–1970 рр. Тобто правки автор робив, перебуваючи вже в еміграції. Саме тому вважаємо доцільним зосередити увагу на поезії, поданій у своєму первісному вигляді. Адже, аналізуючи перероблені тексти митця, йшлося б уже, як влучно зазначив М. Мольнар, «про голос сучасного письменника до сучасного читача, про спогад, а не про літературний документ певного часу, ...на їх підставі не можна було б говорити про значення письменника в історії закарпатської української міжвоєнної літератури» [Мольнар 1990, с. 133].

У позазбірковій поетичній творчості В. Гренджі-Донського аналізованого періоду домінує громадянська лірика. М. Мольнар зазначав, що це твори, перейняті свідомим бунтарством, бо душа поета сповнена ненависті до тих, що сплюндрували рідне Закарпаття, тому поезія стає більш наступальною, з виразнішими громадянськими мотивами і очищається від романтичних барв [Мольнар 1990, с. 121–122]. У вірші «Не дамо!», прочитаному автором на Народних зборах 8 травня 1929 р. в Народному Домі «Просвіти» в Ужгороді й опублікованому в газеті «Свобода», поет засвідчує єдність народу в

боротьбі проти ворожого поневолення: «Вороги народу, знайте, / Пам'ятайте раз на все: / Не дамо собі від нині / Більш плювати у лице» [Гренджа-Донський 1929, с. 3]. Митець радіє, що «дух століття розбудив нас» і «з тисячолітнього болота» народ нарешті воскрес і підняв свій синьо-жовтий прапор. Автор, у цілковитому злитті зі своїм народом, від його імені гордо заявляє: «Не підем у яничари / Проти нашої сім'ї, / Ми не зрадим кров і кости, / Що спочили в цій землі» [Гренджа-Донський 1929, с. 3]. Народ у вірші постає вже національно самосвідомим: «Ми, ні чехи, ні мадари – / Українцями звемось! / Ми вже знаєм: хто ми, що ми, / Більш зводити не дамось. <...> Не цигани шатрові ми, / А народ!» [Гренджа-Донський 1929, с. 3]. Ця самоідентифікація є результатом вивчення своїх коренів, збереження історичної пам'яті: «Бо цей край – земля то **наша** (тут і далі виділений автора – О.К., В.Ш.) / Бо плуг **наш** її поров, За цю Землю тисяч років / Проливали сльози, кров, <...> Не залила / Нас Нева, ані Дунай» [Гренджа-Донський 1929, с. 3]. В останньому рядку за географічними назвами річок легко прочитуються імперські міста-столиці Петербург і Будапешт з їх загарбницькою політикою.

Потужного звучання досягає поезія «Ми українці!», опублікована в першому номері журналу «Наша земля» за 1927 р. У перших двох строфах, що, на нашу думку, суголосні Франковому «Народе мій, замучений, розбитий», В. Гренджа-Донський без зайвих прикрас подає реальний стан речей: його народ – знедолений, скривджений і погорджений, закутий у рабські ланцюги, битий, стріляний і висміюваний. Але поет, передчуваючи близьку помсту, застерігає гнобителів: «Гей, пани! Рветься гнів народу / і той гнів всіх вас змете. <...> чуєте, прокляті, / Як дзвенить народній загін» [Гренджа-Донський 1927, с. 3]. Митець усвідомлює, що сила народу у його згуртованості і єдності, а тому звертається до своїх сучасників із закликом: «**Жменя нас щезне, пропаде, / Йдім разом і тримаймось сили, / Сила до щастя доведе**» [Гренджа-Донський 1927, с. 3]. Поет іронічно звертається до своїх ворогів і закликає: «**Рвіть, топчіть, сепаратизуйте, / На наш шлях кидайте колод, / У кулак смійтесь і глузуйте, – / Прийде час: встане мій народ**» [Гренджа-Донський 1927, с. 3], бо, попри всі перешкоди, вірить у прийдешні зміни. Автор завершує поезію строфою, у якій з гордістю за свій народ заявляє: «**Чим ми є, ми не ганьбимось, / Знайте: ось чий ми сини: / Ми українцями звемось! / А не «русняцькі русини!»**» [Гренджа-Донський 1927, с. 3]. М. Мольнар зауважує, що саме ці завершальні слова збудили великий відгомін серед читачів, які цитували їх у своїх виступах [Мольнар 1990, с. 122].

Серед творів В. Гренджі-Донського, що не увійшли до окремих його збірок, є вірші, в яких поет звертається до свого народу із закликами до дії, до активної участі в суспільному житті, просить не залишатися байдужими, апелює до почуття громадянського обов'язку перед своєю країною та майбутніми поколіннями: «Гей, гей, народе мій бездолий, / А доки спатимеш? Вставай! / Будучність зве, потом-

ки кличуть: / «Не запродайте рідний край!»» (поезія «Не запродайте рідний край») [Гренджа-Донський 1981, с. 177]. У поезії «Розбудимо Закарпаття», присвяченій Спиридону Черкасенкові, автор немов розчиняється у колективному свідомому, від імені якого заявляє: *«Йдемо шляхами розуму, завзяття, / Залізним кроком ми вперед ідем, / Зі сну розбудим наше Закарпаття / І віковічні пута ми пірвем!»* [Гренджа-Донський 1981, с. 188]. Подібно до поетів Празької школи В. Гренджа-Донський розробляє тут ідеї «філософії чину» з її активною волевою дією, боротьбою, спрямованою на реалізацію високих ідеалів, готовністю до самопожертви, ризику та прийняття повної відповідальності за свої дії: *«Ми для мети і для святого діла / Напружимо всі м'язи до зусиль, / З здорового, забрудженого тіла / Ми виріжемо струпи, всяку гніль! / Нехай в дощі, в болоті чи в морозі – / Вітати сонце правди ми йдемо, <...> Ми криця-сталь, ми бунтівничі душі, / Док' не здобудем волю і для нас. / Ми є сини великого народу, / та плем'я це гірське – це все раби, / Док' йому не принесли свободу – / Не зійдемо з дороги боротьби!»* [Гренджа-Донський 1981, с. 188].

У поезії «Молотьба» В. Гренджа-Донський відтворив картину важкої хліборобської праці, майстерно зобразивши різні етапи роботи з житом. За допомогою звуконаслідування ударів ціпком поет вміло ритмізує текст і дає можливість читачеві «почути» зображену сцену: *«Цок-цок... Стодола, жито-хліб, / Позношена сівба, / А на помості там – цок-цок: / В stodолі молотьба. / Робота тут / Жива-жива, / Цок-цок, цок-цок / І раз, і два, / І раз, і два, / Танцює ціп, / Цок-цок – цок-цок, / Аж гнеться сніп»* [Гренджа-Донський 1981, с. 241]. Проте ідейний зміст цієї поезії не знаходиться на поверхні, а схований глибше, за алегоричними образами. Автор уводить місце й обставини дії, після чого у вірші легко прочитуються явні й недовзначні натяки на суспільно-політичну ситуацію: *«На Буковині оце сталося: / Зайшов сусідський пес / І покусав дитину мами, / Потолочив овес. / А я скажу, / Що вже пора / Собаку гнати із двора...»* [Гренджа-Донський 1981, с. 242]. Буковина, що у вірші постає в образі «дитини» «мами», що символізує Україну, після закінчення Першої світової війни була анексована «сусідським псом» – Румунією. Однак митець вірить, що прийде ще час «жнив» і окупована українська земля знову возз'єднається зі своєю матір'ю: *«Будуть іще / Жнива-жнива... / І раз, і два / Цок-цок, цок-цок, – / Тоді цок-цок / Горни в мішок»* [Гренджа-Донський 1981, с. 242].

Тему поділу західноукраїнських земель після Першої світової війни В. Гренджа-Донський порушує і в поезії «Розділили Україну поміж ворогів». Проте тут він вже не вдається до натяків і алегорії, а прямо й відкрито засуджує зовнішніх агресорів – Польщу, Румунію, Чехословаччину, що привласнили собі українські землі – Галичину, Буковину та Закарпаття відповідно: *«Вже зелену Буковину / Топчуть постолом, / А з обох боків Карпатів / Хтось з новим ярмом... / І за що, за що лилася / Стільки кров братів? / Україну розділили / Поміж*

ворогів!..» [Гренджа-Донський 1981, с. 182]. Та попри все, сповнений оптимізму й надії на краще майбутнє України митець пророче стверджує, що *«вона встане, встане, / Бо народ живе! / Вже не довгий час страждання / Й Воля оживе!»* [Гренджа-Донський 1981, с. 182]. Цей вірш, уміщений в 11-му номері журналу «Наша земля» за 1928 рік, разом з усім тиражем був skonфіскований, а ужгородський трибунал засудив поета на три місяці тюрми, про що В. Гренджа-Донський у щоденниковому записі за 20 вересня 1930 року пише: *«Сьогодні судив Україну чеський суд. Мені теж припалося три місяці тюрми... трибунал, що складався з одного чеха-русофіла, одного “русскаво” і одного чеського фашиста, засудив мене за той мій вірш... Звичайно, на справу дивлюсь флегматично... Ну, що робити? Гонення, значить, почалося і тут»* [Гренджа-Донський 1988, с. 86].

Гнівною інвективною звучить ще одна позабіркова поезія «Оце мій рідний край», теж, між іншим, skonфіскована зі сторінок «Нашої землі» [Шетеля 2016, с. 377]. У першій строфі В. Гренджа-Донський короткими називними реченнями передає тогочасну дійсність: *«Пани... Тюрма... / Печаль... Журба... / Кайдани... Поліцей... / Оце мій рідний край!»* [Гренджа-Донський 1981, с. 209]. Поет, обурений соціальною несправедливістю, засуджує тих, хто наживається на чужій праці. Широка панорама народного зубожіння, злидні, голод, важке життя звичайних людей, їх фізичні страждання, що є наслідком несправедливого розподілу благ, пригнічують ліричного героя. О. Мишанич зауважує, що такі часто вживані образи, як «тюрма», «кайдани», «сум», «неволя», «темниця», «страждання», «сльози», «журба», «голод» і подібні – не традиційна літературщина, а тогочасна реальність [Мишанич 1992, с. 281]. У вірші «А ми обдерті, босі, без кутка...» митець вдається до прийому протиставлення розкішного, безтурботного життя вищих прошарків та безнадійного існування пригнобленого збіднілого простолюду. Поезія складається з чотирьох строфчастих, кожна з яких побудована на контрастних опозиціях багатство/бідність, зажерливість/голод, безтурботне ліниство/важка праця: *«Бенкети, авта... Лінохи, що лиш робочі дні крадуть. / А ті, що в праці день і ніч, вони із голоду падають... / Бенкети, авта, блеск, добро, бо ситі шахраї, – / А ми обдерті, босі, без кутка, прогнані з власної землі...»* [Гренджа-Донський 1981, с. 206].

Засудження колоністів, що панують у краї і доводять людей до злиднів, звучить у багатьох віршах аналізованого періоду. Так, у поезії «Заміняли ярмо...» поет говорить, що *«лихі пани з-над Дунаю були, / Лихі і з-над Влтави»* [Гренджа-Донський 1981, с. 205]. Шкодує, що Закарпаття не стало частиною материкової України, автор риторично запитує: *«Ой, чому то немає / Шляху з Ужгороду на Київ»* [Гренджа-Донський 1981, с. 205]. У вірші «Багата в нас земля» митець висловлює своє обурення, що багатство краю не належить його знедоленим жителям, які бідують і голодують. Проте в останній строфі вчувається заклик: *«Проклятеє*

ярмо / Пора зломить, пора!» [Гренджа-Донський 1981, с. 205].

Картину тяжкої праці і жахливих умов життя за кусень хліба відтворює автор у вірші «На майдані». Неспроможні так далі працювати, каменярі вирішують зробити протест і йдуть мирним походом на майдан. Проте панські поплічники зустрічають їх зі зброєю, внаслідок чого гинуть невинні робітники: «На майдані тихо... / На майдані кров. / На майдані впало / Двадцять п'ять голов...» [Гренджа-Донський 1981, с. 210]. В емоційній напрузі, що досягається обірваністю речень, звуковими й зоровими ефектами, вчувається відгомін Тичининого «Одчиняйте двері». В. Барчан також вказує на подібність кінцівки з Тичининим «На майдані» [Барчан 2004, с. 45].

У багатьох позабіркових віршах В. Гренджі-Донського 1922–1931 рр. реалізується тема ролю митця і його творчості в суспільстві. Їх можна розділити на три тематичні групи. Перша група – це вірші, присвячені Т. Шевченку («Могила пророка» (А над Дніпром широким, тихим), «Могила пророка» (Там, де реве Дніпро могутий), «Пророкові – Великому Кобзареві»). Проте аналізувати тут шевченкіану В. Гренджі-Донського вважаємо недоцільним, оскільки ця тема вже ґрунтовно досліджена у працях В. Барчан, Н. Ференц, М. Вегеша, Л. Горват. Друга група – це поезії, в яких автор розмірковує над покликанням поета-співця, опоетизовує силу поетичного слова, його значення для суспільно поступу, пробудження національної свідомості («О, чого ж я тут?», «Розбудимо Закарпаття», «Наспівав би я пісень!»). Так, у вірші «О, чого ж я тут» поет за допомогою алегоричних образів-символів квітів, цвіту, худоби, золота, вогню передає роздуми про марність і безнадійність своєї місії митця перед суспільством: «Запалив я вогник, / Вогник мій погас, / Хотів пробудити / Сплячі душі. / Шкода, бо не час!» [Гренджа-Донський 1981, с. 176]. Його вірші-квіти «худоба топче, повертає в блуд», а земляки – «мали дурні золото, кинули в болото», тобто за-недбали свої духовні й національні скарби. Митець страждає від безсилля бодай що-небудь змінити й у відчаї говорить: «Хоч розбий громами, / Сплять і не встають! / Цвіт худоба спасла, / Поломів погасла... / О, чого ж я тут?...» [Гренджа-Донський 1981, с. 176].

Третя група – це лірика, адресована авторовим сучасникам, колегам по перу («Герої, лицарі пера», «Нова зірка на нашому небі», «До Марка Бараболі»). Заслугує на увагу поезія «Нова зірка на нашому небі», присвячена поетесі Миколаї Божук. Це вірш-привітання, пройнятий теплими почуттями до поетеси-дебютантки. Автор, приємно вражений її творчістю, висловлює щире захоплення мовою та ритмомелодикою віршів, у яких «і жаль, і біль, тут сміх, ридання, / там пташки перелет... / Писати так, як ти, уміє / Лиш вроджений поет» [Гренджа-Донський 1981, с. 195]. Митець із радістю відзначає: «Я вже не сам, а ми удвоє / Ридаем за народ» [Гренджа-Донський 1981, с. 195]. Досвідчений уже поет звертається до поетеси-початківки зі своєрід-

ним закликом-настановою: «Пиши, ти знаєш, що, для кого / Співа душа твоя, / І не забудь народ, з котрого / Ми вийшли, ти і я...» [Гренджа-Донський 1981, с. 195].

Значне місце у позабірковій ліриці В. Гренджі-Донського 1922–1931 рр., як, власне, й у його поетичних збірках, займає образ рідного краю. «Митець-синтезист» [Шетеля 2014, с. 269] створює низку живописних пейзажних замальовок природи Карпат, залучаючи до словесного твору елементи образотворчого мистецтва (лінійні, тональні, колористичні, світлотіньові співвідношення, передні та дальні плани тощо) [Генералюк 2011, с. 23]. Таким чином поет досягає ефекту панорамності у зображенні краси природи, для якої характерна динамічність. Уводячи в тексти другорядні, сюжетно незначні зображення людей чи тварин (стафажі), митець оживлює пейзаж, ритмізує композицію і передає масштабність зображуваного: «Дзвонять дзвіночками в полі, / Тягнесь стадо на прокис, / Пурхнує пташок на тополі – / І полетів в густий ліс. / Там пастирять дівчиноньки, / Воду пити йде товар, / Напоїли коровоньки / Поганяють у шувар...» («Ранок») [Гренджа-Донський 1981, с. 264].

Та не завжди в пейзажній ліриці В. Гренджі-Донського зображення людей відіграють другорядну, допоміжну функцію. Досить часто природа відходить на другий план і стає тлом, на якому чітко проглядається людина з її характером, щирою й відкритою душею, доброю вдачею, відчуттям гармонії зі світом: «Занадто весело в цю днину / Гойдала нами та ріка, / І подивляли ми людину: / Старого діда-козака. / Йому до дев'ятдесяти років / Було, аж дивно нам усім: / Підходить у штанах до скоку / І з моста в воду!.. Метрів сім... / Такі це люди тут у горах!» («На Тисі») [Гренджа-Донський 1981, с. 248–249].

Поетове захоплення горянами, що народилися й живуть на лоні природи, бачимо й у диптиху «На “Мирші” серед пастухів». Перша частина є своєрідною «інтермеццівською» втечею ліричного героя: «І ось стою на полонині – / Із міста на дозвілля втік, – / Такий відсвіжений я нині, / Такий бадьорий, як потік» [Гренджа-Донський 1981, с. 245]. У синівському зверненні ліричного героя до рідних краєвидів, які його «кормили груддю», простежуються і біблійні мотиви притчі про повернення блудного сина: «Вітайте, гори величаві, / Це я, ваш рідний син – це я! <...> І гори вітриком подули, / Привітним вітром полонин, мене, як видно, не забули, / Приблуда – все ж їх рідний син» [Гренджа-Донський 1981, с. 246]. У другій же частині диптиха на передній план виходить людина. Автор, опоетизовуючи життя пастухів, зі щирим захватом передає свої враження і говорить: «<...> це люди з чистою душею, / Їх не зіпсуло це життя. / Це діти сонця і природи, / Та ще й душевної краси, / Сумління наче срібні води, / Мов чиста цяпочка роси» [Гренджа-Донський 1981, с. 246]. Поет звеличує аристократизм духу горян-пастухів, їхні високі морально-етичні цінності та витончений смак, і то не прищеплені школою, а закладені природою. Осо-

бливо захоплюється митець потягом і талантом цих простих людей до мистецтва: *«Погляньте на різьбу трембіти, / на люльку... на держак ножа... / на вишивку... Лише радіти, / мистецькі руки і душа!»* [Гренджа-Донський 1981, с. 247].

Простежуємо у позабірковій пейзажній ліриці В. Гренджі-Донського й мотив ностальгії за своєю малою батьківщиною – рідною Волівщиною, куди поет часто повертався. Для митця – це, насамперед, місце, де живуть його рідні. Так, у вірші «Сінокоси», який умовно можна розділити на дві частини, художник-плерист спочатку кількома швидкими живописними мазками створює пейзажний етюд, на якому вимальовуються впізнавані для нього поля і ліс із пахучим свіжим сіном, гірським чистим повітрям, із синявою освітленого місяцем нічного неба. Проте ця пейзажна замальовка є лише фоном, на якому далі митець портретує свого батька. Автор не вдається до деталей зовнішності, натомість у кількох штрихах передає його вдачу, визначальною рисою якої є працелюбність у поєднанні з добрим гумором і лагідною всеосяжною усмішкою. У другій же частині з'ясовується, що етюд із сінокосами – це лише згадка давно минулих часів, і що *«вже немає батька, / жартуна, співця»*. Поет додає ще кілька штрихів до портрета свого батька, котрий *«на оцьому полі працював, співав, / от, любив він пісню, / голос добрий мав!»* [Гренджа-Донський 1981, с. 240]. Свою любов до пісні він заповідав і синові, навчаючи: *«Сину мій, співай, / бо єдина пісня / нам розрада, знай!»* [Гренджа-Донський 1981, с. 247]. Вірш викликає у читача суперечливі почуття: душевна теплота і щирість стосунків батька й сина та водночас смуток і печаль від втрати рідної й дорогої людини. Для глибшого розуміння мотивів поезії «Сінокоси» наведемо уривок з автобіографії В. Гренджі-Донського 1928 р., де поет, згадуючи дитячі роки, пише: *«Тоді, коли ненька, яка не була поганою, була завше сумною, ніколи в житті не чув я, щоб співала, а тільки ридала, – батько мій був веселий, як соловейко в полі. Бувало, як косить цілий день, то цілісінкний день співає, аж ліси дзвенять. А голос у нього був чудовий. Було, сусіди-косарі перекликають з груня і просять його, щоб іще співав. Мав він теноровий голос. Мене він учив співати, а я його дуже радо слухав»* [Гренджа-Донський 1988, с. 12].

Мала батьківщина для В. Гренджі-Донського – це й природа рідної Верховини, де гори, ліси, гірська, кришталево чиста вода річок і потоків – усе перебуває у цілковитій гармонії. У вірші «Вертається із гір турист» ліричний герой, на завершення подорожі до своїх витоків, до рідної землі оглядає свій край і прощається з ним: *«Прощайте, гори запащині, / прощай, прекрасна Верховино, / бо ти у світі лиш єдина / весь еліксир дала мені»* [Гренджа-Донський 1981, с. 251]. Для нього рідний край – це місце сили, джерело життєвої енергії й творчого натхнення. Подібно до Тичининого «Не Зевс, не Пан, не Голуб-Дух» В. Гренджа-Донський декларує свої пантеїстичні світоглядні принципи: *«У мене бог – це гори, ліс, / фрагменти і дрібницю кожну / збираю в цілість грандіозну, / щоб їх з собою я поніс»* [Грен-

джа-Донський 1981, с. 252]. На близькість В. Гренджі-Донського й П. Тичини, що простежується в пантеїзмі, вказує В. Барчан. Дослідниця зазначає, що на відміну від П. Тичини, котрий обожнював природу в узагальнених, символічних, асоціативних образах через космос, В. Гренджа-Донський сприймає космос, Бога через природу землі [Барчан 2004, с. 46]. Ліричний герой тішиться, що у подорожі до рідних земель *«бачив знову рідний люд, / чув коломийку і трембіту»*. У палкому захваті від побаченого він возвеличує всемогутню магнетичну силу рідної пісні, в якій черпає натхнення для власної творчості: *«Гудіть, пісні мої, гудіть, / із серця і душі моєї, / в дзвінкі ямби і трохеї / потоками пливіть, пливіть!»* [Гренджа-Донський 1981, с. 252].

У пейзажній ліриці В. Гренджа-Донський – співець весни, в зображенні якої гармонійно співіснують кольори, звуки, запахи, що тонко передають пробудження природи від зимового сну до нового життя, буяння всього живого. В яскравих барвах природи, у багатстві й розмаїтті рослинного світу, у дзюрчанні струмків, шелесті листя, у сюрчанні комах і співі птахів – у всьому вчувається радість, вирає життєва енергія й утверджуються оптимістичні настрої: *«Стою, дивлюся на красу / В долинах і по горах: / Мільярди квітів крізь росу / Цвітуть у стокольорах <...> Почулась опера весни, / Сопраном тягне пташка, / Це дивні чари, дивні сні / І дивна кожна краска»* («Стою, дивлюся на красу») [Гренджа-Донський 1981, с. 236]. У спогляданні весняних пейзажів ліричний герой відчуває власне переродження до нового життя, забуває про свій смуток, жаль і горе: *«Я тут на мить перебороз / Журу, біду, незгоди, / Я вільний тут, я тут ізнов / Свобідний син природи»* [Гренджа-Донський 1981, с. 237].

Зовсім протилежних настроїв сповнений вірш «Зима на порозі». На зміну весняному життєствердному пафосу тут приходить холодне усвідомлення неминучого кінця. Меланхолійна настроєвість досягається за допомогою візуальних і звукових ефектів, що передають відчуття холоду, морозу, твердості криги, завивання вітру, хуртовини, мовчання полонин, лісову тишу обшарпаність полів, що вже не зеленіють. Таким же меланхолійним настроєм проіннята поезія «Пропали квіти із вікон». Прихід зими спонукає ліричного героя до філософських роздумів про швидкоплинність часу і неповторність людського життя: *«Зів'яли рожі у городці, / Пропали квіти із вікон, / Було – не вернеться ніколи, / Минулось, наче гарний сон»* [Гренджа-Донський 1981, с. 235]. Проте разом із тим приходить усвідомлення циклічності природи й нескінченності відродження і в останній строфі визріває тверда впевненість у кращому майбутньому: *«Але прийде весна тепленька / І ви ізнов оживете»* [Гренджа-Донський 1981, с. 235].

Широко представлена у позабірковому творчості В. Гренджі-Донського 1922–1931 рр. інтимна лірика. Простежуємо тут мотив нерозділеного кохання, сповненого болем, смутком, розчаруванням, тугою за тим, кого не можна повернути («Як на небі місяць зійде», «Зів'яла рожка»); мотив розлуки закоханих, яким долею не судилося бути разом («По-

ляньська красуня», «Прощай»); мотив ностальгії за щасливими моментами й жалю за втраченим коханням («Я з тобою познайомивсь»). Є тут і вірші про кохання як високе почуття, одухотворене, світле, піднесене («Пісні і ти», «Тобі, дівчино...»): кохана людина стає для ліричного героя втіленням ідеалу, джерелом натхнення, музою для творчості. Знаходимо також поетичні твори, у яких митець оспівує радість зародження нового кохання, трепет і хвилювання через передчуття чогось нового, чистого і світлого («Квітка», «Дивись: яка чудова ніч!»).

Особливе місце в аналізованому доробку займає інтимна лірика, у якій простежуємо автобіографічні елементи. Це вірші «З душі вже витер я тебе», «Переживаю я тепер», «Крапка», «Щось так болить душа...», «Стократ згадаєш і заплачеш колись...», час написання яких (1930–1931 рр.) збігається з часом особистої сімейної драми поета – розлучення з першою дружиною. І хоча в листі до свого біографа М. Мольнара поет у 1964 р. писав, що вважає подробиці свого особистого життя «зовсім малозначними дрібницями» [Гренджа-Донський 1988, с. 50], а в його тоні відчутна індіферентність і навіть певна іронія стосовно подій понад тридцятилітньої давнини, то у названих віршах натомість простежується цілий спектр переживань молодого ліричного героя-митця, пов'язаних із крахом десятирічного шлюбу. Так, у вірші «Переживаю я тепер» ліричний герой почувається самотнім і покинутим у своїй власній хаті, де звичні речі втратили будь-який сенс і стали чужими, а любі серцю дитячі голоси витіснила пустка: «По стінах милі образи, / Нікого більш нема, / Боюсь, що серце враз уб'є / Ця тиша мовчазна. / Між образами в хаті сам, / Мене лишили всі... / Переживаю я тепер / Трагедію душі. / Діточий гомін, любий крик / І радощі, і сміх / Либонь назавжди з хати зник...» [Гренджа-Донський 1981, с. 264].

Але вже у вірші «Крапка» ліричний герой поступово усвідомлює незворотність розлуки з коханою і незважаючи на прикрий душевний біль і тугу, з почуттям власної гідності віднаходить у собі сили для рішучого кроку – раз і назавжди поставити крапку у цих стосунках: «Палав до тебе я любов'ю / Тебе з душі любив, / Тепер назавжди за тобою / Я крапку положив. / Хоч я у горі і страждаю, / Важка журба моя, / Але зневаги не прощаю, / Занадто гордий я!» [Гренджа-Донський 1981, с. 265].

У вірші «Стократ згадаєш і заплачеш колись...» В. Гренджа-Донський вдається до контрастів і протиставлень щасливого кохання в минулому, коли закоханим «гудів увесь світ, життя, здавалось, наче яблуні цвіт», «гула річка», «співав

соловій», «співала весна» і теперішнього відчуження, у якому «затихли, не лунають пісні», а «зустріч неприємна, сумна» і «дише вся ненависть з грудей» [Гренджа-Донський 1981, с. 267].

Та найбільш очевидними і легко виявлюваними виступають автобіографічні елементи у вірші «Щось так болить душа...». Тут ліричний герой звертається до кривдниць свого серця «негіднице чужа», що є натяком на те, що перша дружина В. Гренджі-Донського Манціка Вільгельм була угоркою, тобто чужою йому за національністю. По-друге, у тексті наявні угорські топоніми: «чого ж у Будапешті радіше / (серце – О.К., В.Ш.) не скочило в Дунай!» [Гренджа-Донський 1981, с. 266], а зі згаданого вище листа до М. Мольнара довідуємося, що поет познайомився з Манцікою у Будапешті взимку 1918–1919 рр. [Гренджа-Донський 1988, с. 52]. У 1922 ж році вони, вже одружені й з однорічною дочкою Алісою, перебралися до Ужгорода, про що у вірші сказано так: «Чого ж ходило (серце – О.К., В.Ш.) за тобою / додому привело...» [Гренджа-Донський 1981, с. 266]. Ліричний герой, перебуваючи у межовій ситуації, переборює суїцидальні думки і виявляє готовність попри все загоїти душевні рани. Твір має кільцеву композицію, починається й закінчується строфою: «Щось так болить мене душа, / Щось так перо дрижить, – / Нема за кого працювати, / Нема для кого жити!» [Гренджа-Донський 1981, с. 266]. Така стилістична фігура надає тексту образності, виразності та емоційної напруженості, створює відчуття зацикленості ліричного героя на своїх душевних переживаннях.

Висновки. Лірика В. Гренджі-Донського 1922–1931 рр., що не увійшла до збірок, – це художньо якісний та ідейно наповнений матеріал. Є тут пейзажна лірика, що характеризує поета як співця весни, майстра-пейзажиста, митця-портретиста, що вміє на лоні прекрасної природи показати духовну красу людини. Інтимна лірика представлена мотивами нерозділеного кохання, розлуки, ностальгії, зародження нового кохання, яке автор опоетизовує як високе почуття. Осібне місце в інтимній ліриці займають вірші з елементами автобіографізму, в яких В. Гренджа-Донський передає власні переживання, пов'язані з його особистим життям. Та превалює в аналізованому доробку громадянська лірика з її наступальністю, бунтарством і закликами до спротиву, до боротьби за свої права, за волю і краще майбутнє. Поет з народом постають одним цілим, тому часто він говорить від імені усього народу, переживає з ним і з ним радіє. Для митця характерна пристрасність, порив до справедливості, до пробудження національної свідомості.

Література

1. Барчан В. Поетична творчість Василя Гренджі-Донського: Навчальний посібник. Ужгород: Карпати, 2004. 152 с.
2. Вегеш М., Горват Л. Тарас Шевченко в творчості Василя Гренджі-Донського. *Сторінки румунської шевченкіани*. Бухарест, 2017. Т. 2. С. 31–37.
3. Генералюк Л. Творчість Тараса Шевченка в контексті взаємодії літератури і мистецтва початку – середини XIX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.01.01 – українська література. Київ, 2011. 49 с.

4. Гренджа-Донський В. Ми українці! *Наша земля*. 1927. Ч. 1. С. 3.
5. Гренджа-Донський В. Не дамо! *Свобода*. Ужгород, 1929. Ч. 20. С. 3.
6. Мишанич О. Немов жаринка під попелом. *Твори Василя Гренджі-Донського: у 12 т.* Вашингтон: Видання Карпатського Союзу. Т. XII. 1992. С. 278–286.
7. Мольнар М. Доля співця полонин. Причинок до творчої біографії В. Гренджі-Донського. *Твори Василя Гренджі-Донського: у 12 т.* Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1990. Т. XI. С. 101–131.
8. Мольнар М. Примітки (Підготовлені для збірки вибраних творів «Шляхом терновим», Пряшів, 1964). *Твори Василя Гренджі-Донського: у 12 т.* Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1990. Т. XI. С. 132–135.
9. Твори Василя Гренджі-Донського: у 12 т. Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1981. Т. I. 456 с.
10. Твори Василя Гренджі-Донського: у 12 т. Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1988. Т. X. 516 с.
11. Ференц Н. Творчість Шевченка в рецепції письменників Закарпаття. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2014. Вип. 1 (31). С. 252–257.
12. Шетеля В. Поетична творчість Василя Гренджі-Донського як вияв руху опору на Закарпатті 20–30-х рр. XX ст. *Літературознавчі студії Київського університету ім. Т. Шевченка*. 2016. Вип. 47. С. 373–380.
13. Шетеля В. Синтез мистецтв у поетичній творчості Т. Шевченка та В. Гренджі-Донського. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. 2014. Вип. 1 (31). С. 268–275.

References

1. Barchan V. (2004) Poetychna tvorchist Vasylia Grendzhi-Donskoho: Navchalnyi posibnyk [Poetic work of Vasyl Grendzha-Donsky: a study guide]. Uzhhorod: Karpaty, 152 s. [in Ukrainian].
2. Vehesh M., Horvat L. (2017) Taras Shevchenko v tvorchosti Vasylia Grendzhi-Donskoho [Taras Shevchenko in the Creative Work of Vasyl Grendzha-Donsky]. *Storinky rumunskoi shevchenkiany*. Bukharest. T. 2. S. 31–37 [in Ukrainian].
3. Heneraliuk L. (2011) Tvorchist Tarasa Shevchenka v konteksti vzaiemodii literatury i mystetstva pochatku – seredyny XIX stolittia [The Creative Work of Taras Shevchenko in the Context of the Interaction of Literature and Art in the Early to Mid-19th Century]: PhD the author's abstract: 10.01.01 – ukrainska literatura. Kyiv. 49 s. [in Ukrainian].
4. Grendzha-Donskyi V. (1927) My ukraintsi! [We Are Ukrainians!]. *Nasha zemlia*. Ch. 1. S. 3 [in Ukrainian].
5. Grendzha-Donskyi V. (1929) Ne damo! [We Will Not Give Up!]. *Svoboda*. Uzhhorod. Ch. 20. S. 3 [in Ukrainian].
6. Myshanych O. (1992) Nemov zharynka pid popelom [Like an Ember Under the Ashes]. *Tvory Vasylia Grendzhi-Donskoho: u 12 t.* Vashynhton: Vydannia Karpatskoho Soiuzu. T. XII. S. 278–286 [in Ukrainian].
7. Molnar M. (1990) Dolia spivtsia polonyn: Prychynok do tvorchoi biohrafii V. Grendzhi-Donskoho (Vstupna stattia do zbirky tvoriv poeta «Shliakhom ternovym», Priashiv, 1964) [The Fate of the Mountain Valley Singer. Supplement to the Creative Biography of Vasyl Grendzha-Donsky]. *Tvory Vasylia Grendzhi-Donskoho: u 12 t.* Vashynhton: Vydannia Karpatskoho Soiuzu. T. XI. S. 101–131 [in Ukrainian].
8. Molnar M. (1990) Prymitky (Pidhotovleni dlia zbirky vybranykh tvoriv «Shliakhom ternovym», Priashiv, 1964) [Notes (Prepared for the collection of selected works “Shliakhom Ternovym”, Prešov, 1964)]. *Tvory Vasylia Grendzhi-Donskoho: u 12 t.* Vashynhton: Vydannia Karpatskoho Soiuzu. T. XI. S. 132–135 [in Ukrainian].
9. Tvory Vasylia Grendzhi-Donskoho: u 12 t. [Works of Vasyl Grendzha-Donsky: in 12 vol.] (1981). Vashynhton: Vydannia Karpatskoho Soiuzu, T. I. 456 s. [in Ukrainian].
10. Tvory Vasylia Grendzhi-Donskoho: u 12 t. [Works of Vasyl Grendzha-Donsky: in 12 vol.] (1988). Vashynhton: Vydannia Karpatskoho Soiuzu. T. X. 518 s. [in Ukrainian].
11. Ferents N. (2014) Tvorchist Shevchenka v retseptsii pysmennykh Zakarpattia [Shevchenko's Creative Work in Reception of Transcarpathian Writers]. *Naukovyi visnyk UzhNU. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. Vyp. 1 (31). S. 252–257 [in Ukrainian].
12. Shetelia V. (2016) Poetychna tvorchist Vasylia Grendzhi-Donskoho yak vyjav rukhu oporu na Zakarpatti 20–30-kh rr. XX st. [Poetry of Vasyl Grendzha-Donsky as a manifestation of the resistance movement in Transcarpathia 20–30-ies. 20th century]. *Literaturoznachchi studii Kyivskoho universytetu im. T. Shevchenka*. Vyp. 47. S. 373–380 [in Ukrainian].
13. Shetelia V. (2014) Syntez mystetstv u poetychnii tvorchosti T. Shevchenka ta V. Grendzhi-Donskoho [Synthesis of Arts in Poetry of T. Shevchenko And V. Grendzha-Donsky]. *Naukovyi visnyk UzhNU. Serii: Filolohiia. Sotsialni komunikatsii*. Vyp. 1 (31). S. 268–275 [in Ukrainian].

THE POETICS OF VASYL GRENDZHA-DONSKYI'S EXTRA-COLLECTION LYRIC POETRY (1922–1931)

Abstract. The proposed publication attempts to systematically analyze the poetic output of one of the most prolific Ukrainian writers, Vasyl Grendzha-Donsky, specifically works written between 1922 and 1931 that were not included in any of his published poetry collections. Some of these poems were published in contemporary Transcarpathian periodicals, such as

the journals “Nasha Zemlia”, “Pchilka”, and the newspapers “Svoboda”, “Ukrainske Slovo”, “Rusyn”, “Nedilia Rusyna”, and others. The remainder stayed in the author’s manuscripts and were first printed in the first volume of the artist’s twelve-volume collected works.

Grendzha-Donsky’s poems outside of these collections have not yet been the subject of separate scholarly research. This fact determines the relevance of this work, the purpose of which is to study the poetics of the aforementioned texts. The article provides an ideological and artistic analysis of civil lyrics (poems: “Ne damo!”, “My ukraintsi!”, “Ne zaprodaite ridnyi kraj”, “Rozbudymo Zakarpattia”, “Molotba”, “Rozdilily Ukrainu pomizh vorohiv”, “Otse mii ridnyi kraj”, “A my obderti, bosi, bez kutka...”, “Zaminialy iarmo...”, “Bahata v nas zemlia”, “Na maidani”, “O, choho zh ya tut”, “Nova zirka na nashomu nebi”), landscape lyrics (poems: “Ranok”, “Na Tysi”, “Na ‘Myrshi’ sered pastukhiv”, “Sinokosy”, “Vertaetsia iz hir turyst”, “Stoiu, dyvliusia na krasu”, “Zyma na porozi”, “Propaly kvity iz vikon”), intimate lyrics (poems: “Yak na nebi misiats ziide”, “Proshchai”, “Tobi, divchyno...”), and lyrics with elements of autobiographism (poems: “Z dushi vzhe vyter ya tebe”, “Perezhyvaiu ya teper”, “Krapka”, “Shchos tak bolyt dusha...”, “Stokrat zghadaiesh i zaplachesh kolys...”). The total number of analyzed texts is 33 units.

The study draws typological parallels between the poems of V. Grendzha-Donsky and the poetic works of I. Franko, P. Tychna, and poets of the Prague School. It is established that in his civil lyrics, the poet emerges as a fighter for justice, a passionate and unwavering rebel. The landscape lyrics characterize him as a masterful artist-painter who knows how to convey the beauty of his native land with words. In his intimate lyrics, the author reveals himself as a tender lyricist with a subtle poetic sensibility.

Keywords: Vasyl Grendzha-Donsky, extra-collection lyrics, civic lyrics, landscape lyrics, national consciousness, intimate lyrics, autobiographism, Transcarpathian literature.

© Шетеля В., 2025 р., ©Кордонєць О., 2025 р.

Дата першого надходження рукопису до видання: 31.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 19.11.2025
Дата публікації: 30.12.2025

Віктор Шетеля – старший викладач кафедри української літератури Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; victor.shetelia@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7416-5102>

Viktor Shetelia – Senior Lecturer of the Ukrainian Literature Department, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; victor.shetelia@uzhnu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-7416-5102>

Олександр Кордонєць – кандидат філологічних наук, доцент. Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, кафедра філології, доцент; kordonets.oleksandr@kmf.org.ua, <https://orcid.org/0000-0002-4298-6096>

Oleksandr Kordonets – Candidate of Philology, Associate Professor. Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, Department of Philology, Associate Professor; kordonets.oleksandr@kmf.org.ua, <https://orcid.org/0000-0002-4298-6096>

РЕЦЕНЗІЇ

ПОЕТИЧНІ ЖИВОВЗОРИ ВАСИЛИНИ КОРДОНЕЦЬ*

В історії літературного процесу Закарпаття є постаті, чий голос звучить не гучно-декларативно, а камерно, проте саме ця камерність дозволяє почути найтонші вібрації людської душі. Саме такою постаттю є Василина Кордонєць (1956 – 2025) – талановита педагогиня, випускниця філологічного факультету Ужгородського університету, поетеса, чия творчість виростала з глибокого внутрішнього досвіду, культурної пам'яті рідного краю та щоденного уважного співбуття зі Словом. Її поезія не прагнула зовнішнього ефекту чи риторичної піднесеності, натомість вона утверджувала естетику внутрішньої тиші й медитативної зосередженості, у якій слово поставало як форма моральної відповідальності й духовного самовираження. У цьому камерному реєстрі поетичного мовлення виявляється органічна спорідненість авторки з традиціями закарпатського письменства. Водночас її тексти окреслюють індивідуальну художню траєкторію, позначену високою філологічною культурою мислення, чуттям мови, філігранною роботою зі словом та здатністю перетворювати особистий життєвий досвід на універсально значущі смисли й образи.

Остання прижиттєва збірка авторки «Осінні кросна» (2024) стала не лише підсумком її творчої біографії, а й глибоким екзистенційним документом, книжкою-заповітом і книжкою-любов'ю. Якщо попередня збірка «На білому камені...» (2023) була своєрідною ретроспективою, що підсумовувала півстолітній шлях від юнацького романтизму до виваженої зрілості, то «Осінні кросна», присвячені пам'яті чоловіка Анатолія, який передчасно пішов у засвіти через важку хворобу, – це вже цілісний художній моноліт, народжений у часи граничних випробувань, коли особистий біль і самотність трансформуються у стриману медитативну поетику, а слово й образ постають формою тихого проживання скорботи. Перебуваючи в осерді болю, Василина Кордонєць виплітала свої поетичні «живовзори» – зі спогадів, щемких і ніжних, із прожитих разом буднів і свят, із тиші після втрати, перетворюючи свою скорботу в живе мереживо слів. І, висповідавшись у Слові, завершивши поетичне ткання на осінніх кроснах, сама відійшла за межу 13 серпня

2025 року... Погоджуємося з літературознавицею Наталією Ребрик, авторкою передмови до книжки, що збірка «Осінні кросна» – «це і дешифрація вдячності, щирої, жіночої, Коханому за подароване щастя, за неймовірні юні весни, гаряче життєве літо, тиху теплу осінь...» [Ребрик 2024, с. 15].

Метафора «осінніх кросен» не просто так винесена в назву збірки. У символічному значенні кросна означають простір творення сенсу, своєрідний творчий інструмент, із допомогою якого поетеса впорядковує прожите, переплітаючи нитки пам'яті, болю, любові й часу в цілісний орнамент буття. Епіграф до книжки – «Газдиня-осінь / вже парує кросна / ошадливо / відмірюючи

пасма / і спогадів, / і днів, / і тихих слів...» [Кордонєць 2024, с. 3] – виконує роль смислового ключа, що відкриває читачеві внутрішню логіку збірки, її ідейну спрямованість та емоційно-настрійну палітру. Образ «газдині-осені» творить персоніфіковану модель часу: це не абстрактна пора року, а мудра жінка-господиня, яка знає ціну кожній миті життя. У цій метафорі закладено культурний архетип березини дому, що впорядковує простір, – і саме так Василина Кордонєць упорядковує свій світ – внутрішній і поетичний, надаючи болю, пам'яті й тиші художньої форми. Дія «парувати кросна» вказує на процес підготовки до ткання, тобто до творення, осмислення й структурування. Цей образ підводить до осягнення самої збірки як тканини, де кожен вірш – це нитка певного кольору й фактури, кожна метафора – пасмо, вплетене в загальний ритм. Тож «осінні кросна» – символ життєвого ткацького верстату, у якому «газдиня-осінь» (як час зрілості й самоусвідомлення, підсумків буття) тче останні, найбільш тендітні й важливі, прощальні «живовзори».

Емоційно-настрійна палітра, закодована в епіграфі, домінує в усій збірці. Це тонка, тиха, але глибока й прозора сумовитість, у якій немає безнадії, натомість є спокій, мудрість і вдячність. Образи «тихих слів» і «пасм спогадів» передають атмосферу внутрішньої зосередженості, медитативного сповільнення й уважного вслухання у власний досвід, коли поетичне слово народжується з паузи, щемкого спогаду, прийняття, стаючи формою делікатного осмислення теми пам'яті, болю й тривання.

*Василина Кордонєць (Іванина). Осінні кросна. Ужгород: ФОП Ребрик А.І., 2024. 124 с.

Архітектоніка збірки продумана глибоко й символічно. Вона нагадує складний візерунок на домотканному полотні. Книжка структурована за розділами, назви яких маркують етапи духовної еволюції ліричної героїні: від витоків у циклі «З рідного голосу» через життєві шукання в «Подорожніх міражах» до шемкої особистісної лірики в «Запізнілих зізнаннях» й філософських роздумів у циклах «Облуда болю» і «Транскрипція реалій». Таке компонування художнього матеріалу дозволяє читачеві пройти разом із поетесою шлях внутрішнього визрівання й духовних випробувань – від первісної гармонії та самоідентифікації до глибокого, медитативного осмислення сенсу життя. Ключ до розуміння поетичної філософії збірки лежить у заголовному програмному вірші «А осінні кросна вже готові...». Епіграф із народної пісні вводить реципієнта у простір архаїчної символіки й колективної пам'яті: «...Не пий, коню, воду, / бо водна нечиста, / бо в ню нападало / із явора листя...» [Кордонець 2024, с. 22]. Мотив перестороги поєднується з образами осені, яворового листя й води як межових стихій, задаючи тон програмовій поезії книжки та акцентуючи на стані внутрішньої тривоги, обережності, у якому кожен крок і кожне слово потребують уважності. Сам заголовний текст збірки моделює образ «осінніх кросен» як метафоричного простору, у якому відбувається повільне й зосереджене ткацтво пам'яті й любові, коли поетичне слово виконує функцію нитки, що поєднує минуле з теперішнім і надає прожитому досвідові цілісної форми: «А осінні кросна вже готові, / І цівки чекать свого часу. / Червоніють калинові грона, / сплять гадюки в зрубаних смереках. / Дев'ятдесят пасем довго пряля, / та лишила чисницю до смерти. / Де снувати будемо сьогодні, / поки сонце не втече з гори? / Най таздиня нав'є воротило, / оби не имілася їй хіба. / Як почислиш – так і будеш мати, / як направиш ті сувої в берда, / так і будеш ткати свою мінту...» [Кордонець 2024, с. 22]. Центральний образ кросен набуває в поезії міфопоетичного звучання. Це інструмент, на якому тчеться полотно життя. Авторка сміливо вводить у тканину тексту діалектну лексику, надаючи поетичному мовленню автентичності й регіонального колориту, завдяки чому індивідуальний авторський досвід органічно вписується в ширший культурний і ментальний простір Закарпаття. Діалектизми у структурі вірша працюють на створення особливої сакральної атмосфери дійства. Слова «як почислиш – так і будеш мати, / як направиш ті сувої в берда, / так і будеш ткати свою мінту...» [Кордонець 2024, с. 22] стають ключовим етичним імперативом збірки: людина сама відповідальна за те, яким творить свій візерунок буття.

У вірші «А осінні кросна вже готові...» Васирина Кордонець поєднує фольклорну традицію з екзистенційною філософією. Використовуючи містку, фактурну лексику ткацтва («берда», «ничельниці», «воротило» та ін.), авторка розгортає метафору людського життя як процесу напруженого й водночас сакрального творення, у якому кожен рух, кожна нитка, кожен вибір мають вагу й сенс, а сама поезія постає способом осмислення межовості, крихкості буття. Поетеса, таким чином, вдало трансформує етнографічні деталі в символи високого етичного гатунку.

Кінцівка поезії концентрує в собі основні смислові й емоційні домінанти твору, перетворюючись на осердя поетичного світу збірки: «...осипає осінь лист за листом / у водицю, де не пий коням... / У валілі студеніє просинь, / і смерекам страшно зеленіти, / І калини кетяги прогіркли, / І сіріє овид понад гори – / Наче білі вірші в твоєму серці. / ... Виром буйним крутить / сіро-білу / джергу, / що зігріє зимний всесвіт, / бо смереки не щадит сокира, / бо достигли калинові сльози, / бо ладила кросна осінь-ткаля» [Кордонець 2024, с. 22–23]. У цьому фрагменті осінній пейзаж перестає бути лише тлом і набуває символічної, майже космогонічної глибини. Осипання листя у «водицю, де не пий коням», відсилає до фольклорного мотиву перестороги, підкреслюючи стан крихкості буття. Холодні, знебарвлені образи («студеніє просинь», «сіріє овид») формують атмосферу спустошення. Надзвичайно містким є порівняння цього пейзажу з «білими віршами в твоєму серці», що зчитується як метафора мовчазної поезії, звільненої від зовнішніх форм і риторики. Білий вірш тут стає знаком межового стану слова – такого, що звучить через тишу. Саме в цій точці поетичне мовлення переходить у площину екзистенційної тиші, яка є визначальним способом буття ліричного суб'єкта у світі, у якому вже немає рідної людини. Фінальний акорд поезії – «бо ладила кросна осінь-ткаля» – фіксує центральний міфопоетичний образ збірки: осінь як вища, надіндивідуальна сила, що впорядковує життя, поєднуючи в собі прийняття й незворотність, біль і тишу, руйнування й творення нових сенсів. Саме так фінал заголовної поезії збірки стає концентрованим виявом поетичної філософії Васири Кордонець, у якій слово виконує функцію ткацької нитки, що зв'язує воєдино розірвані частини зраненої душі, формує внутрішню цілісність навіть у часи тяжких утрат. Отже, фінал вірша синтезує фольклорну образність, екзистенційне переживання та космічний масштаб, утверджуючи ключову ідею поетичної книжки мисткині: поезія є формою співбуття зі світом у граничних станах, коли біль, скорбота, внутрішній холод

не знищують сенс існування, а влітаються в живу, хоч і трагічну тканину життя.

Саме в цій здатності поєднувати універсальне з конкретним, метафізичне з локальним і виявляється особлива сила поетичного стилю Васи́лини Кордонець, закоріненого в закарпатський культурний ландшафт, мову й образність, де гірський і рівнинний простори, фольклорна традиція та індивідуальний досвід формують органічну цілісність художнього мислення авторки. Геопоетика збірки «Осі́нні кросна» охоплює такі ключові для письменниці локуси: Міжгір'я – простір витоків, першоджерел, природної первісності й родового коріння, де формуються базові цінності та світоглядні орієнтири («Міжгірські рушники», «У горах жити», «Моє Міжгір'я», «Карпатська буколіка оксамитового сезону»); Ужгород – простір студентських років, професійного становлення та інтелектуального зростання, пов'язаний із формуванням філологічної культури мислення, педагогічної місії та активного входження в культурно-освітній простір краю («Над Ужем», «Зустріч на Стрітення», «Побачення з квітнем», «Сад ботанічний – любов моя довга і давня...»); Берегове – простір щоденної праці, педагогічної відданості та глибокої вкоріненості в людські стосунки, де поетичне слово визріває в тісному діалозі з реальним життям, його радощами й втратами, набуваючи стриманої мудрості та внутрішньої рівноваги («Берегівські скарби», «У берегівському скверіку»).

Глибокий аналіз збірки «Осі́нні кросна» дозволяє зробити висновок про її виразне тематичне різноманіття, яке, однак, не руйнує цілісності художнього задуму, а навпаки, поглиблює й багатимірно розгортає основну ідею книжки. Поряд із наскрізною темою втрати коханої людини та проживання скорботи у збірці наявні також мотиви родової пам'яті, зв'язку поколінь (триптих «Міжгірські рушники», вірш «...прочистиш снігом укритий горбик...»); екзистенційні мотиви життя і смерті, плінності буття, самотності, страждання («Відчай», «Слухай, коханий...», «Сутеніє, уже листопад...», «Під прицілом часу», «Перебувати»). Вагомою складовою тематичного й образного розмаїття збірки є пейзажна лірика, яка завжди корелює з внутрішніми станами ліричної героїні («Фіалочки – мої тремкі сестрички...», «Квітнева акварель», «...із колиби, схованої в зворі...», «Літо чіпляється за серпень...»). Картини природи набувають символічного навантаження, стаючи медіатором між зовнішнім світом і внутрішнім переживанням суб'єкта лірики. Особливо показовим у загальній художній концепції збірки є використання осіннього ландшафту, який поетеса наповнює філософ-

ським сенсом. Осінь у поетичному світі книжки – це час сповільнення, переосмислення, простір спогаду, коли речі втрачають зайве й набувають істинної ваги. Природний простір у віршах Васи́лини Кордонець стає співучасником магії творення художнього тексту, повноцінним елементом художньої філософії «Осі́нніх кросен», у якій людське й космічне, особисте й універсальне перебувають у тонкій гармонійній взаємодії.

Логічним і концептуально вивершеним підсумком цієї філософії постає фінальна поезія збірки, у якій метафора кросен набуває афористичного звучання:

*На кроснах часу
полотно життя
тчемо уперто
партиціями щастя...
А нитки рвуться –
й вузлики болять.
Це доля нам
дає*

своє причастя [Кордонець 2024, с. 120].

У цьому тексті образ кросен остаточно трансформується з конкретного етнокультурного символу в універсальну модель буття, де людське життя постає як безперервний, болісний і водночас сакральний процес творення, а поетичне слово – як форма прийняття долі та її випробувань, а також як акт внутрішнього сходження до вічності.

Отже, збірка «Осі́нні кросна» Васи́лини Кордонець – це вірець високої поезії, де етнографізм, регіональний колорит поєднується з екзистенційною глибиною. Мисткиня залишила нам у спадок свої поетичні живовзори – тексти, у яких пульсує жива любов до рідної землі, до роду, родини, до самого життя, яке вона так майстерно виткала на кроснах своєї долі. Ця книжка є гідним завершенням земного шляху поетеси, духовним підсумком її життєвого і творчого досвіду, а також живим візерунком, який залишила нам на пам'ять її світла душа...

Список використаних джерел:

1. Васи́лина Кордонець (Іванина). Осі́нні кросна. Ужгород: ФОП Ребрик А.І., 2024. 124 с.
2. Ребрик Н. Слово про дивовижну жінку, що дала напитися студеного буркуту своєму спраглому серцю аж тоді, коли зупинився час на її берви, яку вона з коханим вже не в змозі перейти... [передмова] / Васи́лина Кордонець (Іванина). Осі́нні кросна. Ужгород: ФОП Ребрик А.І., 2024. С. 5–20.

Оксана Кузьма,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української літератури

Ужгородського національного університету,

<https://orcid.org/0000-0002-1590-1624>

ПОЕТИЧНА КАРДІОГРАМА МАШІ ГАЛЯМОВОЇ*

Лірикою Маші Галямової (1908–1995) – відомої словацької поетеси, авторки збірок «Дар», «Червоний мак», «Живу твоєю смертю», зачитується не одне покоління шанувальників красною слова. Однак, на відміну від багатьох інших яскравих репрезентантів її генерації, доробок мисткині літературна критика довгий час оминала, згадуючи її вірші лише принагідно в ширших, узагальнюючих, розвідках про словацький літературний процес ХХ століття. Заповнити цю лакуну взялися дві науковиці з Університету Павла Йозефа Шафарика в Кошицях – доцентки **Івіца Гайдучекова** та **Івета Бонова**, презентувавши словацьким інтелектуалам монографію «Про ліричний триптих Маші Галямової (життя і творчість)», виконану в рамках грантового проекту APVV – 19 – 0244 Metodologické postupy v literárnovednom výskume s presahom do mediálneho prostredia (відповідальний – професор Ян Гбур).

Спираючись на доступні фонди, що містяться в Літературному архіві, Літературному музеї Словацької національної бібліотеки в Мартині, Архіві Матиці словацької, кошицькі дослідниці реконструювали знакові моменти життєвого й творчого шляху Маші Галямової (повне ім'я – Марія Галямова-Пулманова), що дозволило глибше зануритися в її мистецький світ, розкодувати чимало загадкового і втаємниченого в її ліричних одкровеннях. Багатою є джерельна база монографії, видно, що докладно опрацьовано праці провідних літературознавців Словаччини. Добрим підґрунтям для реалізації задуманого І. Гайдучековою та І. Бонові стали напрацювання в сегменті синоптично-пульсаційної теорії відомого словацького вченого Петера Заяца.

Важливим при написанні праці було повне сприяння власника авторських прав – Петера Галями, адже в руках дослідниць опинилися цінні артефакти – спогади, присвяти, рукописні матеріали, епістолярна спадщина, вирізки з тогочасної періодики, фотографії й под.

Усе це дозволило крок за кроком простежити творчу стежину обдарованої мисткині, з'ясувати, коли і за яких обставин було написано ту чи іншу поезію, навіть те, кому вона могла бути (чи й була) присвячена.

Життя Маші Галямової (у восьмирічному віці дівчинка залишилася без матері, батько-підприємець рідко надовго затримувався в Словаччині, тож її як рідну виховала близька до родини вчителька

Ольга Тексторисова) протікало під символічним знаменням числа вісім. Воно супроводжувало її від народження (28.8.1908) до смерті й навіть після відходу в засвіти – скорботна церемонія поховання її останків на Національному кладовищі в Мартині відбулася 28.8.1995 року, а помертне вибране «Неспокій» узріло світ 1998 року. Архівні фонди дозволили з'ясувати джерела інспірації багатьох поезій, пов'язаних зі світом дитинства, щасливим життям з чоловіком-лікарем Яном Пулманом у Високих Татрах, душевним болем після чоловікової смерті й под. Цікаво, що поетичний дебют мисткині теж позначений «вісімкою» – збірка «Дар» вийшла 1928

року, коли авторці було всього двадцять. Чоловікові, що відійшов у вічність 28 вересня 1956 року, присвятила збірку «Живу твоєю смертю» (1960).

З клаптиків інформації, до прикладу, зі спогадів сестри Маші Галямової – Ольги, з періоду Машиного перебування 1930 року в Парижі, із записок про трагічні події на Штрбському плесі під час Словацького Національного Повстання й под., дослідниці виводять генезу поетичної творчості словацької мисткині. Великою заслугою І. Гайдучекової та І. Бонової є укладений ними розсяглий календар життя і творчості Маші Галямової, який задовольнить цікавість навіть найбільш прискіпливих шанувальників її поезії.

У наступному розділі містяться рукописні записки Маші Галямової з міркуваннями про її художній метод, особливості авторської техніки тощо. Дослідниці приходять до висновку, що поезія Маші Галямової базується на метаімпіричному вимірі духовності. Адекватність методу екзистенційної інтерпретації підтверджується й на інтертекстуальному рівні. Згадуються праці окремих літераторів, які наголошують на особливостях авторської поезики Маші Галямової в контексті модерних літературних віянь ХХ століття, акцентують на мелодійності, поліфонічності її віршів. Наголошується також на окремішності, винятковості, т. з. солітарстві її текстів, на їх високому моральному й духовному потенціалі, на конфесійності її лірики, що зондами сягає давніх традицій протестантизму. З цим, очевидно, пов'язаний поверховий погляд на лірику Маші Галямової в минулому, адже сакральна, спіритуальна поезія в часи тоталітарної Чехословаччини була табуїзованою.

Окремий розділ «Слідами одного вірша» презентує докладний аналіз цікавого творчого артефакту – рукописного пам'ятника любовних віршів Андрея Костолного з присвятою Машеньці Оньош (так Маша Галямова підписувалася в листуванні з

* Ivica Hajdučeková, Iveta Bónová. O lyrickom triptychu Maše Haľamovej (život a tvorba). Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2024. 286 s. ISBN 978-80-574-0362-3

сестрою Ольгою). Подальші дослідження дозволили з'ясувати, що знаковий вірш Маші Галямової «Дар» присвячено саме А. Костолному.

В останніх, об'ємних, розділах монографії подано скрупульозний аналіз віршів з поетичної тріади Маші Галямової «Дар» – «Червоний мак» – «Живу твоєю смертю». Науковиці простежили вимір духовності в поезії мисткині, відслідкували ефонічне наповнення та архітектоніку її лірики, підтверджуючи сказане вервицями прикладів із тексту.

Івіца Гайдучекова та Івета Бонова приходять до висновку, що лірична парабола й алюзійна гра символічних знамен з божественним посланням уможливили духовне крещендо ліричного суб'єкта, сприяли ще більшому заглибленню до теоцентричної, навіть христоцентричної, спіритуалізму, яка від збірки до збірки градаційно увиразнюється передусім посередництвом семантично наповненої компонеми серця. Все це впливало на духовне мислення й пізнання, проникало до конкретного жанру (пісні, молитви, псалма, елегії, легенди...). Найбільш показовою в цьому сенсі є збірка «Живу твоєю смертю», адже чи не найкраще засвідчує духовну зрілість ліричного суб'єкта. Докладний аналіз поезії Маші Галямової, переконані кошицькі дослідниці, дає підстави зарахувати їхню авторку до мистецької категорії *poetka sacra*.

Завершальний, аналітично-інтерпретаційний, розділ пропонує поглянути на поезію Маші Галямової крізь призму герменевтики (з опором на ґрунтовні дослідження в цій царині М. Мікулашека) та архітектоніки (на основі теоретичних напрацювань П. Заяца). Виявляється, що композиційно чимало поезій ніби були імпліковані пульсацією серця в процесі спіритуалізації. Тож творчість Маші Галямової в широкому сенсі слова можна назвати «поезією серця». Науковиці переконані, що своїм ліричним триптихом М. Галямова великою мірою

презентує протестантський (лютеранський) рух духовного оновлення.

Відродно, що творчість словацької поетеси відома й в Україні. Кілька її ліричних медитацій уміщено в антології словацької поезії (Київ, 1964): «Червоний мак», «Весна», «Сон» (у перекл. Миколи Гірника), «Легенда» (в перекл. Леоніда Первомайського), «Шкоду» (в перекл. Володимира Лучука); в антології словацької інтимної лірики «Я тебе дуже любив...» (Пряшів, 2003): «Наснилися мені твої руки...», «Елегія», «Пісня» (в перекл. Віталія Конопельця); на сторінках закарпатської періодики, в альманасі «Франкова нива» та ін.: «Балада», «Травнева», «Туга», «Пісня», «Дар», «Червоний мак»... (у перекл. Тетяни Ліхтей). Звичайно, було б добре, якби лірика Маші Галямової виїшла в Україні окремим виданням.

Сподіваємося, що монографія про життєвий і творчий чин цієї неординарної поетеси з-під пера словацьких науковиць Івіци Гайдучекової та Івети Бонової, презентована, між іншим, й українським інтелектуалам (студентам, науковцям, викладачам, журналістам з Ужгорода, Львова, Луцька, Києва, Дніпра...) посередництвом лекторки словацької мови та культури, професорки Яни Кесселової (кафедра словацької філології Ужгородського національного університету) та за участі самих авторок проєкту, неабияк цьому сприятиме.

Книжка розкішно оформлена (обкладинка – Ренати Новотної Марковичової), містить багатий ілюстративний матеріал (уривки з рукописів, листів, присвят, фотогалерею...) і є напевно безцінним ДАРОМ пам'яті словацької поетеси Маші Галямової.

Тетяна Ліхтей,

*кандидат філологічних наук, доцент
кафедри словацької філології ДВНЗ*

*«Ужгородський національний університет»,
<https://orcid.org/0000-0002-6612-5733>*

ВИДАННЯ ЗБІРНИКІВ КАЗОК ПОЗАЄВРОПЕЙСЬКИХ НАРОДІВ*

2025 року в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України оприявлено збірник казок «Примітивні оповідання, казки і байки Африки та Америки», укладений етнологом, фольклористом, культурологом Катериною Грушевською¹, дочкою відомо-

* Примітивні оповідання, казки і байки Африки та Америки / зладила К. Грушевська; [голов. ред. Г. Скрипник]; ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАНУ. Київ, 2025. 204 с.; Ловіть казку. Фольклор народів Кенії. Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2024. 208 с.:іл.+8 с.:іл.

¹ В ІМФЕ також було перевидано інше зібрання К. Грушевської «Українські народні думи: [у 2 т.]. Т. 1 / НАН України, Ін-т мистецтвозн., фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського; [уклад. К. Грушевська; відп. за вип. Г. Скрипник]. [Репринтне видання]. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського, 2004. 175 с.

го історика і громадського діяча Михайла Грушевського, яка в першій третині ХХ століття була керівником Кабінету примітивної культури ВУАН, редактором часопису «Первісне громадянство та його пережитки на Україні», дійсним членом НТШ у Львові. Загинула в часи сталінських репресій.

Відкриває книгу «Передне слово», що належить етнологу, в.о. директора ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України Наталії Стішовій, котра означає внесок Катерини Грушевської в українську науку, її працю над книгою, яка, на її думку, належить до раритетних робіт народознавчої спадщини. Стішова описує зміст та структуру збірника, погляди Грушевської як етнолога і дослідниці первісних народів. Вона свідчить, що перебуваючи з батьками у

Відні, та мала можливість працювати в Українському соціологічному інституті, відвідувати бібліотеки, де, зокрема, вивчала матеріали британських, німецьких та ін. експедицій до Африки та Південної Америки, збірники другої половини XIX ст. В. Бліка, К. Калявей, К. Лангло-Паркер, фон дер Ляена і Цавнер та ін. Грушевська добре орієнтувалася в соціальній культурній антропології, була гарно обізнана з працями багатьох відомих учених, застосовувала їхню методологію.

Згадуване нами видання побачило світ 1923 року під грифом Українського соціологічного інституту Відня, воно залишається цінним і злободенним і в наш час. Передусім, з погляду введення в науку оригінальних текстів двох континентів, які опубліковані уперше – переклад також здійснила К. Грушевська, яка, ознак, зауважила, що тексти з Америки є більш автентичними, ніж африканські, що часто записувалися у вільному переказі. Та й умови фіксації не завжди вдовольняли вдумливу дослідницю, їй бракувало «балачки», тобто обставин запису текстів, чи подеколи точних їх розшифровок. Важливі тези і зауваги містить її ґрунтовна стаття-дослідження, своєрідною є класифікація матеріалу і коментарі, в яких віддзеркалилися актуальні на той час погляди на усну словесність, культурну антропологію, здобутки зарубіжних дослідників.

У своїй передмові Катерина Грушевська обстоює кілька важливих тверджень, які на той час були інноваційними і пройшли випробування часом. На початку вона вказує на відсутність досліджень з уснопоетичної творчості примітивних народів, у той час як активніше студіюють їхнє життя і побут, часто превалюють мовні феномени тощо. До речі, фольклористка вводить в обіг саме поняття «примітивна культура», яке інтерпретує «як продукт примітивної стадії розвитку людських спільнот». Вона також дискутує з загальноприйнятою на той час думкою про першочерговість виникнення поетичних творів, героїчного епосу, вважаючи давнішими зразки примітивної прози, що є «...анонімними спостереженнями, описами якихось буденних подій, що своєю звичайною точністю в деталях природного окруження говорять виразно про особисту і безпосередню обсервацію. Точність і дрібничність в описі дає ілюзію, що то вичисляють ся окремі моменти події, котра від буваєть ся під очима» (с. 21). Авторка акцентує роль жестів, міміки у процесі виконання тексту, а ще обставин постановки, поширення і фіксації творів, участь у цьому процесі шамана, жреця, казкаря, ці питання з часом отримали розвиток в європейському казкознавстві. Науковиця усвідомлювала також тісний, нерозривний зв'язок фольклору з мовою, це вона демонструє на прикладі багатослівності, спонтанності давніх текстів і т.п. Вона розглядає як ранні, так і пізніші уявлення, вірування, які збереглися в текстах наративів, – тотемізм, матриархат, первісна мораль, поняття про мужеський дом, жіночу половину тощо.

Половина пропонованого збірника охоплює африканські, решта – північноамериканські казки. Не всіх їх можна назвати власне казками, про що

згадує і Грушевська. У сучасному трактуванні це, швидше, перекази чи легенди, міфологічні оповіді, анекдоти тощо. Переважна більшість творів – це казки про тварин. Наративи народів Африки в книзі представлені 43 творами, об'єднаними в шість тематичних блоків: «1) примітивні оповідання про події і пригоди; 2) оповідання з повторюваннями; 3) оповідання про прикмети звірів (експлікативні); 4) оповідання про характери; 5) родові перекази і «пізніші» казки про пригоди; 6) оповідання з моральним «поученням». 34 оповідання народів Північної Америки вчена згрупувала у вісім блоків: 1) оповідання про події; 2) експлікативні оповідання; 3) оповідання про хитрість, силу і нерозум; 4) оповідання про пригоди і магічну силу або «про щасте»; 5) оповідання про другий світ; 6) племенні перекази; 7) оповідання з моральною провідною гадкою; 8) новели». Твори згруповано за класифікацією В. Вундта, що є еволюційною і унаочнює історичний розвиток наративів. Грушевська описує цей процес, пояснює його причини і послідовність, дає характеристику окремих видів казок.

Дійові особи оповідок – переважно звірі, адже основним жанром африканського епосу є казки про тварин, однак бачимо суттєву різницю між примітивними і сучасними персонажами, де останні є, швидше алегоричними. У первісних казках особливої різниці між людьми і тваринами не спостерігаємо, інколи складно визначити, ця особа є звіром чи людиною, а можливо, це чоловік зі звірячим ім'ям і магічними силами тварини. Грушевська робить вислід: «При тім позитивні, в очах сеї публіки, риси, як хитрість, обманство, сила, відвага значно тісніше прив'язані до певних звірів чи осіб, ніж негативні, як глупота, легковірність. Сі звичайно ходять по більшім крузі звірів і зв'язують ся тісніше часом з тим, часом з другим – хоч і між негативними героями трапляють ся типи закінчені і незмінні, як африканський шакал, гієна і ин.» (с. 31).

Казки у збірнику позначені екзотичністю і міфологічністю – це твори про інший світ, чудесного нареченого/чоловіка/дружину, численні метаморфози-перетворення («Весняні привиди»), тотемічні уявлення («Побратими, хлопчик і лев», «Історія рибного тотема»), походження з неба чи чудесне народження тощо. Про міфологічне підґрунтя оповідок також свідчать герої-трикстери, культурні герої, засновники родів і племен, котрі діють у казках. Водночас бачимо чимало наративів, близьких до сучасних казок. Казки Північної Америки підтверджують рефлексії Грушевської про багатослівність, повторюваність, деталізованість давніх оповідок, вони довгі і химерні, алогічні, передають безпосередні пригоди і враження, це «говоріння задля говоріння», вони нагадують дитячі розмови, бо це справді було дитинство людства. Як відомо, у Бразилії і зараз збереглися первісні племена, ізольовані від цивілізації джунглями, згадаймо також книги Карлоса Кастаньєди, який набув дивовижного магічного досвіду у місцевих племен.

У книзі є окремі примітки – пояснення реалій, її мова дещо відрізняється від сучасної. Щодо пере-

кладу, то його стилістика подекуди не завжди є вдалою як на теперішні вимоги, до прикладу трохи дивно звучить назва Пантера з дієсловами чоловічого роду, можливо краще – Чоловік-пантера тощо. У кінці книги вміщено фотографії К. Грушевської та її родини.

На жаль, українські дослідники, на відміну від західних, нині не мають змоги займатися науковим туризмом і подорожувати до далеких континентів, тож обмежуються вивченням переважно європейського фольклору. Натомість час од часу з'являються збірники перекладів казок віддалених народів українською мовою. Серед них книга «Казки народів Африки» (упорядкування і вступне слово Марії Венгренівської), що вийшла 1993 р у видавництві «Веселка», Рока Крепена Мфані Піно, Родлера Крістофа «Африканські казки» (2017), «Казки Африки», укладена Любов Буряк (2019). Подією на цьому терені може вважатися оприлюднення збірки африканських казок українською мовою під назвою «Ловіть казку. Фольклор народів Кенії»², упорядником і перекладачем якої є Ігор Туржанський, який свого часу підготував антологію фольклору народів України «Україна у нас одна»³. Книга є добіркою 70 казок найчисленніших кенійських народів – банту, нілотів і куширів, а також інших – камба, меру, луо, нанді тощо. На початку видання вміщено звернення Почесного консула Республіки Кенія в Україні Анатолія Коваленка, який брав участь у Проєкті книги фольклору народів Кенії, в якому він подає окремі географічні, історичні, краєзнавчі відомості про країну, що до 1963 року була британською колонією, а 1964 року було проголошено Республіку Кенія. Консул вбачає у боротьбі кенійців за незалежність певні паралелі з Україною, яка нині відстоює власну державність у збройній боротьбі проти російських загарбників. У вступі Туржанський дає характеристику казкового епосу кенійців, зокрема зауважує, що його основа – це тваринні наративи, тут діють різноманітні звірі, представники місцевої фауни. Яскравою прикметою творів упорядник вважає невизначені, розмиті межі їх різновидів – тваринних, чарівних тощо. А ще свідчить по широку поширеність т. зв. трикстерської казки, де слабший перемагає сильнішого хитрістю і вправністю, що є загальним місцем світового, зокрема й українського звірино-епосу. Усі казки автор ділить на оригінальні тексти; типологічно подібні до казок інших народів; запозичені з творів європейців і адаптовані місцевими оповідачами. Він подає також коротку історію збирання матеріалів, яке почалося в 1910–1930 рр., коли було опубліковано перші праці з фольклору та етнографії кенійців, як у самій країні, так і за кордоном. Упорядник свідчить про дбайливе ставлення на рівні держави до уснословесної творчості, яку збирають і вивчають, а ще ввели до шкільної програми. Він пояснює і саму назву книги

² Ловіть казку. Фольклор народів Кенії; переклад укр. мовою, упоряд. І. Туржанського. Чернівці: Видавничий дім «Букрек», 2024 с.: іл.+8 с.:іл.

³ Україна в нас одна. Казки, притчі, жарти, легенди, перекази: фольклорний збірник / упоряд., авт. передм. І.В. Туржанський. Чернівці : Букрек, 2018. 240 с.

– від часто вживаного місцевими оповідачами казкового зачину-апеляції до слухачів – *Ловіть казку*.

Вартує відзначити, що книга є не лише популярним, як попередні, адресованим дітям, а й науковим виданням. Переклади відібрано з текстів здебільшого перших англomовних публікацій фольклору, які вказано в «Списку умовних скорочень». До кожної казки подано коментарі, що містять вказівку на етнічну приналежність тексту і друкване джерело, за можливості – паспортизацію текстів – час запису, ім'я, оповідача, інформатора, редакційні зауваження. Укладач збірника провів чимало наукову пошукову роботу, простеживши тип кожної казки за системою Аарне-Томпсона (покажчик 1964 р.), а також деяких за регіональним покажчиком Agewa O.E., долучив тематичні та ін. паралелі казок інших народів Африки, Європи, що збагачує і додає ґрунтовності збірнику і може служити матеріалом для подальшого вивчення. Принагідно зауважмо, що остання казка під номером 70 крім указаних автором паралелей також подібна до європейських казок про виконання нереальних завдань – тип «Мудра дівчина» (укр. «Семиліточка»).

Книга складається з розділів: «Казки, притчі, байки, міфи. Приказки та прислів'я. Словник неперекладних слів і термінів. Коментарі та примітки до текстів». Основу видання складають казки про тварин, серед яких зустрічаємо як звичних для читача, так і більш екзотичних – крокодила, страуса, слона, носорога. Трикстерами тут є зазвичай Заєць, Черепаха, Краб. Чимало у збірнику етіологічних оповідок, це швидше, перекази про походження звірів, птахів, природні явища. Побутових казок значно менше, однак вони дозволяють скласти уявлення про життя і звичаї місцевих жителів, як, наприклад, казка «Дивовижні сльози», пов'язана з ритуалом відспівування покійника чи взаємини в родині («Чоловік і дружина»), приготування і вживання пива, як найбільш звичного алкогольного напою, інститут виховання дівчат-підлітків тощо. Деякі ритуали тощо є дивними і незвичними для читача, сповнені місцевим колоритом. Мета казок – це донесення до слухачів наочних прикладах порад, сентенцій народної мудрості, вміння розрізняти добро і зло, орієнтуватися в довкіллі, взаємодіяти в родині і громаді, тому більшість наративів закінчується коротким висновком-мораліте, напр. «Дружба дружбою, а рідня є рідня»; «Заманеться схитрувати з хитруном, не лишайте мозок удома». Для пояснень невідомих чи маловідомих реалій перекладач додає «Словник неперекладних термінів», тобто пояснень назв рослин, тварин, страв тощо. До казок увійшло чимало пісенних вставок, які урізноманітнюють текст, роблять його сприйнятливим для дитячої аудиторії. Збереглися в них і рештки міфів, вірувань, архетипів. До прикладу, відлуння давнього жертвоприношення («Дівчина за дощ»). Типовими негативними персонажами-антагоністами героя є чудовиська огри, які можуть набирати різних іпостасей – гарбуза, пожирача людей («Чудернацький гарбуз»), дівчини, що стає чудовиськом чи вихо-

дить за нього заміж тощо. Є тут й інші незвичні перетворення, метаморфози, відчутна надзвичайна близькість людини до тваринного світу.

Оригінальні кольорові ілюстрації до книги підготував кенійський художник Браян Ваїтака Нгару.

Розглядувані збірники казок Африки та Південної Америки збагачують наші відомості про віддалені народи і культури, вносять чимало нового в фольклористику та культурну антропологію, адже є науково оформленими виданнями і водночас чудовою розважальною літературою для дітей і всіх, хто

цікавиться яскравим і невідомим світом далеких континентів.

Леся Мушкетик,

доктор філологічних наук,

член-кореспондент НАНУ,

головний науковий співробітник Інституту

мистецтвознавства, фольклористики

та етнології ім. М.Т. Рильського

НАН України,

<https://orcid.org/0000-0002-1030-7140>

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

Архангельська Алла. Метамовна метафора у термінній системі лінгвоекнології.....	5
Бановська Дар'я. Семантично-стилістичний потенціал мітологема <i>пекло</i> в сучасній українській прозі	15
Венжинович Наталія, Полюжин Іван. Місце й роль англійських запозичень в лексиці української мови.....	22
Галас Алла. Вставні компоненти в закарпатському говірковому мовленні.....	28
Грещук Валентина. Гуцульські діалектні сполучники в українській художній мові.....	36
Жаботинська Світлана. Багатозначність синтаксичних структур: лінгвокогнітивні засади (на матеріалі англійського словосполучення N_2N_1)	45
Кочерга Галина. Фразеологічні сполуки в українській етнокulturі: фреймова модель	53
Мельник Інеса, Девіцька Антоніна, Дацько Юлія. Рамка для підготовки викладачів англійської мови як іноземної в умовах кризи.....	58
Пискач Ольга. Прокльони як вербальні маркери гніву діалектоносія (на матеріалі закарпатського говору)	64
Путрашик Василь. Лінгвопрагматика вживання діалектизмів із коренем <i>-хос(е)н-</i> у закарпатській пресі	71
Телсжкіна Олеся. Лексико-граматичні засоби увиразнення поетичної мови Віктора Кордуна	79
Харківська Олеся. Зоологічна лексика в діловій писемності XVII–XVIII ст.: лексико-етимологічний аналіз	85
Юсип-Якимович Юлія. Когнітивна лінгвістика: концептуалізація та категоризація акустичного світу через <i>verba sonandi</i>	91
Яресько Валерія, Кобякова Ірина. Інноваційні технології маніпулювання масовою свідомістю при перекладі політичних текстів.....	101

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Дроздовський Дмитро. Метажанровий патерн містерії та образ лабіринту в романі «Новини про мертвих» Джеймса Робертсона	106
Ігнатович Олександра. Новела Луки Дем'яна «Хата»: жанрово-стильова своєрідність твору.....	114
Кузьма Оксана. Дитинство як міфологічний простір родової пам'яті в ліриці Влади Власенко	122
Ліхтей Тетяна. Науково-творчий доробок Івана Яцканина крізь призму українсько-словацького літературного діалогу	128
Сеньовська Надія, Скуратко Тетяна. Сучасна українська література війни: тематичні й художні особливості	134
Шетеля Віктор, Кордонець Олександр. Поетика позазбіркової лірики Василя Гренджі-Донського (поезія 1922–1931 рр.)	142

РЕЦЕНЗІЇ

Кузьма Оксана. Поетичні живовзори Василя Кордонець	150
Ліхтей Тетяна. Поетична кардіограма Маші Галямової.....	153
Мушкетик Леся. Видання збірок казок позаєвропейських народів	154

CONTENTS

LINGUISTICS

Arkhanhelska Alla. Metalinguistic Metaphor in the Terminology System of Linguoecology Research	5
Banovska Daria. Semantic and Stylistic Potential of the Mythologeme <i>Hell</i> in Contemporary Ukrainian Prose	15
Venzhynovych Natalia, Poluzhyn Ivan. The Place and Role of English Borrowings in the Vocabulary of the Ukrainian Language	22
Halas Alla. Parenthetical Elements in Transcarpathian Dialectal Speech	28
Greshchuk Valentyna. Hutsul Dialect Conjunctions in the Ukrainian Fictional Language	36
Zhabotynska Svitlana. Polysemy of the Syntactic Structure: Cognitive Linguistic Foundations (analysis of the English phrase N_2N_1)	45
Kocherha Halyna. Phraseological Compounds in the Ukrainian Ethnoculture: Frame Model	53
Melnyk Inesa, Devitska Antonina, Datsko Yuliya. Digital Pedagogical Resilience: Framework for Efl Pre-Service Teachers in Crises' Context	58
Pyskach Olha. Curses as Verbal Markers of a Dialect Speaker's Anger (based on the material of the Transcarpathian dialect)	64
Putrashyk Vasyl. Linguo-Pragmatics of the Use of Dialectisms with the Root <i>-khos(e)n-</i> in the Transcarpathian Press	71
Tieliezhkina Olesia. Lexical and Grammatical Means of Expression of Viktor Kordun's Poetical Language	79
Kharkivska Olesya. Zoological Lexicon in Business Correspondence of the 17th–18th Centuries: Lexical and Etymological Analysis	86
Yusyp-Yakymovych Yulia. Cognitive Linguistics: Conceptualization and Categorization of the Acoustic World through <i>Verba Sonandi</i>	91
Yaresko Valeriia, Kobyakova Iryna. Innovative Technologies for Manipulating Mass Consciousness in the Translation of Political Texts	101

LITERARY

Drozdovskiy Dmytro. The Metagenre Pattern of Mystery and the Image of Labyrinth in James Robertson's «News of the Dead»	106
Ihnatovych Oleksandra. Luka Demian's Short Story "The Hut"/Khata/: Genre and Stylistic Uniqueness of the Work	114
Kuzma Oksana. Childhood as a Mythological Space of Ancestral Memory in the Poetry of Vlasta Vlasenko	122
Likhtei Tetiana. Scientific and Creative Work of Ivan Yatskanyn through the Prism of Ukrainian-Slovak Literary Dialogue	128
Senovska Nadia, Skuratko Tetyana. Modern Ukrainian War Literature: Thematic and Artistic Features	134
Shetelia Viktor, Kordonets Oleksandr. The Poetics of Vasyl Grendzha-Donskyi's Extra-Collection Lyric Poetry (1922–1931)	142

REVIEWS

Kuzma Oksana. Poetic Portraits by Vasylyna Kordonets	150
Likhtei Tetiana. Masha Halyamova's Poetic Cardiogram	153
Mushketyk Lesia. Publication of Collections of Fairy Tales from non-European Peoples	154

Наукове видання

**НАУКОВИЙ ВІСНИК
УЖГОРОДСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія: Філологія

Виходить двічі на рік

**ВИПУСК 2(54)
2025**

За науковий рівень і мовне оформлення публікацій
відповідальні автори

Макетування та верстання
Василя Путрашика

Н 34 **Науковий вісник Ужгородського університету**. Серія: Філологія. М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. заклад «Ужгород. нац. ун-т», Філологічний ф-т [М. Номачі (голов. ред.), Н. Венжинович (голова редакц. ради), Ю. Бідзіля (відп. ред.) та ін.]. Ужгород: ПП Данило С.І., 2025. Вип. 2(54). 160 с.

ISSN 2663–6840(Print)

УДК 800(066)+070

DOI: [https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2.\(54\)](https://doi.org/10.24144/2663-6840.2025.2.(54))

Підписано до друку 25.11.2025. Формат 60x84/8
Папір друкарський. Друк різнографічний.
Умовн. друк. арк. 17,5. Зам. № 196.
Наклад 150 прим.

Розтиражовано з готових оригінал-макетів
ПП Данило С.І.
м. Ужгород, пл. Ш.Петефі, 34/1
Тел.: 61-23-51; e-mail: danulosi.druk@gmail.com